

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Інтернет-
підтримка

Олександр Гісем, Олександр Мартинюк

Всесвітня історія

Профільний рівень

11

Олександр Гісем, Олександр Мартинюк

Всесвітня історія

Профільний рівень

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2019

УДК 94:37.016(075.3)
Г51

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 №472)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Гісем О. В.
Г51 Всесвітня історія (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал.
серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. — Харків : Вид-во «Ранок»,
2019. — 240 с. : іл.
ISBN 978-617-09-5218-9

УДК 94:37.016(075.3)

Інтернет-підтримка
Електронні матеріали
до підручника

Шановні одинадцятикласники та одинадцятикласниці!

В 11 класі ви завершуйте вивчення курсу всесвітньої історії. Запорукою успішної роботи на уроках і вдома, як і в попередні роки, залишається вміння працювати з підручником. Перш ніж розпочати, необхідно ознайомитися зі змістом підручника та його структурою.

Матеріал об'єднано в шість розділів, кожен із яких містить параграфи, які, у свою чергу, складаються з окремих пунктів. У тексті ви зустрінете виділені слова і дати. На них необхідно звертати особливу увагу. Історію, як ви вже знаєте, неможливо засвоїти без знання її термінології та хронології.

Краще опанувати навчальний матеріал допоможуть історичні документи, ілюстрації, таблиці й схеми. Працюючи з параграфом, необхідно обов'язково прочитати включені до нього документи і відповісти на запитання. Розглядаючи ілюстрації, звертайте увагу на підписи, що пояснюють зміст зображеного. Систематизувати уявлення про те, як розгорталися події, із якими ви ознайомилися, допоможуть таблиці. Схеми розкривають зв'язки між складовими історичних явищ, процесів тощо.

Наприкінці параграфів містяться висновки, які привертають увагу до провідних ідей, розкритих у тексті. Запитання і завдання спрямовані на формування різноманітних умінь та навичок. Звертайте увагу на умовні позначення поряд із ними, які підкажуть вам, як необхідно виконувати завдання.

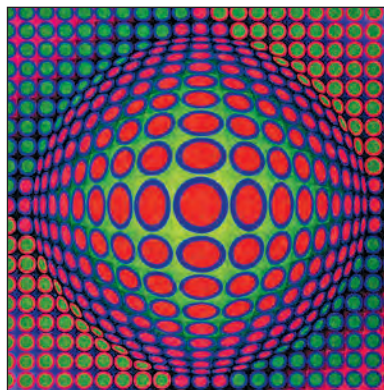
Завершивши розгляд теоретичного матеріалу розділу, ви зможете розвинути набуті вміння й навички на практичному занятті та підсумувати свої знання за допомогою узагальнюючих запитань і завдань. Тестові завдання дадуть вам змогу самостійно перевірити рівень набутих знань і підготуватися до тематичного оцінювання.

У кінці підручника розміщені хронологічна таблиця основних подій, словник основних термінів і понять та плани-схеми для самостійної роботи з підручником і додатковими джерелами.

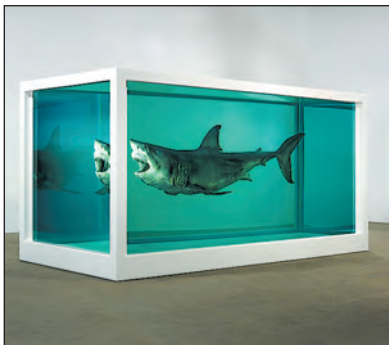
Підручник супроводжується електронним освітнім ресурсом, де розміщено завдання на узагальнення знань та тестові завдання до розділів, що виконуються в режимі онлайн.

Сальвадор Далі. Розщеплення атома. 1947 р.

Віктор Вазарелі. Bera 200. 1968 р.

Дем'єн Герст. Фізична неможливість смерті у свідомості живого. 1991 р.

Бенксі. Графіті «Дівчинка з червоною кулею». Лондон. 2002 р.

Розподіл на рубрики полегшить вашу роботу з підручником.

- **За цим параграфом ви зможете** — ця рубрика містить стислий виклад основних навчальних завдань до параграфа.
- **Пригадайте** — запитання і завдання цієї рубрики дозволять вам пригадати те з раніше вивченого, що допоможе краще зрозуміти новий матеріал.
- **Документи розповідають** — наведені тут фрагменти історичних джерел необхідно прочитати й дати відповідь на поставлені запитання.
- **Цікаві факти** — тут ви знайдете додаткову інформацію, пов'язану зі змістом параграфа.
- **Постать в історії** — у рубриці міститься інформація про історичних діячів і діячок, що мали вплив на події.
- **Словник** — тут пояснюються наведені в тексті нові терміни й поняття.
- **Висновки** — у цій рубриці подано стислий виклад провідних думок, розкритих у тексті параграфа.
- **Запитання та завдання** — тут розміщені запитання і завдання до параграфів, структуровані в чотири групи.

Перевірте, як ви запам'ятали — за допомогою цих запитань здійснюється самоперевірка основних фактів із розглянутого матеріалу.

Подумайте і дайте відповідь — запитання цієї рубрики дозволяють осмислити опрацьований текст.

Виконайте завдання — виконання цих практичних завдань розвиватиме ваші навчальні вміння (працювати з картою, складати таблиці, плани тощо).

Творче завдання — ці завдання виконуються з метою поглиблення знань за допомогою додаткових джерел.

Бажаємо успіхів!

§ 1. Вступ

1 ДРУГИЙ ПЕРІОД НОВІТНЬОГО ЧАСУ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ.

Всесвітня історія як наука про минуле людства вивчає та описує процес розвитку людського суспільства загалом, з особливостями та загальними закономірностями, характерними для історії різних народів. Події всесвітньоісторичного процесу дослідницька спільнота умовно об'єднує в кілька **історичних періодів**. У попередні роки ви вже ознайомилися з подіями історії Стародавнього світу, Середніх віків, Нового часу й першого періоду Новітнього часу. Цього року ви продовжите вивчати **історію Новітнього часу**.

Поняття «історія Новітнього часу» та її періодизація є предметом серйозних дискусій. Так, вчені звертають увагу, що зміст цього поняття вимагає переосмислення, і доречно вважати власне «новітніми» події останніх двох-трьох десятиліть. Чимало представників сучасної української історичної спільноти поділяють точку зору британського дослідника Еріка Гобсбаума, який писав, що «немає серйозних сумнівів у тому, що наприкінці 1980 — на початку 1990-х рр. закінчилася одна доба у світовій історії і почалася інша». Вони вважають, що назву «історія Новітнього часу» можна було б залишити для подій до 1991 р., а період із 1990-х рр. називати сучасним, або сучасною історією. Інші вважають, що з 1991 р. розпочався третій період історії Новітнього часу.

Підручник, який ви тримаєте в руках, допоможе вам дізнатися про те, які події відбувалися у світі в 1945 р. — на початку ХХІ ст. Цей період насичений багатьма масштабними подіями, неоднозначними за характером явищами й процесами у світовому розвитку.

У соціально-економічній сфері цей період характеризувався післявоєнним піднесенням економіки, циклічністю її розвитку, переходом від регульованого ринкового господарства до політики неоконсерватизму й остаточної перемоги ринкових відносин.

У розвинених країнах світу відбулося становлення **постіндустріального суспільства**, коли замість промислового й сільськогосподарського виробництва під впливом науково-технічного прогресу головними стають сфери інформаційного обміну та надання послуг. Поглиблювалися інтеграційні процеси та зроставав добробут населення. У СРСР та країнах, у яких під його тиском встановилися комуністичні режими, розвиток суттєво відривався.

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ:

створити початкове уявлення про період всесвітньої історії, який вивчатиметься; ознайомитися з особливостями джерельної бази другого періоду Новітньої історії; дізнатися про зміни у складі населення світу в зазначений період.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке всесвітня історія? **2.** Які періоди всесвітньої історії ви вивчали в попередні роки? Назвіть їхні хронологічні межі. **3.** Які події першого періоду Новітньої історії ви вважаєте найважливішими? Чому? **4.** Покажіть на карті атласу країни, із подіями в яких ви ознайомилися минулого року.

Всесвітня історія — процес розвитку людського суспільства загалом, для якого характерні певні закономірності, що виявляються в історії всіх народів. Розпочинається з появою людського суспільства й залежно від спільних рис та явищ у його розвитку поділяється на історичні періоди.

Історичний період — етап політичного, соціально-економічного й культурного розвитку людства, що характеризується певними подіями, явищами, процесами тощо.

Історія Новітнього часу — сучасний період всесвітньої історії, що охоплює події ХХ — початку ХХІ ст.

ПЕРІОДИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Стародавній світ	Середні віки	Новий час		Новітній час	
		I період	II період	I період	II період
Поява людини на Землі — V ст. н. е.	V ст. н. е. — кінець XV ст.	Кінець XV — кінець XVIII ст.	Кінець XVIII — початок XX ст.	1914—1945 рр.	1945 р. — початок ХХІ ст.

У політичній сфері основними вважають процеси післявоєнного облаштування світу країнами антигітлерівської коаліції, заснування ООН як міжнародного арбітра для уникнення нової світової воєнної катастрофи, виникнення світової системи соціалізму, «холодну війну», численні локальні збройні конфлікти, «відлигу» в міжнародній напруженості, розпад світової системи соціалізму, крах СРСР, завершення «холодної війни», становлення сучасної демократії, прояви рецидивів «холодної війни» і нових локальних конфліктів, активізацію міжнародних зусиль для збереження миру.

Головні тенденції світового розвитку, як і в попередній період, визначали провідні держави світу — США і країни Західної Європи. У 1960-ті рр. до них долучилася Японія, згодом нові індустріальні країни (Республіка Корея, Тайвань, Аргентина тощо), а на початку ХХІ ст. — Китай.

2 ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ 1945 р. — початку ХХІ ст. Історію, як ви вже знаєте, вивчають шляхом дослідження історичних джерел. Саме на основі їх ретельного вивчення відтворюють події минулого. Вони є головними носіями історичної інформації, що відображають той чи інший бік людської діяльності. Існують різні типи історичних джерел — писемні, речові, усні, етнографічні, мовні, кіно-, фото- та фонодокументи.

Спільними для історичних джерел різних типів вважають такі риси:

- усі джерела відображають певну межу буття минулого;
- джерела містять інформацію відкритого й прихованого характеру, яку виявляють через порівняння різних джерел;
- оскільки творцями всіх пам'яток минулого були їх сучасники, джерела відображають їхнє бачення й сприйняття подій;
- кожне джерело містить невичерпний обсяг історичної інформації.

Події всесвітньої історії 1945 р. — початку ХХІ ст. дають змогу дослідникам вивчати величезну кількість історичних джерел. Попередні періоди всесвітньої історії такого різноманіття інформаційної бази не мали. Головним завданням при цьому є неухильне дотримання принципів неупередженості під час аналізу історичних джерел.

Високі темпи зростання кількості населення — характерна особливість другої половини ХХ ст.

3 ЗМІНИ В КІЛЬКОСТІ НАСЕЛЕННЯ СВІТУ в 1945 р. — на початку ХХІ ст. У другій половині ХХ ст. темпи зростання кількості населення світу називають «вибухоподібними». При цьому 9/10 загального приросту населення світу припадало на країни, що розвиваються. Це спричинило глобальний демографічний вибух. Пізніше, коли стрімкі темпи зростання кількості населення охопили малорозвинені країни, світовий демографічний вибух став однією із глобальних проблем людства. В «епіцентрі» цього демографічного вибуху, як і раніше, залишаються країни Центральної Азії.

Причинами зростання кількості населення світу вважають зниження смертності завдяки розвитку медицини, збільшенню

продуктивності сільського господарства, запровадженню гігієни, покращенню санітарних умов місць проживання тощо.

У деяких країнах у цей період кількість населення скорочується. Особливо це стосується Центрально-Східної Європи, переважно через низькі показники народжуваності. Японія й окремі країни Західної Європи з 2010-х рр. також зіткнулися з проблемою зменшення кількості населення.

У другій половині ХХ ст. у країнах Західної Європи, що мають високий рівень життя, відчутним суспільним явищем стала постійна міграція. Жителі країн Африки та Азії (переважно Індія, Іран, Туреччина), де рівень життя був нижчим, спочатку приїздили сюди сезонно, але із часом залишалися назавжди.

Наприкінці ХХ ст. новим явищем у потоках мігрантів стало зростання кількості біженців. Нову хвилю міграції спричиняли міжнаціональні й територіальні локальні конфлікти, політична боротьба, інколи голод. За даними ООН, станом на 2016 р. у світі 65,6 млн осіб через різні причини були змушені залишити свої домівки, а 22,5 млн із них стали біженцями.

Загалом кількість населення світу у 2017 р. становила 7,405 млрд осіб. Найбільше людей проживає в Китаї та Індії — понад 1,3 млрд у кожній із цих країн.

Табір біженців у Німеччині.
Початок ХХІ ст.

ВИСНОВКИ

- Цього року ви вивчатимете події, які відбувалися у світі в 1945 р. — на початку ХХІ ст.
- Значна кількість історичних джерел, що стосуються цього періоду, створює сприятливу й водночас досить складну ситуацію для проведення досліджень.

- Особливістю демографічної ситуації світу в цей період є стрімке зростання кількості населення країн, що розвиваються. Поширилися міграції. Гостро постала проблема біженства.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Що таке історичний період? **2.** Назвіть хронологічні межі періоду всесвітньої історії, який ви вивчатимете цього року. **3.** Яке суспільство називають постіндустріальним? **4.** Назвіть типи історичних джерел. **5.** На які країни в другій половині ХХ ст. припадало 9/10 приросту населення? **6.** Якою є кількість біженців у сучасному світі?

7. Охарактеризуйте місце у всесвітній історії періоду, який ви вивчатимете. **8.** Чим обумовлена та в чому полягає сутність дискусії щодо періодизації подій 1945 р. — початку ХХІ ст. у всесвітній історії? **9.** Що нового з'явилося у джерельній базі цього періоду всесвітньої історії порівняно з попередніми? **10.** У чому полягають нові проблеми у стані населення світу цього періоду?

11. Складіть таблицю «Зміни, що відбулися у світі в 1945 р. — на початку ХХІ ст.».

Сфера розвитку	Зміни, що відбулися
Соціально-економічна	
Політична	

12. Обговоріть у парах. Чому вивчення всесвітньої історії важливе для сучасної молодшої людини?

13. Підготуйте повідомлення (презентацію) «Підсумки, уроки, ціна для людства та наслідки Першої та Другої світових війн».

§ 2. Створення нової системи міжнародних відносин

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: визначати характерні риси Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин; пояснювати, як відбувся перехід від співробітництва до конфронтації в міжнародних відносинах; характеризувати особливості діяльності ООН; з'ясувати сутність та історичне значення міжнародних стандартів із прав людини.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли відбулися Ялтинська (Кримська) та Потсдамська конференції? **2.** Якими були основні рішення Ялтинської та Потсдамської конференцій? **3.** Коли і як утворилася ООН? **4.** Якою була основна мета створення ООН?

Біполярний (двополюсний) світ — вид балансу сил у міжнародних відносинах, за якого вплив у світі розподіляється між двома державами.

Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин — система міжнародних відносин, яка існувала в Європі у другій половині 1940 — 1990-х рр., закріплена договорами й домовленостями Ялтинської і Потсдамської конференцій.

Конфронтація — протиборство, протистояння, зіткнення різних соціальних систем, інтересів, принципів.

Країни «соціалістичного табору» — країни, що обрали соціалістичний шлях розвитку й підтримали радянську ідеологію. На Заході ці країни називали комуністичними, протиставляючи їх демократичним.

1 ЯЛТИНСЬКО-ПОТСДАМСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ. Уперше питання післявоєнного врегулювання обговорювалося на вищому рівні на Тегеранській конференції 1943 р. Тоді вже ставало зрозуміло, що вирішальна роль у визначенні кордонів післявоєнного світу переходить до США та СРСР. На Ялтинській і Потсдамській конференціях ця тенденція остаточно проявилася. Тобто вже в роки Другої світової війни склалися передумови для виникнення **біполярного (двополюсного) світу**. Велика Британія поступово відійшла на другий план.

Рішення Ялтинської конференції, викладені в «Декларації про вільну Європу» та заяві «Єдність в організації миру, як і у веденні війни», сформували основу нової системи міжнародних відносин. Потсдамська конференція доповнила ці рішення й завершила формування нової післявоєнної системи міжнародних відносин, яка отримала назву **Ялтинсько-Потсдамської**.

У межах нової системи міжнародних відносин США та СРСР уперше «поділили» світ на двох і визначили сфери свого впливу. Вони ліквідували багатопольну структуру міжнародних відносин, що існувала раніше, та утворили біполярну структуру. У ній провідну роль відігравали дві наддержави — США і СРСР, що стали «центрами сили» тогочасної міжнародної системи.

Міжнародні відносини набули характеру **конфронтації**. Постійні суперечності між двома «центрами сили» інколи перетворювалися на гостре протистояння й балансування на межі реальної війни. При цьому небезпеку посилювала наявність ядерної зброї.

Поділ світу на сфери впливу як у Європі, так і в інших регіонах призвів до розділу країн (Німеччина, Корея, В'єтнам, Китай) і появи військово-політичних блоків, очолюваних США та СРСР.

Ялтинсько-Потсдамська система обумовила появу політико-ідеологічного протистояння між «вільним світом» країн західної демократії на чолі зі США і країнами **«соціалістичного табору»**, керованими СРСР. Боротьба ідей призводила до взаємної демонізації протилежної сторони, що стало прикметною рисою нової системи міжнародних відносин.

Післявоєнний світ перестав бути переважно євроцентристським, а міжнародна система набувала ознак глобальної, загальносвітової. Це створило умови для розгортання процесів економічної і політичної глобалізації.

Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин не мала міцної договірно-правової основи. Більшість домовленостей були усними й мали декларативний характер.

Центральним елементом Ялтинсько-Потсдамської системи стала Організація Об'єднаних Націй (ООН). Вона відігравала

Учасники Ялтинської конференції: В. Черчилль, Ф. Рузвельт, Й. Сталін. Лютий 1945 р.

Делегації Великої Британії, США та СРСР за столом переговорів на Потсдамській конференції. Липень 1945 р.

роль основного механізму узгодження зусиль із недопущення війн і конфліктів та створення глобальної системи колективної безпеки. Конфронтація між США і СРСР суттєво зменшувала можливості ООН виконувати свої завдання. Головною метою ООН за цих умов стало сприяння нормалізації радянсько-американських відносин як основної передумови міжнародної безпеки в післявоєнному світі.

Ялтинсько-Потсдамська система викликала невдоволення в багатьох держав, чия роль у міжнародних відносинах суттєво принижувалася.

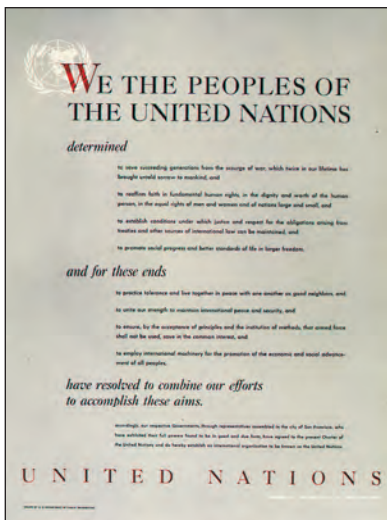
Припинення існування Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин пов'язують із розпадом світового «соціалістичного табору» та СРСР як одного із центрів біполярного світу.

Незважаючи на свою суперечливість й існування постійної напруженості між двома «центрами сили», Ялтинсько-Потсдамська система змогла забезпечити послаблення давнього протистояння в Європі.

2 ПРИЧИНИ ПЕРЕХОДУ ВІД СПІВРОБІТНИЦТВА ДО КОНФРОНТАЦІЇ. У роки Другої світової війни співробітництво країн Заходу і СРСР мало вимушений характер. Коли війна завершилася, зникла потреба для співпраці, і суперечності між ними поглиблювалися. Погляди колишніх союзників на те, яким має бути післявоєнний світ, суттєво різнилися.

Двома «центрами сили», на які орієнтувалися інші країни, стали США та СРСР. США вважалися своєрідним гарантом збереження й уособленням західної демократії та її моделі суспільного розвитку. Їхнім основним супротивником був СРСР, у якого тепер з'явилися держави-союзники із «соціалістичного табору». СРСР уособлював іншу модель суспільно-політичного розвитку, яка не сприймала й категорично відкидала цінності західної демократії. І США, і СРСР були переконані у правильності обраного шляху розвитку. Вони вважали, що зникнення супротивника з історичної арени відповідає інтересам розвитку людства, і намагалися

Організація Об'єднаних Націй (ООН) — міжнародна організація, створена для підтримання миру й безпеки у світі та розвитку співробітництва між державами.

Преамбула статуту ООН англійською мовою. Плакат

Підписання статуту ООН на конференції в Сан-Франциско. Квітень 1945 р.

розширити сферу свого впливу та зменшити вплив іншої сторони. Це породжувало неминуче зіткнення інтересів двох наддержав та конфронтацію між ними.

3 **ООН — НОВИЙ МЕХАНІЗМ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.** Датою створення ООН вважають 24 жовтня 1945 р., коли набув чинності затверджений більшістю держав-засновників статут ООН. Її головними цілями визначалися збереження миру та безпеки, захист прав людини, підтримання поваги до міжнародних зобов'язань держав і сприяння розвитку народів світу. У заснуванні ООН узяла участь 51 країна. Крім СРСР, відповідно до досягнутих домовленостей засновниками цієї міжнародної організації були Білорусія (сучасна Білорусь) та Україна (у 1945—1991 рр. брала участь у роботі ООН як УРСР).

У структурі ООН існує шість головних органів — Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і соціальна рада, Рада з опіки, Міжнародний трибунал та Секретаріат.

Генеральна Асамблея збирається раз на рік на тримісячну сесію. Кожна держава має один голос. Рада Безпеки спочатку складалася з п'яти постійних членів (Велика Британія, Китай, СРСР, США і Франція) та шести непостійних, яких обирала Генеральна Асамблея на трирічний термін. Кожен постійний член Ради Безпеки має право «вето» щодо основних питань. Пізніше непостійних членів Ради Безпеки стало десять. Рада Безпеки несе головну відповідальність за підтримання миру й безпеки, її рішення обов'язкові для виконання всіма членами ООН.

Економічна і соціальна рада розглядає економічні й суспільні проблеми у світі. Рада з опіки вирішувала справи підпорядкованих ООН 11 несамотійних територій, що існували на момент створення організації. Зараз вона призупинила свою

Будівля штаб-квартири ООН у Нью-Йорку (США). Сучасний вигляд

роботу. Міжнародний трибунал із 15 суддів, яких обирають на дев'ятирічний термін, розглядає міжнародні суперечки й представляє експертизу в ООН. Його рішення вважаються остаточними. Секретаріат, очолюваний Генеральним секретарем, є суто управлінською структурою. Він виконує організаційну діяльність і повідомляє державам ООН про проблеми, що загрожують миру в світі.

Під егідою ООН розгорнули діяльність спеціалізовані установи, що здійснюють роботу з конкретних питань. Найвідомішими серед них є Міжнародна організація праці (МОП, заснована 1919 р.), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ, засноване 1957 р.), Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО, заснована 1945 р.), Організація Об'єднаних Націй із промислового розвитку (ЮНІДО, заснована 1966 р.), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ, заснований 1946 р.), Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО, заснована 1945 р.), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ, заснована 1948 р.) і Світовий банк (заснований 1945 р.). Більшість своєї гуманітарної діяльності ООН здійснює саме через ці установи: наприклад, програми масових щеплень і надання вакцин — через ВООЗ, програми збереження культурних пам'яток — через ЮНЕСКО тощо.

Із 1947 р. штаб-квартиру ООН було перенесено до США, а з 1952 р. вона розміщується в спеціально спорудженому комплексі будівель на острові Мангеттен у Нью-Йорку. Зараз до ООН входять 193 держави-члени та двоє спостерігачів.

4 ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ІЗ ПРАВ ЛЮДИНИ. Після завершення Другої світової війни, коли стало відомо про злочини нацистського режиму, у світі зрозуміли необхідність визначити невід'ємні права, які мають усі люди, і затвердити їх рішеннями ООН. Комісія з прав людини створила редакційний комітет із 18 осіб різних національностей і політичних поглядів. Його очолила дружина 32-го президента США Ф. Рузвельта Елеонора Рузвельт, відома у світі своєю правозахисною діяльністю. Робота над документом тривала два роки.

ЦІКАВІ ФАКТИ

День прийняття ООН Загальної декларації прав людини **10 грудня** відзначають щорічно як **Міжнародний день прав людини**. Відповідно до Книги рекордів Гіннеса, Декларація є документом, який найчастіше перекладали іншими мовами світу. Цьому є пояснення. Декларація мала визначальний вплив на створення більшості національних конституцій, які з'явилися після її прийняття. Вона стала основою для величезної кількості актів і договорів із міжнародного права, основою діяльності численних міжнародних, регіональних і національних організацій із захисту прав людини.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.

...**Стаття 1.** Усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах...

Стаття 3. Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Стаття 4. Ніхто не має бути в рабстві...

Стаття 5. Ніхто не має зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що порушує його гідність, поводження й покарання.

Стаття 6. Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

Стаття 7. Усі люди є рівними перед законом...

Стаття 8. Кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами...

Стаття 9. Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання...

? Наведіть приклади випадків порушення прав людини в роки Другої світової війни, про які йдеться у статтях декларації. Презентуйте свою думку класу.

Е. Рузвельт із текстом Загальної декларації прав людини. 1948 р.

10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла **Загальну декларацію прав людини**. Цей документ містив перелік невід’ємних прав, які влада держав має забезпечувати всім людям.

Загальна декларація прав людини складається із 30 статей, які пізніше стали основою міжнародних договорів, регіональних документів із прав людини, національних конституцій і законів. Декларація разом із прийнятими Генеральною Асамблеєю ООН у 1966 р. Міжнародним пактом про економічні, соціальні й культурні права й Міжнародним пактом про громадянські й політичні права та двома факультативними протоколами складають міжнародний «пакет» із прав людини. Статусу міжнародного права ці документи набули в 1976 р.

ВИСНОВКИ

- Після завершення Другої світової війни в Європі встановилася Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин, у межах якої розгорнулася конфронтація двох «центрів сили».
- Протистояння між США та СРСР, що розпочалося в післявоєнному світі, було історично обумовленим.

- Прагнення миру, безпеки і співпраці в післявоєнному світі сприяло появі ООН.
- Реалії Другої світової війни обумовили усвідомлення того, що необхідно визначити міжнародні стандарти невід’ємних прав людини. Загальна декларація стала одним із перших міжнародно-правових документів, що проголосив основні права і свободи людини.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Що таке Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин? **2.** Наведіть приклади країн, що зазнали поділу. **3.** Чим конфронтація відрізняється від співробітництва? **4.** Назвіть п’ять держав — постійних членів Ради Безпеки ООН. **5.** Де з 1952 р. розміщується штаб-квартира ООН? **6.** Коли було прийнято Загальну декларацію прав людини?

7. Назвіть та поясніть характерні риси Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин. **8.** Чому відбувся перехід від співробітництва до конфронтації в післявоєнних міжнародних відносинах? **9.** Як організовано діяльність ООН? **10.** Охарактеризуйте процес формування міжнародних стандартів із прав людини.

11. Складіть розгорнутий план «Формування нової системи міжнародних відносин». **12.** Складіть схему структури ООН. **13. Обговоріть у малих групах** спільне й відмінне в системах облаштування післявоєнного світу після Першої та Другої світових війн.

14. Е. Рузвельт, оцінюючи значення Загальної декларації прав людини, сказала, що цей документ «цілком може стати міжнародною Великою хартією вольностей для всіх людей повсюди». Що таке Велика хартія вольностей? Поясніть, як ви розумієте наведений вислів. **15.** Упродовж опрацювання розділу виконайте навчальний проект «Реалізація завдань ООН її спеціалізованими організаціями» (на прикладах діяльності однієї організації). Ознайомтеся з пам’яткою «Як готувати навчальний проект» (с. 237).

§ 3. Формування біполярного світу

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: дізнатися, які зміни на континенті спричинила радянська окупація країн Центрально-Східної Європи; пояснювати, що таке «холодна війна» і як вона розпочалася; аналізувати передумови початкового періоду «холодної війни»; характеризувати основні конфлікти початкового етапу «холодної війни»; з’ясувати, як вплинула на біполярний світ поява НАТО та ОВД.

1 РАДЯНСЬКА ОКУПАЦІЯ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ. Територія в Європі, звільнена в період Другої світової війни арміями антигітлерівської коаліції, була поділена на зони військової окупації. У Західній та Південній Європі встановили контроль США, а над Центрально-Східною Європою та значною частиною Балкан — СРСР. США в підконтрольному регіоні сприяли поновленню основ західної демократії в суспільстві.

Курс щодо зони окупації СРСР наприкінці війни визначив **Йосип Сталін**, який сказав, що «ця війна відрізняється від

попередніх: той, хто захоплює територію, зможе примусити захоплені країни прийняти свій суспільний лад».

Неодноразові заяви США та СРСР про визнання за кожним народом права на власний шлях розвитку не змінювали ситуацію. Радянське керівництво при цьому стверджувало, що успіхи комуністів обумовлені їхньою популярністю, а уряд Заходу вважав, що ці успіхи не можуть бути проявом вільного волевиявлення народів у країнах, де розміщуються частини Радянської армії.

Восени 1945 р. західноєвропейські лідери вимагали змін в урядах Румунії та Болгарії, стверджуючи, що їхній склад не відображає всі існуючі в цих країнах політичні сили. Радянське керівництво відкидало це, розцінюючи як спробу відновити навколо СРСР бар'єр із недружніх східноєвропейських країн.

Те, як Захід сприймав територіально-політичні реалії, що формувалися в тогочасній Європі, чітко пояснив **Вінстон Черчилль** у своїй промові, виголошеній у місті **Фултон** (США) 5 березня 1946 р. Він заявив, що СРСР і комуністичні організації світу, які є його «п'ятою колоною», прагнуть безмежної експансії, що загрожує всій «християнській цивілізації». В. Черчилль закликав усі англомовні держави до боротьби з поширенням комунізму.

Керівництво СРСР в особі Й. Сталіна оцінило цю промову як заклик «підпалювача війни» до «нового воєнного походу проти Східної Європи» і пообіцяло дати відсіч.

Суперечності, оприлюднені у промові В. Черчилля, стали вихідним пунктом для загострення відносин між союзниками.

2 «ХОЛОДНА ВІЙНА». Британський письменник Джордж Орвелл у статті «Ти та атомна бомба», надрукованій у жовтні 1945 р., уперше назвав тогочасне протистояння між США та СРСР «холодною війною». Поняття набуло поширення. Офіційно його вперше використав у промові радник президента США Гаррі Трумена Б. Барух у квітні 1947 р.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Назвіть держави Центрально-Східної Європи, звільнені Радянською армією в роки Другої світової війни. **2.** Назвіть відомі вам військово-політичні блоки. Якою була мета діяльності кожного з них?

В. Черчилль під час промови в місті Фултон (США) 5 березня 1946 р.

Інтерв'ю Й. Сталіна щодо промови В. Черчилля у Фултоні

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із промови В. Черчилля у Фултоні (США) 5 березня 1946 р.

...Від Щецина на Балтиці до Трієста на Адріатиці на континенті опустилася залізна завіса. За цією лінією зберігаються всі цінності давніх держав Центральної та Східної Європи. Варшава, Берлін, Прага, Відень, Будапешт, Белград, Бухарест, Софія — усі ці славновісні міста й населення в їхніх районах перебувають у радянській сфері та всі підпорядковуються в тій чи іншій формі не лише радянському впливу, але й значною мірою контролю Москви, що зростає...

Комуністичні партії, які були дуже незначними в усіх цих східних державах Європи, досягли виключної сили, набагато більшої за їх численність, і прагнуть усюди встановити свій тоталітарний контроль. Поліцейські

уряди переважають майже в усіх цих країнах, і до сьогодні... у них не існує справжньої демократії.

...Наша давня доктрина рівноваги сил застаріла. Ми не можемо дозволити собі покладатися на незначну перевагу в силах, створюючи тим самим спокусу для випробування сил...

? **1. Обговоріть у парах,** сформулюйте та презентуйте класу свою думку щодо того, як автор розумів «залізну завісу», що з'явилася в Європі? **2.** Якою була, на думку В. Черчилля, влада в країнах, контрольованих СРСР? **3.** Чому промовець вважав доктрину «рівноваги сил» застарілою?

«Холодна війна» — поняття, що позначає глобальне економічне, ідеологічне й військово-політичне протистояння між СРСР із його союзниками та США, країнами Західної Європи з їхніми союзниками, що тривало із середини 1940 і до початку 1990-х рр.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Поняття «холодна війна» вперше застосував кастильський принц Хуан Мануель у XIV ст. Розмірковуючи про перебіг Реконквісти (боротьби між християнами та мусульманами) на Піренейському півострові, він поділив війни на «гарячі» та «холодні». «Гарячі війни» закінчуються загибеллю держав або миром. «Холодні війни» не приносять миру й честі тим, хто їх розпочав.

На думку деяких дослідників, «холодна війна» стала третьою та останньою у XX ст. світовою війною. З одного боку, вона мала ознаки справжньої світової війни, яка завершилася перерозподілом світу на користь переможця й крахом держав, які зазнали в ній поразки. З іншого — у «холодній війні» переважно застосовували надзвичайно жорсткі засоби невійськового протистояння в економічній, ідеологічній, політичній і технологічній сферах. Застосування цих засобів визначило форми, масштаби й наслідки цього глобального протистояння, які часто були поза межами світової війни.

У «холодній війні» обидві сторони уникали відкритого конфлікту, усвідомлюючи його непередбачуваний результат через відсутність абсолютної переваги сил. Так, на початковому етапі «холодної війни» США утримували монополію на ядерну зброю, але не мали засобів її доставки, здатних подолати радянську протиповітряну оборону. У Європі СРСР переважав у звичайних озброєннях. Після появи в 1949 р. у СРСР ядерної зброї, а пізніше балістичних ракет як засобів її доставки військове суперництво обох держав перейшло на новий рівень.

3 ПЕРЕДУМОВИ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ».

Період 1947—1953 рр. визначають як початковий етап «холодної війни». США та СРСР готувалися до військового конфлікту.

У липні 1947 р. у США було надруковано статтю керівника відділу Державного департаменту Дж. Кеннана «Витоки радянської поведінки», де він виклав свою **«стратегію стримування»**. За задумом автора, вона мала забезпечити підтримання миру у світі на основі неунікненості тотальної відплати противнику у випадку, якщо він завдасть першого удару. Стаття увійшла в історію як «меморандум Дж. Кеннана» і стала основою радянсько-американських відносин й усієї світової політики другої половини XX ст. Цей документ започаткував розробку стратегії США щодо СРСР. Водночас на початковому етапі «холодної війни» обидві країни намагалися якомога швидше поширити свій вплив на країни, які ще не визначилися, поки цього не зробив противник.

У лютому 1947 р. британська влада повідомила американській, що не здатна самостійно надавати підтримку Греції та

ОЗНАКИ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

Г. Трумен під час промови в Конгресі
12 березня 1947 р.

Пропагандистські плакати, створені для популяризації
«плану Маршалла» у Європі

Туреччині. Це могло призвести до поширення радянського впливу на ці країни. У березні 1947 р. президент США Г. Трумен звернувся з посланням до Конгресу, де оцінив ситуацію як небезпечну для США і попросив виділити 400 млн доларів для підтримки урядів Греції і Туреччини та фінансування відправки туди військового контингенту. Заява президента містила положення, що стали провідними для зовнішньої політики США й увійшли в історію як «доктрина Трумена». Її сутність полягала в наданні підтримки США вільним народам, які чинять опір агресії.

У червні 1947 р. державний секретар США **Джордж Маршалл** оприлюднив програму економічної допомоги постраждалим від війни Європі. Пізніше ця програма отримала назву «**план Маршалла**». На допомогу країнам, що його прийняли, було виділено 13 млрд доларів (125 млрд доларів за сучасними цінами). Попередньою умовою надання допомоги було усунення комуністів зі складу урядів. До 1948 р. комуністів у жодному уряді країн Західної Європи не стало. У здійсненні «плану Маршалла» взяли участь 17 західноєвропейських країн. Основну частину допомоги отримали Велика Британія, Франція, Італія, Західна Німеччина та Нідерланди.

«План Маршалла», крім допомоги європейській економіці, мав на меті сприяти розвитку США, надавши їм можливість позбавитися надлишку капіталів і створити у Європі платоспроможні ринки для збуту своєї продукції. Одночасно із цим він відповідав стратегічній меті «доктрини Трумена».

СРСР та союзні з ним країни засудили «план Маршалла» як спробу підпорядкувати Європу політиці США. Проте радянське керівництво вбачало в ньому перш за все загрозу своєму впливу на Центрально-Східну Європу. Країни Центрально-Східної Європи висунули гасло орієнтуватися на власні сили та допомогу СРСР. Країни Західної Європи, які прийняли «план Маршалла», досить швидко відбудували економіку й самі почали конкурувати зі США на світових ринках.

Доктрина — філософська, політична або правова теорія, релігійна концепція, вчення, система уявлень, керівний теоретичний або політичний принцип.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із промови президента США Г. Трумена в Конгресі 12 березня 1947 р.

...Я вважаю, що Сполучені Штати мають підтримувати вільні народи, які чинять опір агресії збройної меншості або зовнішньому тиску. Я вважаю, що ми мусимо допомогти у звільненні народів, щоб вони могли самі вирішувати власну долю. Я вважаю, що наша допомога має бути перш за все економічною й фінансовою, може призвести до економічної стабільності й у такий спосіб зробити свій вплив на політичні процеси... Ми не можемо дозволити зміни в рівновазі сил на порушення статуту Організації Об'єднаних Націй такими методами, як примус або агресія.

? **Обговоріть у парах**, сформулюйте та презентуйте класу аргументоване судження щодо того, у чому полягає сутність «доктрини Трумена».

Жителі Західного Берліна спостерігають за приземленням літака в аеропорту Темпельхоф. 1948 р.

Пам'ятник повітряному мосту в Берліні з іменами загиблих британських та американських льотчиків. 1951 р.

Плакат, присвячений повітряному мосту із Західним Берліном. 1948 р.

Меморіал, присвячений війні в Кореї. Вашингтон (США). Скульптор Ф. Гейлорд. 1995 р.

«План Маршалла» призвів до загострення німецького питання. Три західні окупаційні зони Німеччини, які його прийняли, протистояли радянській зоні. У грудні 1947 р. американська газета «Нью-Йорк геральд трибюн» писала: «Ера Ялти завершилася. Поділ Німеччини дасть нам можливість свободи дій із включенням Західної Німеччини до системи західних держав».

4 ОСНОВНІ КОНФЛІКТИ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ».

У 1948—1949 рр. спалахнула Перша берлінська криза. У червні 1948 р. в західних та радянській зонах почали впроваджувати окремі грошові реформи. При цьому радянська влада висунула вимогу включення західних секторів окупації Берліна у фінансову систему радянської зони.

Отримавши відмову, радянська окупаційна адміністрація розпочала блокаду Західного Берліна. У відповідь держава Заходу організували з ним повітряний міст. Кожені п'ять хвилин на його аеродромі приземлявся американський військово-транспортний літак. Усього в блокований Західний Берлін було перевезено понад 2,3 млн т вантажів. Обидві сторони не пішли на загострення конфлікту, оскільки це створювало загрозу початку нової війни в Європі. Однак вступити в переговори, що можна було сприйняти як вияв слабкості, вони також не побажали. Блокада Західного Берліна стала символом конфронтації, призвела до формування уявлень про США як рятівника західної цивілізації та посилила негативне ставлення до СРСР.

Через Берлінську кризу обговорення питання про створення єдиної Німеччини було зупинено більш ніж на 40 років. У 1949 р. західні зони окупації утворили Федеративну Республіку Німеччини (ФРН), а східні — Німецьку Демократичну Республіку (НДР). Західний Берлін став автономним самоврядним містом, зв'язаним транспортним коридором із ФРН.

Іншим конфліктом, який поставив США та СРСР на межу збройного протистояння, стала війна в Кореї 1950—1953 рр.

Після завершення Другої світової війни Корею було поділено по 38-й паралелі на радянську та американську окупаційні

зони. Коли окупаційні війська було виведено, владу в Північній Кореї здобули комуністи, яких підтримував СРСР; уряд Південної Кореї орієнтувався на союз зі США. При цьому обидва режими прагнули об'єднати Корейський півострів під своєю владою. У червні 1950 р. північнокорейські війська перетнули 38-му паралель і розпочали війну.

У війні в Кореї на боці півдня під прапором ООН діяли сили США та їхніх союзників, на боці півночі — китайські війська й радянські військові радники. Війна точилася зі змінним успіхом до 1953 р. Вона стала найнебезпечнішим конфліктом цього періоду «холодної війни». Генерал армії США Д. Макартур (командувач військ ООН, які діяли на півдні Корейського півострова) наполягав на тому, щоб завдати ядерного удару по Китаю. Однак президент Г. Трумен не бажав поширювати конфлікт за межі півострова й створювати цим привід до ядерного конфлікту із СРСР.

5 УТВОРЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ (НАТО) ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ВАРШАВСЬКОГО ДОГОВОРУ (ОВД). Реальністю післявоєнної Європи став її розкол на два угруповання держав. На одному боці були ті, хто обрав «план Маршалла» і співробітництво зі США, на іншому — країни, які прийняли соціалістичну модель розвитку та зближення із СРСР. На Європейському континенті, як і в інших регіонах світу, розпочалося формування системи військово-економічних і політичних союзів, які протистояли одне одному. США та СРСР як «центри сили» біполярного світу були основою кожного з них.

Восени 1947 р. утворилося **Комінформбюро (Інформаційне бюро комуністичних і робітничих партій)**. Воно стало структурою, через яку радянське керівництво здійснювало політичний та ідеологічний контроль за діяльністю правлячих комуністичних і робітничих партій країн Центрально-Східної Європи та не-правлячих комуністичних партій Франції та Італії.

У 1948 р. СРСР уклав із більшістю країн Центрально-Східної Європи договори про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу. У березні 1948 р. як відповідь на це з'явився **Західний союз**. Його учасниками стали Велика Британія, Франція, Бельгія, Нідерланди та Люксембург. Країни взяли зобов'язання надавати одна одній військову допомогу в разі загрози їхнім інтересам. У випадку радянської агресії згідно з договором військові сили союзників мали діяти спільно. Цей союз не міг урівноважити військові сили в Європі, проте став сходиною до співпраці зі США. Члени Західного союзу усвідомлювали, що власних сил недостатньо, і звернулися до США та Канади з пропозицією вступити до нього.

4 квітня 1949 р. у Вашингтоні представники урядів Бельгії, Великої Британії, Франції, Данії, Ісландії, Італії, Канади, Нідерландів, Норвегії, Португалії та США підписали Північноатлантичний договір, за яким утворився новий союз — **Організація Північноатлантичного договору (НАТО)**. До нього додавалися

Американські морські піхотинці читають телеграму про припинення вогню в Кореї. 1953 р.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) — міжнародна міжурядова організація, військово-політичний союз 29 держав Північної Америки та Європи, які прагнуть досягти мети Північноатлантичного договору 1949 р. У 2018 р. за Україною визнано статус країни-аспіранта на шляху приєднання до союзу.

Емблема НАТО

Емблема ОВД

угоди про взаємодопомогу між державами — членами союзу. У 1952 р. до НАТО приєдналися Греція й Туреччина, а три роки по тому — ФРН.

СРСР ставився до НАТО як до «агресивного блоку», створеного державами Заходу з ініціативи США й спрямованого проти країн «соціалістичного табору». Геополітичною противагою НАТО стала заснована в 1955 р. **Організація Варшавського договору (ОВД)**. Її утворили Албанія, Болгарія, Угорщина, НДР, Польща, Румунія, Чехословаччина та СРСР, підписавши у Варшаві Договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу.

Договір визначив появу військового союзу соціалістичних держав за провідної ролі СРСР і закріпив біполярність світу на 36 років. Підписання договору стало відповіддю на вступ ФРН до НАТО.

ВИСНОВКИ

- Радянська окупація Центрально-Східної Європи призвела до формування нових територіально-політичних реалій і загострення ситуації на континенті.
- Протистояння між США та СРСР отримало назву «холодна війна».

- Початковий етап «холодної війни» показав, яким жорстоким буде протистояння між двома «центрами сили».
- Поява НАТО і ОВД закріпила формування біполярного світу як нової геополітичної реальності.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Коли В. Черчилль виступив із промовою в місті Фултон? 2. Що таке «холодна війна»? 3. Хто сформулював основні положення «стратегії стримування»? 4. Назвіть дату Першої берлінської кризи. 5. Які назви мали німецькі держави, утворені в 1949 р.? 6. Скільки держав у 1949 р. утворили союз НАТО?

7. У чому полягали зміни, які спричинила в Центрально-Східній Європі радянська окупація? 8. У чому полягає сутність «холодної війни»? 9. Назвіть передумови початкового етапу «холодної війни». 10. Як відбувалися основні конфлікти початкового етапу «холодної війни»? 11. Чим було обумовлено і як відбувалося формування НАТО та ОВД?

12. Покажіть на карті атласу держави, які утворили НАТО та ОВД. 13. Об'єднайтеся в малі групи та обговоріть питання: як «холодна війна» пов'язана з підсумками Другої світової війни. 14. Складіть таблицю

«Міжнародні конфлікти початкового етапу “холодної війни”».

Назва і дата	Причини	Перебіг	Результати й наслідки

15. Чому, на вашу думку, унаочнення неможливості розв'язання міжнародних конфліктів початкового етапу «холодної війни» не підштовхнуло США та СРСР відмовитися від конфронтації? 16. Президент США Барак Обама, виступаючи у 2014 р. в Естонії, сказав: «Ми захищаємо наших союзників у НАТО, кожного союзника. У цьому союзі немає старих і нових членів, немає другорядних чи головних партнерів. Вони всі — союзники, це просто й очевидно. І ми оборонятимемо територіальну цілісність кожного з них». Який принцип НАТО відображає наведена цитата? **Обговоріть у парах** його важливість.

РОЗДІЛ II. ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

§ 4—5. Тенденції економічного і соціального розвитку держав Північної Америки та Західної Європи

1 ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН ЗАХОДУ в другій половині XX — на початку XXI ст. Держави Північної Америки та Західної Європи, як ви вже знаєте, називають країнами Заходу. У зазначений період їхній економічний розвиток відбувався досить складно, але динамічно.

Ключову роль у відбудові європейської економіки відіграв «план Маршалла». До його реалізації приєдналися Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Франція, Туреччина, Швейцарія, Швеція і ФРН (із 1949 р.). До середини 1951 р. для цих цілей США виділили близько 13 млрд доларів. Для координації зусиль зі здійснення відбудови господарства за «планом Маршалла» в 1948 р. було засновано **Організацію європейського економічного співробітництва (ОЄЕС)**. Таким чином, крім післявоєнної відбудови, закладалися підвалини майбутньої євроінтеграції.

Важливе значення для відбудови економіки країн Західної Європи мало запровадження після війни за рішеннями Бреттон-Вудської конференції 1944 р. нової міжнародної валютної системи. На зміну золотому стандарту прийшла система регульованого золотодоларового стандарту. Це сприяло утвердженню США як лідера країн із ринковою економікою. Одночасно для міжнародних розрахунків заснували **Міжнародний валютний фонд (МВФ)** і **Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)**.

Із 1947 р. темпи економічного розвитку країн Західної Європи почали зростати. Упродовж 1948—1952 рр. сільське господарство цих країн досягло довоєнного рівня, обсяг промислової продукції збільшився на 35 %, а експорт зріс удвічі. Період 1947—1973 рр. у Західній Європі увійшов в історію як доба економічного буму. Економічне зростання набуло ознак глобального й охопило всі західноєвропейські країни. Середньорічне зростання економіки в цей період становило 4,9 %.

На другу половину 1950 — початок 1960-х рр. припадає перша хвиля **науково-технічної революції (НТР)**. Її особливостями стали: електронізація, розвиток біотехнологій, виготовлення й використання штучних матеріалів, автоматизація виробництва із застосуванням електронно-обчислювальних машин (ЕОМ), використання нових видів енергії тощо. Саме в цей час з'явилися цифрові годинники, касетні відеомагнітофони, копіювальні пристрої «Ксерокс», перші лазери тощо. Телебачення стало кольоровим; воно перетворилося на головний засіб

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: визначити особливості економічного розвитку країн Заходу в другій половині XX — на початку XXI ст.; аналізувати соціальний розвиток тогочасних країн Заходу; характеризувати концепцію постіндустріального суспільства; з'ясувати особливості шведської моделі соціально-економічного розвитку.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими були характерні риси економічного розвитку країн Заходу в першій половині XX ст.? **2.** Що було притаманно соціальному розвитку цих країн у зазначений період? **3.** Дайте визначення поняття «індустріальне суспільство» та назвіть його основні характеристики.

Науково-технічна революція (НТР) — якісний стрибок у розвитку продуктивних сил, перебудова технічних основ матеріального виробництва шляхом перетворення науки на провідний чинник виробництва, у результаті якого відбувається трансформація індустріального суспільства в постіндустріальне.

Заснування МВФ на Бреттон-Вудській конференції.
США. 1944 р.

Каса супермаркету. Лондон (Велика Британія).
1950-ті рр.

Телевізор «Grammont». Франція.
1951 р.

«Держава добробуту» — модель державного розвитку в індустріально розвинених країнах, яка передбачає досягнення високого рівня життя. Для неї характерні передусім масове споживання і соціальний захист. Її становлення в країнах Заходу припадає на кінець 1940-х — 1950-ті рр., а розквіт — на 1960-ті — початок 1970-х рр.

Транснаціональна корпорація (ТНК) — міжнародна компанія, що здійснює виробництво промислових продуктів на основі прямих іноземних інвестицій та контролює свої закордонні філії.

масової комунікації. Дешева нафта сприяла розвитку виробництва легкових автомобілів. Автомобіль став одним із символів масової культури цього часу.

Економічний бум 1947—1973 рр. сприяв формуванню суспільства споживання. Тепер обсяги промислового виробництва залежали від попиту на товари, що перетворило його на двигун економіки. У США та західноєвропейських країнах в 1950-х рр. у структурі зайнятості першість посіла сфера послуг. У торгівлі дрібні крамниці змінили великі магазини самообслуговування (супермаркети) і торговельні центри. Почала розвиватися мережа закладів швидкого харчування «фаст-фуд».

У країнах Заходу в цей час формувалася соціальна держава, відома як **«держава добробуту»**. До традиційних організаційної і правової функцій додавалася нова функція — турбота про добробут своїх громадян. Найвитратнішим і головним завданням стало забезпечення права громадян на соціальний захист від народження до смерті. Крім цього, для підтримки соціальної стабільності врегульовувалися конфлікти між роботодавцями й робітництвом. Ще одним завданням «держави добробуту» стала турбота про навколишнє середовище.

У цей період виникли **транснаціональні корпорації (ТНК)** як форма горизонтальної економічної інтеграції. Вони контролювали певні галузі виробництва й поширювали свій вплив на ті, що були необхідні для їхнього стабільного існування. ТНК сприяли економічному розвитку світу на основі поширення ринкових відносин на нові регіони й залучення національних господарств до світової економіки. Однак у їхній діяльності спостерігалися й прояви негативного впливу на країни та їхнє господарство.

У 1971 р. США відмовилися від Бреттон-Вудської системи. Це стало початком кінця доби стабільності міжнародної фінансової системи. «Перегрівання економіки» та нафтова криза 1973 р. призвели до **економічної кризи 1973—1975 рр.** Під час неї в економіці часто спрацьовував «ефект доміно», коли спад в одній галузі спричиняв аналогічні явища в інших. Загалом

Стив Возняк і Стив Джобс. США. 1970-ті рр.

«Еппл-1». 1976 р.

у цей період промислове виробництво в країнах Заходу знизилося більш ніж на 10 %. Суттєво виросли споживчі ціни та збільшилося безробіття. Тогочасну ситуацію характеризували як **стагфляцію** — поєднання високого рівня безробіття, інфляції та нульового зростання економіки.

Наслідки кризи Велика Британія пододала тільки в 1987 р., США — у 1992 р.

Подоланню кризи сприяла друга хвиля НТР, відома як інформаційна революція, що охопила країни Заходу в останній чверті XX — на початку XXI ст. Нові технології оптимізували виробництво, зробивши його економнішим і дешевшим. Ознакою цього етапу НТР стало застосування комп'ютерів та іншого електронного обладнання, реактивної техніки, ядерної енергії, полімерних матеріалів тощо.

Поряд із досягненнями в комп'ютеризації було чимало здобутків в інших сферах: з'явилися кишенькові калькулятори, цифрові фотоапарати, компакт-диски тощо. Роботизація створила умови для усунення людини з процесу виробництва. У 1990-х рр. з'явилися перші мобільні телефони фірми «Еріксон», а в 1996 р. фінська фірма «Нокія» випустила перші смартфони.

Криза 1973—1975 рр. спонукала країни Заходу до поглиблення економічної інтеграції. У 1970-х рр. остаточно затвердилася глобальна (без конкретних територіальних меж) економіка. Під її впливом національні економіки стали взаємозалежними. Світова економіка перетворилася на єдину систему, де економічний стан однієї країни неминуче впливав на інші.

Проявом глобалізації економіки стала стандартизація технологій, податкової політики й політики зайнятості. Із 1976 р. координацію економічної політики країн Заходу здійснювала «група семи» (G7), до якої належали Велика Британія, Італія, Канада, США, Франція, ФРН та Японія. «Група семи» не є міжнародною організацією, і її рішення не мають обов'язкової сили. У 1991—2002 рр. вона поетапно перетворилася на «групу восьми» (G8) з участю Росії (за схемою «7+1»). Проте із 2014 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

У 1976 р. американець українського походження Стив Возняк зібрав перший персональний комп'ютер «Еппл-1», а його приятель Стив Джобс організував продаж цього винаходу. Вартість пристрою становила 500 доларів (третина від цієї суми — магазинна націнка). У 2015 р. оригінальний «Еппл-1» продали на аукціоні за 200 тис. доларів США.

Реклама одного з перших смартфонів. 1993—1994 рр.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Концепція постіндустріального суспільства Д. Белла (1970 р.)

...Суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти й підвищення якості життя, у якому клас технічних спеціалістів став основною професійною групою і, що найважливіше, у якому впровадження нововведень усе більшою мірою залежить від досягнення теоретичних

знань. Постіндустріальне суспільство передбачає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи...

? Чим постіндустріальне суспільство відрізняється від індустріального?

Постіндустріальне (постмодерне, інформаційне) суспільство — стадія суспільного розвитку, яка змінила індустріальне суспільство. Для неї характерні посилення чинника знань, інформації, використання відновлюваних джерел енергії, опікування захистом довкілля тощо.

Ознаки постіндустріального суспільства в концепції Д. Белла

- Перехід від виробництва товарів до виробництва послуг
- Переважання серед робітництва класу професійних фахівців і техніків
- Провідна роль теоретичних знань як основи нововведень в економіці, політиці й соціальній структурі суспільства
- Орієнтація в майбутньому на методи контролю й оцінювання можливих напрямів розвитку технології
- Прийняття рішень на засадах «інтелектуальної технології»

країни Заходу відмовилися працювати у форматі G8 із Росією. Пояснюючи цей крок, глава Єврокомісії Ж. М. Баррозу сказав: «“Вісімка” могла втратити сенс, тому що її ідеєю було зібрати країни-однорідні, але тепер ми не можемо говорити про країни-однорідні, коли одна країна анексує частину іншої». Це стало одним із вагомих проявів реакції представників високорозвинених країн світу на агресивну політику Росії щодо України.

У 1999 р. виникла «група двадцяти» (G20), до якої належать розвинені країни світу й країни, що розвиваються. Вони створюють 85 % світового ВВП і становлять дві третини населення світу.

Наприкінці XX ст. економічний розвиток країн Заходу відбувався в нових умовах. Розпад СРСР і «соціалістичного табору» унаочнив переваги західної економічної моделі. Припинилася «холодна війна». Однак поряд із цим новими економічними конкурентами країн Заходу стали Китай, Індія та «азіатські тигри» (Гонконг, Малайзія, Південна Корея, Сингапур, Таїланд, Тайвань). Економікам країн Заходу доводилося постійно відповідати на нові виклики.

На початку XXI ст. економіка країн Заходу пережила серйозний спад. Темпи економічного зростання, за даними МВФ, були нижчими, ніж у 1980-ті рр. Однією з провідних тенденцій в економічному розвитку країн Заходу стало збільшення зайнятих у третинному секторі (сфері послуг). Станом на 2002 р. у країнах ЄС частка сфери послуг становила 68 %, у той час як у промисловості — 26 %.

У 2008 р. країни Заходу охопила фінансова криза. «Група семи» прийняла спеціальний план, і кризу було подолано. До 2010 р. фінансовий сектор загалом стабілізувався, однак кризові явища проявилися в інших секторах економіки. Урядам довелося вжити заходів, що сприяли зменшенню впливу негативних чинників і забезпечували стійкий економічний розвиток.

2 КОНЦЕПЦІЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА. У 1970 р. на VII Міжнародному соціологічному конгресі американський соціолог **Деніел Белл** уперше оприлюднив свою концепцію постіндустріального суспільства.

Головною ознакою постіндустріального суспільства, яка відрізняла його від попередньої моделі суспільного розвитку, стало панування наукових знань. За твердженням дослідника, саме автономний розвиток науки є передумовою нової організації структури суспільства. Основними складовими цієї структури мають стати університети та науково-дослідні організації. Зміни в соціальній структурі суспільства призведуть до появи інших за змістом суперечностей. Якщо для індустріального суспільства характерні суперечності між власниками підприємств і найманими працівниками, то в постіндустріальному суспільстві виникатимуть конфлікти між фахівцями й звичайними людьми в організаціях і суспільному житті.

За твердженням Д. Белла, у тогочасних країнах Заходу ці процеси поступово набували реальних життєвих форм, а риси попереднього індустріального суспільства зникали.

3 **СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН ЗАХОДУ в другій половині XX — на початку XXI ст.** У ситуації загального піднесення, пов'язаного із завершенням війни, у країнах Заходу стрімко збільшилася народжуваність. Так, якщо в 1930-х рр. у США народилося 24 млн немовлят, то лише за один 1950 р. — понад 3,5 млн. Проте вже в 1960-х рр. рівень народжуваності скоротився, а в Західній Європі впав до найнижчого за останні два століття. Значною мірою це пов'язували з емансипацією жінок і поширенням доступних протизаплідних засобів. Змін зазнали імміграційні процеси. У XIX — першій половині XX ст. до США переїздили переважно з Європи, а після війни — з Азії та Латинської Америки. Нестача робочих рук у період економічного буму призвела до припливу до Західної Європи вихідців із країн Північної Африки, Туреччини, Індії та Пакистану.

У післявоєнний період, як і раніше, панівною була нуклеарна сім'я (батьки та їхні діти або лише подружжя без дітей). У 1960-х рр. ця модель сім'ї зазнала критики як така, що обмежує можливості жінки для самореалізації. Рух за емансипацію сприяв зрівнянню жінок у правах із чоловіками, залучив їх до економічного життя й надав можливості для суспільного визнання.

У 1960-х рр. у країнах Заходу відбулася сексуальна революція, яка принесла гасло вільного кохання. Її результатом стало визнання суспільством важливості сексуальних стосунків як особливої і надзвичайно значущої сфери життя людини. Сексуальність більше не приховували, а навпаки, підкреслювали. Це призвело до докорінних змін у моді та одязі.

В умовах лібералізації повсякденного життя й розгортання НТР виклик традиційним сімейним цінностям кинула молодь. У 1950—1960-х рр. у США виникли молодіжні рухи **бітників** та **хіпі**. Пізніше вони поширилися в Європі. У 1960-х рр. сформувалася субкультура **тінейджерів** (підлітки від 13 років, які мали своїх кумирів, стиль одягу, мову спілкування).

Бітники — літературний і молодіжний рух США середини 1950 — початку 1960-х рр. Проголошували добровільну відмову від облаштованого й забезпеченого життя, обирали бідність і жебракування, заперечували існуючу соціальну мораль.

Хіпі — міжнародний молодіжний рух, започаткований у 1965 р. в Сан-Франциско (США) в умовах лібералізації і демократизації суспільства, один із найяскравіших проявів контркультури. Рух мав пацифістське забарвлення, значно вплинув на мистецтво, особливо на рок-музику. Він став одним із символів епохи. Його учасники називали себе «поколінням квітів» або «поколінням любові». Із рухом хіпі пов'язана сексуальна революція. Рух занепав на початку 1970-х рр.

Одним із символів руху хіпі є старий розфарбований мікроавтобус

Рекламний білборд у штаті Айова (США) нагадує про те, що «один фермер годує 75 осіб». 1990-ті рр.

Власниця невеликого магазину жіночого одягу в Північній Кароліні. США. 2000-ні рр.

Виклик для багатьох країн: старіння населення. 2000-ні рр.

Студент бере участь у кампанії з інформування про ВІЛ/СНІД із нагоди Міжнародного дня пам'яті жертв СНІДу. США. 1990-ті рр.

? Поясніть, як учасник кампанії намагається вплинути на оточуючих.

Завдяки соціальній мобільності та ліквідації соціальних бар'єрів західне суспільство стало більш однорідним. Майже зрівнявся стиль життя в містах і селах. Людина дедалі менше ототожнювала себе з певною суспільною групою. Одночасно із цим під впливом економічного буму в суспільстві поширилися прояви духовної кризи, що загострилася після його вступу в постіндустріальну стадію розвитку.

Після війни соціальна структура західного суспільства зазнала суттєвих змін. Зокрема, механізація процесу виробництва в сільському господарстві призвела до суттєвого скорочення працівників цієї сфери. Цей процес назвали «смертю селянства».

Становище робітництва в умовах формування «держави добробуту» значно покращилося. Неухильно зростав рівень реальної заробітної плати. Безробіття після запровадження різних форм страхування стало менш болючим для тих, хто втрачав роботу. Узагалі частка безробітних у період економічного буму стала мізерною. Ринок праці поглинув сотні тисяч переселенців із сіл та іммігрантів. Звичним було працевлаштування заміжніх жінок. Починаючи з 1960-х рр. стало зрозумілим, що робітництво не має бажання підтримувати ліво-радикальні рухи.

Основною суспільною групою в цей період став **середній клас** — фермери, дрібні підприємці й висококваліфіковані спеціалісти з вищою освітою. Остання категорія приєдналася до нього в умовах економічного зростання й значно збільшилася його кількість. Саме середній клас вважали провідником використання в побуті нових товарів, масової автомобілізації та індивідуального житлового будівництва. У своїх політичних уподобаннях середній клас був переважно поміркованим.

Позиції великих власників послабилися. «Старі багатії» поступалися місцем «новим багатіям», які досягли заможності в період економічного піднесення.

Із 1970-х рр. становище робітництва змінилося. Його кваліфікована частина приєдналася до середнього класу. При цьому працювати в сільському господарстві й будівництві почали іммігранти з Азії, Африки й Центрально-Східної Європи. Безробіття змінилося із циклічного, яке охоплювало всіх працюючих

у період спаду виробництва, на структурне, яке охоплювало певну галузь виробництва. Статки «нових багатіїв», особливо пов'язаних зі сферами технічних інновацій, стрімко зросли.

У цей період у країнах Заходу відбулися демографічні зміни, пов'язані із завершенням економічного буму й початком кризових десятиліть. Середній вік укладення шлюбу зріс, що було обумовлено першочерговою потребою людей досягти матеріальної забезпеченості, перш ніж розпочати подружнє життя. Розмір сімей зменшився, як і показник народжуваності. Зниження показників народжуваності й збільшення кількості осіб похилого віку призвело до старіння населення.

Відсутність економічної стабільності в останній третині XX — на початку XXI ст. призвела до загострення старих і появи нових соціальних проблем. Головними серед них стали наркоманія та СНІД. Здебільшого країни Заходу не заборонили використання наркотичних засобів, а зосередилися на боротьбі з їх постачальниками й каналами надходження. СНІД лише у 2007 р. забрав життя 2,1 млн осіб (із них 300 тис. дітей і підлітків віком до 15 років).

Друга половина XX — початок XXI ст. стали часом подальшого розгортання руху за права сексуальних і гендерних меншин. Його метою були цивільне рівноправ'я, дотримання прав людини, ліквідація дискримінації та ксенофобії, сексуальна свобода, терпимість і визнання права бути «іншими». Його формами стали поява громадських організацій, друкованих видань, створення гей-кварталів, демонстрації, мітинги тощо.

У різних формах розвивалася в цей час у країнах Заходу боротьба за права мовних і релігійних меншин. Досить часто вона перепліталася з боротьбою національних меншин за свої права. (Детальніше про це ви дізнаєтеся під час опрацювання матеріалу про розвиток країн Заходу в зазначений період.)

4 ФЕМІНІСТСЬКИЙ РУХ у другій половині XX — на початку XXI ст. У цей період продовжувався рух жіноцтва за встановлення рівних можливостей у різних сферах життя для обох статей.

У 1960-х рр. розпочалася друга хвиля феміністського руху. Її початок пов'язують із публікацією книги Б. Фрідан «Загадка жіночності». У ній авторка виступила проти нав'язування американським жінкам уявлень про «щасливу дружину-домогосподарку» та обмеженість можливостей для суспільної і професійної самореалізації жінки. Книга здобула велику прихильність читачької аудиторії. Це дозволило Б. Фрідан пропагувати свої погляди, виступаючи з лекціями в багатьох країнах Заходу.

Феміністки другої хвилі у країнах Заходу цього періоду вбачали нерозривний зв'язок між культурною та політичною нерівністю жінок і чоловіків. Вони закликали жінок розглядати проблеми власного життя як такі, що відображають сексистські владні структури і є глибоко політизованими. Популярним гаслом феміністок другої хвилі став вислів: «Особисте — це політичне!».

Гей-парад у Нью-Йорку (США).
1976 р.

Символ фемінізму — модифіковане
дзеркало Венери

Катрін Світцер — перша жінка —
учасниця Бостонського марафону.
Чоловіки намагаються виштовхати її
з дистанції. 1967 р.

Жіноча демонстрація за рівні права і мир. Нью-Йорк (США). 1976 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

У переліку країн світу з найвищим показником ВВП на одну особу Швеція посідає восьме місце, а також має досить високі місця в рейтингах якості життя, охороні здоров'я, освіті, захисту громадянських і політичних прав, конкурентоспроможності, рівності, процвітання тощо. Із 1995 р. Швеція є членом ЄС, але на загальнонаціональному референдумі її громадяни відмовилися приєднатися до Єврозони.

Соціальна модель Швеції забезпечує рівноправність чоловіків та жінок, зокрема в питанні догляду за дитиною. 1980-ті рр.

? Яку інформацію про шведську соціальну модель можна отримати за ілюстрацією?

Іншою проблемою, за яку вели боротьбу феміністки в багатьох країнах Заходу, стала реформа сімейного права, яке на той час надавало чоловікам контроль над дружинами.

На початку 1990 р. у США зароджувалася третя хвиля фемінізму. Феміністки цього періоду заперечували попередні уявлення про те, що є добре або погане для жінок. Зокрема, досить значного поширення набули думки, що між статями не існує жодних невід'ємних психологічних відмінностей, а гендерні ролі вигадані в суспільстві штучно.

Приблизно у 2012 р. виникла четверта хвиля фемінізму. У центрі уваги її послідовників перебуває протидія сексуальним домаганням і насильству щодо жінок. Визначальними для розгортання четвертої хвилі є інформаційні технології — соціальні мережі, блоги, сайти тощо. Серед найгучніших кампаній, які вони організували, були «Проект “Щоденний сексизм”», «Десять годин прогулянки Нью-Йорком як жінка», «Жіночий березень 2017», «Жіночий марш 2018» тощо.

5 ШВЕДСЬКА СОЦІАЛЬНА МОДЕЛЬ. Однією із сучасних моделей соціально-економічного і політичного розвитку є та, що існує у Швеції з кінця 1930-х рр. Шведська модель соціально-економічного розвитку, яку в країні називають «державою добробуту», ґрунтується на визнанні рівності всіх форм власності та економічної влади й недопущенні їх концентрації в одних руках. Розвиток національної економіки спрямований на підтримання високого життєвого рівня населення.

В основу шведської моделі покладено так званий функціональний соціалізм, або соціалізацію без націоналізації. Основні засоби виробництва перебувають у приватному володінні, а всіма доходами розпоряджається державна влада. Більшість доходів через податки вилучається до бюджету й використовується на соціально-економічні потреби. Таким чином, приватні підприємці відповідають за виробництво, а влада — за якість життя й справедливий розподіл матеріальних благ.

Шведська модель спрямована на зменшення нерівності в суспільстві за рахунок перерозподілу національного доходу на користь менш забезпечених верств населення. Важливою складовою шведської моделі є високі податки для багатих. Значні індивідуальні доходи оподатковуються від 31,5 до 85 % (в Україні — 13 %). Модель спирається на розвинене громадянське суспільство, яке має достатньо важелів для контролю влади.

Витрати на утримання державного апарату й законодавчої влади чітко визначені та обмежені (Кабінет Міністрів — 11 службових автомобілів, парламент — три). Держава має позаблоковий статус. Система охорони здоров'я, яка вважається однією з найкращих у світі, безкоштовна і на 95 % державна (тобто приватну практику мають лише 5 % лікарів). Швеція посідає перше місце у світі за витратами на розвиток освіти на одну особу. Обов'язковою є дев'ятирічна освіта, яку здобувають переважно в державних школах. Вищу освіту, яку фінансує держава, можуть здобути всі громадяни за наявності середньої освіти.

ВИСНОВКИ

- Економіка країн Заходу в післявоєнний період розвивалася, переживаючи злети й падіння. Проте загалом вона демонструвала свою здатність долати виклики й пристосовуватися до нових умов.
- Аналіз змін у розвитку країн Заходу дозволив висунути нову концепцію постіндустріального суспільства.

- На основі досягнутого рівня розвитку економіки змінювалося соціальне життя країн Заходу.
- Прикладом того, як економіка і влада зорієнтовані на інтереси людини, є шведська модель соціально-економічного розвитку.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

 1. Коли тривав економічний бум у країнах Західної Європи? 2. Що таке «держава добробуту»? 3. Хто є автором концепції постіндустріального суспільства? 4. Де виник рух хіпі? 5. Із якою подією пов'язують початок другої хвилі феміністського руху? 6. Коли виникла шведська соціальна модель?

 7. Охарактеризуйте економічний розвиток країн Заходу в другій половині XX — на початку XXI ст. 8. У чому полягає концепція постіндустріального суспільства? 9. Що було характерним для соціального розвитку країн Заходу в зазначений період? 10. Які нові явища з'явилися в феміністському русі цього періоду? 11. **Обговоріть у парах**, які ознаки характеризують шведську соціальну модель.

 12. Покажіть на карті атласу країни, які взяли участь у «плані Маршалла». 13. **Обговоріть у малих групах** спільне й відмінне в економічному і соціальному розвитку держав Північної Америки та Західної Європи в першій половині XX та другій половині XX — на початку XXI ст. 14. Складіть таблицю «Тенденції економічного і соціального розвитку держав Північної Америки та Західної Європи в другій половині XX — на початку XXI ст.».

Сфера	Тенденції розвитку
Економічна	
Соціальна	

 15. Підготуйте повідомлення (презентацію) про рух бітників або хіпі (за вибором).

§ 6. Тенденції політичного розвитку держав Північної Америки та Західної Європи

1 ЗМІЦНЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ У КРАЇНАХ ЗАХОДУ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. Після закінчення Другої світової війни, коли світова громадськість дізналася про злочини нацистського режиму, стала очевидною потреба у виробленні й запровадженні міжнародних стандартів із прав людини. Першим глобальним вираженням невід'ємних прав, якими наділені всі люди, стала Загальна декларація прав людини. У 1966 р. її доповнили актами й протоколами, що завершили **Міжнародний законопроект про права людини**, який у 1976 р. набув статусу міжнародного права. Проголошені ним права людини були закріплені міжнародними договорами, національними конституціями та законами.

Юридичне закріплення прав людини сприяло закріпленню інститутів і принципів демократії та відповідної діяльності державної влади в країнах Заходу. Одним із важливих проявів реалізації прав людини стали масові громадянські кампанії за скасування будь-яких обмежень і проявів дискримінації за статевою ознакою або кольором шкіри під час реалізації виборчого права. Зокрема, у цей період у всіх країнах Заходу жінки отримали право голосу на виборах. У 1948 р. було відновлено виборчі права жінок у Західній Німеччині (у 1933 р. нацистська влада позбавила жінок виборчого права). У 1944 р. виборчі права отримали жінки Франції, у 1952 р. — Греції,

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: визначити особливості політичного розвитку країн Заходу в другій половині XX — на початку XXI ст.; характеризувати розвиток партійних систем цих країн; аналізувати особливості партійно-політичного життя в останній третині XX — на початку XXI ст.; з'ясувати, як відбувалися процеси економічної і політичної інтеграції в тогочасній Західній Європі; пояснювати сутність етносоціальних проблем і проявів етнонаціоналізму.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке демократія? Назвіть основні принципи демократії. 2. Які режими називають авторитарними? Назвіть їхні ознаки. 3. Дайте визначення поняття «громадянське суспільство». Якими є його основні принципи? 4. Чим консерватизм відрізняється від лібералізму?

ЦІКАВІ ФАКТИ

Протягом майже 40 років Португалією правив Антоніу де Салазар, який встановив у країні авторитарний режим. Повалити його вирішили офіцери середньої ланки. Переворот було здійснено 25 квітня 1974 р. Коли через Лісабон крокували солдати, жителька міста Селеста Сейруш підійшла до одного з них й опустила у ствол його гвинтівки гвоздику. За її прикладом громадяни також почали обдаровувати солдатів червоними і білими гвоздиками. Звідси повалення правлячого режиму в Португалії й отримало назву «революція гвоздик».

«Революція гвоздик» у Португалії. 1974 р.

Неоконсерватизм — сучасна політична течія, що пристосовує традиційні цінності консерватизму до реалій постіндустріального суспільства, визначає урядову політику й політичний курс деяких провідних країн Заходу в останні десятиліття (наприклад, тетчеризм, рейганоміка).

у 1968 р. — Португалії, у 1971 р. — Швейцарії, у 1976 р. — Іспанії. Право участі у виборах більшістю держав надавалося з 18-річного віку.

Активно розвивалися методи прямої демократії. Так, французькі виборці в 1969 р. шляхом референдуму визначили політичне майбутнє президента Шарля де Голля, шведські виборці 1980 р. прийняли рішення про закриття атомних електростанцій. У Швейцарії відповідно до Конституції всі закони, прийняті парламентом, можуть бути затверджені або скасовані всенародним референдумом.

Зміцненню демократії сприяло падіння авторитарних режимів у Південно-Західній Європі. У 1974 р. було повалено військовий режим у Греції та відкрито шлях до демократії в результаті «революції гвоздик» у Португалії. У 1975 р. після смерті Ф. Франко на шлях демократичного розвитку стала Іспанія.

Проявом зміцнення демократії в країнах Заходу стало посилення ролі **громадянського суспільства**. У цей період влада свідомо створювала можливості для прояву його ініціативи й здатності дієво впливати на політику. Саме активність громадянського суспільства сприяла викриттю фактів корупції та зловживань владою у ФРН (1962 р.), США (1972 р.), Японії (1976—1983 рр.), Італії (1980—1990 рр.) тощо.

2 ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ. У післявоєнний період зазнала змін конфігурація партійно-політичних систем країн Заходу. Політичні рухи, причетні до встановлення тоталітарних режимів і розв'язування війни, залишили політичну арену. У більшості країн збереглася або була відновлена партійно-політична система міжвоєнного часу. Політичні партії, які утворювалися після війни, розробляли свої програми, оновлюючи традиційні ідейно-політичні напрями, які б відповідали сучасним умовам.

Консерватизм як ідейно-політична течія зберігав своє значення і вплив у країнах Заходу в післявоєнний період. Його провідною течією став **неоконсерватизм**, що сформувався після Першої світової війни як відповідь на революційні заворушення в Європі. Подальшому розвитку цього напрямку після Другої світової війни сприяли крах фашизму і нацизму, розпад світової колоніальної системи та поступовий перехід від індустріального до постіндустріального суспільства.

Через співпрацю деяких консервативних сил із нацистами або неучасть у русі Опору ставлення громадської думки до консерваторів спочатку було досить негативним, і їм доводилося боротися за поновлення свого впливу. Уникнути цього змогли тільки британські консерватори. У 1951 р. вони повернулися до керівництва країною, наголошуючи на необхідності збереження традицій політики Великої Британії.

Ідеї **лібералізму**, як і раніше, посідали важливе місце в суспільно-політичному житті країн Заходу. Його принципи були закріплені в національних конституціях і поширювалися на

інші політичні партії. Так, ідеї лібералізму сприйняла післявоєнна соціал-демократія, яка виступала головним ініціатором соціальних реформ. Варіантом прояву ліберальної ідеології в цей час став **неолібералізм**.

На ліберальні ідеї орієнтувалися у своїй політиці західноєвропейські **християнські демократи**. Так, неоліберальні принципи в економічній сфері в 1950—1960-х рр. реалізував у німецькому **«економічному диві»** християнський демократ, економіст і політик **Людвіг Ерхард**.

Основою німецького «економічного дива» стала теорія **соціального ринкового господарства**, яке мало ґрунтуватися на чотирьох принципах:

- вільна конкуренція без монополістичних обмежень;
- право підприємців продавати товари й купувати необхідну сировину без обмежень;
- приватна власність як основа вільної конкуренції та свободи угод купівлі-продажу;
- повна відповідальність підприємців за результати своєї діяльності.

Християнські народні партії в післявоєнному західноєвропейському політичному житті поєднали у своїх програмах і діяльності консервативні ідеї з ліберальними принципами в економічній політиці. У західнонімецькому суспільстві провідною політичною силою став блок Християнсько-демократичного і Християнсько-соціального союзів. Керівну роль християнських демократів у політичному житті ФРН, як вважається, забезпечували неоліберальні ідеї соціального ринкового господарства. При цьому лідер німецьких християнських демократів К. Аденауер, який 14 років очолював уряд, був за переконанням консерватором і перемагав на виборах із гаслом «жодних експериментів».

Соціалістичний рух у післявоєнних країнах Заходу зберіг свої позиції. Більшість соціал-демократичних партій, ураховуючи досвід тоталітарного режиму в СРСР, відступили від марксизму. Вони виступали за демократичний плюралізм, правову державу та демократичний соціалізм. Соціал-демократи прагнули соціальних перетворень, але вважали, що здійснити їх необхідно шляхом реформ. У післявоєнний час соціал-демократи брали участь у роботі урядів 12 країн Заходу.

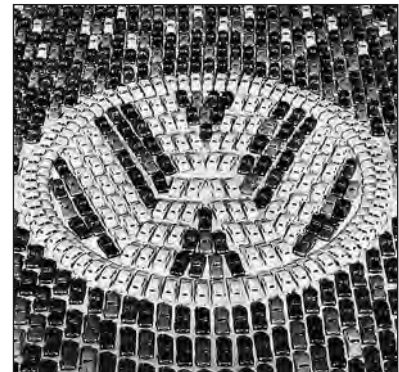
Комуністи за роки війни здобули значний авторитет завдяки участі в русі Опору. Однак у післявоєнний період в умовах розгортання «холодної війни» комуністи Західної Європи перетворилися на опозиційну владі силу.

3 ОСОБЛИВОСТІ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ в останній третині ХХ — на початку ХХІ ст. У партійно-політичному житті Заходу в останній третині ХХ — на початку ХХІ ст. відбулися помітні зрушення. Під впливом економічної кризи, зростання безробіття й суспільної стурбованості майбутнім відбулося відродження консерватизму. Починаючи з 1970-х рр. майже в усіх країнах Заходу набирала сили «консервативна

Неолібералізм (новий лібералізм) — напрям політичної та економічної думки, що виник у 1930-х рр. і сформувався як ідеологія в 1980—1990-х рр.

«Економічне диво» — образний вислів, який використовується щодо періоду стрімкого економічного піднесення деяких країн та регіонів.

Соціальне ринкове господарство — ринкове господарство, у якому принцип свободи ринку поєднується з принципом соціального вирівнювання. Його концепцію розробив у 1947 р. німецький економіст В. Ойкен.

Експозиція заводу «Фольксваген», присвячена виробництву 1 млн автомобілів після завершення війни. 6 серпня 1955 р.

Перша в історії організована акція екологів проти ядерних випробувань. Аляска (США). 15 вересня 1971 р. Цей день вважають датою створення міжнародної екологічної організації «Грінпіс»

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із книги американського біолога Л. К. Рейчел «Мовчазна весна» (1962 р.), поява якої вважається поштовхом до виникнення екологічного руху

...Ті, хто над усе цінує прибутки і технічний прогрес, несвідомо вважають, що вихід людини на сцену історії скасовує проблему рівноваги в природі. Із таким самим успіхом вони могли б вважати, що водночас скасовується й закон всесвітнього тяжіння! Рівновага в природі базується на внутрішніх зв'язках живого світу та його зв'язках із навколишнім середовищем. Це не означає, що людина не мусила намагатися схилити чашу терезів на свою користь, але за будь-яких обставин вона має пам'ятати, що робить, і передбачати наслідки своїх кроків...

? Обговоріть у парах і сформулюйте, за що борються прибічники екологічних рухів.

хвиля», яку уособлювали неоконсерватори. У Великій Британії старих консерваторів змінили діячі нової хвилі, очолювані Маргарет Тетчер. Успіхи її уряду започаткували своєрідну ланцюгову реакцію в інших партіях країн Заходу. У Республіканській партії США неоконсерваторів уособлював кандидат у президенти й майбутній президент Рональд Рейган. У Франції президентом став неоконсерватор Жак Ширак, у ФРН еру німецького неоконсерватизму започаткував канцлер Гельмут Коль.

Помітних змін зазнала політика лівих партій. Своєю головною метою вони проголошували захист здобутих досягнень і продовження боротьби за покращення умов життя. Соціал-демократи загалом опинилися в кризі. Це було пов'язано з кризою «держави добробуту», яка після завершення періоду економічного зростання і початку глобалізації економіки мала менше можливостей забезпечити соціальний захист. При цьому падіння комуністичних режимів узагалі змусили сумніватися в перспективах соціалізму. Усе це спонукало європейську соціал-демократію до оновлення. Під впливом неолібералізму соціалізм набув рис соціал-лібералізму.

Комуністичні партії після розпаду СРСР і зникнення «соціалістичного табору» суттєво послабили свій вплив та опинилися в кризі, із якої шукають шляхи виходу.

Неоліберали загалом посіли центристську позицію в політичній структурі. Підтримка виборцями ліберальних партій була досить незначною.

Загострення екологічних проблем призвело до появи численних екологічних рухів і партій «зелених». У 1971 р. виникла міжнародна екологічна громадська організація «Грінпіс». У 1985 р. до неї входили представники 15 розвинених країн. Перша екологічна партія виникла в 1972 р. в Австралії. Зараз у країнах Заходу діють сотні екологічних партій і груп. Рух «зелених», як їх називають, став вагомим чинником суспільного життя. Акціями на захист природного середовища вони збільшують кількість прихильників, а отже, мають можливість здобувати місця у виборчих органах влади різних рівнів.

4 ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ. Післявоєнна відбудова Західної Європи досить часто потребувала узгодження міждержавних рішень. Це стало поштовхом до початку економічної інтеграції регіону. При цьому розгортався складний процес подолання давніх суперечностей між Францією та Німеччиною. Першим значним кроком на цьому шляху стала пропозиція французького керівництва об'єднати вугільну й сталеву промисловість Франції і ФРН під управлінням єдиного наднаціонального органу. У 1951 р. представники Франції, ФРН, Італії і держав Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди, Люксембург) уклали угоду про заснування **Європейсько-го об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС)**. Завдяки цьому об'єднанню було скасовано всі обмеження, що перешкоджали вільному

Глави європейських країн після підписання
Маастрихтського договору. 7 лютого 1992 р.

Європейські політики демонструють перші банкноти
євро. 2001 р.

пересуванню продукції вугільної і сталеливарної промисловості між державами, які підписали угоду. Держави Бенілюксу запропонували перетворити ЄОВС на зону вільної торгівлі. У 1957 р. було підписано Римську угоду про заснування **Європейського економічного співтовариства (ЄЕС, Спільний ринок)** та договір про створення **Європейської комісії з питань атомної енергії (Євроатом)**. Так утворилися перші форми економічної інтеграції шести країн так званої «Малої Європи».

Криза 1973—1975 рр. спонукала держави — учасники ЄЕС до об'єднання зусиль для її подолання. У 1979 р. вони утворили єдину валютну систему. У 1985 р. країни Бенілюксу, Франція та ФРН підписали **Шенгенську угоду** про спрощення паспортного митного контролю між ними. Угода набула чинності в 1995 р.

Успішність функціонування Спільного ринку підштовхнула інші країни Західної Європи приєднатися до нього: у 1973 р. до ЄЕС увійшли Велика Британія, Данія та Ірландія, у 1981 р. — Греція, у 1986 р. — Іспанія та Португалія.

Результатом обговорення учасниками ЄЕС перспектив діяльності стало підписання в 1986 р. Єдиного європейського акта, який посилив європейську економічну та політичну співпрацю. Цим документом було задекларовано майбутнє створення Європейського Союзу.

7 лютого 1992 р. в Маастрихті (Нідерланди) було підписано угоду про створення на основі існуючих європейських співтовариств **Європейського Союзу (ЄС)**. Угода передбачала, що ЄС матиме спільні органи управління, скоординовану економічно-монетарну і зовнішню політику. У 1995 р. до ЄС приєдналися Австрія, Фінляндія і Швеція. Із 1 січня 2002 р. з'явилася спільна грошова одиниця ЄС — євро.

Поглиблення євроінтеграційних процесів сприяло вступу до ЄС нових держав. У 2004 р. його членами стали Естонія,

Прапор ЄС

Етнонаціоналізм — різновид націоналізму; на відміну від громадянського націоналізму (належність людини до нації визначається її громадянством), його прибічники вважають, що націю об'єднує спільна спадщина — мова, релігія, традиції, історія, кровна спорідненість тощо.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Найбільшою провінцією Канади є Квебек, який займає понад 15 % території держави. **Проблема Квебеку** пов'язана з бажанням частини місцевих франкомовних жителів, які становлять 81 % його населення, досягти такого статусу, який би дозволив їм зберегти свою національну ідентичність. На початку 1960-х рр. активність у цій справі проявляла радикальна націоналістична організація «Фронт визволення Квебеку», яка виступала за незалежність Квебеку й перетворення його на соціалістичну державу. Для досягнення своєї мети організація здійснювала теракти та вбивства. У 1970-х рр. ідея суверенітету та незалежності провінції стала досить поширеною. Було проведено два референдуми — у 1980 р. щодо суверенітету провінції і в 1995 р. — за незалежність. На обох квебекські сепаратисти зазнали поразки. Однак радикальні сили Квебеку не втрачають надії реалізувати свою мету.

Латвія, Литва, Кіпр, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина і Чехія, у 2007 р. — Болгарія і Румунія, у 2013 р. — Хорватія.

Складною проблемою в розвитку ЄС став вихід Великої Британії з його складу — «брексіт». У 2016 р. у Великій Британії було проведено референдум, і 51,9 % опитаних підтримали вихід країни з ЄС. При цьому жителі Шотландії і Північної Ірландії висловилися переважно проти, а Англії та Уельсу — за. Час покаже, як буде врегульовано відносини Великої Британії та ЄС.

5 ЕТНОСОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ. ЕТНОНАЦІОНАЛІЗМ. У розвитку країн Заходу час від часу виникали етносоціальні проблеми, і владі доводилося їх вирішувати. Одна з найскладніших — проблема мігрантів. Різні причини спонукали досить значну кількість людей переселятися до країн Заходу. Інтеграція до середовища нових країн спричиняла численні культурні, мовні, релігійні та інші проблеми. Влада не завжди докладала достатніх зусиль, і вони, як правило, були реакцією на проблеми, що вже існували.

В етнонаціональній політиці країни Заходу дотримуються принципів етнічного плюралізму й мультикультуралізму, відповідно до яких єдність нації в державі передбачає розвиток культур усіх народів, із яких вона складається, за умови визнання ними основних принципів демократичної традиції та поваги до загальнодержавних інтересів.

Звичайно, питання етнонаціональних відносин у країнах Заходу не є повністю врегульованим. Переселенців з інших країн не влаштовує жорстка імміграційна політика. Залишається складним питання рівних можливостей і доступності для мігрантів престижних професій. Проте влада демонструє прагнення вирішувати проблеми, дотримуючись демократичних принципів для досягнення соціального миру й політичної стабільності.

У другій половині XX — на початку XXI ст. у країнах Заходу відбувалися конфлікти, пов'язані з проявами **етнонаціоналізму**, або етнічного націоналізму.

Із кінця 1960-х рр. і до 1998 р. тривала **проблема Ольстеру** — місцеві націоналісти Північної Ірландії, що належала до Великої Британії, бажали об'єднатися з незалежною Ірландією. Їх переслідували юніоністи, які прагнули залишитися у складі Сполученого Королівства. Взаємна ворожнеча призвела до збройної боротьби, у якій загинуло понад 3,5 тис. осіб. Конфлікт завершився укладенням Белфастської угоди 1998 р. За її умовами Північна Ірландія залишилася частиною Великої Британії, але населенню краю було гарантоване право в майбутньому більшістю голосів вирішити справу об'єднання острова. На наступному референдумі угоду підтримала більшість населення Північної Ірландії та Республіки Ірландія.

Складною проблемою для Іспанії стала ситуація в **Країні Басків**. Рух місцевих етнонаціоналістів за незалежність тривалий час, але без успіху намагався придушити режим Ф. Франко. Місцева сепаратистська організація ЕТА з 1959 р. розгорнула в краї та за його межами кампанію боротьби з іспанською адміністрацією й тими, хто її підтримував. ЕТА заборонили й оголосили терористичною організацією, але це не зупинило конфлікт. Його жертвами стали тисячі осіб. Намагаючись урегулювати Баскський конфлікт та уникнути інших конфліктів, в Іспанії в 1978 р. прийняли Конституцію, яка гарантувала право автономії для всіх регіонів і національностей, що населяють країну. Проте це не задовольнило етнонаціоналістичні кола Країни Басків, які вимагали повної незалежності та продовжували збройну боротьбу. Одночасно більшість басків схвально зустріла надання владою Іспанії автономії регіону.

Лише у 2011 р. ЕТА заявила про «остаточне припинення своєї збройної діяльності». Влада Іспанії оголосила, що цей крок є «перемогою демократії, закону і розуму». При цьому обидві сторони залишилися на різних позиціях. Іспанська сторона визначає Баскський конфлікт як «дії терористичної організації проти правопорядку», а баскська стверджує, що «він має політичний характер між різними суб'єктами в Країні Басків». Деякі іспанські політики погоджуються, що «конфлікт дістався у спадок від диктатури Франко, чия жорстокість призвела до появи ЕТА. Він неприпустимий для плюралістичного суспільства та принципів демократії».

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із виступу президента Франції Е. Макрона на святкуванні 100-річчя завершення Першої світової війни (11 листопада 2018 р.)

...Патріотизм — повна протилежність націоналізму. Націоналізм є зрадою патріотизму. Говорячи «наші інтереси найважливіші, нехай що завгодно відбувається з іншими», ви знищуєте найцінніше, що може мати нація, те, що робить її живою, великою і, найважливіше, її моральні цінності.

...Зараз давні демони, які викликали Першу світову війну і призвели до мільйонів смертей, знову стають сильнішими...

? 1. Обговоріть у парах сутність вислову: «Патріотизм — повна протилежність націоналізму». 2. За ресурсами Інтернету доберіть інформацію, яка підтверджує, що зараз «демони» націоналізму в різних країнах світу знову посилюються.

ВИСНОВКИ

- Для політичного життя тогочасних країн Заходу головними стали розвиток демократичних принципів і їх подальше утвердження в усіх сферах життя.
- Еволюція існуючих партійно-політичних систем відображала зміни у світоглядних уподобаннях і прагненнях населення тогочасних країн Заходу.
- Розгортання процесів економічної і політичної інтеграції в Західній Європі відображало прагнення її населення

бачити «Європу без кордонів». Це був історично обумовлений процес, що відповідав потребам європейського континенту.

- Етносоціальна проблематика — невід'ємна складова життя сучасного західного суспільства. Уміння шукати шляхи гармонізації етносоціальних відносин стало необхідним для розвитку полікультурного й толерантного західного суспільства.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- 1. Коли Міжнародний законопроект про права людини набув статусу міжнародного права? 2. Який західноєвропейський політик перемагав на виборах під гаслом «жодних експериментів»? 3. Назвіть двох-трьох політиків, які уособлювали неоконсерваторів у країнах Заходу. 4. Яка країна приєдналася до ЄС у 2013 р.? 5. Що таке етнонаціоналізм? 6. Як було вирішено проблему Ольстеру?
- 7. У чому полягало зміцнення демократії в післявоєнних країнах Заходу? 8. Якими були тенденції розвитку партійних систем у післявоєнний

період? 9. Охарактеризуйте особливості партійно-політичного життя в останній третині ХХ — на початку ХХІ ст. 10. Як відбувалися інтеграційні процеси в Західній Європі в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.? 11. У чому полягає важливість етносоціальної проблематики для країн Заходу? 12. Як вплинули на розвиток Заходу конфлікти, пов'язані з проявами етнічного націоналізму?

- 13. Проведіть дискусію за проблемним питанням: «Чим політичний розвиток держав Північної

Америку та Західної Європи в другій половині XX — на початку XXI ст. відрізнявся від попереднього періоду Новітньої історії?». **14.** Складіть порівняльну таблицю «Розвиток партійно-політичних систем країн Заходу».

Період	Тенденції розвитку
1945—1975 рр.	
1975 р. — початок XXI ст.	

15. Покажіть на карті атласу місце, де відбувалися найбільші конфлікти, пов'язані з розвитком етнонаціоналізму. **16.** За картою атласу опишіть процес економічної інтеграції Західної Європи.

17. Напишіть есе за темою «Етнічний націоналізм — позитивне чи негативне явище для суспільства?». **18.** Проаналізуйте сучасні етнонаціональні проблеми країн Заходу та висловіть свою думку щодо можливостей їх розв'язання.

§ 7—8. США та Канада

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ:

визначити характерні риси розвитку США в 1945—1960 рр.; аналізувати особливості розвитку США в 1961—1980 рр.; порівнювати розвиток США в 1981—2000 рр. та на початку XXI ст.; характеризувати розвиток Канади в зазначений період.

ПРИГАДАЙТЕ

1. На які періоди поділяється розвиток США в 1918—1939 рр.? **2.** Як відбувався соціально-економічний розвиток США в цей період? **3.** Назвіть явища політичного життя тогочасних США, які ви вважаєте найважливішими. Поясніть свій вибір. **4.** Що ви знаєте про утворення Канади та її роль у світовому розвитку?

1 США в 1945—1960 рр. Після завершення війни Сполучені Штати Америки стали наймогутнішою державою світу. У 1948 р. їхня частка у виробництві країн Заходу становила 54,6 %, а золотий запас досяг 80 % від світового. До 1949 р. США залишалися єдиною державою світу, що мала атомну зброю. Американська армія вважалася найчисленнішою і найміцнішою серед країн Заходу. В умовах загострення відносин із СРСР США оголосили себе захисником «вільного світу» від радянської експансії.

Президент США **Гаррі Трумен** в умовах складної міжнародної обстановки й переходу від війни до миру зумів успішно вирішити нагальні завдання. До кінця 1947 р. було загалом завершено переведення економіки на мирний шлях розвитку. Г. Трумен реалізував програму соціальних реформ, відому як «**справедливий курс**». Вона передбачала заходи з розвитку медичного обслуговування, освіти, житлового будівництва, трудових відносин, захисту громадянських прав афроамериканців.

ПРЕЗИДЕНТИ США в 1945—2019 рр.

Ім'я	Номер	Роки президентства	Партійна належність
Гаррі Трумен	33	1945—1953	Демократ
Дуайт Ейзенхауер	34	1953—1961	Республіканець
Джон Фіджеральд Кеннеді	35	1961—1963	Демократ
Ліндон Джонсон	36	1963—1969	Демократ
Річард Ніксон	37	1969—1974	Республіканець
Джеральд Форд	38	1974—1977	Республіканець
Джиммі Картер	39	1977—1981	Демократ
Рональд Рейган	40	1981—1989	Республіканець
Джордж Буш-старший	41	1989—1993	Республіканець
Білл Клінтон	42	1993—2001	Демократ
Джордж Буш-молодший	43	2001—2009	Республіканець
Барак Обама	44	2009—2017	Демократ
Дональд Трамп	45	2017—...	Республіканець

Протести проти расової сегрегації. 1950-ті рр.

Протестувальники, заявивши про неприйняття маккартизму, вимагають свободи для діячів Голлівуда. 1950 р.

? Про які особливості суспільного розвитку США в цей період свідчить ілюстрація?

Проявом впливу «холодної війни» на внутрішньополітичне життя стала розпочата в першій половині 1950-х рр. кампанія з викриття підривної «антиамериканської діяльності». Комуністичну партію та її прибічників переслідували як агентів іноземної держави.

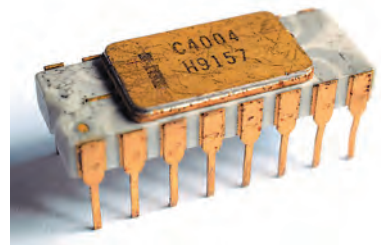
У протистоянні із СРСР адміністрація Г. Трумена дотримувалася рішучості й непоступливості. Однак війна в Кореї, яка коштувала США мільярди доларів, десятки тисяч загиблих і поранених, негативно вплинула на його популярність серед американського населення. На виборах 1952 р. перемогу здобув республіканець **Дуайт Ейзенхауер**. Незважаючи на різку критику діяльності попередників, новий президент загалом продовжував їх курс. Роль держави як регулятора розвитку економіки і соціальної сфери зберігалася.

Боротьба з антиамериканською діяльністю й прихильниками комуністичних ідей перетворилася на тотальне переслідування інакодумців. За прізвиськом сенатора **Джозефа Маккарті**, який став ідейним натхненником цієї боротьби, вона отримала назву **маккартизм**. Тисячі людей втратили роботу й зазнали переслідувань за свої погляди. Маккартизм дискредитував саму владу, що й обумовило засудження сенатом США наприкінці 1954 р. діяльності Дж. Маккарті.

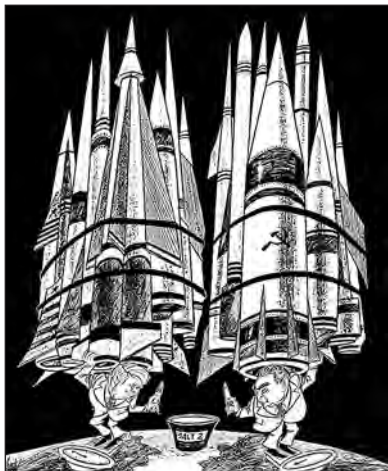
США стали першою країною у світі, де в 1950-х рр. розгорнулася перша хвиля НТР. У небачених раніше масштабах фінансувалися наукові дослідження й зростали капіталовкладення в економіку. Відбувалася автоматизація виробництва й упровадження ЕОМ. Під впливом НТР змінилася структура робочої сили. Скоротилася частка зайнятих на виробництві та зросла кількість працівників, пов'язаних зі сферою послуг. Зменшилася кількість сільського населення, яке працювало у фермерських господарствах.

Рівень безробіття був досить незначним. Постійно зростали доходи населення, які перевищували заробітки західноєвропейського робітництва. Завдяки кількісному збільшенню середнього класу зменшувалася соціальна нерівність.

Маккартизм — явище, при-
таманне внутрішній політиці
США 1950—1954 рр., пов'язане
з діяльністю сенатора Дж. Мак-
карті. Його сутністю були бо-
ротьба з комуністичним про-
никненням та шпигунством на
користь СРСР і переслідуван-
ня осіб із ліберальними пере-
конаннями.

Перший мікропроцесор Intel.
1971 р.

Карикатура на переговори щодо обмеження стратегічних озброєнь між США і СРСР

Візит М. Хрущова до США. 1959 р.

Карикатура «Дядько Сем тримає Латинську Америку». 1947 р.

У 1955 р. два існуючі в країні профспілкові центри — **Американська федерація праці (АФП)** та **Конгрес виробничих профспілок (КВП)** — об'єдналися в організацію **АФП—КВП**. До неї належали 15 млн осіб.

Важливе місце в суспільно-політичному житті тогочасних США посідав рух афроамериканців за свої громадянські права і проти дискримінації. У грудні 1955 р. в штаті Алабама стався інцидент у міському автобусі, коли афроамериканка Роза Паркс відмовилася поступитися місцем білошкірому пасажирові. Південь охопила так звана «афроамериканська революція». Це спонукало Верховний суд США оголосити, що сегрегація в автобусах суперечить Конституції США. Расисти не бажали ліквідації окремого навчання афроамериканців і білошкірих громадян, і заворушення тривали. У 1957 і 1960 рр. Конгрес США ухвалив закони про громадянські права, які гарантували виборчі права афроамериканцям. Лідером руху **афроамериканців** став **Мартін Лютер Кінг**. Він закликав до активних, але ненасильницьких дій, заснованих на християнських ідеалах.

Зовнішня політика США в післявоєнний період набула глобального характеру. Їхнім головним суперником став СРСР. Саме через необхідність протидії йому виникли доктрини «захисника вільного світу» і «стримування комунізму». Основним регіоном, де відбувалося протистояння США та СРСР, була Західна Європа. Підґрунтям для співпраці США і країн Західної Європи став «план Маршалла».

Жорстокого характеру протистояння із СРСР набуло за часів президентства Д. Ейзенхауера. Воно відбувалося відповідно до нової зовнішньополітичної доктрини «відкидання комунізму», спрямованої на звільнення народів із-під комуністичного панування. Це призвело до того, що обидві наддержави демонстративно балансували на межі війни, однак перейти до неї боялися. Після смерті в 1953 р. лідера СРСР Й. Сталіна відносини між країнами почали покращуватися. У 1959 р. новий радянський лідер М. Хрущов уперше в історії здійснив візит до США й провів переговори з Д. Ейзенхауером. Проте інцидент зі збитим у 1960 р. над СРСР американським розвідувальним літаком призвів до нового погіршення відносин.

Намагаючись не допустити комуністичних революцій та поширення радянського впливу в Латинській Америці, у 1947 р. США підписали з 21 латиноамериканською державою **Міжамериканський договір про взаємну допомогу**. Через рік вони ініціювали утворення **Організації американських держав** — політичного союзу країн Західної півкулі.

Загалом у 1945—1960 рр. з ініціативи США у світі сформувалася система військових союзів, яку підтримували 70 держав. Проте перешкодити революції 1959 р. на Кубі США не змогли.

2 США в 1961—1980 рр. На виборах 1960 р. переміг представник демократів **Джон Кеннеді**. Він висунув програму «нові рубежі». Вона передбачала стимулювання зростання економіки шляхом подальшого розгортання НТР. У соціальній сфері

передбачалася перекваліфікація безробітних, реконструкція відсталих районів, підвищення мінімальної заробітної плати й розширення соціального забезпечення. У зовнішній політиці планувалося нарощування військової могутності США для протидії СРСР у різних регіонах світу.

Втілення в життя цієї програми допомогло подолати господарський спад 1960—1961 рр. і перейти до стрімкого економічного зростання. Однак діяльність адміністрації Дж. Кеннеді здобула чимало противників. 22 листопада 1963 р. в місті Даллас президента Дж. Кеннеді було вбито.

Новим президентом США став демократ **Ліндон Джонсон**. Він висунув план соціальних перетворень «велике суспільство», який став спробою комплексного розв'язання основних соціальних проблем країни. Центральне місце в ньому посідала боротьба з бідністю. У цей час 20 % населення США жили за межею бідності. Відповідно до закону 1964 р. держава надавала додаткові соціальні пільги тим, хто потребує допомоги в здобутті освіти, опануванні професії тощо. Завдяки вжитим заходам до 1968 р. загальна кількість бідних у США скоротилася з 36 млн до 25 млн осіб.

Було вжито нових заходів із ліквідації расової дискримінації. Нові закони про громадянські права 1964 і 1968 рр. забороняли дискримінацію при реєстрації виборців, наймі та звільненні працівників, у закладах освіти, громадських місцях, під час продажу й оренди житла тощо.

Однак після 1968 р. реформаторська активність адміністрації Л. Джонсона пішла на спад. Це було пов'язано із втягуванням США у війну в В'єтнамі, яка потребувала значних витрат.

Вирішальний вплив на тогочасне піднесення американської економіки мала НТР. Значного поширення набуло використання комп'ютерної техніки. Наприкінці 1960-х рр. у США її застосовували у 2,5 рази більше, ніж в усіх інших країнах світу разом узятих. Розгортання НТР надало США змогу подолати відставання від СРСР у сфері освоєння космосу, яке намітилося наприкінці 1950-х рр. Технічне переоснащення сприяло зменшенню кількості зайнятих у сільському господарстві за одночасного зростання його продуктивності. Промислове виробництво в 1961—1968 рр. зросло на 52 %. Досягнуті успіхи дозволили США до 1970 р. зберігати найвищий у світі рівень оплати праці.

Продовжував розвиватися антидискримінаційний афроамериканський рух. З'явилися такі нові форми боротьби, як «рейси свободи» і «сидячі демонстрації». Піком боротьби став спільний похід афроамериканців і білошкірих громадян на Вашингтон у серпні 1963 р., очолюваний М. Л. Кінгом. Після вбивства М. Л. Кінга в 1968 р. демонстрації протестів і повстання афроамериканців охопили понад 200 міст США. Вони стали останнім спалахом афроамериканського руху, після чого він пішов на спад.

У 1960-х рр. США охопив молодіжний студентський рух. Спочатку він мав переважно мирний, ненасильницький

Джон Кеннеді — 35-й президент США (1961—1963 рр.)

Л. Джонсон підписує Більш про громадянські права. 1964 р.

Студентські протести проти війни у В'єтнамі. 1960-ті рр.

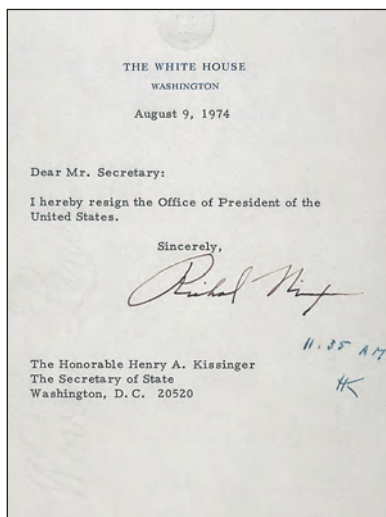
Мартін Лютер Кінг у марші на Вашингтон за громадянські права. 28 серпня 1963 р.

Вертольоти армії США висаджують десант. В'єтнам. Березень 1965 р.

? Як вплинув на суспільну думку в США М. Л. Кінг?

«Вотергейтська справа» — політичний скандал у США 1972—1974 рр., пов'язаний з установленням прослуховуючої апаратури в штабі кандидата у президенти від демократів. Закінчився відставкою президента країни Р. Ніксона. Це єдина в історії США відставка президента.

Заява Р. Ніксона про відставку через «вотергейтську справу»

характер та був спрямований на оновлення навчального процесу й запровадження в університетах студентського самоврядування. Із 1965 р. основним у ньому стала боротьба проти участі США у війні у В'єтнамі. Рух став більш масовим, дедалі частіше супроводжувався сутичками з поліцією. Його кульмінацією був масовий страйк 500 університетів країни в травні-червні 1970 р. Після цього рух поступово занепадав.

У зовнішній політиці республіканську доктрину «відкидання комунізму» й «масової відплати» демократи замінили на політику «гнучкого реагування». Вона передбачала ведення як тотальної ядерної війни, так і локальних звичайних війн для стримування радянської експансії. Основними проявами протистояння США та СРСР за президентства Дж. Кеннеді стали Друга берлінська криза, спорудження Берлінської стіни та Карибська криза. Війна у В'єтнамі, у якій американські сили виявили нездатність здобути перемогу, стала головним чинником падіння популярності демократів та особисто Л. Джонсона.

Новим президентом США на виборах 1968 р. став республіканець **Річард Ніксон**. У соціальній сфері його політика загалом стала продовженням перетворень, розпочатих демократами. Збільшувалися види соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення. В економічній сфері політика республіканців також нагадувала неоліберальні перетворення демократів.

У зовнішній політиці адміністрація Р. Ніксона у зв'язку з досягненням паритету в озброєннях із СРСР віддавала перевагу переговорам. На початку 1973 р. укладанням миру завершилася війна у В'єтнамі. Видатки США на неї становили 110 млрд доларів. Понад 56 тис. військових загинуло. Важливе значення мало врегулювання адміністрацією Р. Ніксона відносин із Китаєм у 1972 р. Того ж року було підписано домовленості із СРСР про стримування гонки озброєнь.

У результаті скандалу, який увійшов в історію як **«вотергейтська справа»**, і початку процедури імпідменту (усунення від

влади) у серпні 1974 р. Р. Ніксон подав у відставку. Новим президентом США став **Джеральд Форд**, який до цього перебував на посаді віце-президента.

За складних умов, коли господарство США охопила стагфляція, адміністрація Дж. Форда розгорнула широку програму для її подолання. У соціальній сфері було продовжено заходи адміністрації Р. Ніксона. Однак досягти вагомих успіхів президент Дж. Форд не зміг. На наступних виборах 1976 р. він програв демократу **Джиммі Картеру**.

Початок президентства Дж. Картера збігся з покращенням ситуації в економіці після кризи 1973—1975 рр. Загалом він продовжував економічний курс попередньої адміністрації. Дж. Картер намагався дотримуватися центристської політики, що спричиняло критику як лівих, так і правих сил.

Ресурси американської економіки дозволяли їй адаптуватися до складних ситуацій. Так, на світове подорожчання енергоресурсів вона відповіла масштабним запровадженням ресурсозберігаючих технологій. Розгорталася подальша автоматизація виробництва.

Суспільно-політичні рухи, які розвивалися раніше, у 1970-х рр. втратили свою активність. Припинення війни у В'єтнамі завершило антивоєнний рух. Новим явищем у США стало розгортання екологічного руху «зелених». Його першим значним заходом стало відзначення Дня Землі 22 квітня 1970 р.

Американський народ вважав президента Дж. Картера слабким, звинувачуючи його в тому, що він дозволив СРСР випередити США в гонці озброєнь і розширити свою експансію у світі. На виборах 1980 р. Дж. Картер програв. Новим президентом було обрано республіканця **Рональда Рейгана**.

3 США в 1981—2000 рр. США в цей період переживали гостру економічну кризу, і Р. Рейган вважав головним оновлення економіки для її подолання. Його економічну програму «Новий порядок для Америки: програма відновлення економіки» у пресі називали **рейганомікою**, або «рейганівською революцією».

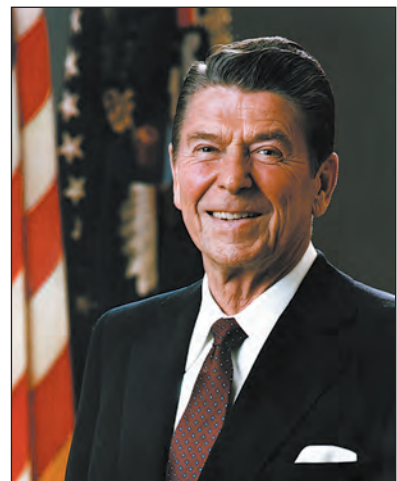
В основі програми Р. Рейгана були принципи неоконсерватизму. Шляхом загального скорочення податків, різкого зменшення федеральних видатків і зменшення державного втручання в економіку Р. Рейган планував усунути кризу. Це суттєво відрізнялося від політики його попередників у подоланні кризових явищ, починаючи з Ф. Рузвельта.

Період економічної кризи 1980—1982 рр. був важким. Зростали безробіття та інфляція. Проте одночасно завдяки заходам рейганоміки відбувалося оновлення промислового потенціалу, що сприяло подоланню кризи. У 1983 р. Р. Рейган оголосив про початок створення системи оборони з елементами космічного базування «**Стратегічна оборонна ініціатива**» (СОІ), яку журналісти називали програмою «зоряних війн». Якщо видатки на оборону зростали, то на соціальні потреби зменшувалися.

Сенатор США Едмунд Мускей, автор Закону про чистоту повітря, виступає на мітингу на честь Дня Землі у Фермаунт-Парку. Філадельфія (США). 22 квітня 1970 р.

Рейганоміка — державна економічна політика американського уряду в період президентства Р. Рейгана для подолання економічної кризи 1980—1982 рр. та її наслідків.

Рональд Рейган — 40-й президент США (1981—1989 рр.)

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Зі спогадів Р. Рейгана про стан збройних сил США на початку його президентства

У 1981 р., коли я посів президентське крісло в Білому домі, м'язові волокна американського воєнного м'яса були настільки атрофовані, що наша здатність успішно відбити можливу атаку з боку Радянського Союзу залишалася дуже сумнівною: винищувачі не літали, бойові кораблі не плавали, бо хронічно не вистачало запчастин. Наші кращі сини й доньки залишали військову службу, моральний стан добровольчої армії перебував у занепаді; наше стратегічне озброєння — ракети й бомбардувальники (основна наша сила стримування) — десятиліттями не модернізувалося. У той самий

час Радянський Союз розвивав свою воєнну машину, яка загрожувала перевершити нашу на будь-якому рівні.

Мені хотілося сісти за стіл переговорів, щоб покінчити із цією безглуздою політикою «взаємного гарантованого знищення», але для цього Америці насамперед потрібно було збільшити свою військову міць. Тоді ми могли б вести переговори із Сове́тами з позиції сили, а не слабкості.

? 1. Обговоріть у парах, як Р. Рейган оцінював стан збройних сил США. 2. Чому він вважав за необхідне змінити ситуацію?

У 1983 р. кризу змінило пожвавлення економіки. На виборах 1984 р. Р. Рейган був обраний на другий термін. На цей час припав політичний скандал «Ірангейт», коли за рахунок таємного продажу зброї Ірану фінансувалася діяльність антикомуністичних партизанів у Нікарагуа. Проте Р. Рейган зумів довести свою непричетність до цього.

Підсумки восьмирічного президентства Р. Рейгана були успішними. ВВП країни зріс на 60 %. Відбулося структурне оновлення господарства відповідно до вимог НТР. Зміцнів міжнародний авторитет США.

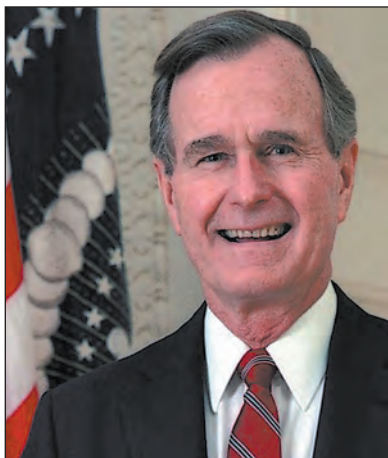
На виборах 1988 р. перемогу здобув республіканець **Джордж Буш**, який обіймав посаду віце-президента за попередньої адміністрації. Загалом у своїй діяльності він продовжував політику Р. Рейгана.

Громадська думка США часто констатувала, що в його курсі відчувається брак свіжої думки. У зв'язку з нормалізацією відносин із СРСР, а також після його розпаду суттєво скоротилися військові видатки. Одночасно збільшувалися видатки на освіту, медицину й науково-дослідні роботи. Наприкінці 1989 р. піднесення в економіці змінилося спадом, який тривав до 1992 р. Проте він був досить незначним і не супроводжувався інфляцією та скороченням реальної заробітної плати.

У 1990—1991 рр. США у складі багатонаціональних сил узяли участь у війні в Перській затоці. У результаті війни було розгромлено Ірак і звільнено від його окупації Кувейт.

Важливе місце в період президентства Р. Рейгана та Дж. Буша посідали відносини із СРСР. До 1985 р. спостерігалася жорстока конфронтація. Після приходу до влади в СРСР М. Горбачова відносини нормалізувалися. Розпад СРСР у 1991 р. США зустріли досить стримано, побоюючись «розповзання» радянської ядерної зброї. Проте отримавши гарантії її нерозповсюдження, у наступному році вони визнали пострадянські держави.

На межі 1991—1992 рр. США та Україна встановили дипломатичні відносини. У травні 1992 р. відбулися візит

Джордж Буш-старший — 41-й президент США (1989—1993 рр.)

Президента України Л. Кравчука до США, переговори з адміністрацією Дж. Буша й підписання угод про співробітництво.

На президентських виборах 1992 р. перемогу здобув демократ **Білл Клінтон** із програмою «Головне — це люди». Центральним у ній було запровадження у США загальної системи медичного обслуговування для всього американського населення. В економічній сфері Б. Клінтон збирався подолати наслідки господарського спаду й суттєво збільшити доходи американського населення. Усе це мало здійснюватися за рахунок скорочення оборонних і бюджетних витрат. При цьому федеральна влада мала отримати більше повноважень для управління економікою. Податки на середній клас Б. Клінтон планував зменшити.

На відміну від попередніх адміністрацій республіканців, які дотримувалися неоконсервативного курсу, Б. Клінтон поєднував ліберальні й консервативні ідеї. Від здійснення програми СОІ він відмовився.

Реформування системи охорони здоров'я здійснювалося під керівництвом дружини президента **Хілларі Клінтон**. Однак через опір бізнесових кіл воно не було реалізовано. Позитивних результатів домоглася адміністрація Б. Клінтона в боротьбі зі злочинністю.

Покращення ситуації в економіці сприяло тому, що на президентських виборах 1996 р. Б. Клінтона переобрали на другий термін. Тоді США увійшли в період економічного піднесення. Створювалися мільйони нових робочих місць, ішли вгору показники споживання й житлового будівництва. Адміністрація Б. Клінтона демонструвала вміння управління економічними процесами.

Після розпаду СРСР і ліквідації біполярної системи міжнародних відносин адміністрація Б. Клінтона розробила нову зовнішню політику. Її основним завданням визначалася необхідність США взяти під свій контроль усі головні процеси світового розвитку й протидіяти розгортанню небажаних для країни явищ на регіональному та глобальному рівнях.

Відносини з Україною після визначення її без'ядерного статусу розвивалися успішно. 1994 рік Б. Клінтон проголосив «роком України» у США. У наступні роки між США та Україною формувалися партнерські відносини.

4 США на початку XXI ст. На президентських виборах 2000 р. перемогу здобув **Джордж Буш-молодший**. На початок його президентства припав наймасштабніший терористичний акт в історії США. 11 вересня 2001 р. 19 терористів скерували чотири захоплені рейсові літаки з пасажирами на визначені цілі. У результаті атак загинуло близько 3 тис. осіб. Досить швидко було розпочато антитерористичну операцію проти ісламістської організації «Аль-Каїда», яка здійснила теракт.

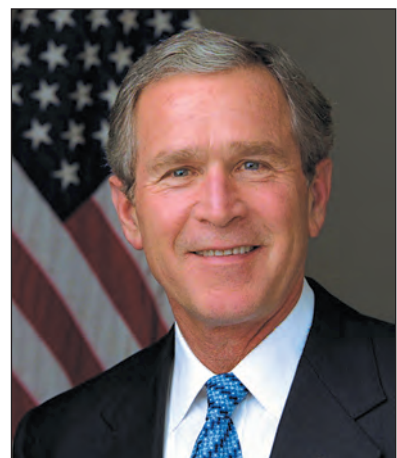
Успішність операції сприяла зростанню авторитету Дж. Буша-молодшого та його радикально налаштованих прихильників, що виступали за жорстку зовнішню політику. Відповідно

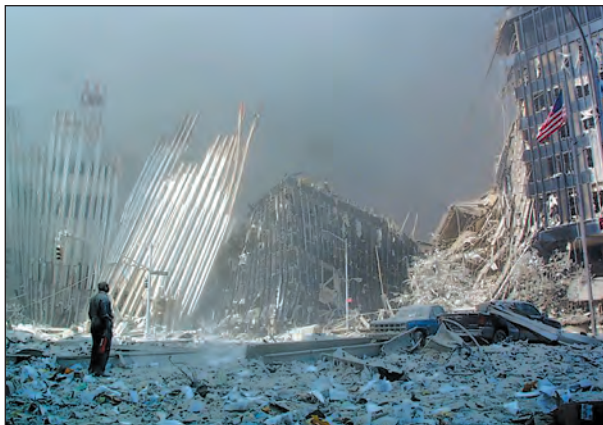
Білл Клінтон — 42-й президент США (1993—2001 рр.)

ЦІКАВІ ФАКТИ

На імідж Б. Клінтона негативно вплинув скандал 1998 р., пов'язаний із його стажисткою Монікою Левінскі, який дістав назву «Монікагейт». Проте згідно з даними опитувань, 68 % американських громадян, незважаючи на це, схвально оцінювали діяльність президента.

Джордж Буш-молодший — 43-й президент США (2001—2009 рр.)

Руїни Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку після теракту 11 вересня 2001 р.

Меморіальний комплекс «11 вересня». Нью-Йорк (США). 2000-ні рр.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Меморіал у центрі Мангеттена — це пам'ять про національну трагедію Америки, застереження світу про жах тероризму.

У два глибокі басейни за розмірами фундаментів колишніх хмарочосів падають потоки води. Враження таке, немов ці струмені сходять у небуття.

На парапетах басейнів закріплені бронзові пластини, на яких викарбовано імена всіх 2983 жертв теракту, а також імена загиблих рятувальників.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Відносини України й США розвивалися особливо активно після «помаранчевої революції», яку адміністрація Дж. Буша-молодшого всіляко підтримувала. США підкреслювали свою зацікавленість у сильній, незалежній та демократичній Україні.

до оприлюдненої «доктрини Буша» США залишали за собою право першого удару по терористичних угрупованнях і державах, ворожих до США. Проголошувалася готовність США діяти самостійно, без підтримки міжнародного співтовариства та союзників.

У межах внутрішньої політики адміністрація Дж. Буша-молодшого у 2001 р. розпочала масштабну реформу системи освіти. Відбулися також перетворення в галузі охорони здоров'я, зокрема, надавалася грошова допомога на придбання ліків. На президентських виборах 2004 р. Дж. Буш-молодший був переобраний на другий термін. Друге перебування на посаді стало для нього ще складнішим, ніж перше. Чимало проблем виникло для США на міжнародній арені. У серпні 2005 р. в Новому Орлеані сталася повінь, через яку загинули сотні людей. Ця ситуація продемонструвала безпорадність влади.

На президентських виборах 2008 р. (уперше в історії США) перемогу здобув афроамериканець, представник Демократичної партії **Барак Обама**. Нова адміністрація отримала владу в умовах фінансово-економічної кризи, яку вдалося подолати завдяки успішним заходам. У 2010 р. було розпочато реформу системи охорони здоров'я й медичного страхування. Того ж року Конгрес США схвалив президентський законопроект про фінансову реформу. Вона стала наймасштабнішою із часів Великої депресії. На міжнародній арені адміністрація Б. Обама приділяла багато уваги ситуації в Афганістані, який вважала головним фронтом боротьби проти міжнародного тероризму.

У 2012 р. на чергових президентських виборах Б. Обаму перебрали на другий термін. У внутрішньополітичному житті США продовжувалося здійснення розпочатої раніше реформи системи охорони здоров'я.

Питанням, яке намагалася врегулювати адміністрація Б. Обама, стало посилення контролю над оборотом зброї в країні.

У зовнішній політиці США цього періоду значного розголосу набула заява Б. Обама у 2014 р., що час великих операцій американської армії за кордоном минув.

Збройна агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася у 2014 р., стала новим викликом для зовнішньої політики США. Вони заявили, що підтримують територіальну цілісність і суверенітет України.

На виборах 2016 р. новим президентом США було обрано республіканця **Дональда Трампа**. Він заявив, що збирається різко змінити зовнішню і внутрішню політику в бік протекціонізму та захисту інтересів США. Уже першого ж дня президентства він скасував реформу системи охорони здоров'я, розпочату Б. Обамою, яку завжди критикували республіканці.

На реалізацію інших передвиборчих обіцянок спрямувалися укази про вихід США з Транстихоокеанського партнерства й початок будівництва стіни на кордоні США й Мексики, що мало протидіяти потоку наркотиків та нелегальній міграції до США. Він також підписав укази, якими зупинив прийом біженців із Сирії, і заморозив на 120 днів програму прийому біженців з Ірану, Іраку, Ємену, Лівії, Сомалі та Південного Судану.

Оцінити вплив президентства Д. Трампа на розвиток США стане можливим із часом. Сьогодні його окремі дії викликають різні, часто протилежні оцінки.

5 КАНАДА. У післявоєнні роки тривало економічне піднесення Канади. Цьому сприяли освоєння територій на півночі й заході країни, збільшення внутрішнього ринку та зростання населення, яке відбувалося переважно за рахунок іммігрантів. У 1953 р. за обсягами промислового виробництва Канада стала світовим лідером. Стрімка індустріалізація спричинила скорочення зайнятих у сільському господарстві, проте країна залишалася другим після США експортером зерна на світовому ринку.

Зміцнення економічного становища послабило традиційні зв'язки Канади з Великою Британією. Зменшенню політичної залежності сприяли прийняття в 1947 р. закону про канадське громадянство, визнання канадського Верховного суду вищою апеляційною інстанцією країни й наділення канадського парламенту правом приймати поправки до Конституції. Із 1952 р. право призначати генерал-губернатора перейшло до канадської влади. Цього року генерал-губернатором уперше став канадець за походженням **Вінсент Мессі**.

У політичному житті не припинялося традиційне суперництво Ліберальної та Консервативної партій. У 1935—1957 рр. при владі були ліберали. Ідейну основу канадських лібералів становила теорія «держави добробуту». Із позицій вільного підприємництва та індивідуальної свободи їх критикували консерватори. Саме політика лібералів сприяла економічному піднесенню та зміцненню відносин Канади й США.

У 1957—1963 рр. при владі перебували консерватори, уряд яких очолював **Джон Дифенбейкер**. Проте більшість своїх

Барак Обама — 44-й президент США (2009—2017 рр.)

ЦІКАВІ ФАКТИ

Кількість населення США — понад 309 млн осіб. Серед них 2,2 млн становлять особи українського походження. Лише третина з них володіє українською мовою, ще менше використовують її в побуті. У країні офіційно зареєстровано 30 українських організацій.

Сучасний прапор Канади з'явився в 1965 р. Інсталяція. Оттава (Канада)

? У чому, на вашу думку, полягає символізм цього зображення для історії Канади?

Королева Великої Британії Єлизавета II і прем'єр-міністр Канади П. Трюдо підписують Акт про конституцію. 17 квітня 1982 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Канада — третя за чисельністю етнічних українців (після України і Росії) країна у світі. Кількість населення Канади становить понад 36 млн осіб, із яких щонайменше 1,3 млн — українці. Вони є найбільшою слов'янською діаспорою у Канаді. Канада пишається своєю толерантністю і полікультурністю. Культура україноканадців вважається невід'ємною складовою загальноканадської культури.

Джастін Трюдо — прем'єр-міністр Канади з 2015 р.

передвиборчих обіцянок вони виконати не змогли. У 1963 р. до влади повернулися ліберали та зберігали її до 1979 р. Найпомітнішими акціями ліберального уряду **Лестера Пірсона** (1963—1968 рр.) стали прийняття в 1965 р. нового канадського прапора та укладення договору про об'єднання автомобільної промисловості Канади та США. Складним питанням внутрішньополітичного життя країни відтоді стала проблема Квебеку. З огляду на це ліберали обрали своїм лідером франко-канадця **П'єра Трюдо** й розробили програму заходів для її розв'язання.

Уряд ліберала П. Трюдо перебував при владі в 1968—1979 рр. Він провів через парламент закон, який проголошував рівність англійської і французької мов у державному апараті та двомовність там, де однією із двох офіційних мов розмовляє не менш ніж 10 % населення. Ці заходи покращили ситуацію, однак гасло влади «Одна країна — одна нація», як і раніше, викликало протести франко-канадців. У 1979 р. ліберали на рік втратили владу, а в 1980—1983 рр. знову повернули її. Уряд, який очолював П. Трюдо, звернувся до британської влади з проханням надати Канаді повний суверенітет у конституційній сфері. У 1982 р. британський парламент задовольнив це прохання, а канадський парламент 17 квітня 1982 р. прийняв Акт про конституцію.

На початку 1980-х рр. Канаду охопила економічна криза, яка відсунула інші проблеми на другий план. Відбувся спад виробництва. Зменшилися доходи працюючого населення, а безробіття зросло до 12 %. Ліберали, на яких покладали відповідальність за погіршення ситуації в країні, втратили владу. Їх змінили консерватори.

Уряд, очолюваний **Брайаном Малруні** (1984—1993 рр.), здійснив низку реформ у дусі «консервативної революції», які дозволили вивести країну з економічної кризи. Найскладнішою проблемою для нього залишався Квебек, який відмовлявся визнати Конституцію 1982 р.

У 1993—2005 рр. уряди Канади очолювали ліберали. За цей період вони здійснили чимало важливих реформ і перетворень. Зокрема, було оздоровлено фінансову систему, реалізовано дві соціальні програми — «Стратегія рівних можливостей» та «Створення безпечного суспільства». Стимулюванню ділової активності сприяла податкова реформа, яка передбачала поступове скорочення податків. За часів перебування лібералів на чолі уряду відбулася структурна перебудова економіки країни: скоротилася частка сировинних галузей, збільшилася частка наукоємних галузей виробництва. Успіхи в соціально-економічному зростанні дозволили Канаді посісти сьоме місце у світі за рівнем економічного розвитку і перше — за рівнем життя населення.

У 2006—2015 рр. уряд формували консерватори, а з листопада 2015 р. — ліберали, яких очолив **Джастін Трюдо** (син П. Трюдо). Його Кабінет Міністрів став першим гендерно збалансованим урядом в історії Канади: у ньому рівна кількість міністрів жінок і чоловіків (по 15 осіб). Уряд здійснює

політику збільшення податків для населення з високими доходами і скорочення — для середнього класу. Досить значні кошти з бюджету виділяються на подолання бідності.

До 1980-х рр. зовнішня політика Канади значною мірою відображала залежність від Великої Британії та США. Із 1982 р. Канада активізувала власний курс, намагаючись бути посередником у відносинах США та СРСР, США та країн «третього світу». Канада почала відігравати помітну роль у врегулюванні міжнародних конфліктів. Після розпаду СРСР Канада підтримала появу нових незалежних держав. 2 грудня 1991 р. вона визнала незалежність України.

ВИСНОВКИ

■ У другій половині XX — на початку XXI ст. США демонстрували динамічний та успішний розвиток провідної держави «вільного світу».

■ Канада в цей період послідовно й наполегливо формувала свій суверенітет, високорозвинену економіку, «державу добробуту» й полікультурне суспільство.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

 1. Хто змінив Г. Трумена на посаді президента США? 2. Яку назву мав план соціальних перетворень у країні президента Л. Джонсона? 3. Коли було підписано мир, яким завершилася війна у В'єтнамі? 4. Як називали програму «Стратегічна оборонна ініціатива»? 5. За перебування на посаді якого президента США в Україні відбулася «помаранчева революція»? 6. Укажіть місце Канади серед країн світу за кількістю української діаспори.

 7. Які риси були притаманні розвитку США в 1945—1960 рр.? 8. Проаналізуйте тенденції розвитку США в 1961 р. 9. Охарактеризуйте розвиток США в 1981—2000 рр. 10. Визначте нові риси, які характеризують розвиток США на початку XXI ст. 11. Що було притаманно розвитку Канади в цей період?

 12. Покажіть на карті атласу території США та Канади. 13. Складіть таблицю «Розвиток США в другій половині XX — на початку XXI ст.».

Період	Внутрішньополітичний розвиток	Зовнішня політика
1945—1960 рр.		

Період	Внутрішньополітичний розвиток	Зовнішня політика
1961—1980 рр.		
1981—2001 рр.		
Початок XXI ст.		

 14. Підготуйте до уроку узагальнення за розділом навчальний проект «Українська діаспора в державах Північної Америки та Західної Європи». 15. Голова уряду Канади П. Трюдо зазначав: «Жити на одному континенті зі США — те саме, що спати поруч зі слоном. Він може не помітити вашої присутності, однак ви кожного разу відчуватимете його рух». Поясніть наведену думку. 16. Канцлер ФРН В. Брандт вважав, що саме П. Трюдо зумів зробити Канаду активним учасником світової політики. Підготуйте повідомлення про значення діяльності П. Трюдо для країни. 17. З'ясуйте, як у тогочасних США відбувалися кампанії із захисту прав людини. Проведіть рольову гру «Організовуємо кампанію проти дискримінації прав людини». Складіть сценарій її проведення з відображенням мети, основних заходів і методів їх реалізації.

§ 9—10. Велика Британія та Франція

1 **ВЕЛИКА БРИТАНІЯ в 1945—1979 рр.** Друга світова війна для Великої Британії завершилася перемогою, але спричинила суттєве послаблення її економічних і політичних позицій у світі. Перші післявоєнні парламентські вибори 1945 р. виграли лейбористи. Прихильність виборців вони здобули завдяки програмі «Обличчям до майбутнього», де проголосили курс на побудову в країні «держави добробуту».

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: визначати особливості та провідні тенденції розвитку Великої Британії і Франції в 1945—2017 рр.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими були особливості соціально-економічного і політичного розвитку Великої Британії в 1918—1939 рр.? **2.** Якою була роль Великої Британії у Другій світовій війні? **3.** Визначте характерні риси соціально-економічного і політичного розвитку Франції в 1918—1939 рр. **4.** Назвіть форми участі Франції у Другій світовій війні. **5.** Якого зовнішньополітичного курсу дотримувалися Велика Британія і Франція в 1918—1945 рр.?

Перший післявоєнний уряд очолював лейборист **Клемент Еттлі**. Важливу роль у відбудові післявоєнної економіки Великої Британії відіграла допомога за «планом Маршалла».

У 1947 р. британське промислове виробництво вийшло на довоєнний рівень, а в 1951 р. перевищило його на третину. Сільське господарство на початку 1950-х рр. також досягло довоєнного рівня. У 2,5 разу зросли державні витрати на соціальне страхування. Влада запровадила безоплатну медичну допомогу населенню. Також гарантувалися пенсії за віком — жінкам із 60, чоловікам із 65 років. Виплачували допомогу через втрату роботи, хворобу, після народження дитини, було запроваджено оплачувані відпустки. Розгорнулося широке житлове будівництво. Завдяки цим та іншим заходам матеріальне становище порівняно з довоєнними роками зросло. Однак у суспільстві ширилося розчарування, обумовлене неповним виконанням передвиборчих обіцянок.

Зовнішньополітичні пріоритети Великої Британії визначалися концепцією «трьох кіл відповідальності» — атлантичне співробітництво, Британська співдружність та об'єднана Європа. У зовнішній політиці лейбористи продовжували курс на тісну співпрацю зі США. Здійснювалися ініціативи, пов'язані з розгортанням процесів європейської інтеграції. У 1949 р. Велика Британія та дев'ять інших європейських держав заснували **Раду Європи** — міжнародну організацію із захисту прав

Лондон Сіті — фінансовий центр Великої Британії та всього світу. Сучасний вигляд

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ в 1945—2019 рр.

Ім'я	Роки перебування при владі	Партійна належність
Клемент Еттлі	1945—1951	Лейборист
Вінстон Черчилль	1951—1955	Консерватор
Ентоні Іден	1955—1957	Консерватор
Гарольд Макміллан	1957—1963	Консерватор
Александр Дуглас-Гюм	1963—1964	Консерватор
Гарольд Вільсон	1964—1970	Лейборист
Едвард Гіт	1970—1974	Консерватор
Гарольд Вільсон	1974—1976	Лейборист
Джеймс Каллаген	1976—1979	Лейборист
Маргарет Тетчер	1979—1990	Консерватор
Джон Мейджор	1990—1997	Консерватор
Тоні Блер	1997—2007	Лейборист
Гордон Браун	2007—2010	Лейборист
Девід Кемерон	2010—2015 2015—2016	Консерватор
Тереза Мей	2016—2019	Консерватор

людини, парламентської демократії, узгодження політики держав-членів у культурній, соціальній і правовій сферах.

Складною проблемою для уряду К. Еттли стало посилення національно-визвольного руху. У серпні 1947 р. Індійський союз і Пакистан проголосили свою незалежність, а наступного року її отримали Цейлон та Бірма. У 1947 р. уряд К. Еттли заявив, що передає владні функції в Палестині ООН. Із цього часу назви «Британська імперія» і «британський підданий» змінили на «Британська співдружність» і «громадянин Співдружності». Негативну реакцію в суспільстві викликала участь Великої Британії у війні в Кореї.

В умовах зниження популярності лейбористи програли вибори 1951 р. До влади прийшли консерватори, чії уряди керували країною безперервно до 1964 р. Головними проблемами у внутрішній політиці, які прагнули вирішити в цей період консерватори, були спроби стабілізувати економіку й покращити британську соціальну сферу. Уряд В. Черчилля, дотримуючись проголошеного ним курсу «терпимості й конструктивності», не намагався суттєво змінювати політику попередників. В економіці консерватори підкреслювали, що головним у визначенні форми власності є принцип ефективності виробництва. Усім підприємствам (приватним і державним) надавалися кошти на модернізацію й запровадження нових технологій. Піднесення, яке розпочалося під впливом політики консерваторів, дозволило суттєво знизити рівень безробіття. Значно зросли видатки з бюджету на охорону здоров'я та освіту. Особливо багато уваги приділялося масовим школам.

У зовнішній політиці уряд В. Черчилля перш за все завершив реформування Британської співдружності. У європейських справах пріоритетним вважалося зміцнення оборони країн Заходу та створення їхнього військово-політичного союзу.

Наступником В. Черчилля після його відставки став **Ентоні Іден**. Він не змінював внутрішню й зовнішню політику свого попередника. Криза, що виникла в 1956 р. після націоналізації Єгиптом Суецького каналу, завершилася поразкою Великої Британії. Це примусило Е. Ідена піти у відставку.

Новий прем'єр-міністр **Гарольд Макміллан** закликав консерваторів до оновлення й створення прогресивної національної моделі розвитку. На початку 1960-х рр. в економіці Великої Британії відбувся невеликий спад, й уряду доводилося докласти чимало зусиль, щоб виправити ситуацію.

До 1960 р. Велика Британія у світовому промисловому виробництві посідала друге місце після США. Однак у 1960 р. її випередила ФРН.

У зовнішній політиці уряд Г. Макміллана намагався зберегти вплив Великої Британії на колишні колонії та розвиток співробітництва країн Заходу в межах НАТО.

У 1963 р. гучний шпигунський скандал, пов'язаний із військовим міністром, примусив Г. Макміллана піти у відставку. Новий прем'єр-міністр **Александр Дуглас-Гюм** не змінював політичний курс уряду. Спроби консерваторів зберегти залишки

У листопаді 1947 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, що передбачала припинення з 1 серпня 1948 р. британського мандата в Палестині

Антивоєнний мітинг на Трафальгурській площі з приводу Суецької кризи. 4 листопада 1956 р.

Гарольд Макміллан — прем'єр-міністр Великої Британії (1957—1963 рр.)

Торгівля носеним взуттям на вулиці. Ліверпуль. 1957 р.

Ознаки кризи 1964—1979 рр. Три покоління родини живуть в одній напівпідвальній кімнаті. Ліверпуль. 1969 р.

Соціальне житло.
Подвір'я багатоквартирного будинку.
Глазго. 1971 р.

Джеймс Каллаген — прем'єр-міністр
Великої Британії (1976—1979 рр.)

Британської колоніальної імперії не мали успіху. До середини 1960-х рр. вона розпалася.

Зниження темпів економічного зростання на тлі піднесення в інших країнах і розпад Британської імперії суспільство сприйняло дуже гостро. Вибори 1964 р. консерватори програли.

Після приходу до влади лейбористського уряду **Гарольда Вільсона** розпочався період економічної і політичної нестабільності, який назвали «технократичною ерою» (1964—1979 рр.). Спроби покращити ситуацію в економіці не мали успіху. Велика Британія відійшла на п'яте місце у світі за загальними економічними показниками, пропустивши вперед США, ФРН, Японію і Францію.

Найбільший суспільний резонанс у ці роки викликав прийнятий у 1969 р. «Білль про народне представництво», за яким вік виборців знижувався до 18 років. Наприкінці 1960-х рр. загострилася проблема Ольстеру, яка спричинила політичну нестабільність у наступному десятилітті.

У 1970—1974 рр. до влади в країні повернулися консерватори. Замість лейбористського гасла «колективного раю» (розподілу благ між усіма членами суспільства) вони виступали за адресну допомогу й стимулювання приватної ініціативи, щоб «оздоровити дух нації та зробити його гарантією свободи особистості».

Засобом модернізації економіки консерватори обрали приватизацію державних підприємств. Обсяг коштів на спорудження муніципального житла вони скоротили й стимулювали приватне будівництво. Ці та інші заходи дали нетривалий позитивний ефект.

У 1973 р. Велика Британія, погоджуючись на значні поступки, вступила до Спільного ринку. Однак це негативно вплинуло на її господарство. Протягом 1973—1975 рр. британська економіка перебувала у стані кризи.

Після виборів 1974 р. до влади в країні повернулися лейбористи. Зусилля урядів, очолюваних лейбористами **Г. Вільсоном** та **Джеймсом Каллагеном**, були спрямовані на подолання економічної кризи в країні. Поступово її було зупинено,

і з 1976 р. розпочалося повільне піднесення. Однак станом на 1979 р. рівень життя у Великій Британії був на 20 % нижчим, ніж у Франції та ФРН. Через невідповідність між обіцянками й результатами діяльності населення країни розчарувалося в лейбористах. Вибори 1979 р. вони програли.

2 ВЕЛИКА БРИТАНІЯ в 1979—2007 рр. Новий консервативний уряд уперше в історії країни очолила жінка — **Маргарет Тетчер**. Її діяльність завершила період економічної і політичної нестабільності й започаткувала добу реформ, що увійшла в історію як **тетчеризм**. Очолюваний М. Тетчер уряд неоконсерваторів, дотримуючись засад **монетаризму**, намагався зменшити інфляцію шляхом збільшення непрямого оподаткування, відмовитися від дотації підприємств і підвищити податок на додану вартість. Водночас скорочувався державний апарат і відповідно кошти на його утримання. Відбувалася приватизація державних підприємств, які вимагали фінансової підтримки. Однак при цьому зростало безробіття. Намагаючись подолати інфляцію, уряд М. Тетчер скоротив державні витрати на комунальне і шляхове господарство, освіту і культуру. Прийняті парламентом закони про зайнятість ускладнили проведення страйків тред-юніонами.

Антиінфляційна політика уряду дала позитивні результати, і з 1983 р. розпочалося піднесення економіки Великої Британії, яке тривало до 1990 р. Зростанню авторитету М. Тетчер сприяв військовий конфлікт 1982 р. з Аргентиною за Фолклендські (Мальвінські) острови, який завдяки наполегливості голови уряду завершився перемогою для Великої Британії.

У 1983—1989 рр. уряд продовжував свою політику передачі державних підприємств у приватну власність. У результаті за період реформ М. Тетчер державний сектор економіки Великої Британії зменшився з 10 до 6,5 % у ВВП. Фінансування державних підприємств зменшилося в 10 разів. Метою своїх дій М. Тетчер проголосила створення «нації власників». Оздоровлення економіки сприяло тому, що в другій половині 1980-х рр. доходи населення щороку зростали на 5 %.

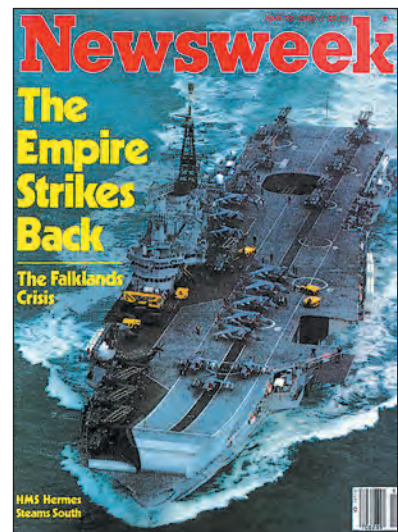
Із 1988 р. розпочалася реформа пенсійної системи. Крім державних пенсій, вона передбачала створення пенсійних фондів на підприємствах. Завдяки цьому щорічні надбавки пенсіонерам зросли на 7 %.

Негативним наслідком тетчеризму для британського суспільства стало поглиблення соціального розшарування. Понад 20 % сімей опинилися в умовах відносної бідності й не отримували державної допомоги. Погіршилося становище державних службовців, які не мали інших доходів, крім заробітної плати. Багатьом не подобався жорсткий стиль керівництва «залізної леді», як називали М. Тетчер, що не відповідав британським демократичним цінностям.

Проте слід зазначити, що жоден британський уряд у XX ст. не досягав таких успіхів за порівняно короткий період.

Тетчеризм — політика консервативного уряду Великої Британії, очолюваного М. Тетчер у 1979—1990 рр. Супроводжувалася приватизацією національних підприємств, монетаризмом у фінансово-економічній сфері, зменшенням фінансування освіти й охорони здоров'я.

Монетаризм — економічна теорія, за якою кількість грошей в обігу є визначальним чинником для розвитку економіки. Започаткована економістом Мілтоном Фрідманом.

«Імперія завдає удару у відповідь». Обкладинка американського журналу «Ньюсвік» із фотографією англійського авіаносця «Гермес», який прямує до Фолклендських (Мальвінських) островів. 1982 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

31 грудня 1991 р., після проголошення незалежності України, уряд Великої Британії визнав її суверенітет і встановив дипломатичні відносини. Із цього часу розвивається співробітництво двох держав. У грудні 2005 р. на саміті «Україна — ЄС» під головуванням Т. Блера Україні надали статус країни з ринковою економікою.

Маргарет Тетчер — прем'єр-міністр Великої Британії (1979—1990 рр.)

ЦІКАВІ ФАКТИ

Населення сучасної Великої Британії становить понад 66 млн осіб. Кількість української громади, на думку деяких дослідників, становить близько 30 тис. осіб. Офіційна статистика відсутня. За останні роки українська громада збільшилася за рахунок трудових мігрантів, значна кількість яких перебуває в країні нелегально. Найчисленнішою сучасною українською громадською організацією в країні є «Союз українців Великої Британії», що налічує близько 1700 осіб. «Союз...» має власний друкований орган — газету «Українська думка». У країні діють 14 суботніх шкіл українознавства, де навчається близько 400 осіб.

Зниження рівня довіри населення до консерваторів та загроза партійного розколу змусили М. Тетчер піти у відставку. У 1990 р. головою уряду консерваторів став їх новий лідер **Джон Мейджор**. Він запровадив деякі зміни до соціально-економічної і зовнішньої політики, відмовляючись від крайнощів тетчеризму. Зокрема, було скасовано «подушний податок», розмір якого не залежав від матеріального становища та обурював британський народ. Замість надання переваг приватному підприємництву Дж. Мейджор дотримувався курсу на рівновагу між державним і приватним секторами економіки. Здійснені зміни вплинули на ставлення в суспільстві до консерваторів, і в 1992 р. вони виграли парламентські вибори. У 1992—1994 рр. уряд Дж. Мейджора зосереджував зусилля на здійсненні технологічної модернізації виробництва, заохоченні конкуренції та експорту. Загалом його діяльність у Великій Британії вважали успішною. У соціальній сфері увага приділялася формуванню правових основ громадянського суспільства. Була прийнята низка документів, відомих під спільною назвою «Хартія громадян», де чітко визначалися права й обов'язки різних груп населення країни. Чимало уваги приділялося модернізації регіонів, що відставали в економічному розвитку, — Шотландії та Північної Ірландії.

У 1980—1990-х рр. у британській зовнішній політиці було переглянуто пріоритети. Відмовившись від доктрини «трьох кіл», Велика Британія стала розвивати співробітництво з державами Азії та Латинської Америки, а після краху «соціалістичного табору» — із країнами Центрально-Східної Європи.

На виборах 1997 р. перемогу здобули лейбористи, які до цього суттєво оновили свою партію. Новий уряд країни очолив лейборист **Тоні Блер**. Він заявляв, що формуватиме соціальну ринкову економіку, де індивідуальна ініціатива поєднуватиметься з колективізмом. Ставилася мета стимулювати розвиток громадянського суспільства як партнера державної управлінської системи. При цьому Т. Блер не змінив економічної стратегії тетчеризму, продовжуючи модернізацію технологічної бази виробництва й дотримуючись політики мінімального втручання держави в економіку.

Загалом розвиток економіки Великої Британії за десятиліття правління лейбористів став досить успішним. Завдяки цьому поліпшилося соціальне становище населення. Значні кошти виділялися на розвиток медицини, освіти й створення робочих місць для молоді.

Негативно вплинуло на популярність лейбористів втягування Великої Британії у війну в Перській затоці 1990—1991 рр. Більшість населення звинувачувала в цьому Т. Блера. Із метою збереження авторитету партії прем'єр-міністр подав у відставку.

3 ВЕЛИКА БРИТАНІЯ у 2007—2017 рр. Лейборист **Гордон Браун**, який очолив уряд у 2007 р., на відміну від свого попередника, не поділяв його намагання реформувати державний сектор економіки. Він також не підтримував направлення британського військового контингенту до Іраку. У серпні 2007 р.

Мітинги прихильників та противників кампанії за вихід Великої Британії з ЄС. 2016 р.

Г. Браун заявив про відмову запровадити у Великій Британії єдину європейську валюту.

Через фінансову кризу 2008—2009 рр. довіра британського населення до уряду Г. Брауна значно знизилася. На парламентських виборах 2010 р. лейбористи зазнали поразки. Консерватор **Девід Кемерон** сформував коаліційний уряд із консерваторів і ліберальних демократів. Новий прем'єр-міністр визначив головною метою свого уряду «побудову суспільства, у якому ми не запитуємо, які маємо права, а знаємо, які маємо обов'язки». Для досягнення соціально-економічної стабілізації уряд Д. Кемерона розпочав жорстку економію бюджетних витрат.

У 2014 р. Д. Кемерон відмовився збільшувати британський внесок до бюджету ЄС. На думку прем'єр-міністра, об'єднання мало надати Великій Британії більше можливостей для контролю над своїм кордоном, щоб обмежити потік мігрантів з інших країн ЄС. Питання доцільності членства Великої Британії в ЄС він називав одним із головних у своїй програмі.

У червні 2016 р. в країні відбувся референдум щодо членства Великої Британії в ЄС, відомий як «брексіт», на якому 51,9 % учасників проголосували за вихід країни із цього об'єднання. Д. Кемерон, як і обіцяв, після референдуму пішов у відставку.

Новий уряд консерваторів очолила друга в історії країни жінка на посаді прем'єр-міністра **Тереза Мей**. Головним своїм завданням вона вважала реалізацію результатів «брексіту».

У зовнішній політиці британські уряди в цей період намагалися повернути Великій Британії статус великої держави й роль арбітра у глобальних і регіональних питаннях.

«Брексіт» — процес виходу Великої Британії з ЄС, заснований на результатах референдуму 23 червня 2016 р.

Тереза Мей — прем'єр-міністр Великої Британії (2016—2019 рр.)

4 ФРАНЦІЯ в 1945—1969 рр. Період із літа 1944 р., коли почалося звільнення Франції від німецької окупації, до прийняття восени 1946 р. Конституції Четвертої республіки називають Тимчасовим режимом. Влада у Франції перебувала в руках Тимчасового уряду, який очолював **Шарль де Голль**. Відбудова економіки й відновлення системи державного управління відбувалися в умовах гострої політичної боротьби. Провідні праві політичні партії довоєнного часу припинили своє існування. Замість них виникли Республіканська партія

Шарль де Голль — президент Франції (1958—1969 рр.)

«Дирижизм» — політика активного втручання держави в управління економікою в середині 1940-х рр. у Франції.

свободи й окремі групи «незалежних». Послабився вплив радикалів. Завдяки діяльності в русі Опору зміцнили свої позиції комуністи й соціалісти. Погляди Ш. де Голля, або **голлізм**, набули широкої популярності. Сутність голлізму ґрунтувалася на чотирьох гаслах: «Ідея нації», «Сильна держава», «Соціальні реформи», «Велич Франції». Політична боротьба, за переконанням голлістів, послаблює державу й тому має підпорядковуватися загальнодержавним інтересам.

Більшість французького населення сприймала Ш. де Голля як «рятівника нації». В економіці він був прибічником **«дирижизму»**. У 1945—1947 рр. відбувалася націоналізація підприємств, у державну власність перейшло майже 20 % промисловості Франції. Шляхом випуску облігацій внутрішньої позики було стабілізовано фінансову систему й накопичено кошти для відбудови економіки.

У зовнішній політиці Франції доби Тимчасового режиму головними стали питання про долю Німеччини, французькі колонії і відносини з країнами Заходу та СРСР. Ш. де Голль був прибічником федералізації Німеччини. Французьку колоніальну імперію він сподівався зберегти шляхом поступок місцевому населенню. Ш. де Голль також прагнув перетворити Францію на міст, що з'єднуватиме СРСР і країни Заходу.

На перших післявоєнних виборах та одночасному референдумі в **жовтні 1945 р.** вперше виборчі права здобули жінки. Понад 96 % виборців висловилися за скасування Конституції Третьої Республіки й скликання Установчих зборів для підготовки нової конституції. Після затвердження на референдумі з грудня 1946 р. Конституція Четвертої Республіки набула чинності. Франція стала парламентською «неподільною, світською, демократичною і соціальною республікою». Її колоніальні володіння ставали складовими Французького союзу.

Після того як комуністи виступили проти «плану Маршалла», їх було виключено з уряду. У 1947 р. промисловість

Розвантаження транспорту з борошном за «планом Маршалла». Франція. 1948 р.

ПРЕЗИДЕНТИ ФРАНЦІЇ (Четверта і П'ята Республіка)

Ім'я	Роки перебування при владі
Венсан Оріоль	1947—1954
Рене Коті	1954—1958
Шарль де Голль	1958—1969
Жорж Помпідю	1969—1974
Валері Жискар д'Естен	1974—1981
Франсуа Міттеран	1981—1995
Жак Ширак	1995—2007
Ніколя Саркозі	2007—2012
Франсуа Олланд	2012—2017
Еммануель Макрон	2017—...

Франції досягла довоєнного рівня. Насичення ринку товарами дозволило в 1949 р. скасувати карткову систему. Завдяки допомозі США за «планом Маршалла» Франція швидко завершила стабілізацію економіки, розпочала її структурні перетворення й технічне переоснащення. У 1951 р. обсяг промислової продукції Франції вдвічі перевищив довоєнний. Сільське господарство розвивалося повільніше, але також перевищувало довоєнні показники.

Економічне піднесення дозволило здійснити зміни в соціальній сфері. Із 1950 р. було запроваджено загальнонаціональний мінімум заробітної плати, єдину державну систему соціального страхування й підвищено пенсії. Із кінця 1940-х рр. розгорнулося широкомасштабне будівництво дешевого житла.

У зовнішній політиці в умовах початку «холодної війни» ідею Ш. де Голля про Францію як міст між Заходом і СРСР довелося забути. Франція поступово втягувалася в атлантичну солідарність. Вона стала одним зі співзасновників Західного союзу та НАТО. Із кінця 1940-х рр. Франція виступала ініціатором західноєвропейської інтеграції.

Досить складною залишалася проблема колоній. Спроба зупинити розпад колоніальної імперії шляхом проголошення Французького союзу зазнала невдачі. В'єтнам, Туніс, Марокко, Алжир охопив національно-визвольний рух. Загострення ситуації в заморських володіннях спричинило внутрішню кризу у Франції.

1 червня 1958 р. Національні збори надали Ш. де Голлю як голові уряду надзвичайні повноваження для зупинення загрози «розколу і громадянської війни в країні». Цією подією завершився період Четвертої Республіки у Франції.

Прибічники Ш. де Голля підготували нову конституцію. Вони намагалися поєднати створення сильної держави з відродженням у країні справжньої демократії. На референдумі 1958 р. понад 79 % громадян Франції схвалили Конституцію П'ятої Республіки. Це започаткувало новий період в історії країни. Відповідно до нової Конституції Франція стала президентською республікою. Президент був центральною фігурою влади. Французький союз було замінено Французьким співтовариством, яке передбачало суверенітет його суб'єктів. У грудні 1958 р. Ш. де Голля обрали першим президентом П'ятої Республіки.

Стимулювання розвитку економіки, відповідно до уявлень голлістів, відбувалося шляхом її державного регулювання. У наступні десять років (1958—1968 рр.) щорічні темпи зростання виробництва промислової продукції становили 5,5 %. Обсяги промислової і сільськогосподарської продукції за цей період збільшилися на 60—66 %.

За перше десятиліття П'ятої Республіки суттєво змінилася структура населення. У сільському господарстві було зайнято 12 % працездатного населення, майже третина — у невиробничій сфері. Поступово покращувалося матеріальне становище людей.

Післявоєнний плакат «Геть фашизм! Хай живе республіка!»

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із Конституції П'ятої Республіки і Французького співтовариства (1958 р.)

Стаття 6. Президент Республіки обирається терміном на сім років виборчою колегією, до складу якої входять члени парламенту, генеральних рад та асамблеї заморських територій, а також обрані представники муніципальних рад...

Стаття 8. Президент Республіки призначає прем'єр-міністра... За пропозицією прем'єр-міністра він призначає інших членів уряду та припиняє виконання їхніх обов'язків...

Стаття 12. Президент Республіки може після консультацій із прем'єр-міністром і головами палат оголосити про розпуск Національних зборів...

? Обговоріть у групах. Яку форму правління встановлювала у Франції Конституція 1958 р.?

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

З інтерв'ю сучасного українського історика Я. Грицака «Революції майже ніколи не досягають своєї мети» (січень 2019 р.)

...Натомість від 1960-х рр. маємо інший тип революцій. Як і попередній, він теж відноситься до Парижа, тільки не до Парижа 1789 р., а до Парижа 1968 р. — до тих молодіжних студентських протестів, які сталися рівно 50 років тому. Це є новий тип революцій, тому що в них бунтує не бідний, а середній клас. Вони бунтують не тому, що не мають з чого жити чи що їсти, а тому, що вони хочуть жити по-іншому. Вони хочуть самовиражатися. Тому нерідко їх лозунги звучать дивно, принаймні незрозуміло для тих, проти кого вони виступають, — «Заборонено забороняти!», «Під бруківкою — пляж!». У 1968 р. де Голль не міг вступити в переговори з революціонерами, тому що вони самі не знали, чого насправді хочуть. Складалося враження, що їм просто подобається бунтувати. Це був бунт заради бунту, причому дуже винахідливий, креативний, із молодими і красивими людьми. Він набрав характеру таких собі хеппенінгів, це коли люди масово виходять на площу і святкують «карнавал революції». Як правило, вони є мирними. Насильство, якщо і стається, то не через самих революціонерів, а через жорстку відповідь влади. Однак у більшості випадків, якщо влада йде на переговори, то революції кінчаються мирно і м'яко.

? Обговоріть у парах, як ви зрозуміли оцінку автором подій «червоного травня» 1968 р.

У зовнішній політиці прагнення досягти «величі Франції» призвело до загострення суперечок із НАТО. Після створення власної ядерної зброї Франція вийшла з військово-політичних структур НАТО.

На перше десятиліття П'ятої Республіки припав розпад Французької колоніальної імперії. У 1960 р. 14 колишніх французьких колоній проголосили себе суверенними державами. Найскладнішою залишалася проблема Алжиру, де налічувався 1 млн осіб французького походження. Алжир охопила колоніальна війна, що завершилася лише в 1962 р. Французький уряд офіційно визнав незалежність Алжиру.

У 1968 р. на тлі зростання невдоволення внутрішньою і зовнішньою політикою Ш. де Голля у Франції спалахнула політична криза. Поштовхом до неї стали студентські протести. **Навесні 1968 р.** кількість страйкарів досягла 10 млн осіб. В історію країни цей період увійшов як «**червоний травень**». Намагаючись подолати кризу, Ш. де Голль у 1969 р. виніс на референдум законопроект із реформування системи влади в країні, але 52 % виборців не підтримали запропонованих змін. Ш. де Голль подав у відставку, вважаючи, що не може залишатися на посаді, не маючи довіри французького населення. Наступного року він помер. Його відставка і смерть закінчили цілу епоху в історії Франції.

5 ФРАНЦІЯ в 1970—1995 рр. На дострокових президентських виборах 1969 р. переміг лідер голлістів, колишній прем'єр-міністр **Жорж Помпідю**. Він заявляв, що продовжуватиме політику попередника й одночасно вестиме діалог з опозиційними силами. Побудову в країні «нового суспільства» Ж. Помпідю пов'язував із розвитком законодавчої участі більшості категорій населення в управлінні державою. Активізувалися державні програми розширення повноважень місцевого самоврядування та студентського самоуправління. У 1970 р. було встановлено щорічну індексацію мінімального розміру заробітної плати відповідно до рівня інфляції.

У зовнішній політиці Ж. Помпідю, загалом дотримуючись курсу Ш. де Голля, намагався усунути суперечності у відносинах зі США та іншими країнами Заходу.

Після смерті Ж. Помпідю на позачергових президентських виборах 1974 р. перемогу здобув лідер незалежних республіканців **Валері Жискар д'Естен**. Він обіцяв провести соціальні реформи в дусі лібералізму, гарантувати невтручання держави в особисте життя громадян, розширити права жінок і молоді.

Свою діяльність уряд нового президента розпочав в умовах енергетичної кризи. Промислове виробництво скорочувалося, ціни зростали, а безробіття за 1974—1976 рр. зросло у 2,5 рази. Шляхом жорсткої монетарної політики до кінця 1970-х рр. кризу було подолано. Виконуючи свої обіцянки, уряд знизив вік виборців із 20 до 18 років, збільшив розміри допомоги й пенсій на 5—10 %.

На президентських виборах 1981 р. вперше в історії Франції перемогу здобув соціаліст **Франсуа Міттеран**. Призначений ним уряд розпочав реалізацію програм зі збільшення повноважень місцевого самоврядування й масштабні соціальні реформи. Вік виходу на пенсію було скорочено до 60 років, мінімальну заробітну плату збільшено на 40—50 %, запроваджено оплачувані відпустки тривалістю п'ять тижнів.

Одночасно розгорталася націоналізація. У промисловості державний сектор забезпечував третину ВВП, у фінансово-кредитній сфері становив 95 %. Націоналізація спричинила відплив капіталів за кордон і зниження темпів економічного зростання. Унаслідок цього уряд соціалістів призупинив темпи націоналізації та оголосив про рівноправність державної і приватної власності. Результатом цього стало економічне піднесення, яке розпочалося з 1984 р.

На парламентських виборах 1986 р. вперше значного успіху досяг очолюваний **Жан-Марі Ле Пен** «Національний фронт» — організація, яка проголошувала екстремістські та расистські ідеї.

Соціалісти на виборах не набрали більшості. Тому керівником уряду Ф. Міттеран призначив лідера правих сил **Жака Ширака**. Останній розпочав широку денаціоналізацію промисловості та лібералізацію економіки. У результаті розгортання приватизації співвласниками підприємств стали понад 40 млн осіб.

Складною проблемою для Франції в 1980-х рр. були терористичні акти, які влаштовували екстремістські ісламістські організації. У відповідь уряд почав висилати із країни іммігрантів, які не мали дозволу на проживання; було ускладнено можливості в'їзду іноземців до країни.

На президентських виборах 1988 р. знову переміг Ф. Міттеран, який тепер позиціонував себе не керівником соціалістів, а лідером нації. Він призупинив приватизацію, відновив податки на великі прибутки, утримувався від будь-яких значних реформ. Ця політика забезпечувала деяке зростання економіки в наступні роки. Загалом період другого президентства Ф. Міттерана не був успішним для країни. Наприкінці 1980-х рр. 10 % працездатного населення Франції не мало роботи (ця цифра була набагато більшою, ніж в інших країнах Заходу).

У зовнішній політиці Ф. Міттеран намагався покращити відносини зі США, активізувати зв'язки з НАТО й розвивати європейську інтеграцію.

У 1991 р. Ф. Міттеран уперше в історії Франції призначив головою уряду жінку — **Едіт Крессон**. У деяких аспектах своєї діяльності вона наслідувала М. Тетчер і Р. Рейгана. Однак намагання Е. Крессон стати французькою «залізною леді» за умов подальшого погіршення стану економіки лише дратували суспільство, що й обумовило її відставку.

У 1991—1993 рр. Франція увійшла в період поживлення економіки. Інфляція зменшилася, виробництво зростало.

Французи святкують переобрання Ф. Міттерана на другий термін. Париж. 1988 р.

Едіт Крессон — прем'єр-міністр Франції (1991—1992 рр.)

ЦІКАВІ ФАКТИ

У січні 1992 р. Франція визнала незалежність України. Франція стала першою країною, із якою Україна підписала договір про взаєморозуміння і співробітництво. За висловом Ж. Ширака, «незалежна територіально цілісна Україна є невід'ємним елементом політичної рівноваги майбутньої Великої Європи».

Мітинг на підтримку референдуму на Корсиці. 2003 р.

Ніколя Саркозі — президент Франції (2007—2012 рр.)

ЦІКАВІ ФАКТИ

Населення Франції становить близько 66,9 млн осіб. Загальну кількість українців у його складі оцінюють у 35 тис. осіб. Із 1985 р. існує Українська інформаційна служба, яка видає для преси та урядових кіл Франції бюлетень французькою мовою про ситуацію в Україні. Існує громадська організація Репрезентативний комітет українців у Франції, що діє у співпраці з посольством України у Франції. Загалом у Франції діє 16 українських громадських організацій.

6 ФРАНЦІЯ в 1995—2017 рр. На президентських виборах 1995 р. перемогу здобув представник правих сил Жак Ширак. На початку президентства основні зусилля він зосередив на подоланні інфляції та об'єднанні французької нації. Останнє завдання було особливо важливим в умовах, коли острів Корсика охопив рух за здобуття широкої національно-культурної автономії. Засобом її здобуття корсиканські сепаратисти обрали терористичні акти по всій країні.

В економічній сфері діяльність уряду збіглася із циклічним піднесенням економіки. Уже в 1997 р. темпи зростання виробництва досягли рекордних для Франції показників. У 2000 р. уряд запровадив 35-годинний робочий тиждень. Франція стала країною найкоротшого робочого тижня. Одночасно із цим з'явилося майже 100 тис. нових робочих місць, що сприяло зменшенню безробіття.

У 2003 р. на Корсиці на вимогу сепаратистів було проведено референдум щодо розширення автономії острова. Більшість населення не підтримала зміну статусу острова, і сепаратистський рух поступово пішов на спад.

Після перемоги на виборах 2002 р. Ж. Ширак продовжив перебудову економіки Франції. Завдяки цьому прискорилося модернізація підприємств і зріс обсяг експорту. На 2005 р. частка Франції у світовому експорті становила 5 %. Однак темпи її економічного зростання були нижчими, ніж у Великій Британії та Італії. Значною мірою це обумовлювалося тим, що інвесторів відлякували високі відрахування до соціальних фондів і 35-годинний робочий тиждень. Восени 2005 р. Францію охопили масові виступи іммігрантської молоді, які супроводжувалися погромами й сутичками з поліцією. У відповідь на це влада масово депортувала іммігрантів.

У 2007 р. на президентських виборах переміг голліст **Ніколя Саркозі**. Цьому сприяли його заклики до здійснення радикальних змін у країні. У 2008 р. він ініціював проведення конституційної реформи, під час якої було змінено або доповнено 47 із 89 статей Конституції. Президента тепер обирали на п'ять років; одну особу не могли обирати більш ніж на два терміни. Заходи економічної політики Н. Саркозі допомогли подолати кризу й розпочати зростання економіки.

У 2010 р. було прийнято закон про пенсійну реформу, яка підвищила вік виходу на пенсію до 62 років. Відповіддю на це стали страйки й масові акції протесту. Рейтинг популярності Н. Саркозі впав нижче 30 %.

У 2012 р. президентом Франції було обрано соціаліста **Франсуа Олланда**. Виконуючи свої передвиборчі обіцянки, він запропонував запровадити податок у 75 % для громадян, що мають понад 1 млн євро прибутку. Конституційний суд Франції скасував цю ініціативу.

Заява президента про легалізацію одностатевих шлюбів і надання одностатевим партнерам права усиновлення спричинила масові протести французького населення, негативну реакцію католицької церкви та правої опозиції.

У зовнішній політиці Ф. Олланд виступав за поглиблення партнерства Франції та Німеччини. Після агресії Російської Федерації проти України 2014 р. та військової операції Росії в Сирії він виступав за запровадження проти Росії санкцій.

У листопаді 2016 р. Ф. Олланд мав 4 % популярності в країні, що зробило його найбільш непопулярним президентом П'ятої Республіки за всю її історію. Унаслідок цього він став єдиним в історії Франції президентом, який відмовився висувати свою кандидатуру на другий термін.

На президентських виборах 2017 р. перемогу здобув **Еммануель Макрон**, програма якого поєднувала елементи лівого й правого світогляду.

Еммануель Макрон — президент Франції з 2017 р.

ВИСНОВКИ

■ Велика Британія і Франція в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. уособлювали дві відмінні моделі розвитку західного суспільства.

■ Різними шляхами, зберігаючи й розвиваючи свою самобутність, вони долали цивілізаційні виклики, що постали перед країнами Заходу в цей період.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Хто очолив британський уряд після парламентських виборів 1951 р.? 2. Що таке монетаризм? 3. Коли у Великій Британії відбувся референдум, відомий як «брексіт»? 4. Яку форму правління встановила у Франції Конституція Четвертої Республіки? 5. Назвіть першу в історії Франції жінку, яка очолювала уряд країни. 6. Де у 2003 р. французька влада провела референдум про розширення прав автономії?

7. Укажіть особливості розвитку Великої Британії в 1945—1975 рр. 8. Які риси характеризують розвиток Великої Британії в 1979—2007 рр.? 9. Порівняйте тетчеризм та рейганоміку. 10. Якими були основні тенденції розвитку Великої Британії у 2007—2017 рр.? 11. Охарактеризуйте розвиток Франції в 1945—1969 рр. 12. Що, на вашу думку, було головним у розвитку Франції в 1970—1995 рр.? Чому? 13. Які тенденції були основними в розвитку Франції в 1995—2017 рр.?

14. Складіть порівняльну таблицю «Особливості розвитку Великої Британії і Франції в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.».

Період	Велика Британія	Франція

15. Британський лейборист Тоні Блер стверджував, що «після колапсу комунізму стало очевидним, що тільки етична база соціалізму витримала випробування часом». Поясніть, як ви розумієте це твердження. 16. Підготуйте політичний портрет М. Тетчер, Т. Блера або Ф. Міттерана (за вибором). 17. За ресурсами Інтернету ознайомтеся із втіленням у діяльності тогочасних британських і французьких політиків загальнолюдських етичних цінностей (добро, справедливість тощо). **Обговоріть у малих групах** риси, які мають бути притаманні сучасному політику.

§ 11—12. ФРН та Італія

1 **НІМЕЧЧИНА в 1949—1974 рр.** Створена в 1949 р. ФРН відповідно до Конституції проголошувалася демократичною і соціальною федеративною державою. Законодавчу владу здійснював **бундестаг** — федеральний парламент. Головою держави був президент, що мав досить обмежені представницькі функції. Виконавча влада належала уряду, який формував бундестаг. Очолював уряд канцлер, якого обирали депутати парламенту, а міністрів призначав президент за пропозицією канцлера.

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ:

аналізувати розвиток ФРН у 1949—1974 рр.; визначати характерні риси розвитку ФРН у 1974—1998 рр.; з'ясувати, що було головним у розвитку Італії в 1945—1975 рр.; пояснювати особливості розвитку Італії в 1976—1990 рр.; порівнювати розвиток ФРН та Італії наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими були наслідки поразки в Другій світовій війні для Німеччини? 2. Коли утворилася ФРН? 3. Назвіть результати та наслідки участі Італії в Другій світовій війні.

Конрад Аденауер — канцлер ФРН (1949—1963 рр.)

Людвіг Ерхард — канцлер ФРН (1963—1966 рр.), «батько» німецького «економічного дива»

Першим канцлером ФРН у 1949 р. став 73-річний **Конрад Аденауер**. За 14 років його перебування при владі країна досягла високого рівня політичної стабільності. Він не сприймав експериментів у внутрішній та зовнішній політиці. Провідними політичними силами країни були християнські демократи й соціал-демократи. Перших представляло об'єднання **Християнсько-демократичного союзу і Християнського соціального союзу (ХДС/ХСС)**, других — **Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН)**.

Обидві політичні сили фактично стали загальнонародними, а їхні ідеологічні принципи майже втратили свою відмінність. Комуністична партія, яка раніше мала популярність, поступово втратила підтримку в суспільстві.

Концепцію післявоєнної економічної політики ФРН розробив економіст, майбутній міністр економіки **Людвіг Ерхард**. Відповідно до неї в країні проголосили курс на будівництво соціальної ринкової економіки. Важливу роль у відбудові економіки відіграла допомога США, надана за «планом Маршалла» в сумі 1,4 млрд доларів. Разом із курсом на створення соціальної ринкової економіки та грошовою реформою це стало передумовою подальшого успішного економічного розвитку ФРН.

Після періоду відбудови (1948—1951 рр.) розпочалося економічне піднесення, яке увійшло в історію як **німецьке «економічне диво»**. Значний внесок у цю справу зробив Л. Ерхард, якого називали ліберальним реформатором нового типу.

Економічне піднесення стало насамперед піднесенням промисловості. Водночас завдяки технічному переоснащенню зменшувалася кількість зайнятих у сільському господарстві й відбувалася його модернізація.

Економіка ФРН набула ознак системи соціального ринкового господарства. Держава взяла на себе зобов'язання гарантувати кожному соціальну безпеку, зокрема через досягнення повної зайнятості. Станом на 1960 р. кількість безробітних у ФРН становила 0,5 %. Значні кошти держава виділяла на будівництво житла. У 1949—1962 рр. було споруджено близько 6,8 млн квартир.

Німецьке «економічне диво» змінило спосіб життя населення країни. З'явилося суспільство споживання, яке могло дозволити собі різноманітну побутову техніку, автомобіль, відпочинок за кордоном тощо. Дозвілля, притаманне лише можним верствам суспільства, стало загальнодоступним.

Зовнішня політика К. Аденауера базувалася на принципах атлантизму, поглибленні взаємодії країн Заходу та була спрямована на повноцінну участь ФРН у процесах об'єднання західного світу. У 1949 р. країна стала членом ОЕСС, що координувала здійснення «плану Маршалла», у 1951 р. — увійшла до Європейського об'єднання вугілля і сталі, у 1955 р. — до НАТО, а в 1957 р. підписала Римський договір про утворення ЄЕС.

У 1961 р. посилилася **Друга берлінська криза**. Уряд прорадянської НДР відокремив стіною територію Берліна. Популярність

К. Аденауера зменшилася. Її східну політику громадськість вважала провальною. У 1963 р. К. Аденауер залишив посаду канцлера.

Новим канцлером став християнський демократ Л. Ерхард, який виступав за продовження політики свого попередника. Серед його основних заходів були реформа кримінального права, комплекс заходів із соціального регулювання й реформування школи. У німецькому питанні уряд Л. Ерхарда намагався досягти дипломатичної ізоляції НДР і водночас переконати світ у неминучості об'єднання Німеччини на умовах Заходу.

У 1966 р. економіка ФРН увійшла в стадію кризи. Це призвело до зростання безробіття в країні й поширення невдоволення в суспільстві. У 1966 р. уряд Л. Ерхарда пішов у відставку. Новим канцлером було обрано християнського демократа **Курта Кізінгера**. Для боротьби з кризою уряд запровадив податок на додану вартість і змінив розподіл податків між центром і федеральними землями. У 1968—1969 рр. економічну кризу було подолано.

У 1967—1968 рр. ФРН охопив масовий рух протестів. Її учасники, а це насамперед інтелігенція та студентство, критикували цінності старших поколінь і культивування споживацьких ідеалів. Відбувалися сутички з поліцією. Серед вимог протестувальників проголошувалася також необхідність припинення війни у В'єтнамі. Великими зусиллями влада подолала протести, але вони стали поштовхом до майбутніх змін і реформ у різних сферах життя країни.

У 1969 р. канцлером став соціал-демократ **Віллі Брандт**. За його словами, уряд тепер діятиме «під знаком оновлення». Важливе місце в перетвореннях уряду посіла освітня реформа. Термін обов'язкового навчання було продовжено до десяти років. Було вдосконалено стипендіальне забезпечення учнівства і студентства. У політичній сфері найважливішим стало зниження вікового цензу для участі у виборах із 21 до 18 років.

У соціальній сфері держава збільшувала розмір допомоги на дітей, виплати малозабезпеченим на придбання житла й поширювала обов'язкове страхування на дітей і студентство.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Основну ідею своїх перетворень в економіці Л. Ерхард формулював так: «Якщо ми не будемо прагнути постійно поліпшувати життєві можливості нашого народу, то підірвемо цим основу для технічного прогресу, тим самим вийдемо з кола цивілізованих народів, законсервуємося у штучній бідності. Тільки розширивши споживання, ми зможемо надалі брати участь у здоровому світовому розвитку».

Мікроавтобус Bulli — символ німецького «економічного дива»

КАНЦЛЕРИ ФРН у 1949—2018 рр.

Ім'я	Роки перебування при владі	Партійна належність
Конрад Аденауер	1949—1963	ХДС/ХСС
Людвіг Ерхард	1963—1966	ХДС/ХСС
Курт Кізінгер	1966—1969	ХДС/ХСС
Віллі Брандт	1969—1974	СДПН
Гельмут Шмідт	1974—1982	СДПН
Гельмут Коль	1982—1998	ХДС/ХСС
Герхард Шрöder	1998—2005	СДПН
Ангела Меркель	2005—...	ХДС/ХСС

Будівництво Берлінської стіни. НДР. 1961 р.

Стагнація — фаза економічного розвитку держав із ринковою економікою, для якої характерні певний спад ділової активності, незначне зростання безробіття та зниження цін.

Віллі Брандт перед пам'ятником жертвам Другої світової війни в Польщі. Обкладинка журналу «Шпігель». 1970 р.

? Про що свідчив цей крок німецького канцлера?

Перші переговори глав урядів НДР і ФРН. 19 березня 1970 р.

У 1972 р. було здійснено пенсійну реформу, яка встановила гнучку вікову межу для виходу на пенсію. У господарській сфері держава активізувала регулювання економічних процесів. Це допомогло подолати **стагнацію**, яка охопила економіку в 1970-х рр.

Нові підходи з'явилися в зовнішній політиці. Уряд вирішив узяти курс на нормалізацію відносин із НДР та іншими країнами «соціалістичного табору», виходячи з необхідності мирного співіснування. У 1971 р. було укладено угоду з представниками чотирьох держав колишньої антигітлерівської коаліції про врегулювання правового статусу Західного Берліна. Політика В. Брандта здобула чимало прихильників у суспільстві. Проте її також критикували.

На початку 1974 р. в економіці загострилися кризові явища. Зросло безробіття. Господарські труднощі посилили невдоволення урядом В. Брандта. У травні 1974 р. канцлер зробив заяву про свою відставку.

2 НІМЕЧЧИНА в 1974—1998 рр. У 1974 р. уряд ФРН очолив соціал-демократ **Гельмут Шмідт**. Головним його завданням стало подолання економічної кризи, що досягла свого піку. Антикризова політика уряду Г. Шмідта спрямовувалася на стабілізацію фінансової системи, подолання безробіття через раціоналізацію трудових відносин і структурну модернізацію промисловості. Завдяки цим заходам із 1976 р. економіка ФРН почала поступово зростати. Авторитет канцлера стрімко пішов угору.

Проявом подальшого розвитку громадянського суспільства у ФРН у другій половині 1970-х рр. стала поява **екологічних рухів**. Політичні партії «зелених», що виникли в цей час, на виборах 1983 р. до бундестагу здобули 28 депутатських мандатів. У парламенті «зелені» робили наголос на екологічних проблемах, відмові від насильства, ліквідації військових блоків та ядерному роззброєнню.

Із початку 1980-х рр. в умовах нової економічної кризи позиції уряду Г. Шмідта слабшали. Його намагання збільшувати видатки в соціальній сфері й підвищувати податки в багатьох галузях навіть серед однопартійців Г. Шмідта викликали невдоволення.

У 1982 р. у ФРН був сформований новий коаліційний уряд із представників християнських демократів та вільних демократів, який очолив **Гельмут Коль**. Новий канцлер, послідовник К. Аденауера, мав намір продовжувати й розвивати його політику. Пріоритетним завданням Г. Коль вважав подолання економічної кризи із застосуванням неоліберальної політики. Для цього було збільшено податок на додану вартість, зменшено податкове навантаження на підприємців і скорочено соціальні видатки.

Результати цієї політики стали помітними вже в 1983 р., коли розпочалося зростання виробництва. Особливо швидкими темпами розвивалися машинобудівна, електротехнічна,

Руйнування Берлінської стіни. НДР. 1989 р.

? Яку інформацію про зображену подію можна отримати за ілюстрацією?

Пам'ятник «Батьки об'єднання», присвячений 20-річчю об'єднання Німеччини. Зображує бюсти Г. Коля, М. Горбачова та Дж. Буша-старшого. Скульптор Серж Манжен. Берлін. 2010 р.

хімічна та автомобільна галузі. Подолання кризи дозволило ФРН в 1986—1988 рр. посісти першість у світовому експорті.

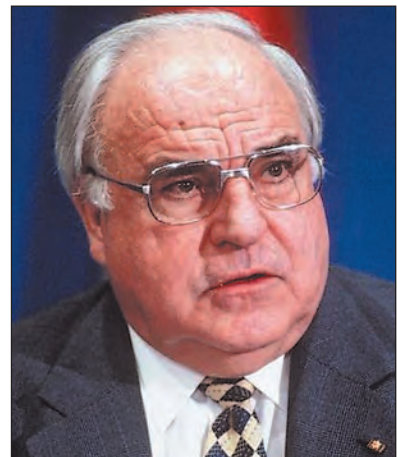
У зовнішній політиці уряд Г. Коля намагався поєднувати євроатлантичне співробітництво та заходи, спрямовані на послаблення міжнародної напруженості. Канцлер установив активні контакти із СРСР, НДР та Польщею.

Одним із найважливіших у діяльності Г. Коля наприкінці 1980-х рр. стало питання об'єднання Німеччини. У цей період під впливом розпочатої лідером СРСР М. Горбачовим політики оновлення НДР охопив народний рух за об'єднання з ФРН. У листопаді 1989 р. було відкрито кордон між НДР та ФРН і зруйновано Берлінську стіну.

Наприкінці листопада Г. Коль представив до бундестагу план об'єднання Німеччини. У його десяти пунктах визначалася послідовність заходів із поступового зближення двох німецьких держав. Канцлера підтримали всі політичні партії, крім «зелених».

2 грудня 1990 р. відбулися перші загальнонімецькі вибори до бундестагу. Першим канцлером об'єднаної Німеччини став Г. Коль. Головним завданням уряду він вважав розгортання трансформаційних процесів у східнонімецьких землях. Значних зусиль вимагало реформування їхньої економіки на ринкових засадах. Ці зміни відбувалися шляхом приватизації державних підприємств і створення умов для їхньої діяльності на основі принципів ринкового господарства. Земельна реформа у східнонімецьких землях мала на меті відновлення правових основ приватної власності на землю. Вона передбачала повернення земельних ділянок колишнім власникам або грошову компенсацію за них.

Зусилля, спрямовані на економічний розвиток східнонімецьких земель, ослабили економіку ФРН і спричинили її спад у 1993 р. У суспільстві з'явилися ознаки розчарування.

Гельмут Коль — канцлер ФРН (1982—1998 рр.)

ЦІКАВІ ФАКТИ

У 2014 р. під час відзначення 25-ї річниці падіння Берлінської стіни центр Берліна розділила символічна інсталяція «Кордон світла». Вона була встановлена по лінії проходження 15-кілометрової ділянки стіни. Об'єкт являв собою ланцюг із 8 тис. підсвічених білих повітряних кульок, наповнених гелієм. Увечері 9 листопада їх запустили в небо, що символізувало зникнення Берлінської стіни.

Мітинг на честь об'єднання Німеччини. 1989 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

ФРН стала однією з перших держав Заходу, яка 26 грудня 1991 р. визнала незалежність України. Відтоді між державами розвивається широкомасштабна співпраця в різних сферах. На початку вересня 1996 р. канцлер ФРН Г. Коль відвідав Україну.

Ангела Меркель — канцлер Німеччини з 2005 р.

Християнським демократам не вдалося запропонувати переконливу програму подолання труднощів. Популярність Г. Коля знижувалася.

За результатами виборів 1998 р. у бундестагу виникла коаліція соціал-демократів і «зелених». Новим канцлером став Герхард Шрöder.

3 НІМЕЧЧИНА в 1998—2017 рр. Із 1999 р. засідання бундестагу відбувалися в будівлі рейхстагу в Берліні. У своїй внутрішній політиці уряд Г. Шрöдера використовував досвід британського прем'єр-міністра Т. Блера. Головним у політиці канцлера стали модернізація суспільного сектору економіки, зниження податків для підприємств і скорочення витрат на оплату праці. Цими заходами його уряд намагався подолати кризу, у якій перебувала економіка ФРН.

У березні 2003 р. Г. Шрöдер подав до бундестагу програму реформування всієї соціальної системи країни. Серед її основних положень були зниження податків із громадян, збільшення видатків на освіту, стимулювання конкуренції у сфері охорони здоров'я. Програма також містила досить непопулярні заходи — скорочення видатків на страхування з безробіття, охорону здоров'я і соціальну допомогу, запровадження спрощеної процедури звільнення працюючих осіб. Однак здійснення цих заходів не допомогло уряду в подоланні кризи.

У зовнішньополітичній діяльності уряд Г. Шрöдера значну увагу приділяв розвитку європейської інтеграції. Із 1999 р. розпочалося формування єдиного європейського економічного простору зі спільною валютою (євро), зовнішньополітичним курсом і політикою безпеки. ФРН брала активну участь у миротворчих акціях ООН. Проте від участі в операції НАТО проти режиму С. Хусейна в Іраку уряд Г. Шрöдера відмовився.

Після парламентських виборів 2005 р. канцлером ФРН уперше в її історії стала жінка — представниця християнських демократів **Ангела Меркель**. Вона заявила, що має намір продовжувати політику свого попередника, але «іншими способами». У 2006 р. було проведено реформу федералізму, яка суттєво оновила відносини між центром і землями у складі федерації.

Уряд А. Меркель докладав зусиль для створення нових робочих місць і підтримки економіки за рахунок звільнення її від значного соціального навантаження. Під впливом політики уряду до 2003 р. в економіці Німеччини відбувалося пожвавлення, потім розвиток уповільнився. У 2008 р. проявилися перші ознаки фінансової кризи, яка поширилася й на інші сектори господарства. Антикризисні заходи уряду А. Меркель дали змогу подолати кризу.

Найскладнішою внутрішньою проблемою ФРН у цей час залишалися східнонімецькі землі. За 17 років у розвиток їх інфраструктури, освіти, медицини, соціальної сфери

й житлового будівництва держава вклала близько 1,5 трлн євро. Однак цієї суми було недостатньо. У результаті значна частина працездатного населення була змушена переїхати в західнонімецькі землі. Кількість населення східнонімецьких земель за цей період скоротилася на 17 %.

У зовнішній політиці уряд А. Меркель загалом поєднував підтримку американського курсу з розвитком європейської інтеграції.

До євроатлантичних прагнень України уряд А. Меркель ставився досить стримано. Після збройної агресії Російської Федерації проти України, що розпочалася у 2014 р., уряд А. Меркель підтримав запровадження санкцій проти Росії. Наступного року голова уряду зробила заяву, що ФРН не постачатиме в Україну зброю, і наголосила на необхідності мирного вирішення конфлікту на Донбасі.

У період перебування А. Меркель на посаді канцлера ФРН переживала багато проблем. Однак уряд й особисто А. Меркель завжди демонстрували конструктивний підхід до їх розв'язання. Цим перш за все обумовлюється високий рівень довіри населення до її діяльності.

4 ІТАЛІЯ в 1945—1975 рр. У червні 1945 р. виник перший післявоєнний коаліційний антифашистський уряд Італії, який розгорнув процес дефашизації та демократизації країни. Усі фашистські установи та організації було ліквідовано, а звинувачених у порушенні правових норм притягували до відповідальності.

Політичній системі післявоєнної Італії була притаманна багатопартійність. Центром, навколо якого гуртувалися демократичні сили, стала Християнсько-демократична партія. Саме її лідер **Альчіде де Гаспері** очолив створений соціалістами, комуністами й християнськими демократами уряд антифашистської коаліції.

У 1946 р. в Італії було прийнято закон, який удвічі збільшив кількість виборців і надав виборче право жінкам. Однією із головних політичних проблем післявоєнної Італії став її державний лад. Монархія втратила популярність у країні. На **референдумі 2 червня 1946 р.** більшість населення Італії висловилася за республіку. Відповідно до Конституції 1947 р. формою правління в Італії було обрано парламентську республіку. За новою Конституцією Італія відмовлялася від війни як засобу вирішення міжнародних проблем. Райони проживання німецькомовної, франкомовної та словенської національних меншин отримали особливі умови автономії. Так, їхні керівники мали право брати участь у засіданнях Ради міністрів. Конституція Італії 1947 р. стала найбільш демократичною в Західній Європі.

У 1948—1963 рр. уряди Італії формувалися з представників правоцентристських сил. Вони спиралися на фінансову допомогу конфедерації італійських промисловців і підтримку урядових кіл США, Великої Британії та Франції.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Населення Німеччини налічує близько 82 млн осіб. На її території проживає приблизно 272 тис. осіб українського походження, що становить 0,5 % населення країни. У ФРН діють 34 українські громадські організації. Найвпливовішим є Об'єднання українських організацій у Німеччині. Його метою є координація діяльності всіх інших організацій і захист інтересів українства в Німеччині. Понад 8 тис. студентів з України зараз навчається в німецьких вищих навчальних закладах. У Мюнхені діє Український вільний університет, що надає вищу освіту українською мовою.

Альчіде де Гаспері — прем'єр-міністр Італії (1945—1953 рр.)

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ**Із Конституції Італійської Республіки (1947 р.)**

Стаття 1. Італія — демократична республіка, яка заснована на праці...

Стаття 7. Держава та католицька церква незалежні й суверенні у відповідних для кожної сферах...

Стаття 42. Приватна власність визнається та гарантується законом...

Стаття 43. Із метою суспільної користі закон може спочатку зарезервувати або на умовах експропріації та за умови винагороди передати державі, суспільним утворенням або об'єднанням працівників або користувачів визначені підприємства...

? **Обговоріть у парах.** Якими були основні засади Італійської Республіки, наведені в уривку з документа?

ЦІКАВІ ФАКТИ

У 1960-х рр. в Італії виникали різноманітні ультраліві та ультраправі групи. Найбільш відомим серед терористичних угруповань крайніх лівих стали «Червоні бригади». Вони прагнули шляхом терору зруйнувати владу в країні для майбутньої побудови соціалістичного суспільства. Поряд із ними діяли ультраправі неонацистські угруповання. Лише в першій половині 1972 р. ультраправі здійснили 271 теракт; теракти супроводжувалися людськими жертвами. Своїми діями вони намагалися налякати суспільство й схилити його до думки про необхідність запровадження жорсткої влади, яка наведе порядок у країні.

У 1948 р. США надали Італії за «планом Маршалла» 1,5 млрд доларів допомоги та позику 2 млрд доларів. Завдяки цьому до кінця року обсяги промислового виробництва сягнули довоєнного рівня, а через два роки його наздогнало сільське господарство. Загалом вважається, що відбудова економіки Італії завершилася в 1949 р.

На початку 1950-х рр. Італія за темпами приросту промислової продукції випереджала всі західноєвропейські країни. Період **другої половини 1950 — 1960-х рр.** увійшов в історію країни як **італійське «економічне диво»**. Щорічне зростання промислового виробництва в цей час становило близько 10 %. Національний дохід збільшився вдвічі. За 15 років Італія перетворилася на високорозвинену індустріальну країну. Звичними предметами побуту італійського суспільства стали автомобілі, моторолери, телевізори, електропобутові прилади тощо.

Ідеологічну основу італійського «економічного дива» складала доктрина «неолібералізму», якої дотримувався голова уряду Італії в 1953 р., християнський демократ А. де Гаспері. Вона базувалася на свободі ринкової торгівлі, розвитку приватного підприємництва й конкуренції.

Наслідком італійського «економічного дива» стало виникнення нової «патерналістської» політики підприємців. Вона полягала в їхній турботі про соціальні потреби робітництва в обмін на його лояльність. У 1960 р. було прийнято закон, що сприяв гендерному рівноправ'ю населення країни. Зокрема, він встановлював рівну оплату праці чоловіків і жінок за однакову роботу, усував інші форми дискримінації жіноцтва.

Негативним наслідком італійського «економічного дива» було поглиблення нерівномірності в розвитку промислової Півночі та аграрного Півдня. Безробіття на аграрному Півдні примушувало багатьох людей виїздити на заробітки до інших країн.

У зовнішній політиці Італія здійснювала прозахідну, атлантичну політику співробітництва із Францією, Великою Британією та США. У 1949 р. вона стала членом НАТО і країною — співзасновником Ради Європи. У 1951 р. Італія підписала угоду про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі, а в 1955 р. увійшла до ООН. У 1957 р. Італія уклала договори про вступ до ЄЕС та Євроатому.

У 1963—1976 рр. Італією керували лівоцентристські уряди із християнських демократів і представників партій лівого спрямування. На початок їхнього правління припадає сповільнення економічного розвитку, яке через кілька років змінилося піднесенням. У 1968 р. національний дохід знову подвоївся.

У 1968—1969 рр. під впливом подій у Франції значних масштабів набули студентські виступи. У протестах **«спекотної осені» 1969 р.** взяли участь майже 20 млн осіб. Головним здобутком робітництва, яке підтримало протести, стало зростання заробітної плати й запровадження механізму захисту від звільнень через економічні причини.

Глава Італії Енріко де Нікола підписує Конституцію 1947 р.

Протести «спекотної осені» 1969 р. в Римі.

? Яку інформацію про зображену подію можна отримати за ілюстрацією?

В економіці Італії в 1973—1975 рр. спостерігалася економічна криза. Саме нездатність урядів її подолати спричиняла активізацію тероризму ультралівих та ультраправих угруповань.

5 ІТАЛІЯ в 1976 — 1990-х рр. У 1976—1979 рр. уряди Італії очолював християнський демократ **Джуліо Андреотті**. Його діяльність розпочалася у складній ситуації початку спаду в економіці й активізації терористичних організацій. У березні 1978 р. «Червоні бригади» захопили лідера лівих християнських демократів **Альдо Моро**. Вони вимагали обміняти його на 13 своїх заарештованих соратників. У травні А. Моро знайшли мертвим у центрі Рима. У таких умовах уряду Дж. Андреотті довелося розпочати реформи, які наприкінці 1978 р. помітно покращили економічну ситуацію в країні. Також він здійснив перетворення, спрямовані на демократизацію армії, поліції, таємних служб і боротьбу з тероризмом. Велике значення мала реорганізація системи університетської освіти.

У 1980—1983 рр. Італію охопила економічна криза. Активізували свою діяльність праві терористичні організації. Здійснені ними теракти зі значною кількістю загиблих викликали в Італії масові акції протесту. Для політичних сил стало зрозумілим, що ліберально-реформістський курс є неефективним. Це обумовило перехід на початку 1980-х рр. до неоконсервативної політики. Уряди Італії, які в 1981—1983 рр. виводили економіку країни з кризи, діяли з урахуванням вимог неоконсервативних підприємницьких груп.

Найбільш послідовним провідником неоконсервативної політики став соціаліст **Беттіно Краксі**, який очолював уряд у 1983—1987 рр. Він розпочав часткову приватизацію або ліквідацію збиткових державних підприємств. Одночасно стимулювався розвиток дрібного підприємництва. Уряд запровадив режим жорсткої економії та обмежив зростання заробітної плати відповідно до інфляції, зменшив витрати з бюджету на соціальні потреби. Водночас до кримінальної відповідальності було притягнуто членів мафії. У 1986 р. в країні відбувся найбільший за її історію судовий процес над мафією.

Альдо Моро в полоні в «Червоних бригад». Рим. 1978 р.

Прокурори — виконавці операції «Чисті руки» в коридорах Палацу правосуддя в Мілані. 1992 р.

Сільвіо Берлусконі — прем'єр-міністр Італії (1994—1995 рр., 2001—2006 рр., 2008—2011 рр.)

ЦІКАВІ ФАКТИ

Наприкінці грудня 1991 р. Італія визнала незалежність України. У 1995 р. держави підписали Договір про дружбу і співробітництво. Україна здебільшого експортує до Італії сировину, а імпортує промислову продукцію.

Із другої половини 1980-х рр. розпочалося піднесення економіки. У центрі та на Півночі Італії розгорнулися процеси модернізації промислового виробництва. Збільшилася кількість зайнятих у сфері послуг. У 1986 р. вони становили понад 56 % працюючого населення. На Півдні Італії оновлювалася база сільського господарства, споруджувалися нові промислові підприємства й будувалися дороги. У зовнішньополітичній діяльності уряд Б. Краксі активно розвивав атлантичну солідарність і приєднав Італію до американської програми COI.

Пробувши на чолі уряду рекордні для Італії чотири роки, Б. Краксі внаслідок чергового загострення суперечностей подав у відставку.

Період кінця 1980-х — 1990-ті рр. в Італії характеризувався політичною нестабільністю. У 1990 р. Італія була розвиненою індустріальною країною та посідала п'яте місце у світі за обсягом ВВП. Провідною галуззю промисловості стало машинобудування. Країна також утримувала лідерство в харчовій, хімічній, будівельній, легкій промисловості та виробництві побутової електротехніки. У сільському господарстві розвивалися виробництво й переробка рослинної продукції «середземноморського» типу. Унаслідок цього досить багато видів продукції сільського господарства країні доводилося імпортувати.

Провідне місце в зовнішній торгівлі Італії посідали готові промислові товари. На світовому ринку одягу та взуття італійська продукція здобула велику популярність. Із 2002 р. грошовою одиницею в Італії став євро.

За результатами референдуму 1993 р. виборчу систему Італії з прямої пропорційної було перетворено на майже мажоритарну. Ці зміни в Італії називають «Великою реформою», або початком переходу від Першої до Другої Республіки.

У 1992 р. значного суспільного резонансу набула операція «Чисті руки» — так у пресі назвали наймасштабнішу в історії країни кампанію боротьби з корупцією. Кримінальні справи було відкрито проти 3 тис. осіб: проти кожного четвертого депутата, кожного шостого міністра, мерів великих міст тощо. Понад 20 політичних діячів наклали на себе руки. Б. Краксі, засуджений судом на 13 років, утік з Італії. Загальні збитки, завдані країні італійськими політиками-корупціонерами, оцінювалися у 150—180 млрд доларів.

Політичний вакуум в Італії заповнювали нові політичні сили. Найпопулярнішими в цей час стали партії «Вперед, Італіє!» Сільвіо Берлусконі, «Ліга Півночі — федеративна Італія» та реформована неофашистська партія «Національний альянс». Ці три сили здобули перемогу на парламентських виборах 1994 р. До утвореного за їхніми результатами уряду С. Берлусконі вперше за післявоєнну історію увійшли п'ять представників неофашистів. Ці вибори унаочнили крах старої партійної системи з майже півстолітнім домінуванням християнських демократів та остаточно завершили період Першої Республіки в історії Італії.

Перший уряд Другої Республіки не зміг швидко й успішно вирішити нагальні проблеми країни й подав у відставку. На позачергових виборах до парламенту 1996 р. перемогли лівоцентристські сили. Створений ними уряд очолював лівий християнський демократ **Романо Проді**, що відстоював ідеали соціального християнства. Він керував країною 2,5 року й не домогся помітних зрушень на краще. Після нього уряд очолив колишній комуніст **Массімо д'Алема**, який також не здійснював радикальних перетворень. Після поразки лівих на місцевих виборах 2000 р. він подав у відставку.

Пріоритетами зовнішньої політики тогочасної Італії залишалися відносини з країнами ЄС, участь у європейській інтеграції та зв'язки зі США і НАТО. Італія була членом «групи семи». Спільно зі США вона брала участь у військовій операції проти режиму С. Хусейна в Іраку.

6 ІТАЛІЯ на початку XXI ст. За результатами парламентських виборів 2001 р. уряд Італії знову очолив лідер правоцентристського блоку «Вперед, Італіє!» С. Берлусконі. Він почав реалізовувати свою неоконсервативну програму — зменшив податки, створив 1,5 млн робочих місць, збільшив пенсії та продовжив боротьбу зі злочинністю. Подолавши всі звинувачення у зв'язках із мафією, С. Берлусконі здобув високий авторитет у суспільстві.

У квітні 2008 р. на парламентських виборах правоцентристська коаліція знову здобула перемогу. Із травня 2008 до листопада 2011 р. С. Берлусконі очолював уряд Італії. Його головною проблемою в цей час стало виведення країни зі світової фінансово-економічної кризи, яка охопила Італію у 2008 р. Національна економіка скоротилася приблизно на 5 %. Для її подолання уряд С. Берлусконі розпочав активні міжнародні запозичення. Унаслідок цього державний борг Італії на 2011 р. досяг 120 % від обсягу ВВП країни. Проте ситуація в Італії була більш сприятливою, ніж в Іспанії, Бельгії, Португалії та Греції. При цьому С. Берлусконі категорично відмовився брати кошти в борг у МВФ, вважаючи, що це призведе до втрати країною суверенітету та спричинить нав'язування Італії умов, вигідних МВФ. С. Берлусконі погодився прийняти пропозиції щодо реформ, спрямованих на економію коштів бюджету, висловлені Європейською комісією. Однак ситуація в економіці країни не змінилася на краще.

У листопаді 2011 р., коли уряд С. Берлусконі пішов у відставку, темпи економічного розвитку Італії були нижчими за середні в країнах ЄС. Надійність італійської фінансової системи знизилася до катастрофічного рівня. Політичне життя також залишалося нестабільним. У період із листопада 2011 до березня 2018 р. в Італії змінилося п'ять урядів. Три з них очолювала Демократична партія, два — незалежні. На виборах у березні 2018 р. коаліція, очолювана 81-річним С. Берлусконі, здобула перемогу.

У червні 2018 р. уряд Італії очолив **Джузеппе Конте**.

ЦІКАВІ ФАКТИ

С. Берлусконі прийшов у політику у 57 років. Він став першим мультимільярдером, який очолив уряд європейської держави, і рекордсменом Італійської Республіки за часом перебування на посаді голови уряду. С. Берлусконі належить ще один політичний рекорд: у 1994 р. він заснував свою першу партію «Вперед, Італіє!» і через 60 днів виграв із нею парламентські вибори в Італії.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Населення Італії станом на 2016 р. налічувало 60,6 млн осіб. Українці, що мають офіційний дозвіл на проживання, становлять понад 240 тис. осіб. Найбільша частина з них — трудові мігранти, які приїздили сюди із середини 1990-х рр. У 2016 р. в Італії діяло понад 25 українських шкіл. Найбільшим україномовним виданням, що розповсюджується накладом 23 тис. примірників по всій Італії, є «Українська газета», заснована у 2006 р.

ВИСНОВКИ

■ ФРН та Італія, подолавши труднощі післявоєнної відбудови, відновили розвиток своїх моделей західного демократичного суспільства з ринковою економікою. У цей період економіка, як і раніше, демонструвала здатність успішно еволюціонувати, пристосовуючись до нових умов і долаючи різноманітні проблеми.

■ Обидві країни обрали формою державного устрою парламентські республіки, вважаючи їх найбільш відповідними для реалізації принципів демократії.

■ У зовнішній політиці ФРН та Італія послідовно дотримувалися курсу на євроатлантичну інтеграцію.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Який орган влади здійснював законодавчу діяльність у ФРН? **2.** Хто очолив уряд ФРН у 1974 р.? **3.** Коли А. Меркель уперше очолила уряд ФРН? **4.** Які райони Італії отримали особливі умови автономії за Конституцією 1947 р.? **5.** Коли Італія стала членом ООН? **6.** Як журналісти назвали загальноіталійську антикорупційну операцію, що відбулася в 1992 р.?

7. Проаналізуйте розвиток ФРН у 1949—1974 рр. **8.** Якими були особливості розвитку ФРН у 1974—1998 рр.? **9.** Охарактеризуйте розвиток Італії в 1945—1975 рр. **10.** Що було характерним для розвитку Італії в 1976—1990 рр.? Обґрунтуйте свою думку. **11.** Порівняйте розвиток ФРН та Італії наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

12. Складіть порівняльну таблицю «Особливості розвитку ФРН та Італії в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.».

Період	ФРН	Італія

13. Журнал «Форбс» вважає А. Меркель найвпливовішою жінкою сучасності. Наведіть факти, що підтверджують цю думку. **14.** Підтримавши рішення С. Берлусконі відмовитися від допомоги МВФ, міністр фінансів Італії сказав: «Я знаю красивіші способи самогубства, ніж попросити допомоги у МВФ». Поясніть, як ви розумієте наведений вислів. Оцініть позицію його автора як громадянина і політика. **15.** Підготуйте політичний портрет К. Аденауера, А. Меркель, А. де Гаспері, С. Берлусконі (за вибором). **16. Проведіть дискусію** за проблемним питанням «Важливість діяльності партій “зелених” та екологічної проблематики для будь-якої країни на сучасному етапі розвитку світу (на прикладі України)».

Практичне заняття

Процеси демократизації в країнах Західної Європи й Америки у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.: причини, специфіка, наслідки

Ознайомтеся з пам'яткою «Рекомендації щодо роботи на практичному занятті» (с. 237).

МЕТА

На підставі знань, отриманих упродовж опрацювання розділу, аналізу підготовлених повідомлень і презентацій визначити, якими були особливості процесів демократизації в тогочасних країнах Західної Європи та Америки.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАНЯТТЯ

Повторити матеріал про розвиток країн Західної Європи та Америки в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.; підготувати повідомлення або презентації за темою «Причини, специфіка і наслідки процесів демократизації в країнах Західної Європи та Америки в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.» (на прикладі однієї з вивчених країн).

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке демократія?
2. Які зміни відбуваються в країні під час розгортання процесу демократизації?

3. Наведіть приклади розгортання процесів демократизації в розглянутих країнах у цей період.

ХІД РОБОТИ

1. Об'єднайтеся в малі групи за тематикою підготовлених повідомлень або презентацій та обговоріть результати роботи.
2. Презентуйте спільні висновки, яких ви дійшли, працюючи в малих групах.

3. Ознайомте клас із найцікавішими повідомленнями та презентаціями.
4. Сформулюйте висновки відповідно до мети заняття.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ**Зі статті сучасного українського історика Д. Лакішика
«Перспективи демократії: минуле, сучасне, майбутнє»**

...У ХХ ст. розвиток демократії мав свої злети і падіння. Понад 70 разів демократична форма правління гинула і її місце посідав авторитарний режим... ХХ ст. стало також епохою поширення, і всеохоплюючий вплив демократичних ідей, інститутів і процедур зробив минуле століття найсприятливішим періодом у розвитку демократії за всю історію людства.

Чим пояснюється встановлення демократичних інститутів у такій кількості країн, які перебувають у різних частинах світу, і чим пояснюються провали, які переживала демократія?

Упродовж ХХ ст. основні альтернативні течії зазнали невдачі порівняно з демократією... Підтвердженням переваг демократії євроамериканського зразка є безслідне зникнення її політичних альтернатив — фашизму, соціалізму і комунізму. Хоча з багатьох причин залишаються поширеними авторитарні режими (нині 33 % населення країн, що розвиваються, живуть в умовах авторитаризму), на загальну світову тенденцію це вирішально не впливає. Якщо глянути на відповідні процеси в останні два десятиліття, то спостерігалось поетапне (поступове) поширення демократії. Виразно підтверджується відома теза 42-го Президента США Б. Клінтона

про те, що в сучасному світі «демократії не воюють між собою».

Цю важливу перевагу демократичного ладу впродовж тривалого часу неможливо було передбачити. Однак в останнє десятиліття ХХ ст. проявився приголомшливий і несподіваний ефект. У період від 1945 до 1989 рр. відбулося 34 міжнародні збройні конфлікти, однак при цьому не було жодного, який виник би між демократичними країнами. Крім того, у них не простежується воєнних приготувань і очікування війни... Можливість виникнення війни між сучасними представницькими демократіями дорівнює майже нулю...

? 1. Наведіть декілька прикладів того, як у ХХ ст. гинула демократична форма правління і замість неї встановлювався авторитарний режим. 2. Укажіть факти, які підтверджують думку, що ХХ ст. стало епохою демократичного тріумфу. 3. Що з розглянутого раніше матеріалу свідчить про «поступове розширення демократії»? 4. Назвіть декілька міжнародних збройних конфліктів, що відбулися в 1945—1989 рр. Чи підтверджують вони наведену тезу, що «демократії не воюють між собою»? Поясніть свою думку.

**Зі статті сучасного українського історика М. Рижкова
«Особливості американської моделі демократичної системи постбіполярної доби»**

...Нова хвиля прямої демократії зародилася в США в бурхливій 60-ті рр. ХХ ст. й відтоді поступово наростала. У 1978 р. в Каліфорнії із допомогою референдуму, несподівано навіть для самих його ініціаторів, була ухвалена так звана «Пропозиція номер 13», що істотно урізала податки. Відтак на даний момент уряд штату може маневрувати з допомогою лише 15 % бюджету, що вважається унікальною ситуацією не тільки для США, а й для всього світу...

Для західних людей демократія перш за все означає «ліберальну демократію» — політичну систему, що охоплює не лише прямі та чесні вибори, а й владу закону, поділ влади, захист основних свобод, таких як свобода слова, зборів, релігії і приватної власності. Цей набір свобод та правил називається конституційним лібералізмом... (який) виходить із того, що люди наділені невід'ємними базовими, «природними» правами і що держава, уряд мають підпорядковуватися законам й обмежувати свою владу задля забезпечення цих особистісних прав своїх громадян.

Серед чинників, які сприяють розвитку ліберальної демократії, одним із вирішальних вважаємо рівень добробуту суспільства. Як свідчить досвід, у бідних країнах демократія не приживається, навіть якщо ці країни вибирають шлях демократичного розвитку... Статистичне

дослідження, проведене на підставі вивчення політико-економічного стану всіх держав світу в період між 1950 і 1990 рр., виявило, що є пряма залежність між рівнем доходу на душу населення і терміном життя демократії в країні. Так, при рівні доходу на душу населення 1500—3000 доларів демократія живе до 18 років. І лише рівень доходів вищий за 6000 доларів робить демократію практично безсмертною.

...Із розпадом біполярної міжнародної системи символом оптимізму про єдиний безконфліктний світ стає поєднання міжнародної безпеки безпосередньо з розповсюдженням по всій земній кулі демократичних принципів західного ліберального суспільства. Джерелом цього оптимізму, звісно, є новий статус Сполучених Штатів — єдиної наддержави, яка здатна скористатися «вікном можливостей» і в період транзиту від однополярності до багатополярності нав'язати власні правила й норми поведінки для всіх учасників міжнародної системи. Однак сьогодні єдина наддержава зіштовхується з новими викликами: обмеженістю національних ресурсів для виконання глобальних зобов'язань підтримки Pax Americana; проблематичною керованістю міжнародних процесів у масштабах усього світу; піднесенням ЄС, Японії й Китаю, що підвищує геополітичні основи американської зовнішньої політики.

- ? 1. У чому полягає ліберальна демократія для західної людини? 2. Який зв'язок існує між рівнем доходів суспільства та демократією в країні? 3. Як вплинув

розпад біполярної міжнародної системи на поширення принципів західного ліберального суспільства? Наведіть приклади з вивченого матеріалу.

Зі статті сучасного українського вченого, політолога С. Наумкіної

«Третя хвиля демократизації: підсумки і перспективи»

Директор Інституту стратегічних досліджень ім. Дж. Оліна, професор Гарвардського університету С. Гантінгтон виокремлює три хвилі демократизації.

«Друга хвиля» демократизації була викликана результатами Другої світової війни і продовжувалася до 1960-х рр. (приблизно два десятиліття). Зворотний рух продовжувався до 1973 р., у результаті чого у світі стало на шість демократичних держав менше.

Нинішня, третя її хвиля розпочалася на Іберійському півострові в середині 1970-х рр., охопивши далі майже 40 країн. С. Гантінгтон робить висновок про початок зворотного руху вже і «третьої хвилі» демократизації... Нині тільки 19 % населення світу проживає у «вільних» суспільствах. Це найнижча цифра починаючи з 1976 р.

С. Гантінгтон навіть намагається охарактеризувати «третю хвилю» демократичного процесу у вигляді військової кампанії, у ході якої «демократичні сили визволяють одну країну за іншою». Але іноді «можна просунутися занадто далеко вперед», ставши мішенню для нападів і контратак. На думку С. Гантінгтона, «третья хвиля» демократизації досягла саме цієї фази. На його думку, демократизації сприяють певні економічні та культурні умови, зокрема відносно високий рівень економічного розвитку та переваги цінностей західної культури. За даними «Фрідом хаус», із 75 країн «вільними» названо тільки п'ять азіатських (Японія, Південна Корея, Монголія, Непал, Бангладеш), усього дві мусульманські

(Бангладеш і Турецька республіка Північного Кіпру), і лише три належать не до західної, а до східної гілки християнства (Греція, Болгарія, Республіка Кіпр). Окрім країн Балтії, жодна з держав пострадянського простору не кваліфікована як «вільна»...

Аналізуючи процес демократизації в післявоєнній Європі, німецький філософ К. Ясперс пов'язував воєдино поняття «свобода», «демократія», «право», «воля». Людина, вважає він, має дві претензії: по-перше, на захист від насильства, по-друге, на значущість своїх поглядів і власної волі. Захист дає їй правова держава, значущість поглядам і волі — демократія. До непопорушності прав людини як особистості приєднується її право брати участь у житті суспільства. Таке можливо, за твердженням К. Ясперса, тільки за умов демократії, тобто за можливості всіх громадян здійснювати вільне волевиявлення...

- ? 1. Наведіть приклади здійснення другої та третьої хвиль демократизації у Європі за концепцією С. Гантінгтона. 2. Які процеси у світі можуть, на вашу думку, стати підтвердженням висунутої С. Гантінгтоном гіпотези здійснення «третьої хвилі» демократизації у вигляді військової кампанії? 3. На прикладах із розглянутого матеріалу проаналізуйте бачення процесів демократизації в післявоєнній Європі К. Ясперсом.

Узагальнення знань

за розділом I. Облаштування післявоєнного світу
та розділом II. Держави Північної Америки та Західної Європи:
формування постіндустріального суспільства

Тестові завдання

для підготовки до тематичного оцінювання за розділом I.
Облаштування післявоєнного світу
та розділом II. Держави Північної Америки та Західної Європи:
формування постіндустріального суспільства

РОЗДІЛ III. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

§ 13. Особливості розвитку країн Центрально-Східної Європи в другій половині 1940 — першій половині 1950-х рр.

1 **Польща.** У Польщі 1945—1948 рр. визначають як період режиму «народної демократії». У цей час за підтримки командування Радянської армії та за допомогою радянських радників формувалася нова система охорони влади — армія, внутрішні війська, робітнича міліція та служба безпеки. Усе перебувало під контролем комуністів, об'єднаних у **Польську робітничу партію (ПРП)**. Спираючись на новостворені силові структури й радянську підтримку, застосовуючи відвертий терор щодо своїх опонентів, комуністи боролися за владу. Їхні дії підтримували соціалісти з **Польської соціалістичної партії (ПСП)**. Комуністи проголошували курс на об'єднання всіх сил для радикальних соціально-економічних перетворень, коаліційності формування нової влади, поліпшення становища населення, а в реальному житті діяли авторитарно-тоталітарними методами. Більшість польського населення сприймала це як «радянізацію» Польщі.

У січні 1946 р. було прийнято закон, за яким підприємства, де кількість працівників перевищувала 50 осіб, націоналізували. Господарське освоєння повернутих Польщі західних земель супроводжувалося міграційними процесами. У 1947 р. під час **операції «Вісла»** до північних і західних воєводств Польщі з Лемківщини, Надсяння, Підляшшя й Холмщини було виселено близько 156 тис. осіб.

На виборах 1947 р. до Установчого сейму перемогу здобув Демократичний блок, у якому провідну роль відігравали комуністи й соціалісти. Вибори супроводжувалися численними порушеннями владою прав виборців та опозиційних кандидатів. Однак держави Заходу на це не відреагували, оскільки Польща входила до сфери радянського впливу.

Установчий сейм обрав президентом Польщі комуніста **Болеслава Берута**, а головою уряду — соціаліста Ю. Циранкевича.

Важливе значення для встановлення соціалізму за радянським зразком мало створення в 1947 р. на нараді представників європейських компартій у Польщі **Комінформбюро**. Воно мало запроваджувати в країнах Центрально-Східної Європи сталінську модель соціалізму, відкидаючи будь-які національні особливості. Власне президент Польщі Б. Берут був палким прихильником «сталінського шляху до соціалізму».

У грудні 1948 р. в результаті об'єднання ПРП та ПСП утворилася **Польська об'єднана робітничая партія (ПОРП)**. Її програма засвідчувала намагання будувати в Польщі соціалістичне суспільство, копіюючи радянські зразки без урахування місцевих національно-культурних особливостей.

Після створення ПОРП розпочався процес формування в Польщі тоталітарного політичного режиму й здійснення

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ:

аналізувати розвиток Польщі, Угорщини, Болгарії, Румунії, Чехословаччини та Югославії в другій половині 1940 — першій половині 1950-х рр.; порівнювати процеси, що відбувалися в зазначених країнах у цей час; визначати особливості втілення сталінської моделі соціалізму в країнах Центрально-Східної Європи.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Покажіть на карті атласу та назвіть країни Центрально-Східної Європи. **2.** Назвіть особливості розвитку країн Центрально-Східної Європи в 1918—1939 рр. **3.** Як країни Центрально-Східної Європи було звільнено від нацистської окупації? **4.** Назвіть характерні риси сталінської моделі соціалізму.

«Народна демократія» — форма політичної організації суспільства, яка виникла в деяких країнах Центрально-Східної Європи після завершення Другої світової війни.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Розміщення Радянської армії в більшості країн Центрально-Східної Європи після завершення Другої світової війни, подальша «холодна війна» і формування біполярного світу обумовили поділ Європи на Західну і Східну. У Східній Європі СРСР нав'язав країнам сталінську модель суспільного розвитку.

ЦІКАВІ ФАКТИ

У 1945—1947 рр. підрозділи УПА на території Польщі вели боротьбу з польською комуністичною владою та шовіністичними елементами польського суспільства, захищаючи місцеве українське населення та перешкоджаючи його примусовому виселенню. Для протидії УПА влада направила у східні райони країни дві дивізії, однак це не дало значних результатів. Після загибелі в засідці УПА заступника міністра оборони генерала К. Сверчевського влада збільшила сили польської армії в Закерзонні до 17 тис. осіб. У цей же час вона скоординувала дії з керівництвом СРСР, яке зосередило на кордоні з Польщею 13 тис. солдатів. Тим часом у загонах УПА в Закерзонні налічувалося близько 2 тис., а в підпіллі — близько 4 тис. осіб.

У результаті операції «Вісла», втративши підтримку населення, загони УПА залишили Закерзоння. Частина перейшла до УРСР, а близько 400 осіб рейдами дісталися американської окупаційної зони в Західній Німеччині. Нечисленні групи продовжували діяти в Закерзонні до осені 1953 р.

Агітаційний плакат на будинку про будівництво металургійного заводу в Новій Гуті. Польща. 1950-ті рр.

у стислі строки перебудови польського суспільства відповідно до сталінської моделі соціалізму. У Польщі посилювалася агресивність офіційної пропаганди, розпочалися масові чистки як у ПОРП, так і серед її опонентів, розгорнулася ідеологізація культури, освіти, науки. У країні насаджувався «культ особи» Б. Берута, якого називали «польським Сталіним».

Знищивши ліберально-демократичну опозицію, ПОРП не наважилася встановити однопартійність. За умови повної згоди з її курсом свою діяльність продовжили Об'єднана селянська партія та Демократична партія. Фактично виникла політична система тоталітарного типу, яка витіснила опозицію. Єдиною незалежною структурою залишилася римо-католицька церква. Вона гарантувала свою лояльність до існуючого політичного режиму, тому її діяльності спочатку не перешкоджали. У лютому 1953 р. спеціальним декретом внутрішнє життя католицької церкви підпорядковували світській владі.

Конституція 1952 р. завершила оформлення тоталітарної політичної системи. Згідно з нею країна отримала назву **Польська Народна Республіка (ПНР)**.

Відповідно до запровадженої в країні сталінської моделі соціалізму у промисловості розгорнулася індустріалізація, у сільському господарстві — насильницька колективізація. Обраний владою курс обумовив розвиток Польщі як аграрно-індустріальної держави, яка за темпами розвитку та рівнем життя населення значно поступалася країнам Заходу.

Польща разом з іншими країнами «соціалістичного табору» стала учасником **Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)**. Її початковою метою було створення альтернативної щодо західно-європейської «соціалістичної» моделі інтеграції.

2 УГОРЩИНА. Найбільш популярною політичною силою в післявоєнній Угорщині була **Партія дрібних сільських господарів (ПДСГ)**, яка орієнтувалася на ліберально-демократичні ідеї. Підтримка радянського військового командування сприяла посиленню позицій **Угорської комуністичної партії (УКП)**. Значну частину робітництва традиційно об'єднувала **Соціал-демократична партія Угорщини (СДПУ)**. Вибори до Національних зборів у листопаді 1945 р. дали ПДСГ 58 % голосів виборців, а УКП та СДПУ — по 17 % на кожну партію. Із лютого 1946 р. було відновлено республіканський устрій Угорщини.

Ліви після виборів вдалися до дестабілізації суспільного життя з метою захоплення влади в країні. Вони взяли курс на витіснення ПДСГ із влади й блокування її ініціатив. У свою чергу, ПДСГ намагалася втілювати в життя принципи парламентської демократії і ринкової економіки. Комуністи виступали за «народну демократію», убачаючи в ній шлях поступового просування до соціалізму.

У 1947 р. за активної підтримки СРСР УКП перетворилася на найвпливовішу політичну силу в країні. Саме завдяки їй в Угорщині розпочалися націоналізація промислових підприємств, банків і запровадження в управління

командно-розподільчих методів. Одночасно комуністи всіляко дискредитували інші політичні сили. Виконуючи вказівки Комінформбюро, керівництво УКП, очолюване **Матяшем Ракоші**, взяло курс на монополізацію влади й одержавлення економіки. Фактично це свідчило про запровадження в країні радянської політичної моделі. У 1948 р. СДПУ майже примусово об'єднали з УКП у новоствореній **Угорській партії трудящих (УПТ)** на чолі з М. Ракоші. У серпні 1949 р. новообрані Державні збори проголосили створення **Угорської Народної Республіки (УНР)**.

На судовому процесі у вересні 1949 р. групу комуністів, що не поділяли погляди М. Ракоші, звинуватили в державній зраді та «співробітництві з американськими та югославськими спецслужбами». Усіх обвинувачених було страчено. Це унаочнювало, що в Угорщині, якою управляло від імені робітництва угруповання комуністичної верхівки, встановився тоталітарний режим сталінського типу.

У 1950 р. традиційне угорське місцеве самоврядування було ліквідоване й запроваджено систему рад. «Ворогами народу» оголошували представників римо-католицької церкви, опозиційно налаштованих комуністів, соціал-демократів, діячів культури, представників робітництва і селянства. За роки панування режиму М. Ракоші переслідувань зазнало близько 10 % угорського населення.

На початковому етапі будівництва в країні соціалізму за першим п'ятирічним планом (1950—1954 рр.) відбувалося повне копіювання сталінської моделі соціалізму. За економічним рівнем Угорщина перетворилася на індустріально-аграрну державу. Проте їй довелося заплатити за це високу ціну. У сільському господарстві насильницька колективізація призвела на початок 1950-х рр. до занепаду 65 % господарств. Життєвий рівень населення порівняно з країнами Заходу залишався дуже низьким. Репресії, політичні переслідування й беззаконня стали звичними явищами життя.

3 БОЛГАРІЯ. У післявоєнній Болгарії боротьбу за першість у суспільстві вели комуністи та аграристи, представлені **Болгарською робітничою партією (комуністи) (БРП(к))** та **Болгарським землеробським народним союзом (БЗНС)**. За результатами виборів до Народних зборів у листопаді 1945 р. комуністи та аграристи отримали по 94 депутатські мандати на кожну політичну силу. Велика Британія і США ці вибори не визнали через обмеженість участі в них опозиції.

За підсумками референдуму 1946 р. в країні було скасовано монархію, а дещо пізніше — проголошено створення **Болгарської Народної Республіки (БНР)**. Восени 1946 р. комуністи активізували діяльність. Хвилі чисток та арештів викликали негативну реакцію в суспільстві й були сприйняті опозицією як установа комуністичної диктатури.

За результатами виборів до Народних зборів у 1946 р. комуністи отримали понад 53 % голосів виборців і сформували уряд, який очолив **Георгій Димитров**. Новий уряд розпочав

Першотравнева демонстрація в Будапешті з портретами керівників УКП. 1947 р.

? Як ілюстрація відображає особливості суспільного життя тогочасної Угорщини?

Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ) — міжурядова організація соціалістичних країн, створена для економічної інтеграції та взаємодопомоги. Організація виникла в Москві в січні 1949 р. Її країнами-засновниками стали Болгарія, Польща, СРСР, Румунія, Угорщина та Чехословаччина.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Економічне співробітництво країн «соціалістичного табору» здійснювалося за допомогою створеної в 1949 р. **Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)**. Інтеграційна модель РЕВ передбачала розподіл праці серед країн «соціалістичного табору», виходячи зі структури народного господарства СРСР. На думку сучасних дослідників, фактично відбувався бартерний обмін радянської сировини на промислову продукцію інших країн — учасників РЕВ. У господарстві цих країн переважали не інтенсивні, а екстенсивні тенденції розвитку. Саму організацію радянське керівництво розглядало як «економічний додаток» до ОВД.

Перша шпальта газети «Изгрев» із результатами референдуму в Болгарії. 1946 р.

Побудований у 1949 р. нафтопереробний завод у Дерменешті. Румунія

процес обмеження приватної власності й одержавлення економіки. Для нейтралізації політичних суперників комуністи організували судову справу проти лідера БЗНС П. Петкова й, звинувативши його у створенні «організованого центру англо-американських імперіалістів», стратили. Невдовзі БЗНС розпустили, а його депутатів позбавили мандатів. Така сама доля спіткала болгарських соціал-демократів. Це засвідчило, що замість демократичного парламентаризму в країні формується комуністична диктатура.

У грудні 1947 р. програмові положення комуністів було закріплено в новій Конституції країни. Відповідно до неї розвиток економіки відбувався на планових засадах. Земля мала належати тим, хто її обробляв, а держава отримала право націоналізувати як окреме промислове підприємство, так і галузь загалом.

У політичному житті Болгарії перетворення комуністів призвели до того, що всі партії, крім БРП(к) та БЗНС, зникли. Останню комуністи не наважилися ліквідувати через значну кількість її прихильників.

У грудні 1948 р. V з'їзд БРП(к) проголосив курс на побудову за 10—15 років основ соціалізму за радянською моделлю. Свою партію комуністи перейменували на **Болгарську комуністичну партію (БКП)**. Реалізуючи цю програму, до кінця 1948 р. комуністи ліквідували приватний сектор у транспорті, оптовій торгівлі, промисловості й банківській справі.

У тісній співпраці із СРСР відбувалася індустріалізація країни. У першій п'ятирічці (1949—1953 рр.) було введено в дію понад 700 нових промислових підприємств. У сільському господарстві внаслідок колективізації розгорнулося розкуркулення селянства. Станом на 1953 р. колективний сектор охопив 60 % сільськогосподарських угідь.

На 1952 р., як стверджувало комуністичне керівництво Болгарії, країна з відсталої аграрної перетворилася на індустріально-аграрну.

Одночасно з економічними перетвореннями відбувалося формування тоталітарної політичної системи з монополюю владою комуністів. У листопаді 1949 р. відбувся судовий процес над десятьма керівниками БКП, яких звинуватили в намаганнях перетворити Болгарію на «колонію англо-американського імперіалізму» і засудили до смертної кари.

4 РУМУНІЯ. У першому післявоєнному уряді Румунського королівства, яке очолював Петру Гроза, комуністи мали три із 17 міністерських посад — внутрішніх справ, юстиції, зв'язку та пропаганди. Під час чистки державного апарату від прихильників старого режиму **Комуністична партія Румунії (КПР)** намагалася поставити армію, органи правопорядку й засоби масової інформації під свій повний одноосібний контроль. Це викликало невдоволення інших політичних сил. За результатами перших післявоєнних парламентських виборів 1946 р. комуністи отримали лише 68 депутатських мандатів,

Мітинг у післявоєнній Болгарії. Софія. 1948 р.

Люди розмальовують тротуар політичними символами. Румунія. 1947 р.

але почали фактично домінувати в парламенті. В оновленому уряді КПП отримала нові посади. Із 1947 р. вона взяла курс на встановлення повного контролю над владою в країні.

При цьому КПП спиралася на підтримку СРСР. Надаючи економічну й фінансову допомогу, радянське керівництво одночасно нав'язувало Румунії сталінську модель соціалізму. Для захоплення влади комуністи здійснили політичну провокацію. У середині 1947 р. у пресі з'явилася інформація про викриття підпільних організацій, які готували збройний державний переворот. Це стало приводом до переслідування тих, хто не підтримував КПП. Їхні місця в державних структурах займали комуністи.

Наприкінці листопада 1947 р. Великі національні збори одностайно скасували монархію і проголосили в країні **Румунську Народну Республіку (РНР)**. Це сприяло остаточній монополізації влади комуністами.

У 1948 р. в результаті приєднання Соціал-демократичної партії Румунії до КПП утворилася **Румунська робітнича партія (РРП)**. Її Генеральним секретарем став лідер КПП **Георге Георгіу-Деж**.

У румунському суспільстві в цей час запанувала атмосфера шпигуноманії і залякування всіх незгодних із політикою РРП. У країні відбулися політичні судові процеси над лідерами опозиційних сил.

У 1948 р. РРП оприлюднила програму створення «основ соціалістичного ладу» в Румунії. Усі старі політичні партії в 1947—1953 рр. припинили існування.

Встановлюючи в Румунії комуністичну диктатуру, РРП створила Плановий комітет і Комітет державного контролю, сформувала нові міліцію і службу безпеки, здійснила освітню й судову реформи. Під час цих перетворень РРП втрачала риси політичної організації і зрощувалася з апаратом управління державою.

У суспільстві комуністи мали досить значну підтримку. Це обумовлювалося привабливістю змін, які вони обіцяли здійснити в країні для пересічних громадян.

Георге Георгіу-Деж — Генеральний секретар РРП (1948—1954 рр.)

Передвиборчий плакат
Комуністичної партії
Чехословаччини
«Більше праці республіці — ось
наша агітація!». 1948 р.

Клемент Готвальд — президент
Чехословаччини (1948—1953 рр.)

В економіці РРП розгорнула перетворення за радянським зразком. У промисловості після націоналізації підприємств розпочалася індустріалізація. У сільському господарстві під час колективізації створювалися державні господарства, машинно-тракторні станції та сільськогосподарські кооперативи. У 1950 р. з'явився перший п'ятирічний план (1951—1955 рр.) розвитку економіки Румунії.

5 ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА. У квітні 1945 р. відповідно до Кошицької декларації виник коаліційний уряд чехів і словаків. Його очолив соціал-демократ З. Фірлінгер. Одночасно відновлювалися Конституція 1920 р. та посада президента, яким став **Едвард Бенеш**.

У перші три післявоєнні роки головним для Чехії та Словаччини стало питання обрання напрямку подальшого розвитку. Комуністи, намагаючись привернути на свій бік суспільство, спиралися на допомогу СРСР. Їхніх опонентів об'єднувало прагнення відновити довоєнний соціально-політичний устрій. Комуністи в уряді країни мали три міністерські посади, але утримували панівні позиції в крайових і районних національних комітетах, які були місцевими органами влади. Саме спираючись на них, комуністи розгортали боротьбу за владу.

Влітку 1945 р. комуністи домоглися прийняття урядом декретів про націоналізацію промислових підприємств, конфіскованих у колабораціоністів, та банків. За аграрною реформою конфісковані землі передавалися селянству. Декрети про націоналізацію формували державний сектор як економічну основу впровадженої в країні комуністами сталінської моделі соціалізму.

На виборах 1946 р. до Установчих національних зборів чеські та словацькі комуністи отримали 38 % голосів і посіли перше місце за кількістю депутатів. Новий уряд країни очолив лідер чеських комуністів **Клемент Готвальд**. Курс на монополізацію влади в країні комуністи назвали лінією «на завоювання більшості нації». Для цього вони ініціювали заходи, привабливі для більшості населення, — податок на мільйонерів, допомогу постраждалим від посухи 1947 р., встановлення державного контролю над розподілом текстильної продукції для подолання спекуляції тощо.

Щодо своїх політичних опонентів комуністи здійснювали кампанії репресій і викриття змовників. Загалом політика комуністів здобула прихильність більшості незаможних верств населення країни. У лютому 1948 р. К. Готвальд, спираючись на підтримку своїх прибічників, які організували в країні загальний страйк, усунув з уряду 12 міністрів — опонентів комуністів. Одночасно в усіх державних установах, товариствах, профспілках, навчальних закладах та органах місцевого самоврядування комуністи створювали «комітети дій» та усували з них своїх опонентів. На підприємствах чистки здійснювали робітничі ради. Пізніше комуністи назвали ці події «перемогою соціалістичної революції в ЧСР».

Колона комуністок із дітьми у візках на першотравневій демонстрації. Табор (Чехословаччина). 1948 р.

Голова Ради міністрів Югославії Й. Броз Тіто підписує Договір про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво між СРСР і Югославією. 1945 р.

Підсумки лютневого перевороту 1948 р. були закріплені у прийнятій того ж року новій Конституції ЧСР. Уся повнота влади в країні опинилася в комуністів. Новим президентом республіки став лідер комуністів К. Готвальд. Комуністична партія стала центром тоталітарного режиму, якому підпорядковувалися всі інші політичні організації в країні.

Відповідно до встановлюваної комуністами сталінської моделі соціалізму держава отримала монопольний контроль над економікою. У сільському господарстві відбувалася насильницька колективізація. Тих, хто її не підтримував, оголошували «куркулями» або «саботажниками» і репресували. Загальна кількість репресованих до 1953 р. досягла 280 тис. осіб. Із них близько 150 тис. осіб було страчено.

Розвиток економіки відбувався за п'ятирічними планами. Перший (1949—1953 рр.) мав на меті побудувати в країні матеріально-технічну базу соціалізму. У 1949 р. ЧСР, як й інші країни «соціалістичного табору», увійшла до РЕВ. Із цього часу її торгівля обмежувалася країнами «соціалістичного табору». У 1953 р. торгівля з країнами РЕВ досягла майже 80 % її зовнішньоекономічного обігу.

Економіка ЧСР у цей період розвивалася прискореними темпами. Цьому сприяла допомога СРСР. До ЧСР із СРСР постачалося 90 % вугілля, 80 % нафти, 80 % залізної руди, 70 % алюмінію тощо.

6 ЮГОСЛАВІЯ. Після звільнення Югославії від нацизму влада перебувала в Тимчасового народного уряду Демократичної Федеративної Югославії, який очолював **Йосип Броз Тіто**. Більшість уряду складали представники **Комуністичної партії Югославії (КПЮ)** та її союзники. Одночасно до нього увійшли шість представників антикомуністичної еміграції. На цей крок комуністи пішли для усунення зовнішньополітичної критики створюваного ними режиму. За свої позиції комуністи в цей час не боялися, оскільки посідали панівне становище в армії,

Демонстрація з портретами Й. Сталіна та Й. Броз Тіто в Белграді. Югославія. 1946 р.

? Як ілюстрація відображає суспільно-політичне життя тогочасної Югославії?

Йосип Броз Тіто — лідер Югославії (1945—1980 рр.)

Радянська карикатура «Його шлях» (в одному зі своїх виступів Й. Броз Тіто заявив, що він іде до соціалізму своїм шляхом). 1949 р.

судочинстві, органах внутрішніх справ, службі безпеки, профспілках і громадських організаціях.

У серпні 1945 р. КПЮ, Союз соціалістичної молоді, Єдині профспілки робітників і службовців Югославії, Антифашистський фронт жінок, Об'єднаний союз антифашистської молоді та окремі діячі — учасники руху Опору об'єдналися в **Народний фронт Югославії (НФЮ)**. НФЮ визначив своєю метою згуртування і єдність народів у федеративній державі.

У листопаді 1945 р. Установча скупщина проголосила створення **Федеративної Народної Республіки Югославії (ФНРЮ)**, до якої увійшли Сербія (з автономними Воеводиною, Косовом та Метохією), Хорватія, Словенія, Чорногорія, Македонія, Боснія і Герцеговина.

КПЮ відповідно до сталінської моделі соціалізму розпочала одержавлення економіки й запровадження її планового розвитку. До кінця 1945 р. у приватній власності залишилося лише 28 % підприємств.

У 1945 р. було прийнято Конституцію ФНРЮ, складену за зразком Конституції СРСР 1936 р. Країна оголошувалася об'єднанням рівноправних народів у федерацію, але права на вільний вихід із неї не передбачалося. Інші положення Конституції також містили прояви тоталітарного устрою.

Наприкінці 1946 р. відповідно до закону про націоналізацію у власність держави перейшли оптова торгівля, банки і транспорт. Перший п'ятирічний план (1947—1951 рр.) визначив основною метою перетворення ФНРЮ з аграрної на аграрно-індустріальну державу. Важливу роль у реалізації цих планів відігравала допомога СРСР. Він надав ФНРЮ кредит у 135 млн доларів, постачав матеріали й обладнання для промислових підприємств.

У 1948 р. між Й. Броз Тіто та Й. Сталіним виник конфлікт, причиною якого було прагнення югославського лідера діяти незалежно від СРСР та переглянути сталінську модель соціалізму. Радянське керівництво, звинувативши Й. Броз Тіто

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Зі спогадів югославського опозиціонера, колишнього члена керівництва КПЮ М. Джиласа

...Сталін мав дві мети. Перша — підкорити Югославію і через неї всю Східну Європу. Був й інший варіант. Якщо не вийде з Югославією, то підкорити Східну Європу без неї. Другий у нього вийшов...

Про це ніде не писалося, але я пам'ятаю з довірливих бесід, що в країнах Східної Європи — Польщі, Румунії, Угорщині — існувала тенденція до самостійного розвитку...

У 1946 р. я був на з'їзді чехословацької партії у Празі. Там Готвальд говорив, що рівні культури Чехословаччини і Радянського Союзу різні. Він підкреслював, що Чехословаччина — промислово розвинена країна, і соціалізм у ній розвиватиметься інакше, у більш

цивілізованих формах, без тих потрясінь, що були в Радянському Союзі, де індустріалізація долала дуже важкі етапи. Готвальд виступав проти колективізації в Чехословаччині. По суті, його погляди не дуже відрізнялися від інших.

Готвальду не вистачило характеру для боротьби зі Сталіним. А Тіто був сильною людиною... Не вдалося відстояти свою позицію і Гомулці. На одному засіданні інформбюро Гомулка говорив про польський шлях у соціалізм...

? 1. Обговоріть у парах і визначте, які факти наводить автор джерела. 2. Які висновки можна зробити на підставі їх аналізу?

в **опортунізмі**, спробувало його усунути. У країнах Центрально-Східної Європи СРСР інспірував широку антиюгославську кампанію. Наприкінці 1949 р. СРСР розірвав із ФНРЮ Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу.

Комінформбюро заявляло, що КПЮ перебуває під владою «вбивць і шпигунів» із банди Й. Броз Тіто, який «діє за вказівкою англо-американських імперіалістів», а керівники Югославії, у свою чергу, звинувачували Й. Сталіна та його прибічників «у переродженні соціалістичного ладу на державно-капіталістичний». Радянсько-югославський конфлікт особливої напруженості досяг у 1949—1953 рр. і мав важливі наслідки. Він став поштовхом до посилення жорстокості комуністів щодо незгодних із їхньою політикою в усіх країнах «соціалістичного табору». Правлячі верхівки цих країн прискорювали запровадження сталінської моделі соціалізму. Конфлікт змінив зовнішньополітичне становище ФНРЮ. В умовах загострення відносин між противниками в «холодній війні» Югославія залишилася сама. Усе це примушувало керівництво країни шукати інших союзників та обмірковувати власний шлях розвитку.

У 1950 р. Й. Броз Тіто вперше оприлюднив термін **«самоврядний соціалізм»**. В основу нової моделі розвитку, розробленої лідерами КПЮ, було покладено ідею відмирання держави, коли всі її інститути мають поступово перетворитися на ланки системи «безпосередньої демократії та самоврядування». В економічній сфері визначальними були відмова від директивного планування й перехід до ринкових відносин.

Відповідно до нової моделі розвитку підприємства передавали в управління трудовим колективам і надавали їм господарську самостійність. Державне планування визначало лише загальні пропорції, відповідно до яких трудові колективи складали свої виробничі плани. В аграрній сфері селянству дозволялося виходити з кооперативів і створювати індивідуальні господарства. Вони могли продавати та брати в оренду землю, використовувати найману робочу силу. У політичній сфері збільшувалися повноваження республіканських структур і запроваджувалося самоврядування. Саме КПЮ змінила назву на **Союз комуністів Югославії (СКЮ)** і заявила, що головним у її діяльності стане ідейний і політичний вплив на події. Принцип самоврядування був покладений в основу всього суспільного життя й закріплений конституційним законом 1953 р.

Опортунізм — політичний курс, що характеризується пристосуванством, безпринципністю, зрадою інтересів певної політичної сили або ідеології.

Концепція «самоврядного соціалізму» — особливе розуміння соціалізму, яке утвердилось в Югославії в період її розвитку соціалістичним шляхом. Відповідно до нього перехід до самоуправління відбувався в умовах демократизації й децентралізації суспільства, яке функціонувало в умовах розвитку ринкових відносин.

Радянська карикатура «Гадюче кубло», на якій зображено Й. Броз Тіто. Кукринікси. 1949 р.

ВИСНОВКИ

■ У післявоєнний період компартії Польщі, Угорщини, Болгарії, Румунії, Чехословаччини та Югославії за підтримки СРСР закріпили свою монополію на владу й розпочали здійснення націоналізації, індустріалізації та насильницької

колективізації. Піддавати сумніву доцільність запровадження скопійованої із СРСР сталінської тоталітарної моделі суспільного розвитку вважалося неможливим під загрозою покарання.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Назвіть ім'я президента Польщі, обраного Установчим сеймом у 1947 р. **2.** Яка політична сила мала найбільшу популярність у післявоєнній

Угорщині? **3.** Коли було проголошено Болгарську Народну Республіку? **4.** Хто очолював перший післявоєнний уряд Румунського королівства? **5.** Яку кількість голосів

виборців отримали комуністи в Чехії та Словаччині на виборах 1946 р. до Установчих національних зборів? **6.** Назвіть основну мету в розвитку економіки, визначену першим п'ятирічним планом у ФНРЮ.

 7. Проаналізуйте розвиток Польщі та Угорщини в другій половині 1940 — першій половині 1950-х рр. **8.** Визначте спільне й відмінне в розвитку Болгарії та Румунії в зазначений період. **9.** Які риси характеризують розвиток тогочасних Чехословаччини та Югославії?

 10. Покажіть на карті атласу розглянуті в параграфі країни Центрально-Східної Європи та назвіть їхні столиці. **11.** Складіть таблицю «Країни

Центрально-Східної Європи в другій половині 1940 — першій половині 1950-х рр.».

Країна	Особливості розвитку

 12. Обговоріть у парах і визначте спільне й відмінне в процесах затвердження в країнах Центрально-Східної Європи сталінської моделі соціалізму. **13.** Знайдіть в інтернет-ресурсах матеріали про операцію «Вісла», що відображають позиції тогочасної польської влади та осіб, яких було виселено з їхніх земель. Порівняйте їх і сформулюйте власну позицію щодо етичності операції «Вісла».

§ 14. Країни Центрально-Східної Європи в другій половині 1950 — 1960-х рр.

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ:

аналізувати особливості розвитку Польщі, Угорщини, Болгарії, Румунії, Чехословаччини та Югославії в другій половині 1950 — 1960-х рр.; визначати спільне й відмінне в подіях, що відбувалися в названих країнах у цей час; встановити особливості кризи комуністичних режимів країн Центрально-Східної Європи.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що таке революція в суспільстві? Які риси їй притаманні? **2.** Дайте визначення поняття «модернізація». Наведіть приклади модернізаційних процесів у світі. **3.** Що таке інтервенція? Наведіть приклади інтервенцій в історії.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Сталінська модель соціалізму, нав'язана країнам Центрально-Східної Європи, не відповідала їхнім реаліям та історичним традиціям. У країнах регіону в різних формах загострювалися економічні й соціально-політичні кризові явища. Нemoжливість їх подолати в межах існуючої моделі розвитку наближала її системну кризу з подальшою руйнацією.

1 ПОЛЬЩА. Після смерті в СРСР Й. Сталіна в Польщі вдалися до спроб змінити політичний курс розвитку. У 1956 р. в СРСР на XX з'їзді КПРС М. Хрущов у своїй доповіді розвінчав «культ особи» Й. Сталіна. У Польщі в цей час помер Б. Берут. Це стало поштовхом до початку критики проявів «культу особи» Б. Берута й засудження тогочасного режиму в країні.

Наприкінці червня 1956 р. в Познані відбулися робітничі страйки й багатотисячна маніфестація. Їх учасники проголошували вимоги: «Хліба й свободи», «Виведення радянських військ» та «Вільних виборів». Силкові структури жорстоко придушили цей протест. Загинуло 74 особи, близько 600 осіб зазнали переслідувань. Керівництво ПОРП, намагаючись заспокоїти громадськість, пообіцяло здійснити реформи й реабілітувати репресованих. Однак багатьох ці обіцянки не задовольнили.

У жовтні 1956 р. новим лідером ПОРП обрали реабілітованого комуніста **Владислава Гомулку**. Він вважав, що в Познані протестували не проти соціалізму, а проти його перекручень Б. Берутом, які необхідно виправити.

Відповідно до розпочатих змін до планування залучали підприємства та робітничі ради. Проте через два роки повноваження робітничих рад були суттєво обмежені. Демократизації суспільного життя сприяли пом'якшення цензури, обмеження повноважень поліції та органів державної безпеки. З'явилися нові закони про сейм, народні ради, громадські організації та армію.

Зміни в аграрній сфері призвели до розпуску примусово створених сільськогосподарських кооперативів. У результаті їхня кількість за два роки скоротилася до 1,5 тис. Нормалізувалися відносини з римо-католицькою церквою. За бажанням батьків діти отримали можливість вивчати Закон Божий. Виборці отримали право обирати свого представника з кількох кандидатів. Спільно з вченими-економістами було розроблено програму децентралізації економіки країни та розширення прав господарств.

Реформаторські заходи нового керівництва Польщі, очолюваного В. Гомулкою, дозволили покращити матеріальне становище населення та зменшити соціальну напруженість у суспільстві. Проте сама сталінська модель соціалізму як головна причина появи кризи продовжувала розвиватися і не викликала сумніву.

Наприкінці 1950-х рр., усвідомлюючи наростання суперечностей між існуючою моделлю розвитку країни та реформами, керівництво ПОРП поступово відійшло від свого курсу.

П'ятирічні плани 1961—1965 та 1966—1970 рр., як і раніше, передбачали збереження централізованого планування та управління й переважання екстенсивних методів господарювання. Однак навіть за цих умов національний дохід ПНР за 1966—1970 рр. зріс на 80 %. У межах РЕВ Польща почала спеціалізуватися на виробництві залізничних вагонів, обладнання для текстильних, електротехнічних та інших підприємств. Сільськогосподарське виробництво за 1960-ті рр. зросло на 25 %, а основну частину селянства тепер становили індивідуальні господарі.

На початку 1960-х рр. польське керівництво забуло про кризу в Познані. Прихильників реформ усунули від керівництва країни. Сам В. Гомулка перетворився на нетерпимого до критики авторитарного діяча.

У 1961—1965 рр. поступово загострився конфлікт керівництва ПОРП із творчою інтелігенцією. Викладачів Варшавського університету К. Модзолевського і Я. Куроня за звернення з «відкритим листом» до всіх членів ПОРП було ув'язнено на 3,5 року. Наприкінці березня 1968 р. під впливом подій у Чехословаччині країною прокотилася хвиля студентських демонстрацій. Під час їх придушення десятки осіб було поранено, 360 — засуджено, а весь викладацький склад, що взяв участь у виступах, звільнено з роботи.

На кінець 1960-х рр. припало також зростання невдоволення різних верств населення країни своїм матеріальним становищем. Порівняння умов життя в країнах Заходу та соціалістичній Польщі було не на користь останньої.

У грудні 1970 р. у відповідь на підвищення цін на більшість продуктів харчування у Гданську, Гдині та Сопоті відбулися масові страйки. Для придушення виступів влада застосувала армію. Розстріли демонстрацій військовими викликали загальне обурення в країні. Вихід із кризи влада здійснила шляхом збільшення мінімальної заробітної плати, пенсії і соціальної допомоги. Одночасно В. Гомулку було усунуто з посади, а новим лідером ПОРП обрано **Едварда Герек**.

Із завершенням «доби Гомулки» відбулося певне ідеологічне оновлення партії. Поряд із традиційними комуністичними настановами лунало гасло «національної солідарності». ПОРП відмовилася від тотального контролю над культурою і наукою. Одночасно робітництво під впливом грудневих подій відчувало свою силу й можливість впливати на події в країні.

Хрести на знак пам'яті про протести в Познані в 1956 р. й подальші польські повстання проти комуністичної політичної системи

Едвард Герек — перший секретар ЦК ПОРП (1970—1980 рр.)

Імре Надь — голова уряду Угорщини (1953—1955 рр.)

Обкладинка журналу «Тайм» із зображенням угорських повстанців. 7 січня 1957 р.

2 УГОРЩИНА. В Угорщині процес демократизації політичного життя розпочав у 1953 р. голова уряду країни **Імре Надь**. Було ліквідовано концтабори, звільнено політв'язнів, зменшено обсяг капіталовкладень у важку промисловість. Селянам дозволили вихід із кооперативів. При цьому «угорський Сталін» М. Ракоші залишався на посаді керівника УПТ. Реформаторську діяльність голови уряду він не сприймав і чинив опір.

У 1955 р., переконавши керівництво СРСР у шкідливості перетворень голови уряду, М. Ракоші усунув І. Надя з посади й зупинив в Угорщині процес демократизації. Кризові явища в країні поступово наростали. Громадськість вимагала докорінних змін. У липні 1956 р. М. Ракоші усунули з посади «за станом здоров'я».

6 жовтня 1956 р. перепоховання праху репресованих владою в 1949 р. перетворилося на масштабну антикомуністичну маніфестацію. Ситуацію загострювали повідомлення про антикомуністичні виступи в Польщі. Окремі маніфестації переросли в народне повстання.

Керівництво країни звернулося з проханням про допомогу в його придушенні до радянського військового командування. 24 жовтня на вулицях Будапешта з'явилися радянські війська. У місті відбувалися збройні сутички, у результаті яких десятки угорців і радянських військових загинуло.

Криваві події в Будапешті не зупинили Угорську революцію, а сприяли її поширенню. Радикальні елементи чинили на вулицях самосуди над представниками влади.

Наприкінці жовтня 1956 р. УПТ очолив представник реформаторських сил **Янош Кадар**. Одночасно І. Надь, перейшовши на бік повстанців, почав формувати багатопартійний уряд. Він підписав укази про припинення вогню й виведення радянських військ із Будапешта. Для учасників збройного протистояння оголошувалася амністія. Усі ці заходи схвалили присутні в Угорщині представники СРСР.

Після виведення радянських військ у Будапешті відбувалися численні стихійні напади на осередки комуністів, а на їхніх керівників влаштовували справжнє полювання на вулицях. За цих умов США розглядали можливість втручання в події в Угорщині. Намагаючись випередити США, радянське керівництво здійснило військову інтервенцію в Угорщину.

Під час запеклих боїв у Будапешті протягом дев'яти днів Радянській армії чинили опір близько 15 тис. повстанців. Сили інтервентів, що переважали, придушили Угорську революцію. У боях загинуло близько 3 тис. угорців, а 19 тис. осіб було поранено.

У листопаді 1956 р. за допомогою радянських військ Я. Кадар та його прибічники повернулися до столиці країни й заявили про свою перемогу. І. Надь і його прихильники залишили Угорщину, а нова влада розпочала відновлення комуністичного режиму. Замість УПТ було створено **Угорську соціалістичну робітничу партію (УСРП)**, яку очолив Я. Кадар. Події 1956 р. комуністи назвали «спробою контрреволюції». Майже

Прапор Угорщини з вирізаним комуністичним гербом, що став символом революції 1956 р.

? Що, на вашу думку, хотіли сказати цим учасники революції 1956 р. в Угорщині?

Напис на стіні: «Радянські солдати! Ми боремося за нашу Батьківщину, за свободу Угорщини! Не стріляйте!». Будапешт (Угорщина). 1956 р.

1,5 тис. осіб, які брали в них участь, засудили до смертної кари, а 16 тис. осіб потрапили до в'язниці. У 1958 р. І. Надя після повернення до країни було страчено.

Однак Я. Кадар не лише карав, але і йшов на поступки. Він задовольнив значну частину вимог, які висувалися під час Угорської революції 1956 р. Розвиток важкої промисловості було вповільнено, діяльність сільськогосподарських кооперативів перевели на комерційну основу. Ці та інші досягнення УСРП назвали «побудовою основ соціалізму» в Угорщині. У політичній сфері країна повернулася до однопартійної системи й закріпила в Конституції провідну роль УКП в суспільстві. Із 1967 р. в країні створювалися індивідуальні «виборчі округи», де на одне депутатське місце висувалося кілька кандидатів.

На початку 1968 р. в Угорщині розпочалася економічна реформа. Вона полягала в запровадженні в господарстві елементів ринкових відносин і зменшенні командно-адміністративних методів управління. Підприємства отримали певну самостійність, а працівники — матеріальну зацікавленість у результатах своєї праці. Проте на початку 1970-х рр. під тиском радянського керівництва економічну реформу було зупинено.

3 БОЛГАРІЯ. Зміни, що відбувалися в СРСР після смерті Й. Сталіна, спонукали керівництво БНР до оновлення своєї політики. Так, було ліквідовано трудові табори, пом'якшено норми законів щодо дисципліни працівників, підвищено зарплати та знижено ціни на товари. У зовнішній політиці розпочалася нормалізація відносин зі США, Югославією та Грецією.

У 1954 р. першим секретарем БКП став **Тодор Живков**. У 1956 р. із його ініціативи було засуджено прояви «культу особи», оголошено про повернення до «ленінських принципів» партійного життя в БКП і сприяння участі трудових колективів і громадських організацій у суспільному житті. Однак

Монумент пам'яті подій 1956 р. біля будівлі парламенту в Будапешті

Тодор Живков — голова уряду Болгарії (1962—1971 рр.)

під впливом подій в Угорщині влада знову посилила боротьбу з проявами інакомислення.

У середині 1958 р. болгарські комуністи заявили про створення в країні матеріально-технічної бази соціалізму, а наступного року оголосили курс на прискорення економічного розвитку країни. Відповідно до нього в сільському господарстві розпочалося укрупнення кооперативів та насичення їх технікою. Проте, незважаючи на це, рівень сільськогосподарського виробництва ледь сягав довоєнного рівня. Із 1962 р. Болгарія імпортувала зерно з Канади.

У промисловості з 1966 р. розпочали поступову заміну застарілої техніки та механізацію ручної праці. Ці зміни відбувалися відповідно до затвердженого комуністами перспективного плану розвитку країни на 1961—1980 рр. Він передбачав завершити будівництво в Болгарії соціалізму й розпочати перехід до комунізму. У 1962 р. завдяки підтримці СРСР Т. Живков очолив уряд країни, а через дев'ять років став також головою Державної ради БНР. Так у його руках опинилися всі головні посади в країні.

4 РУМУНІЯ. Після початку в СРСР десталінізації румунське керівництво було змушене визнати існування в країні проявів сталінізму й заявити, що розпочне з ними боротьбу. Однак процес подолання сталінізму обмежився лише усуненням його зовнішніх проявів. У 1956 р. КПР заявила, що ліквідувала всі прояви «культу особи», а порушень законності в Румунії не було, тому в реабілітації немає потреби. Фактично все завершилося зміною назв вулиць і навчальних закладів із російських на румунські.

Під час Угорської революції 1956 р. керівництво країни, побоюючись, що до виступів приєднаються румунські мадьяри, посилює тиск на цю національну групу. Румунія повністю підтримала радянську інтервенцію до Угорщини. Будь-які зв'язки місцевих мадяр з Угорщиною заборонили. Під приводом боротьби з угорським націоналізмом було закрито багато мадярських навчальних закладів і ліквідовано Угорський національний район.

Наприкінці 1950-х рр. відносини Румунії із СРСР ускладнилися через намагання керівництва останнього запровадити господарську спеціалізацію країн — членів РЕВ. Відповідно до неї Румунія мала стати постачальником сировини та сільськогосподарської продукції.

На початку 1960-х рр. у середовищі румунських комуністів сформувалося нове покоління. Воно виступало за побудову в країні «**національного комунізму**», рівноправні відносини з усіма соціалістичними країнами без пріоритетних відносин із СРСР.

У 1965 р. прибічника концепції «національного комунізму» **Ніколає Чаушеску** обрали новим лідером РРП, яка змінила назву на **Румунську комуністичну партію (РКП)**. Також було змінено назву країни на **Соціалістичну Республіку Румунія (СРР)**. На початку своєї

Н. Чаушеску на мітингу проти введення радянських військ у Чехословаччину. Бухарест (Румунія). 1968 р.

діяльності Н. Чаушеску мав високий рівень підтримки в країні. Цьому сприяла стабільна ситуація в економіці, а також загравання з національними почуттями румунського народу.

Однак економіка розвивалася екстенсивним шляхом. Усі кошти спрямовувалися на розвиток промисловості, а сільське господарство фінансувалося за залишковим принципом.

Майже всі міжнародні домовленості й угоди серед країн «соціалістичного табору» супроводжувалися «особливою румунською думкою». Країни Заходу вважали Румунію за її позицію щодо РЕВ та ОВД «дисидентом серед союзників Москви». Унаслідок цього Румунія отримала від Заходу режим найбільшого сприяння в торгівлі й можливість брати позики на пільгових умовах.

Політика лавірування між СРСР і Заходом дозволяла Н. Чаушеску утримувати владу в країні й демонструвати радянському керівництву, що чинити на нього тиск не варто. Так, у 1968 р. Н. Чаушеску засудив окупацію Чехословаччини військами ОВД і здобув схвалення своєї позиції на Заході. Це дозволило йому в 1969 р. перейти в наступ проти опонентів усередині країни.

У 1971 р. керівництво румунських комуністів заявило, що йтиме власним шляхом, будуючи в країні всебічно розвинене соціалістичне суспільство.

5 ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА. Процеси десталінізації в СРСР сприяли певній політичній лібералізації в ЧСР. Активізувалася діяльність громадських організацій і католицької церкви. Розпочалися дискусії щодо попередньої політики **Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ)** та її бачення перспектив розвитку країни.

У 1956 р. керівництво КПЧ засудило сталінізм і його прибічників у партії. Було здійснено досить обережні й обмежені кроки з децентралізації управління економікою країни.

Під впливом подій 1956 р. в Угорщині та Польщі КПЧ посилювала тиск на тих, хто вимагав її оновлення. Однак саме в цей час у країні дедалі більше поширювалося розчарування в соціалістичних ідеях та їх втіленні в життя комуністами. Під впливом цього посилювалася критика правлячого режиму й усвідомлення необхідності демократизації суспільного життя.

У 1960 р. Національні збори прийняли нову Конституцію, яка проголосила завершення побудови соціалістичного суспільства. Назву країни було змінено на **Чехословацьку Соціалістичну Республіку (ЧССР)**. Водночас Конституція фактично ліквідувала словацькі вищі органи влади. Усіма питаннями життя Словаччини керували з Праги. Словаччина у складі єдиної держави із Чехією не отримала політичної і державної рівноправності.

На початку 1960-х рр. керівництво КПЧ ініціювало розробку економічної реформи. У її основі були поступова ліквідація централізованого планування й контрольований перехід до ринкових відносин. У 1965 р. реформу затвердили.

Ніколає Чаушеску — генеральний секретар РКП (1965—1989 рр.)

Александр Дубчек — перший секретар ЦК КПЧ (1968—1969 рр.), головний ініціатор курсу реформ, відомих як «Празька весна»

«Соціалізм із людським обличчям» — вислів, яким характеризували спробу реформування комуністичного режиму в Чехословаччині в 1968 р. під час «Празької весни». У широкому розумінні — спроба поєднати соціалістичні ідеї з елементами демократичного суспільства.

«Празька весна» 1968 р. — період політичної лібералізації і суспільно-політичних реформ у Чехословаччині в січні—серпні 1968 р., спрямованих на побудову «соціалізму з людським обличчям».

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Зі спогадів члена керівництва КПЧ З. Млинаржа

...Роки сталінізму в Чехословаччині лише закріпили в національній свідомості громадян ті ідеали, які влада будь-якими засобами намагалася викоринити. Диктатура унаочнила, до чого призводить їх ігнорування, і це підштовхнуло на шлях реформ навіть ідейно переконаних сталіністів. У свідомості народу цінності демократії і гуманізму були реабілітовані задовго до 1968 р. ...

? 1. Обговоріть у парах, як саме за роки сталінізму в Чехословаччині в національній свідомості населення закріпилися цінності демократії і гуманізму. 2. Чи поділяєте ви думку, що у джерелі розкрито одну з важливих передумов «Празької весни» 1968 р.? Сформулюйте цю передумову.

За цих умов у керівних колах чеських і словацьких комуністів з'явилися прибічники створення нових моделей «соціалістичної демократії», що відповідали економічним реформам. Поширення цих поглядів призвело до того, що в другій половині 1960-х рр. у країні виник громадський рух за поглиблення реформ в економічній і політичній сферах із метою побудови «соціалізму з людським обличчям». Так обґрунтовував необхідність реформування існуючого комуністичного режиму в країні його прибічник **Александр Дубчек**.

Із 1966 р. розпочалося здійснення економічної реформи. Однак керівництво КПЧ, очолюване президентом країни **Антоніном Новотним**, відверто гальмувало її. Влада перейшла до репресій, заявивши, що «демократія та свободи мають свої межі».

У жовтні 1967 р. в Празі розпочалися студентські демонстрації, учасники яких вимагали демократизації суспільного життя. Застосування проти них владою силових методів різко осудили в суспільстві.

Країну та її керівництво охопила криза. У січні 1968 р. противника демократизації А. Новотного усунули з посади першого секретаря ЦК КПЧ, а на його місце обрали реформатора А. Дубчека. Однак А. Новотний зберіг посаду президента ЧССР. Події, які відбувалися в країні після цього, увійшли в історію як «Празька весна» 1968 р.

Зміни, які збиралися здійснити реформатори, мали на меті усунути деформації соціалізму й демократизувати суспільне життя. Одним із важливих питань вони також вважали вирішення проблеми щодо прав Словаччини. У березні 1968 р. було скасовано цензуру, що сприяло піднесенню громадської активності. З'явилися нові громадсько-політичні об'єднання, набув поширення рух «профспілки без комуністів». Словаччину охопив національний рух.

Одночасно в середовищі КПЧ загострилося протистояння між прибічниками і противниками реформ. Під тиском громадськості А. Новотний залишив посаду президента. На кінець березня реформатори обіймали більшість державно-політичних посад у країні.

Радянське керівництво, занепокоєне зростанням популярності реформаторів, чинило відвертий тиск, вимагаючи від чехословацького керівництва згорнути реформи. При цьому воно спиралося на чехословацьких неосталіністів, що вважали реформаторів ревізіоністами, завдяки яким країна «втрачає завоювання соціалізму».

Повне несприйняття дій реформаторів у Чехословаччині стало причиною прийняття рішення СРСР та його союзниками зупинити цей експеримент силовими заходами. **21 серпня 1968 р.** розпочалося введення до ЧССР військ ОВД (крім Румунії) для «захисту соціалістичних цінностей». Майже 500-тисячна армія ОВД безперешкодно окупувала Чехословаччину. За наказом президента **Людвіка Свободи** чехословацька армія не залишала казарм і не чинила опору. У населення країни окупація

Радянські солдати на вулицях Праги (Чехословаччина) в оточенні протестуючих жителів міста. Серпень 1968 р.

Демонстрація із плакатом «Ніколи із СРСР!» — перефразування з комуністичного гасла «Навіки із СРСР!». Карлові Вари (Чехословаччина). 1968 р.

? Чим, на вашу думку, була обумовлена поява таких гасел?

викликала обурення. Десятки осіб загинули у стихійних акціях протесту. Керівників-реформаторів на чолі з А. Дубчеком заарештували й відправили до Москви.

Л. Свободі й тим, кому радянське керівництво зберегло посади, нав'язали «програму виходу з кризової ситуації». Радянські війська на території країни «тимчасово» залишилися. Країну перетворили на федерацію Словацької і Чеської республік. Усі реформи попереднього керівництва скасували. Окупацію Чехословаччини, крім країн Заходу, засудили і соціалістичні країни — Югославія, Румунія, Албанія та Китай.

Окупація країни зупинила спробу реформувати запроваджену сталінську модель соціалізму. Новим керівником чеських комуністів обрали прибічника неосталінізму **Густава Гусака**. Режим, який за нього встановився в країні, назвали «нормалізацією». У її основі було досягнення стабілізації за відновлення керівної ролі КПЧ у суспільстві й дотримання «принципів марксизму-ленінізму». Здійснюючи «нормалізацію», нове керівництво розгорнуло боротьбу проти «антикомуністичної ідеології та пропаганди». Із 1969 р. в Чехословаччині відновили цензуру. Розпочалися переслідування прибічників реформ і критиків влади. Активним прихильникам реформ заборонили професійну діяльність, 117 письменників позбавили можливості друкувати свої твори. Близько 40 % працівників театральних установ звільнили без права працювати за фахом. Лише за 1969 р. з країни через переслідування емігрувало близько 140 тис. осіб.

Густав Гусак — перший секретар ЦК КПЧ (1969—1971 рр.), Генеральний секретар ЦК КПЧ (1971—1987 рр.), президент Чехословаччини (1975—1989 рр.)

6 ЮГОСЛАВІЯ. Головними напрямками розвитку країни в середині 1950-х рр. керівництво СКЮ вважало десталінізацію, демократизацію, децентралізацію, дебіюрократизацію, розвиток ринкової економіки й співробітництво з країнами Заходу. Однак в умовах розгортання «холодної війни» здійснити

Продуктові картки на видачу молока. Югославія. 1950 р.

Центральна вулиця Приштини — столиці автономної області Косово (Югославія). 1970-ті рр.

Мітинг у Загребі (Югославія). 1970 р.

ці плани в повному обсязі воно не могло. При цьому плани комуністів щодо будівництва в Югославії «самоврядного соціалізму» в суспільстві сприймали не всі. Тому, проголошуючи курс на демократизацію, югославське керівництво застосовувало репресії проти незгодних із його політикою.

У другій половині 1950 — на початку 1960-х рр. економіка Югославії демонструвала високі темпи розвитку. У промисловості щорічний приріст продукції становив 14 %. Успішно залучалося до товарно-грошових відносин сільське господарство. Водночас виникли суперечності між республіками федерації, економічний розвиток яких відрізнявся. Багаті прагнули більшої господарської самостійності, бідні — державної допомоги. Дискусії з питань обсягів і сутності їхнього самоврядування поступово набували націоналістичного забарвлення.

Відповідно до нової Конституції 1963 р. держава змінила назву на **Соціалістичну Федеративну Республіку Югославія (СФРЮ)**. У 1965 р. в країні розпочалася масштабна економічна реформа. Вона передбачала перехід до інтенсивних методів господарювання, активну участь у міжнародному поділі праці, підвищення продуктивності праці та інші заходи, спрямовані на якісне оновлення економіки. При цьому права й самостійність суб'єктів федерації суттєво розширювалися. У результаті здійснення економічної реформи на початку 1970-х рр. Югославія досягла рівня середньорозвинених країн Європи. Однак негативним її наслідком стало збільшення відмінностей у рівні економічного й культурного розвитку суб'єктів федерації.

Модель «самоврядного соціалізму» пом'якшувала прояви комуністичного режиму в країні. Однак існуючий устрій зберігав авторитарні риси, які перш за все проявлялися в «культі особи» Й. Броз Тіто та його величезній владі.

Після відкриття кордонів СФРЮ в 1967 р. позжвавилися контакти країни із Заходом. Це сприяло докорінним змінам у суспільній свідомості громадян (перш за все молоді).

У травні 1968 р. країну охопили демонстрації студентства, яке вимагало подальшої демократизації суспільно-політичного життя. Для їх придушення влада застосувала силові методи. Однак це не зупинило рух за демократизацію. У різних регіонах країни він часто поєднувався з національними вимогами. У 1970 р. акції протесту під гаслами «відродження Хорватії» охопили республіку. Оцінюючи ситуацію, Й. Броз Тіто заявив, що «Югославія опинилася на порозі міжетнічної громадянської війни». Лише восени 1971 р. органи правопорядку змогли придушити виступи хорватської опозиції.

ВИСНОВКИ

■ У другій половині 1950 — 1960-х рр. у країнах Центрально-Східної Європи, де встановилися комуністичні режими, виникли кризи.

■ Спроби модернізації існуючих моделей розвитку викликали активну протидію з боку керівництва СРСР і жорстоко придушувалися.

■ Югославія, відмовившись від сталінської моделі соціалізму, реалізувала власну концепцію «самоврядного соціалізму».

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. У якому місті Польщі в червні 1956 р. відбулися робітничі страйки та багатотисячні маніфестації? 2. Якою була кількість жертв серед повстанців під час Угорської революції 1956 р.? 3. Коли секретарем БКП став Т. Живков? 4. Назвіть привід, який використала румунська влада для ліквідації Угорського національного району. 5. Що таке «Празька весна»? 6. Які події Й. Броз Тіто характеризував як переддень міжетнічної громадянської війни?

7. Розкрийте особливості прояву кризи комуністичного режиму в тогочасній Польщі. 8. Визначте й розкрийте характерні риси розвитку Угорщини в цей період. 9. Порівняйте розвиток комуністичних режимів у Болгарії та Румунії. 10. Охарактеризуйте спроби модернізації суспільно-політичного устрою та радянську інтервенцію в Чехословаччині. 11. Чим розвиток тогочасної Югославії відрізнявся від розвитку інших країн Центрально-Східної Європи?

12. Складіть таблицю «Країни Центрально-Східної Європи в другій половині 1950 — 1960-х рр.».

Країна	Особливості розвитку

13. Обговоріть у малих групах, які етичні принципи притаманні людині, що бореться з владою в країні (на прикладах діячів антикомуністичної опозиції в тогочасних країнах Центрально-Східної Європи).

14. Виступаючи на чеському телебаченні в липні 1968 р., А. Дубчек закликав провадити політику, щоб «соціалізм не втратив своє людське обличчя». Висловіть свою думку про те, якою має бути політика прибічників будь-якої ідеології, щоб вона не втратила своє людське обличчя. 15. До уроку узагальнення знань за розділом підготуйте навчальний проект «“Празька весна” 1968 р.».

§ 15. Країни Центрально-Східної Європи в 1970—1980-х рр.

1 ПОЛЬЩА. Зміна керівництва ПОРП після подій грудня 1970 р. не принесла заспокоєння в країну, яка очікувала на реальні зміни. У 1971 р. нові страйки робітництва відбулися в Щецині та Лодзі. ПОРП, урахувавши настрої суспільства, висунула гасло «модернізації Польщі».

Для реалізації цих планів було вирішено скористатися технологіями та кредитами країн Заходу. Загальна сума кредитів, отриманих Польщею в 1970-х рр., перевищила 24 млрд доларів. Одночасно це сприяло зменшенню напруженості у відносинах із країнами Заходу. У промисловості поряд із новим обладнанням закуповувалися ліцензії на випуск готової продукції. В аграрній сфері скасовували обов'язкові поставки сільськогосподарської продукції. Громадянам дозволили створювати малі підприємства, полегшили виїзд за кордон. Завдяки цим та іншим заходам національний дохід зріс на 10 %. Матеріальне становище населення покращилося. ПОРП заявила, що країна розпочала створення «розвиненого соціалістичного суспільства».

Однак досягнуті успіхи не змінювали сутності радянської моделі розвитку й значною мірою були результатом іноземних запозичень, які необхідно було повертати. Болючого удару Польщі завдала також світова енергетична криза 1974—1975 рр.

У 1975 р. Польщу, неспроможну сплатувати відсотки за своїми боргами, оголосили країною-банкрутом. Ситуацію суттєво ускладнила необхідність імпортувати продовольство після неврожаїв 1974—1975 рр.

У другій половині 1970-х рр. становище в Польщі погіршувалося. Поштовхом до активізації опозиційних настроїв серед різних суспільних верств стали робітничі страйки

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ:

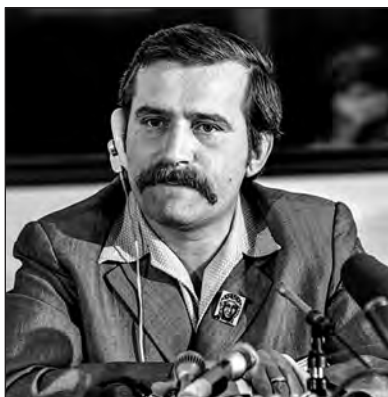
визначати й порівнювати характерні риси розвитку тогочасних Польщі, Угорщини, Болгарії, Румунії, Чехословаччини та Югославії; аналізувати особливості прояву системної кризи комуністичних режимів у наведених країнах; дізнатися, як у країнах Центрально-Східної Європи було повалено комуністичні режими.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Наведіть приклади кризових явищ у розвитку країн Центрально-Східної Європи в 1950—1960-х рр. 2. Які передумови до повалення комуністичних режимів у регіоні формувалися в цей час?

Папа Іоанн Павло II приїхав підтримати польський народ. Краків (Польща). Червень 1979 р.

Лех Валенса виступає на прес-конференції. Гданськ (Польща). 1981 р.

й демонстрації, що відбулися в деяких містах Польщі в червні 1976 р. Поступово в країні сформувався легальний опозиційний рух.

Економічна ситуація в Польщі залишалася складною. Зменшувався національний дохід. Унаслідок цього матеріальне становище населення постійно погіршувалося, полиці магазинів порожніли. Натомість процвітали спекуляція і «чорний ринок». Польське керівництво на чолі з Е. Гереком демонструвало повну нездатність змінити ситуацію.

У середині 1980 р. Польщу охопила системна соціально-економічна та політична криза. Відбулися страйки, у яких брали участь понад 700 тис. осіб. Страйкарі Гданська, Гдині й Сопота утворили Міжзаводський страйковий комітет, який очолив **Лех Валенса**. Такі комітети виникли і в інших містах. У серпні 1980 р. керівництво ПОРП пішло на поступки страйкарям і погодилося на створення незалежних профспілок, здійснення економічних реформ, підвищення заробітної плати, обмеження цензури тощо. Проте страйки не припинялися. Економіка занепадала. Країна опинилася на межі повного економічного краху.

У вересні 1980 р. Е. Герека усунули з посади й обрали нове керівництво ПОРП, яке очолив **Станіслав Каня**. 17 вересня 1980 р. у Гданську незадоволені існуючим у країні режимом заснували **Незалежну самоврядну професійну спілку «Солідарність»** на чолі з Л. Валенсою. Через рік вона налічувала 10 млн членів. Хоча профспілка насамперед проголошувала своєю метою захист інтересів робітництва, насправді вона прагнула повалення комуністичного режиму.

Водночас «Солідарність» намагалася стримувати ситуацію, щоб не дати СРСР приводу ввести до Польщі війська. У країні стрімко поглиблювалася економічна криза, поширювалися страйки й мітинги. Влада в усьому звинувачувала страйкарів, а страйкарі, у свою чергу, — уряд. У квітні 1981 р. в Польщі запровадили карткову систему розподілу м'ясопродуктів. Восени 1981 р. в умовах загострення кризи новим керівником ПОРП обрали прибічника жорсткого курсу, міністра оборони

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із програми Незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність»

19. Світоглядний, суспільний, політичний та культурний плюралізм має стати основою демократії самоврядуної Польщі. 20. Справжнє самоврядування трудящих буде основою самоврядування Польщі. 21. Самостійні в юридичному, організаційному та майновому сенсах територіальні органи самоврядування мають бути справжнім представництвом місцевої громади. 22. Організації і органи самоврядування мають бути представлені на рівні найвищої державної влади. 23. Юридична система має гарантувати основні громадянські свободи; поважати принципи рівності перед	законом усіх громадян та всіх установ громадянського життя. 24. Судочинство має бути незалежним, а каральний апарат має перебувати під суспільним контролем. 25. У Польщі як правовій державі ніхто не може бути ані переслідуваний за переконання, ані примушений до дій, що суперечать його сумлінню. 26. Особи, винні в занепаді країни, мають понести за це повну відповідальність.

? 1. Обговоріть у парах і визначте, якими були програмові цілі «Солідарності». 2. Що, на вашу думку, мала принести Польщі їх реалізація?

Мітинг прихильників профспілки «Солідарність». Варшава (Польща). 1981 р.

ПНР, генерала **Войцеха Ярузельського**. Відбулося це в умовах, коли СРСР та керівництво ОВД розглядали можливість інтервенції до Польщі.

13 грудня 1981 р. В. Ярузельський запровадив у країні воєнний стан. Кілька тисяч опозиціонерів (переважно із «Солідарності») затримали й розмістили в майже 50 спеціально обладнаних таборах. Воєнний стан передбачав численні обмеження політичних і громадянських прав населення країни.

Запровадження воєнного стану тимчасово послабило гостроту політичного протистояння в Польщі. Країни Заходу у відповідь застосували проти неї та СРСР економічні санкції. Ватикан і США в 1982 р. уклали таємну угоду про політичну підтримку польської опозиції.

В. Ярузельський розпочав у країні широку економічну реформу. Вона передбачала запровадження самофінансування, самоврядності й господарської самостійності підприємств.

Тим часом «Солідарність», хоча й була ослаблена переслідуваннями владою, продовжувала діяльність в умовах підпілля. Країни Заходу надавали їй матеріальну допомогу на підтримку активістів підпілля та їхніх родин. Водночас у Польщі військова влада з 1982 р. поступово пом'якшувала свій режим. Було звільнено частину інтернованих, скасовано комендантську годину тощо. У липні 1983 р. воєнний стан скасували. Однак у польських в'язницях залишалося понад 200 опозиціонерів, а близько 5 тис. осіб вимушено перебували за кордоном. Комуністична влада не змогла нормалізувати ситуацію в економіці. У 1983 р. країна перебувала у стані економічної стагнації.

Процеси «перебудови», які з 1985 р. розпочалися в СРСР, сприяли активізації суспільно-політичного життя в Польщі. Висунуті в 1986 р. ПОРП гасла оновлення соціалістичних відносин не здобули підтримки народу. У 1988 р. вона офіційно визнала свою нездатність змінити на краще ситуацію в країні.

Обкладинка німецького журналу «Шпігель» про введення воєнного стану в Польщі. 1981 р.

Войцех Ярузельський — перший секретар ЦК ПОРП (1981—1989 рр.), президент Польщі (1989—1990 рр.)

«Перебудова» — загальна назва сукупності політичних та економічних реформ, що проводилися в СРСР у 1985—1991 рр. Складові цієї політики у внутрішньополітичній сфері — «гласність» та демократизація, в економіці — запровадження елементів ринкових відносин, у зовнішній політиці — нормалізація відносин із країнами Заходу.

Засідання «круглого столу» представників ПОРП, римо-католицької церкви й «Солідарності». 1989 р.

«Шокова терапія» — система заходів для стабілізації економіки та становлення ринкових відносин. Програма передбачала лібералізацію цін, фінансово-кредитної системи, зовнішньоекономічної та інших видів діяльності, використання монетаристських методів регулювання економіки, скорочення державних витрат на соціальні потреби.

Лешек Бальцерович — організатор та ідейний натхненник «шокової терапії»

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Назва	Період
Перша Річ Посполита	1569—1795 рр.
Друга Річ Посполита	1918—1939 рр.
Польська Народна Республіка	1944—1989 рр.
Третя Річ Посполита (Республіка Польща)	1989 р. — до сьогодні

У лютому—квітні 1989 р. у Варшаві проходили засідання «круглого столу» представників ПОРП, римо-католицької церкви й «Солідарності», за результатами яких прийняли документи з реформування країни. У політичній сфері призначалися вибори до нового парламенту й запроваджувалася посада президента. Фактично це започаткувало демонтаж тоталітарної комуністичної політичної системи в країні. Першим президентом Третьої Речі Посполитою в 1989 р. обрали В. Ярузельського.

Уряд «національної відповідальності» очолив радник «Солідарності» Т. Мазовецький. Нова влада розпочала демонтаж комуністичного устрою Польщі. Наприкінці 1989 р. країна отримала нову назву — **Республіка Польща**. Із Конституції вилучили статті про керівну роль ПОРП, дружбу із СРСР, соціалістичну державу й соціалізм.

Із січня 1990 р. відповідно до заходів із реформування економіки розпочалася реалізація нової програми. Міністр фінансів **Лешек Бальцерович**, що був прибічником принципів монетаризму, запровадив план найшвидшого переходу від планової державної до ринкової економіки з приватною власністю, що отримав назву **«шокова терапія»** («план Бальцеровича»). Він передбачав лібералізацію цін, замороження заробітної плати, девальвацію злотого, приватизацію державної власності, лібералізацію торгівлі тощо.

У 1990 р. сталися дві важливі політичні події: ПОРП заявила про саморозпуск і В. Ярузельський достроково склав президентські повноваження. Новим президентом у грудні 1990 р. населення країни обрало Л. Валенсу.

2 УГОРЩИНА. Після згорання економічної реформи ситуація в Угорщині поступово погіршувалася. Зростання заборгованості країни західним кредиторам у поєднанні з неефективною економікою призвело до формування кризової ситуації і падіння життєвого рівня населення. У наступному десятилітті становище в економіці лише ускладнювалося. Політичне життя Угорщини також набувало застійного характеру.

На середину 1980-х рр. країна вичерпала можливості екстенсивного розвитку й потребувала якісного оновлення. Угорщина суттєво поступалася країнам Заходу за рівнем розвитку, а її зовнішня заборгованість на 1989 р. досягла 20 млрд доларів. Під впливом процесів «перебудови», що відбувалися в СРСР, й оновлення в інших країнах «соціалістичного табору» в країні активізувалася критика існуючого режиму.

Із середини 1988 р. в Угорщині виникали різні за політичною спрямованістю організації та рухи. Деякі з них відверто закликали до демонтажу комуністичного режиму й повернення до парламентської демократії. Таким чином, у ситуації, коли комуністи не чинили перешкод змінам, багатопартійність в угорському суспільстві стала реальністю.

У жовтні 1989 р. країна отримала нову назву — **Угорська Республіка**. В економіці країни розпочалося повернення до ринкових механізмів її функціонування. Того ж року УСРП змінила назву на **Угорську соціалістичну партію (УСП)** і заявила про остаточний розрив зі сталінізмом.

У березні 1990 р. відбулися багатопартійні вибори до Державних зборів. УСП отримала на них 9 % голосів виборців. Ця подія завершила період існування комуністичного режиму в Угорщині.

3 БОЛГАРІЯ. Основою комуністичного режиму в тогочасній Болгарії залишалася сталінська модель соціалізму. У Конституції 1971 р. країна проголошувалася соціалістичною державою, а БКП — керівною силою суспільства. Усі важелі влади утримував у своїх руках її керівник Т. Живков. Складалося враження, що ситуація в Болгарії стабільна, проте кризові явища поступово накопичувалися. Зниження життєвого рівня населення обумовлювало зростання невдоволення особистою владою Т. Живкова, яка мала ознаки авторитарного режиму.

Через необхідність сплатити 4,4 млрд доларів зовнішнього боргу виникла криза. Запровадження графіків постачання електроенергії населенню викликало обурення більшості болгарського суспільства.

Відображенням загострення суспільно-політичної кризи й набуття нею системного характеру стала поява опозиційних організацій, які діяли в підпіллі або за кордоном. Це були «Вільна і незалежна Болгарія», «Болгарська ліга прав людини», «Соціал-демократична партія», «Болгарський національний фронт» та інші.

Визначальними для долі режиму Т. Живкова стали процеси «перебудови», розпочаті в 1985 р. в СРСР М. Горбачовим. Т. Живков одразу заявив про несприйняття змін, які відбувалися в СРСР, і непотрібність їх для Болгарії. Однак уже в 1987 р. керівники БКП заговорили про необхідність «перебудови» болгарського суспільства на засадах самоврядування. Проте режим Т. Живкова, намагаючись не втратити владу, діяв досить непослідовно. У результаті темпи зростання економіки в 1989 р. порівняно з 1988 р. знизилися більш ніж на 12 %. Проявом зростання невдоволення населення стали демонстрації, мітинги й поява нових громадських рухів.

Поштовхом до політичних змін у Болгарії наприкінці 1989 р. стали революційні перетворення, які відбувалися в інших країнах Центрально-Східної Європи. У листопаді 1989 р. під тиском прибічників реформ у середовищі БКП Т. Живков подав у відставку. Новим керівником став комуніст-реформатор **Петар Младенов**.

Проголошення Угорської Республіки.
Будапешт. 23 жовтня 1989 р.

Протести проти хімічного забруднення в місті Руса (Болгарія).
1987 р.

Желю Желев — президент Болгарії (1990—1997 рр.)

Черга за продуктами харчування в Бухаресті (Румунія). 1986 р.

Протести проти режиму Н. Чаушеску. До портрета диктатора домальовані гітлерівські вуса. Тімішоара (Румунія). 1989 р.

У січні 1990 р. Народні збори під тиском громадськості скасували статтю Конституції, що БКП є «керівною силою в суспільстві й державі». Навесні того ж року БКП змінила назву на **Болгарську соціалістичну партію (БСП)**.

У серпні 1990 р. президентом Болгарії обрали одного з лідерів опозиціонерів **Желю Желева**. У листопаді того ж року Великі народні збори затвердили нову назву країни — **Республіка Болгарія**.

4 РУМУНІЯ. У 1970-х рр. Н. Чаушеску активно формував у країні режим особистої влади. Майже всі головні посади в Румунії обійняли представники його родинного клану, який становив понад 40 осіб. «Культь особи» Н. Чаушеску набув величезних розмірів. Від дитячих садочків до «добровільних» багатотисячних хорів на майданах усе румунське населення вихваляло «батька й матір усієї країни, усього народу», як називали Н. Чаушеску та його дружину Єлену. При цьому життєвий рівень населення стрімко знижувався, навіть порівняно з іншими країнами «соціалістичного табору».

У другій половині 1970 — на початку 1980-х рр. унаслідок політики клану Н. Чаушеску країна опинилася в глибокій кризі. Економіка перебувала у стагнації. Зовнішня заборгованість країнам Заходу на середину 1980-х рр. досягла 11 млрд доларів. Народ цинічно ошукували, повідомляючи про досягнуті успіхи. Із 1982 р. в Румунії запровадили нормування продуктів харчування, споживання газу, палива й електроенергії. Узимку температура у квартирах пересічних румунських сімей становила 10—12 градусів. Режим Н. Чаушеску категорично відкидав можливість будь-яких змін. Некомпетентні рішення «вождя всіх румунів» лише посилювали економічний хаос.

На середину 1980-х рр. глибока криза охопила всі сфери життя Румунії. Серед населення запанували апатія і зневіра. Після початку процесів оновлення в інших країнах «соціалістичного табору» Н. Чаушеску заявив, що Румунії вони не потрібні. Ситуацію в країні ускладнювала відсутність організованої опозиції через репресії влади. Проте з кінця 1987 р. в різних районах Румунії періодично спалахували протести. Лунали гасла: «Дайте тепло!», «Нагодуйте населення!», «Геть диктатуру!» та «Геть Чаушеску!». Усі виступи жорстоко придушувалися.

У грудні 1989 р. влада придушила протести в місті **Тімішоара** у Трансильванії, унаслідок чого загинуло понад 100 осіб. Ці криваві події викликали обурення в усій країні. Для приборкання виступів на вулиці вивели війська й танки, що спричинило велику кількість жертв. Н. Чаушеску та його дружина на вертольоті втекли з Бухареста. Біля міста Тирговіште їх схопили й після таємного двогодинного суду розстріляли. У багатьох містах Румунії тривали запеклі вуличні бої, у яких загинули тисячі осіб.

23 грудня 1989 р. новоутворений **Фронт національного порятунку (ФНП)** заявив про повалення режиму Н. Чаушеску й розпуск КПР. У травні 1990 р. в Румунії відбулися перші вільні парламентські вибори. На них перемогу здобув ФНП, отримавши 85 % голосів виборців. Президентом країни було обрано голову ради ФНП **Йона Ілієску**. Нова влада у важких умовах суспільного протистояння розпочала економічні й політичні реформи.

У 1991 р. парламент прийняв, а населення країни на всенародному референдумі схвалило нову Конституцію. Румунія оголошувалася національною, унітарною, правовою, демократичною і соціальною державою із формою правління у вигляді президентської республіки.

5 ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА. У Чехословаччині 1970-ті рр. стали періодом реваншу консервативних компартійних сил. Політичний курс режиму Г. Гусака, який очолював КПЧ, а з 1975 р. став президентом Чехословаччини, заводив країну у глухий кут.

Із другої половини 1970-х рр. у чехословацькій економіці з'явилися ознаки кризи. Темпи приросту промислового виробництва й національного доходу щорічно знижувалися. У 1980-х рр. посилювалося технічне відставання від країн Заходу. Незважаючи на ці негативні тенденції, держава уникала зовнішніх позик і посідала друге місце за життєвим рівнем населення серед країн «соціалістичного табору». Поступово економіка Чехословаччини увійшла у фазу стагнації.

У суспільному житті влада переслідувала будь-які прояви вільнодумства. Однак зупинити їх поширення вона не могла. Із 1976 р. відбувався підпільний випуск самвидавських опозиційних видань. Наприкінці 1977 р. з'явилася декларація «Хартії 77» — опозиційної групи, що намагалася протидіяти свавіллю комуністичного режиму. Цей документ підписали 800 опозиціонерів. Вони вимагали демократизації суспільного життя в країні.

«Перебудова» в СРСР посилила в чехословацькому суспільстві сподівання на зміни в країні. Проте в 1986 р. керівництво КПЧ заявило, що необхідності переглядати свою політику немає. Г. Гусак і його прибічники все більше втрачали підтримку в партії та серед населення. КПЧ демонструвала нездатність до реформування, навіть коли сусідні Польщу й Угорщину охопили процеси оновлення. До остаточної дискредитації призвели гучні політичні скандали, пов'язані з керівництвом КПЧ, які відбулися в 1988 р.

Це створило сприятливі умови для активізації діяльності громадянської опозиції. До її масових заходів приєднувалися десятки тисяч учасників. Восени 1989 р. відозва опозиції з вимогами до влади «Декілька слів» зібрала 40 тис. підписів. Ситуація в країні набула критичного характеру.

Восени 1989 р. в Чехословаччині відбулися події, які увійшли в історію як «оксамитова революція». Застосування владою

Йон Ілієску — президент Румунії (1990—1996 рр.)

Вуличні протести. Прага. Листопад 1989 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

«Оксамитовою», або «ніжною», революцією події в Чехословаччині називають через те, що багатотисячні протести відбувалися дуже організовано, а комуністичний режим було ліквідовано майже без конфліктів. Це пояснювалося перш за все демократичними традиціями, загальним прагненням змін населенням країни тощо.

Виставка «Ми не могли мовчати. Люди Хартії 77». Прага (Чехія). 2017 р.

Вацлав Гавел виступає перед учасниками мітингу в Празі (Чехословаччина). 10 грудня 1989 р.

? Чому, на вашу думку, виставка мала таку назву?

сили проти 15-тисячної студентської демонстрації у Празі викликало в країні обурення. Наступні акції протесту призвели до падіння в Чехословаччині комуністичного режиму. За висловом у пресі, «те, на що полякам знадобилося десять років, угорцям — десять місяців, східним німцям — десять тижнів, чехи і словаки здійснили за десять днів!».

Наприкінці листопада 1989 р. з Конституції вилучили статтю про керівну роль КПЧ у країні, а в грудні Г. Гусак залишив посаду президента. Новим президентом став один із відомих дисидентів, засновник руху «Хартія 77» **Вацлав Гавел**.

У 1990 р. країна змінила назву на **Чеську і Словацьку Федеративну Республіку (ЧСФР)** та стрімко розпочала розбудову держави і демократизацію всіх сфер суспільного життя.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Сучасний український історик Я. Грицак про повалення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи (січень 2019 р.)

...Якщо пам'ятаєте революцію 1989 р., падіння комунізму в Польщі, то їх так і називали — Оксамитові революції, тобто м'які і мирні... Влада просто технічно не в змозі застосувати терор до сотень тисяч чи навіть мільйона людей, які виходять на вулицю. Влада мусить уступити, бо не має вибору. Тому головним символом такої революції є не гільйотина, а круглий стіл...

? **Обговоріть у парах** особливості подій, що призвели до повалення комуністичних режимів у Польщі та Чехословаччині, як новий тип революцій.

6 ЮГОСЛАВІЯ. Події в Хорватії 1970—1971 рр. спонукали владу вдосконалити устрій федеративної держави. Нова Конституція 1974 р. дещо змінила її структуру. Довічним президентом країни став Й. Броз Тіто. Однак недоліки концепції «самоврядного соціалізму» і перш за все неефективність «виробничого самоврядування» дедалі більше гальмували розвиток країни.

У травні 1980 р. помер Й. Броз Тіто. Це стало рубіжною подією для розвитку Югославії, яка фактично трималася на його авторитеті. У 1980-х рр. у країні спалахнула криза, що поширилася на міжнаціональні відносини, економічну і політичну сфери.

Міжетнічна складова кризи була найбільш небезпечною для країни. У 1981 р. автономний край **Косово** охопили мітинги й демонстрації під гаслами «Косово — республіка!». При цьому мітинги проводили різні етнічні громади. Сербі й чорногорці на цей час становили в Косові 8 % населення. Переважали албанці та інші народи ісламської віри. Саме події в Косові започаткували розпад Югославської федерації, а ситуація в регіоні призводила до дестабілізації становища в усій країні.

Проблема в Косові сприяла відродженню сербського національного руху. У 1986 р. керівництво Союзу комуністів Сербії (СКС), очолюване **Слободаном Мілошевичем**, висунуло вимогу обмежити права автономії. Усі заходи союзного уряду з нормалізації ситуації в Косові були марними. Щорічно дедалі більше сербів і чорногорців залишали край.

Наприкінці 1988 р. акції протесту проти політики Сербії охопили Воєводину. Усе це свідчило про неієздатність федерації. У відповідь на протести сербська влада позбавила Косово і Воєводину прав автономії. Це викликало опір косовських албанців. У Сербії спалахнули мітинги із закликами покарати сепаратистів у Косові. Конфлікт ускладнювався. На тлі між-етнічного протистояння загострювалася ситуація в економіці. Союзний уряд розпочав реформування економіки Югославії, наближаючи її до економічної моделі країн Заходу. Однак єдину федеративну державу він прагнув зберегти. Проте республіканські етнополітичні клани в цьому зацікавлені не були, реформа фактично зупинилася.

У 1990 р. СКЮ розпався. Це стало провісником розпаду федерації, оскільки він був основою її державної структури.

Акції протесту у Воєводині (Югославія). 1988 р.

ВИСНОВКИ

- У 1970—1986 рр. кризові явища в країнах Центрально-Східної Європи набули системного характеру.
- Системні кризи стали передумовою для демонтажу комуністичних режимів у країнах регіону.

- Різні шляхи повалення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи були обумовлені характером їхньої політики та особливостями антикомуністичної опозиції.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Коли в Польщі виникла Незалежна самоврядна професійна спілка «Солідарність»? 2. Яку назву отримала Угорщина в 1989 р.? 3. Хто став президентом Болгарії в серпні 1990 р.? 4. Яка політична сила здобула перемогу на парламентських виборах 1989 р. в Румунії? 5. Чому події 1989 р. в Чехословаччині називають «оксамитовою революцією»? 6. Конфлікт у якому автономному краї започаткував розпад Югославської федерації?

7. Як виникла системна криза й було повалено комуністичний режим у Польщі? 8. Порівняйте процеси наростання кризових явищ і повалення комуністичних режимів в Угорщині та Болгарії. 9. Чим події, що відбувалися в тогочасній Румунії, відрізняються від подій в інших країнах Центрально-Східної Європи? 10. Охарактеризуйте процес формування передумов, перебіг і результати «оксамитової революції» в Чехословаччині. 11. Визначте та розкрийте особливості розвитку Югославії в цей період.

12. Складіть таблицю «Країни Центрально-Східної Європи в 1970—1980-х рр.».

Назва країни	Як формувалася системна криза правлячого режиму	Як було повалено комуністичний режим	Особливості демонтажу комуністичного режиму

13. До уроку узагальнення знань за розділом підготуйте навчальний проект «Роль лідерів у трансформаційних процесах у країнах Центрально-Східної Європи на межі 1980—1990-х рр. (на прикладі одного діяча або діячки)». 14. Книгу болгарського опозиціонера, філософа Ж. Желева «Фашизм» було заборонено в комуністичній Болгарії за виявлену в ній автором схожість між фашистською диктатурою і соціалістичним устроєм. Чи можливо, на вашу думку, визначити спільні риси цих двох політичних режимів? Обґрунтуйте свою точку зору. 15. Методом усної історії проведіть інтерв'ювання осіб, що жили за радянських часів в Україні, про особливості тогочасного суспільно-політичного й повсякденного життя. За ресурсами Інтернету знайдіть матеріал про зазначені сфери життя в країнах тогочасної Центрально-Східної Європи. У малих групах порівняйте особливості суспільно-політичного і повсякденного життя в країнах «соціалістичного табору».

§ 16—17. Країни Центрально-Східної Європи в 1990-х рр. — на початку XXI ст.

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ:

аналізувати розвиток країн регіону в 1990-х рр. — на початку XXI ст.; порівнювати процеси, які відбувалися в тогочасних країнах Центрально-Східної Європи; дізнатися про становище української діаспори в цих країнах.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими були спільні риси й особливості демонтажу комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи? 2. Що ви знаєте про відносини сучасної України з державами регіону?

Трансформація (політична) — історичний процес змін і перетворень у суспільстві.

Пам'ятник загиблим в авіакатастрофі президентського літака під Смоленськом на Варшавському військовому кладовищі. Польща. 2011 р.

1 ПОЛЬЩА. В економіці посткомуністичної Польщі початок 1990-х рр. був складним періодом. Рухатися вперед їй допомогли західні кредитори, які скасували 50 % зовнішнього боргу країни, що дорівнював 33 млрд доларів. Розгортанню **трансформаційних процесів** у країні сприяла міжнародна ситуація: крах комуністичних режимів в інших країнах Центрально-Східної Європи, ліквідація РЕВ та ОВД, розпад СРСР й утворення незалежних України, Білорусі та Росії. Польща обрала західний напрям розвитку. У 1991 р. вона стала членом Ради Європи й уклала угоду про співробітництво з ЄС. Країни Заходу скасували для Польщі візовий режим.

2 грудня 1991 р. Польща першою у світі визнала незалежність України. Наступного року було підписано польсько-український договір про добросусідство, дружні відносини та співпрацю. У 1993 р. виник постійний польсько-український Консультативний комітет, що сприяв розвитку міждержавного співробітництва.

У жовтні 1992 р. було прийнято «малу конституцію», відповідно до якої Польща стала президентсько-парламентською республікою. Того ж року вона, як й інші країни регіону, приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру».

Подолавши найскладніший початковий етап ринкових реформ, Польща вийшла із тривалої економічної кризи. Поступово пожвавилися сільське господарство й промисловість, ефективніше запрацювали приватна торгівля і сфера послуг.

У 1995 р. новим президентом Польщі обрали соціал-демократа **Александра Квасневського**. Значних змін у політичному житті країни він не здійснював, а продовжував реформаторський курс.

У 1997 р. парламент затвердив Конституцію, яка проголосила Польщу «демократичною правовою державою, що реалізує засади соціальної справедливості», і встановила парламентсько-президентську форму правління.

На президентських виборах 2000 р. А. Квасневського переобрали на наступний термін. Він продовжив реформування країни й послідовну реалізацію обраного напрямку розвитку. У 1999 р. Польща стала членом НАТО, а в травні 2004 р. увійшла до ЄС.

У 2005 р. президентом країни став мер Варшави **Лех Качинський**. Він навів порядок у місті й розпочав боротьбу з корупцією. Після його трагічної загибелі у 2010 р. новим президентом обрали відомого дисидента доби ПНР **Болеслава Коморовського**. Він був прибічником демократичних цінностей і вирізнявся приязним ставленням до України. 9 квітня 2015 р. під час візиту до Києва, виступаючи з трибуни Верховної Ради України, Б. Коморовський сказав: «Не буде стабільної, безпечної Європи, якщо її частиною не стане Україна...».

У 2015 р. президентом Польщі обрали **Анджея Дуду**, який обіцяв бути президентом усіх поляків і гарантував позитивні зміни в польській політиці. Одним із найбільш резонансних заходів за його президентства стало реформування Конституційного суду. У країні та за її межами такий крок президента розцінили як спробу влади підпорядкувати собі цей орган. У 2016 р. з'явився закон про ЗМІ, який посилив контроль держави за їх діяльністю. Заходи президента А. Дуди зазнали значної критики.

На сучасному етапі Польща активно підтримує європейську інтеграцію України, вважаючи, що це відповідає національним інтересам нашої держави.

2 угорщина. У 1990 р. в країні відбувалися процеси демократизації суспільного життя: чистка державного апарату, силових структур, армії, установ, підприємств тощо від прибічників комуністичного режиму. У 1990 р. Державні збори обрали президентом Угорщини учасника революції 1956 р. письменника **Арпада Гьонца**. Він перебував на цій посаді два терміни, до 2000 р. Головними зовнішньополітичними пріоритетами тогочасної Угорщини стали вступ до НАТО та ЄС і захист угорських національних меншин у сусідніх державах. У грудні 1991 р., визнавши незалежність України, Угорщина підписала з нею угоду про основи добросусідства та співробітництва.

В економіці країни проводили реформи з метою переходу до ринкових відносин і здійснення приватизації. У результаті в 1992 р. приватний сектор давав 25 % ВВП і третину промислової продукції. У західному світі Угорщина зарекомендувала себе як надійний партнер. Завдяки цьому вона отримувала значні іноземні інвестиції. Поступово скорочувалася заборгованість перед західними кредиторами, зберігалася соціальна стабільність і зростав рівень життя. У 1994 р. приватний сектор економіки забезпечував уже 40 % ВВП країни.

У 1997 р. в Угорщині відбувся референдум про вступ до НАТО. Цю пропозицію підтримали 85 % населення. У 1999 р. країна приєдналася до цієї організації.

У 2000 р. президентом країни став відомий угорський письменник **Ференц Мадл**. Того ж року населення Угорщини урочисто відсвяткувало тисячоліття своєї державності. У 2004 р. Угорщина увійшла до ЄС. У 2005 р. президентом країни було обрано вченого **Ласло Шойома**. Найбільше його популярності сприяла прихильність до норм прямої демократії.

У 2010—2012 рр. президентом Угорщини був колишній спортсмен **Пал Шмітт**. У 2010 р. він відвідав Україну з офіційним візитом. У зв'язку зі звинуваченнями у плагіаті й анулюванням його докторської дисертації П. Шмітт подав у відставку. Новим президентом у 2012 р. став **Янош Адер**, який до цього був депутатом Європарламенту. У 2017 р. його переобрали на другий термін. За період свого перебування при владі він покращив відносини Угорщини з країнами, із якими вони

ЦІКАВІ ФАКТИ

Населення Польщі становить близько 38 млн осіб. Понад 27 тис. польських громадян визначають свою належність до української нації. Громадська організація «Об'єднання українців у Польщі» вважає, що польське громадянство мають 250—500 тис. осіб українського походження. Станом на 2018 р. у вищих навчальних закладах Польщі навчалося 40 тис. осіб з України. У країні також працюють близько 1,5—2 млн трудових мігрантів.

У сучасній Польщі діють численні українські громадські об'єднання, регіональні та професійні товариства: молодіжна організація «Пласт», Союз українок, Спілка українців — політ'язнів сталінського періоду, Українське вчительське товариство, Товариство підприємців тощо. Важливу роль у духовному житті української громади відіграє греко-католицька церква. Існує широка мережа українських шкіл. Кількість українських художніх колективів досягає 60 ансамблів. Виходять також україномовні друковані видання — «Загорода», «Ватра», «Бесіда» та інші.

ЦІКАВІ ФАКТИ

У 2008 р. з ініціативи Л. Шойома в Угорщині відбувся референдум щодо підготовленої урядом реформи системи охорони здоров'я. На ньому більшість населення виступила проти реформи, і її було відхилено. Л. Шойом був автором концепції «екосоціальної глобалізації» та прибічником об'єднання зусиль світової спільноти у справі охорони навколишнього середовища. У 2007 р. він запропонував створити при ООН Міжнародну організацію охорони навколишнього середовища.

ЦІКАВІ ФАКТИ

У населенні Угорщини (9,8 млн осіб) українська громада налічує близько 5 тис. осіб. Переважно це закарпатські українці, які опинилися в її складі після 1945 р. Понад 1,6 тис. закарпатських українців проживають у Будапешті. За своїм освітнім рівнем українці перевищують інші національні меншини Угорщини. Понад 30 % українців в Угорщині мають вищу освіту. Близько 3,3 тис. осіб вважають себе русинами. Значною є кількість українських трудових мігрантів.

В Угорщині діють українські та русинські культурні організації. Це «Товариство української культури в Угорщині», «Державне товариство угорських русинів», «Товариство української інтелігенції Угорщини», наукові товариства україністики та русиністики. Вони проводять активну інформаційну й видавничу діяльність. В Угорщині діють недільні українські школи, які фінансує держава. При трьох університетах працюють кафедри українознавства та русиністики. У країні також є українські музичні й хореографічні колективи та драматичний театр.

Пам'ятний хрест і частина стіни Меморіалу жертвам комуністичного режиму. Софія (Болгарія). 1999 р.

були досить напруженими. Так, у 2012 р., виступаючи в парламенті Ізраїлю, він публічно засудив злочини Голокосту й просив вибачення за причетність до них угорського народу. За його словами, знищення єврейства нацистами та їхніми прибічниками в Європі «було трагедією, аналогів якої не існує». У 2013 р. в парламенті Сербії він вибачився за злочини угорських карателів на її території в роки Другої світової війни.

3 БОЛГАРІЯ. Після повалення комуністичного режиму Болгарія розгорнула реформування економіки з метою переходу до ринкових відносин. Влітку 1991 р. розпочалася мала приватизація невеликих підприємств, магазинів, кав'ярень тощо. У сільському господарстві земля поступово поверталася у власність селянства. Програма реформ узгоджувалася з МВФ, який підтримував її кредитами.

У зовнішній політиці пріоритетними визнавалися відносини з розвиненими країнами Заходу.

5 грудня 1991 р. Болгарія визнала незалежність України.

Прийнята в липні 1991 р. Конституція проголосила Болгарію унітарною демократичною правовою державою з формою правління у вигляді парламентської республіки.

На парламентських виборах 1991 р. перемогу здобули демократи, а на президентських виборах 1992 р. знову переміг Ж. Желев. Новий уряд почав здійснювати заходи з «декомунізації» Болгарії. Однак Ж. Желев виступив проти цього, зазначивши, що така політика спричиняє ізоляцію демократів у суспільстві й зменшує соціальну підтримку реформ.

У 1993—1994 рр. економіка Болгарії перебувала в кризовому стані. Рівень життя більшості населення країни знижувався, а безробіття зростало.

Швидкої переорієнтації Болгарії на західні ринки, яку намагався здійснити уряд, не відбулося. Зовнішній борг країни досяг 12 млрд доларів.

Демократи, звинувативши уряд у провалі реформ, домоглися дострокових виборів. На них перемогли соціалісти. Проте вони також не змогли покращити ситуацію. Криза набула катастрофічного характеру. Інфляція сягнула 300 %. За межею бідності опинилося 80 % населення країни. У Болгарії відбувалися численні мітинги й страйки проти політики уряду.

На президентських виборах 1996 р. переміг представник демократичних сил **Петар Стоянов**. На ініційованих ним позачергових парламентських виборах перемогу здобули демократи та їхні союзники. Сформований демократами уряд заявив, що проводитиме економічні реформи відповідно до вимог МВФ, боротьбу з корупцією та організованою злочинністю й візьме вектор на вступ до НАТО та ЄС. Завдяки здійсненим у 1997—1998 рр. заходам ситуація в економіці Болгарії нормалізувалася.

Президентом Болгарії у 2002—2012 рр. був голова БСП **Георгій Пирванов**, який перебував на цій посаді два терміни. Під час його першого терміну президентства країна стала членом

НАТО, під час другого — увійшла до ЄС. У 2003 р. Г. Пирванов з офіційним візитом відвідав Україну й зустрівся з Президентом Л. Кучмою.

У 2012—2017 рр. президентом Болгарії був **Росен Плевнелієв**. За визначний особистий внесок у розвиток українсько-болгарських міждержавних відносин він нагороджений українським орденом Ярослава Мудрого I ступеня. У 2017 р. новим президентом країни став висуванець БСП **Румен Радев**.

Болгарія поділяє євроінтеграційні прагнення сучасної України.

4 РУМУНІЯ. Перший посткомуністичний уряд Румунії в жовтні 1990 р. розпочав реформи з переходу до ринкової економіки у складних умовах соціальної нестабільності. Лібералізація цін викликала страйки та масові акції протесту. Однак, незважаючи на це, реформування тривало. Було ліквідовано директивне управління економікою, державну монополію на зовнішню торгівлю, визнано приватну власність, розпочато передачу землі селянству тощо. При цьому реформи потребували схвалення МВФ.

Після запровадження Конституції 1991 р. першим президентом Румунії в жовтні 1992 р. обрали Й. Ілієску. На початку січня 1992 р. Румунія визнала незалежність України та встановила з нею дипломатичні відносини.

Реформування економіки й далі призводило до наростання соціальної напруженості через постійне зниження життєвого рівня населення. У середині 1993 р. країну знову охопили страйки. Одночасно посилюлися націоналістичні настрої, результатом яких стало виникнення партії «Велика Румунія».

У 1993 р. країна стала членом Ради Європи, а через два роки — асоційованим членом ЄС. Прагнення вступити до цих організацій спонукало румунську владу узгоджувати свої дії із загальноєвропейськими демократичними стандартами.

В економіці Румунії в 1992—1996 рр. у зв'язку зі зростанням соціальної напруженості влада зменшила темпи ринкових реформ. Вона почала посилювати регулюючу роль держави й активізувала соціальний захист працюючих верств населення.

На президентських виборах 1996 р. перемогу здобув правочентристський політик **Еміль Константінеску**. На виборах до парламенту також перемогли правочентристи. Такі результати унаочнювали розчарування населення в можливостях колишніх комуністів змінити країну. Нова влада діяла рішучіше в подоланні залишків минулого. Скоординовані дії президента й уряду дозволили активізувати ринкові перетворення в економіці. Понад 60 % сільськогосподарських земель перейшло в приватну власність. Утворювалися спільні із західним капіталом підприємства. Зростало дрібне й середнє підприємництво. У результаті цих та інших змін приватний сектор забезпечував 60 % ВВП.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Населення Болгарії становить 7,1 млн осіб. Українці в його складі налічують близько 1,8 тис. осіб. Офіційно зареєстровані українські громадські організації: фундація «Мати-Україна», «Співдружність українців у Болгарії», «Українська діаспора», товариство «Українська діаспора», «Балканська Січ», товариство «Діаспора України», товариство «Добруджа-Україна», товариство «Український дім», україно-болгарська асоціація «Пловдив». У місті Софія при фундації «Мати-Україна» діє недільна українська школа. У Болгарії є електронне видання українською мовою «Болгарсько-українські вісті». У ньому матеріали про Україну подаються болгарською мовою, а матеріали про Болгарію — українською.

Будівля Палацу парламенту в Бухаресті (Румунія). 1989 р. Це найбільша будівля парламенту у світі

Масові протести проти корупції.
Бухарест (Румунія). 2018 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Населення Румунії становить близько 20 млн осіб. Українська громада в країні налічує понад 51 тис. осіб. Як офіційно визнана національна меншина вона має одне місце в парламенті країни. Із 1998 р. діє Союз українців Румунії. Держава виділяє кошти на розвиток освіти, видавничої справи і культури української національної меншини. У місті Сігет діє Український ліцей ім. Т. Шевченка. У трьох румунських університетах вивчають українську мову та літературу. Українською мовою видаються книжки українських письменників Румунії, журнали «Наш голос», «Український вісник», «Вільне слово» і «Дзвоник».

У зовнішньополітичній сфері Румунія активізувала відносини з державами-сусідами. Відповідно до вимог НАТО вона налагодила зв'язки з Угорщиною та Молдовою. У 1997 р. була укладена українсько-румунська угода про відносини добросусідства й співробітництва. Досягнуті домовленості визначили принципи поділу континентального шельфу Чорного моря та виключних економічних зон обох держав. Одночасно обидві сторони взяли зобов'язання забезпечити відповідно права української і румунської меншин у своїх країнах.

Через кілька років президентства Е. Константінеску більшість населення в ньому розчарувалася. У Румунії встановилося панування іноземного капіталу. Рівень життя впав майже вдвічі, загострилися екологічні проблеми.

За результатами виборів у грудні 2000 р. президентом Румунії знову став Й. Ілієску. Він представляв соціал-демократів, які також здобули більше місць у парламенті, ніж інші політичні сили. Переважна частина тих, що голосували за Й. Ілієску, сподівалася, що він поверне країні соціальну стабільність і захищеність людини державою.

За даними Бухарестської академії економічних наук, 40 % населення тогочасної Румунії, або 9 млн осіб, перебувало за межею бідності. Однак суттєвих зрушень у підвищенні рівня життя румунського народу нова влада досягти не змогла. У 2004 р., наприкінці президентства Й. Ілієску, Румунія увійшла до НАТО.

У 2004—2014 рр. посаду президента Румунії обіймав **Траян Басеску**. Він був прибічником ідеї об'єднання Румунії з Молдовою і вступу до ЄС однією державою. Проте керівництво Молдови не підтримало його. У 2007 р. Румунія стала членом ЄС. Т. Басеску намагалися усунути з посади президента шляхом референдуму про його відставку та процедури імпідменту парламентом. Проте ці спроби були невдалими.

У 2014 р. на президентських виборах переміг лідер Демократичного форуму німців у Румунії і голова Національно-ліберальної партії **Клаус Йоганніс**. На посаді президента він, як і обіцяв, розгорнув активну боротьбу з корупцією та ініціював удосконалення системи судочинства.

5 ЧЕХІЯ І СЛОВАЧЧИНА. Початок 1990-х рр. для Чехословаччини став періодом політичних та економічних перетворень. Усі державні установи, силові структури й навчальні заклади було департизовано. За законом 1991 р. про люстрацію колишньої партійної номенклатури заборонили обіймати державні посади. Відповідно до закону про приватне підприємництво продовжувалося реформування економіки на ринкових засадах. У країні з'являлися нові й відновлені політичні сили. Оновлювалися місцеві органи влади. Відбувалося розмежування повноважень між федеративним центром і республіками.

Для розвитку економіки країни з 1991 р. визначальною була програма ринкових реформ міністра фінансів **Вацлава Клауса**. Відповідно до неї відбувалися лібералізація цін,

стабілізація грошової одиниці й приватизація державної власності. У період їх здійснення 1 млн громадян стали співвласниками приватизованих підприємств. В аграрній сфері землі й майно повертали громадянам довоєнної ЧСР та їхнім спадкоємцям. У період ринкових перетворень країна отримувала допомогу від МВФ. Завдяки здійсненим заходам ситуація в економіці досить швидко змінилася на краще.

Одночасно з реформуванням економіки в розвитку федеративної Чехословаччини посилювалися відцентрові тенденції. У період підготовки до парламентських і президентських виборів 1992 р. вони досягли критичної межі. Загострилися національні суперечності між чехами і словаками. «Батько економічних реформ» В. Клаус, який після виборів очолив федеральний уряд, розробив порядок «розлучення» обох республік. При цьому словацька й чеська сторони звинувачували одна одну в розвалі федерації.

Влітку 1992 р. за згодою сторін було утворено чотири комісії, які до осені того ж року підготували документи про ліквідацію федеративної держави, розподіл її майна, збройних сил, транспорту тощо.

1 вересня 1992 р. Словаччина проголосила себе суверенною державою. Наприкінці листопада 1992 р. Федеральні збори заявили про припинення існування ЧСФР і поділ її на дві окремі республіки. 16 грудня того ж року в Празі було прийнято Конституцію суверенної Чеської Республіки. До кінця року республіки підписали договір про добросусідство, дружбу й співробітництво. 1 січня 1993 р. на карті постали дві суверенні держави — **Чеська Республіка і Словацька Республіка**.

Першим президентом Чеської Республіки став В. Гавел. Чеське суспільство розпад федеративної держави сприйняло стримано. Більшість населення вважала, що окремо Чехії буде легше інтегруватися до західноєвропейських структур. Країна одразу почала активну співпрацю з НАТО. Вона приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру». В економіку Чехії надходило дедалі більше західних інвестицій. Понад 70 % акцій чеського підприємства «Шкода-авто» придбав концерн «Фольксваген» (Німеччина). До кінця 1994 р. приватний сектор чеської економіки забезпечував 60 % ВВП країни, а на початок 2001 р. — уже 75 %. У сільському господарстві після повернення землі селянству набуло розвитку фермерство. Однак поряд із цим усі бажаючі зберегли кооперативи.

Чехія належала до тих країн Центрально-Східної Європи, які завдяки вмілому державному регулюванню змогли уникнути гіперінфляції, масового безробіття й соціальної дестабілізації.

У 1996 р. Чехія стала членом ОБСЄ та Ради Європи. У 1999 р. вона увійшла до НАТО, а у 2004 р. — до ЄС.

8 грудня 1991 р. Чехословаччина визнала незалежність України. У квітні 1995 р. Чехія та Україна підписали договір про добросусідство й співробітництво.

У 2003 р. новим президентом Чеської Республіки обрали В. Клауса, який був відомий своїм скептицизмом щодо

Вулиця чеського містечка Судомержіце, що закінчується в Словаччині. 2000-ні рр.

Вацлав Гавел — президент Чехії (1993—2003 рр.)

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

З інтерв'ю В. Гавела (2009 р.)

...Найважливішим для успішного функціонування демократії є опора на те, що ми називаємо демократичною системою. Це означає сильні демократичні інституції і — відносно до них — слабкі лідери. Це важливо не тільки для України, але для всіх постсоціалістичних країн...

? Обговоріть у парах, чому В. Гавел вважав наведену характеристику демократії важливою для постсоціалістичних країн.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Кількість населення Чехії — 10,5 млн осіб, із них українська громада становить 163,5 тис. осіб. Українці є першою за чисельністю національною меншиною країни. У Чехії офіційно діють 17 українських громадських об'єднань та організацій. Найбільшими є «Українська ініціатива в Чехії» та «Форум українців у Чеській Республіці». Існують також українські ЗМІ — «Пороги», «Український журнал», «Українські новини» тощо.

Святкування щорічного Дня добросусідства на словацько-українському кордоні. 2005 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Населення Словаччини налічує 5,4 млн осіб, із них українська спільнота становить 55 тис. осіб. Основна її кількість компактно заселяє передгір'я Карпат або Пряшівщину. Більшість називає себе русинами. Існують українські громадські організації. Найчисленнішою є «Союз русинів-українців Словацької Республіки», до якого належать близько 4 тис. осіб. Громада має свої періодичні видання, що виходять українською мовою. Існують 11 українських дитячих садочків, десять шкіл і два вищі навчальні заклади у Пряшеві та Банська-Бистриці.

політичного майбутнього ЄС. Він різко засудив вторгнення США до Іраку, але підтримав присутність американських військових сил у Чехії для посилення її протиракетної оборони. В. Клаус останнім серед лідерів країн ЄС підписав Лісабонську угоду 2007 р. про інституційну реформу ЄС (лише після того, як Конституційний суд Чехії визнав, що вона не суперечить Конституції республіки).

У 2013 р. новим президентом Чехії став **Мілош Земан**. Він здобув популярність у країні своїми різкими висловлюваннями щодо чеських і світових політичних діячів й особливою думкою з приводу багатьох резонансних питань світової політики. Так, у 2014 р. про ситуацію у Криму він сказав, що «будь-яка військова інтервенція створює глибокий рів, який не може бути подоланий за життя цілого покоління, у нас є досвід військової інтервенції 1968 р.».

Словаччина відповідно до Конституції 1993 р. була проголошена парламентською республікою. Її першим президентом обрали **Міхала Ковача**. Після здобуття незалежності Словаччину одразу визнали майже 120 держав світу. Невдовзі вона стала членом ООН, ОБСЄ, Ради Європи та інших міжнародних організацій. У 1995 р. Словаччина приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру».

Розподіл власності між Словаччиною і Чехією провели відповідно до їхньої кількості населення. Жодне спірне питання не набувало характеру невирішальної проблеми. Основу економічного потенціалу Словаччини склали підприємства військово-промислового комплексу. Розрив єдиного ринку із Чехією спричинив падіння словацької економіки й пов'язані із цим соціальні проблеми. На цьому тлі загострилися відносини з угорською національною меншиною. Лише в 1995 р. їх вдалося владнати зусиллями Угорщини й Словаччини.

Незначне зростання економіки Словаччини розпочалося з 1994 р. У сільському господарстві внаслідок денационалізації державної власності з'явилися кооперативи та акціонерні товариства.

У 1999 р. новим президентом став **Рудольф Шустер**. Він розпочав здійснення прискореної інтеграції країни до західноєвропейських структур і широке залучення іноземних інвестицій для модернізації економіки. У 2004 р. Словаччину прийняли до НАТО та ЄС.

Словаччина має майже 100-кілометровий кордон з Україною. У 1993 р. обидві держави уклали договір про добросусідство, дружні відносини й співробітництво.

У 2004—2014 рр. президентом країни був **Іван Гашпарович**, а у 2014 р. ним став **Андрей Кіска**.

6 ЮГОСЛАВІЯ. У 1990 р. розпочалися процеси розпаду Югославської федерації. Ідеї антикомунізму в поєднанні із гаслами національного суверенітету в умовах демонтажу комуністичних режимів в інших країнах Центрально-Східної Європи знаходили дедалі більше прихильників.

Під впливом подій у Центрально-Східній Європі федеральна влада в 1990 р. погодилася на проведення виборів до законодавчих органів у суб'єктах федерації на багатопартійній основі. Першими їх провели Словенія і Хорватія. В обох республіках переконливу перемогу здобули національно орієнтовані партії. На виборах у Сербії 80 % мандатів отримала **Сербська соціалістична партія** (колишній СКЮ). Її лідер С. Мілошевич, прагнучи здобути підтримку виборців, заявляв, що 30 % сербів живуть поза межами республіки, і їхні землі необхідно приєднати до Сербії. Це заклало підґрунтя до міжетнічних конфліктів у майбутньому.

У Чорногорії перемогу здобули комуністи, у Боснії та Герцеговині — національно орієнтовані мусульманські, сербські й хорватські сили, у Македонії — прибічники національного порятунку та македонського суверенітету. За підсумками виборів республіки почали приймати декларації про державну незалежність і конституції, якими закріплювали верховенство республіканських норм над федеральними. Унаслідок цього після розпаду єдиного економічного простору федерації припинила існування її спільна законодавча база.

Спроби федерального уряду домовитися з республіками про збереження єдиної країни через розбіжності в баченні її майбутнього виявилися безрезультатними.

Словенія першою із суб'єктів федерації почала формувати окрему армію. Дезінтеграційні процеси в Югославській федерації прискорилися під впливом розпаду СРСР у 1991 р. і проголошення незалежності колишніми радянськими республіками.

Країни ЄС погодилися визнати незалежність нових держав, що виникли замість Югославії, якщо вони забезпечать дотримання прав людини й національних меншин. На початку 1992 р. Хорватія та Словенія стали першими державами, які визнав ЄС.

У 1991 р. криза федерації набула незворотного характеру. Командування югославської армії оцінювало становище як «початок громадянської війни», вимагало запровадження надзвичайного стану й ліквідації незаконних збройних формувань. Однак представники республік у керівництві федерації відстоювали інтереси лише своїх народів. Дуже швидко дезінтеграційні процеси стали неконтрольованими.

Міжетнічне протистояння громадян раніше єдиної федеративної держави ускладнювалося конфесійними суперечностями католиків (хорвати, словенці), православних (сербі, чорногорці, македонці) і мусульман (боснійці).

До проголошення в 1991 р. Словенією і Хорватією незалежності від федерації країни Заходу поставилися досить стримано. Проте початок **війни в Югославії** змінив ситуацію. Переконавшись у неможливості швидко примирити сторони конфлікту за столом переговорів, вони змінили свою тактику. ЄС разом з ООН запропонували триетапний план розв'язання конфлікту — припинити вогонь, увести миротворчі сили ООН і шляхом переговорів визначити умови миру, кордони та статус територій. Однак реалізувати це через небажання учасників

Причини розпаду Югославської федерації

- Крах ідеї югославізму (об'єднання територій, населених південнослов'янськими народами) і заміщення його положеннями етнічного націоналізму
- Розрив традиційних економічних зв'язків та єдиного ринку суб'єктів федерації
- Крах концепції «самоврядного соціалізму» та правлячої партії (СКЮ), яка її поширювала
- Ослаблення вертикалі влади внаслідок кризи політичної системи й перенесення основних владних функцій із федерального на республіканський рівень
- Відсутність у союзних органах влади достатніх можливостей для подолання відцентрових тенденцій
- Загострення давніх міжнаціональних суперечностей
- Зіткнення концепцій дезінтегрованої прозахідної та єдиної, орієнтованої на Росію Югославії: першу концепцію підтримували США та НАТО
- Відсутність бажання досягти компромісу керівництва Сербії та Чорногорії в реалізації принципу югославізму
- Нерозуміння керівниками Сербії та Чорногорії прагнень інших суб'єктів федерації

ЦІКАВІ ФАКТИ

Під час розпаду Югославії відбувалися збройні конфлікти: «десятиденна війна» Словенії за незалежність 1991 р., «вітчизняна війна» 1991—1995 рр. Хорватії за незалежність та Боснійська війна 1992—1995 рр. У заселених албанською спільнотою регіонах виділяють війну в Косові 1998—1999 рр., конфлікт у Південній Сербії 2000—2001 рр. та конфлікт у Македонії 2001 р. У цих війнах і конфліктах застосовували етнічні чистки та вбивства цивільного населення.

Нідерландські солдати миротворчих сил ООН розмовляють із боснійськими бійцями-мусульманами. Вареш (Боснія і Герцеговина). 1994 р.

Меморіальне кладовище жертв різанини 13—22 липня 1995 р. в Сребрениці (сплановане масове вбивство боснійськими сербами близько 8 тис. боснійських мусульман; визнано актом геноциду). Боснія і Герцеговина

Югославські війни (війна в Югославії) — низка збройних конфліктів, що відбувалися на території колишньої федеративної Югославії в 1991—2001 рр. Їх суть полягала у прагненні народів здобути незалежність та протидіяти силам, які намагалися не допустити цього. Завершилася утворенням нових незалежних держав.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Проголошення незалежності України визнали всі югославські держави та встановили з нею дипломатичні відносини: Словенія і Хорватія (грудень 1991 р.), Боснія і Герцеговина (квітень 1992 р.), Македонія (липень 1993 р.), Югославія у складі Сербії і Чорногорії (1994 р.).

Українська громада в державах, які виникли на місці колишньої Югославської федерації, загалом становить близько 40 тис. осіб. Вона має свої громадські організації, культурні товариства й періодичні видання.

конфлікту йти на примирення було дуже важко. Югославські війни охопили територію всіх шести колишніх республік федерації та перетворилися на два ланцюги взаємопов'язаних подій — війни під час розпаду Югославії та конфлікти в регіонах розселення албанського народу.

Миротворчі місії ООН у Югославії докладали величезних зусиль для припинення збройного протистояння в регіоні. У них взяло участь близько 14 тис. українських військово-службовців, із яких 21 особа загинула.

Югославські війни стали найбільш кривавими в Європі після Другої світової війни. Величезна кількість воєнних злочинів обумовила необхідність створення в Гаазі (Нідерланди) під керівництвом ООН Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії. Його метою стало відновлення справедливості щодо жертв воєнних злочинів, злочинів проти людяності й геноциду, вчинених під час Югославських війн 1991—2001 рр.

Громадянська війна в Югославії завершилася утворенням нових незалежних держав — Словенії, Хорватії, Македонії (із 2018 р. — Північна Македонія) та Боснії і Герцеговини. У 2006 р. державний союз Сербії і Чорногорії, двох останніх колишніх югославських республік, які зберігали свою єдність, розпався на окремі держави.

Складною залишається ситуація в Косові. На 2007 р. албанці-мусульмани становили 92 % населення, а серби-православні християни — 5 %. У 2008 р. албанці проголосили тут Республіку Косово. На сьогодні вона є частково визнаною державою. Одночасно, відповідно до Конституції Сербії, ця територія входить до складу Автономного краю Косово і Метохія, але фактично сербською владою не контролюється. У свою чергу північна частина Косова заселена переважно сербами, які не підкоряються владі Республіки Косово. У Північному

Косові перебуває миротворчий контингент НАТО під назвою KFOR. Крім цього, в оточенні албанського населення існує ряд сербських поселень, що також перебувають під охороною KFOR. Час від часу тут виникають міжетнічні конфлікти.

ВИСНОВКИ

■ Країни Центрально-Східної Європи після демонтажу комуністичних режимів почали переводити свої економіки на ринковий шлях розвитку й відновлювати демократичні

традиції в політичному житті. Долати цей складний шлях їм допомагали країни Заходу, надаючи фінансову і політичну підтримку.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

 1. Коли Польща стала членом Ради Європи? 2. Якою є кількість української громади в Угорщині? 3. Назвіть президента Болгарії у 2002—2012 рр. 4. До якої організації в 1995 р. увійшла як асоційований член Румунія? 5. Кого в Чехії називали «батьком економічних реформ»? 6. Скільки часу тривали Югославські війни?

 7. Визначте характерні риси розвитку Польщі в 1990-х рр. — на початку XXI ст. 8. Якими були основні тенденції розвитку тогочасної Угорщини? 9. Порівняйте розвиток Болгарії та Румунії в цей період. 10. Охарактеризуйте розпад Чехословаччини й особливості розвитку держав, що виникли. 11. Визначте причини, особливості й результати війни в Югославії.

 12. Обговоріть у малих групах особливості перетворень, які відбувалися в країнах Центрально-

Східної Європи після демонтажу комуністичних режимів. 13. Складіть таблицю «Країни Центрально-Східної Європи в 1990-х рр. — на початку XXI ст.».

Країна	Особливості розвитку

 14. Підготуйте повідомлення за однією з тем (розподіляє вчитель/вчителька): 1) Роль країн Центрально-Східної Європи в сучасних міжнародних відносинах; 2) Югославські війни; 3) Сучасний розвиток країн, що утворилися після розпаду Югославії; 4) Політична, економічна та ідеологічна експансія Росії в регіоні; 5) Українська спільнота в державах, які утворилися після розпаду Югославської федерації; 6) Здобутки української діаспори в державах Центрально-Східної Європи.

Практичне заняття

Вплив політичних процесів у СРСР на розвиток країн Центрально-Східної Європи в 1945—1991 рр.

Ознайомтеся з пам'яткою «Рекомендації щодо роботи на практичному занятті» (с. 237).

МЕТА

На підставі знань, отриманих під час опрацювання розділу, аналізу підготовлених повідомлень і презентацій визначити, як політичні процеси в СРСР у різні періоди його розвитку впливали на країни Центрально-Східної Європи.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАНЯТТЯ

Повторити матеріал про розвиток країн Центрально-Східної Європи в 1945—1991 рр; підготувати повідомлення або презентації про суспільно-політичне життя в СРСР у: 1) 1945—1953 рр.; 2) 1953—1964 рр.; 3) 1964—1985 рр.; 4) 1985—1991 рр.; визначити в повідомленнях (презентаціях), як політичні процеси в СРСР впливали на тогочасні країни Центрально-Східної Європи.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими були результати Другої світової війни для народів Центрально-Східної Європи?

2. У чому полягала сталінська модель соціалізму?

ХІД РОБОТИ

1. Об'єднайтеся в малі групи за тематикою підготовлених повідомлень (презентацій) та обговоріть результати роботи.
2. Обговоріть і сформулюйте особливості впливу політичних процесів у СРСР у різні періоди його

розвитку на країни Центрально-Східної Європи та презентуйте класу у вигляді тез.
3. Зробіть висновки відповідно до мети заняття.

1 ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СРСР у 1945—1953 рр.

Радянський народ, який переніс тягар труднощів воєнного часу, сподівався, що після перемоги його життя зміниться. Проте ці сподівання не здійснилися. Режим не збирався йти на поступки. Офіційно радянська пропаганда наполегливо поширювала думку, що війна виграна лише завдяки геніальності «найвеличнішого полководця Й. Сталіна».

Усі процеси в житті країни пояснювалися словами з Державного гімну СРСР: «Нас виростив Сталін на вірність народу, на працю й на подвиги нас надихнув».

Навколо Й. Сталіна сформувалося коло найближчих прибічників, до якого належали Л. Берія, Л. Каганович, А. Жданов, В. Молотов, К. Ворошилов. За роки війни до нього приєдналися М. Хрущов, М. Вознесенський, Г. Маленков, О. Кузнецов, М. Суслов, А. Андріанов. У післявоєнний період, побоюючись ослаблення своєї влади, Й. Сталін ужив заходів щодо обмеження впливу військових на суспільно-політичне життя країни. К. Рокоссовського відправили на посаду міністра оборони до Польщі, маршала авіації О. Новікова заарештували, розпочали підготовку процесу проти Г. Жукова. Проте через деякий час Й. Сталін припинив процес проти «маршала перемоги», як називали Г. Жукова, і відправив його командувати військовим округом.

У 1946—1948 рр. вийшли постанови Комуністичної партії, якими запроваджувався жорсткий ідеологічний контроль за діяльністю творчої інтелігенції. Відбувалися

пропагандистські кампанії з викриття впливу західної «буржуазної ідеології». Будь-який вияв самостійності та оригінальності у творчості композиторів, кінорежисерів, письменників, художників засуджувався владою як відступ від комуністичної ідеології.

У 1949 р. Й. Сталін санкціонував «Ленінградську справу» проти представників вищого партійно-державного керівництва. Головними звинуваченими в ній проходили О. Кузнецов, М. Вознесенський, М. Родіонов, П. Попков. Усіх їх засудили до страти. У 1954 р. Верховний суд СРСР реабілітував звинувачених за «ленінградською справою», більшість із них померло.

У 1953 р. в СРСР викрили «терористичну групу» лікарів, які обслуговували вище державне керівництво. Більшість звинувачених складали особи єврейської національності, що спричинило хвилю антисемітизму в країні. Дружин «ворогів народу» також заарештовували, їхніх дітей звільняли з роботи, виключали з партії та комсомолу. Через два місяці газети повідомили: «Перевірка показала, що звинувачення є помилковими, а документальні дані, на які спиралися працівники слідства, непереконливими».

У цей період у СРСР тривала кампанія «боротьби проти безродного космополітизму». Серед постраждалих були актор і режисер С. Міхоелс, поет П. Маркіш. Космополітом могли оголосити будь-яку людину, яка цікавилася західним мистецтвом. У цій та інших кампаніях післявоєнних років цілеспрямовано морально й фізично знищувалися відомі

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Дослідник сталінізму Д. Волкогонов про суспільно-політичну ситуацію в післявоєнному СРСР

...Вітер свободи, народного торжества, Перемоги, яка дісталася ціною мільйонних жертв, породжував сумну подію. Люди хотіли жити краще. Без страху... Ні, Сталіна, як і раніше, шанували, славили, підносили, але водночас вірили, що не буде більше насильства, нескінченних кампаній, постійних жорстких нестач найнеобхіднішого, які стали однією з рис радянського способу життя.

Сталіна ж, навпаки, перемога переконала в непохитості всіх створених державних і громадських інститутів, глибокій життєздатності системи, правильності внутрішньо- і зовнішньополітичного курсу. Він дав незабаром

зрозуміти, що у внутрішньому плані в країні все залишиться без змін.

Сталін давно вже, як французький «король-сонце», отожднював себе з державою, суспільством, партією. Голова Ради Народних Комісарів уже звик до того, що говорив від імені народу, вказував йому шляхи в цілковитій впевненості, що ошчаслиблює його. Що величніша держава, то вище її керівник. Війна висунула СРСР на найвищі рубежі у світі. І для Сталіна це було найвище його піднесення...

? Які особливості післявоєнної ситуації в суспільно-політичному житті СРСР визначив дослідник?

діячі культури. Постраждалих налічувалося десятки тисяч. Серед найгучніших були переслідування письменника О. Фадєєва за роман «Молода гвардія», філософа Г. Александрова за «Історію західноєвропейської філософії», кінорежисера С. Ейзенштейна за фільм «Іван Грозний», поетеси А. Ахматової та письменника М. Зощенка. Композиторів Д. Шостаковича і С. Прокоф'єва звинувачували в безідейності й формалізмі в музиці. У науці «народний» академік Т. Лисенко за підтримки Й. Сталіна заборонив такі напрями, як квантова фізика, теорія ймовірності, статистичний аналіз у соціології, генетику, кібернетику тощо. «Лисенківщина» в науці стала складовою «ждановщини», як називали політику в ідеологічній сфері СРСР у післявоєнний період за ім'ям секретаря ЦК ВКП(б) з ідеології А. Жданова.

Ще одним злочином сталінізму цього періоду стало оголошення цілих народів зрадниками та їх депортація з етнічних земель до віддалених районів Сибіру, Казахстану й Середньої Азії. За звинуваченнями у зраді депортували німців Поволжя (400 тис. осіб), кримських татар (200 тис. осіб), чеченців (400 тис. осіб), інгушів (100 тис. осіб), калмиків (140 тис. осіб), карачаївців (80 тис. осіб) та балкарців (40 тис. осіб). Протягом наступних десяти років представники депортованих народів були позбавлені будь-яких прав.

Репресивна політика влади в 1945—1953 рр. мала на меті зміцнення тоталітарного режиму в країні й посилення ідеологічної одноманітності в суспільстві. Одночасно із цим вона уточнювала, що сталінізм не здатний утримувати владу в країні звичайними методами.

- ❓ 1. Визначте характерні риси суспільно-політичного життя в СРСР у 1945—1953 рр. 2. У чому полягав вплив тогочасного СРСР на процеси, які в цей період відбувалися в країнах Центрально-Східної Європи? Наведіть приклади цього впливу.

2 ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СРСР у 1953—1964 рр.

Боротьба за владу, яка розпочалася у вищому керівництві СРСР після смерті Й. Сталіна 5 березня 1953 р., завершилася перемогою **Микити Хрущова**. Період його перебування при владі здобув назву «відлига». У суспільно-політичному житті СРСР розпочалася **десталінізація**.

У широкому розумінні це було позбавлення крайнощів сталінізму в політичній, суспільній, економічній і духовній сферах життя, у вузькому — критика «культу особи» Й. Сталіна. Більшість дослідників поділяє десталінізацію на три етапи.

Перший етап (весна 1953 — 1956 рр.) відбувався дуже обережно, а елементи сталінської політики залишалися на панівному місці в політичній практиці. Перші амністії щодо ув'язнених оголосили через три місяці після смерті Й. Сталіна. Одночасно строки покарання засудженим за контрреволюційну діяльність скоротили. У вересні 1953 р. ліквідували особливу нараду МВС та військові трибунали військ МВС, які були інструментами масових чисток і терору.

Ім'я Й. Сталіна менше згадували в офіційних документах і пресі. У 1954 р. було засуджено керівників МДБ СРСР, які сфабрикували

«ленінградську справу», а її учасників реабілітовано.

Другий етап (1956—1961 рр.) розпочався після XX з'їзду КПРС, де М. Хрущов уперше з трибуни засудив «культ особи» Й. Сталіна й пов'язану з ним політику в країні. Однак цей етап десталінізації був непослідовним і мав досить обмежений характер. Поряд із критикою особи Й. Сталіна М. Хрущов наголошував на загалом позитивній ролі Й. Сталіна в історії партії та держави. Рішення, які приймалися в період «ждановщини», вважав «правильними у принципі». Критиці було піддано лише особу Й. Сталіна, а не створений ним режим влади.

У цей період повністю реабілітували багатьох керівників партії та держави, воєначальників, письменників. Зокрема, серед реабілітованих були український драматург М. Куліш, кінорежисер О. Довженко, письменники В. Еллан-Блакитний, В. Чумак, І. Микитенко та інші. Із місць ув'язнення звільнили сотні тисяч репресованих у 1930—1950 рр. громадян.

У 1957 р. влада відновила Кабардино-Балкарську, Чечено-Інгуську, Калмицьку й Карачаєво-Черкеську АСРР. Однак німецьке населення Поволжя, кримських татар, виселених осіб вірменської, грецької, болгарської

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із праці французького історика Ф. Дюрозеля «Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів»

...Хрущов виїхав до США у вересні 1959 р. ...Для Хрущова організували турне через усі Сполучені Штати. У тому турне він показав свою імпульсивну вдачу, переходячи від жартів до погроз. Критикував профспілкових керівників. Засудив виставу «Френч-Капкан», показану йому в Голлівуді, а оглядаючи плантації кукурудзи, висловив бажання повсюдно сіяти її в Радянському Союзі,

і заявив у Петербурзі після відвідин сталеливарних заводів: «Я приїхав подивитися, як живуть раби капіталізму. Що ж, мушу визнати, що живуть вони непогано».

? Які риси характеру М. Хрущова можна визначити за наведеним уривком?

та інших національностей офіційно не реабілітували.

Третій етап десталінізації (осінь 1961 — осінь 1964 рр.) започаткував XXII з'їзд КПРС, де з новою силою пролунала критика «культу особи». Вона була спрямована проти колишніх вищих посадовців доби Й. Сталіна й одночасно тих, хто тепер заважав посиленню влади М. Хрущова. Відповідальними за численні масові репресії та інші зловживання владою він оголосив В. Молотова, К. Ворошилова, Г. Маленкова та Л. Кагановича.

За рішенням XXII з'їзду КПРС саркофаг із труною Й. Сталіна прибрали з мавзолею на Красній площі. У країні закривалися музеї, присвячені Й. Сталіну, демонтували пам'ятники вождю, його ім'я усувалося з назв фабрик, заводів, колгоспів та інших установ.

Проте і в цей період влада діяла непослідовно. Так, 600 учасників підпілля на західноукраїнських землях, амністованих раніше, знову повернули до відбуття покарання.

У період «відлиги» лібералізація відбувалася в різних сферах суспільно-політичного життя. СРСР дозволив своїм громадянам іноземний туризм. Розпочали роботу міжнародні

московські кінофестивалі. Поновилося видання журналу «Иностранная литература», за яким радянські читачі могли знайомитися з творами світової літератури. Поряд із цим почали виходити літературно-художні журнали «Молодая гвардия», «Наш современник», «Юность», «Москва» тощо. Значний авторитет мав журнал «Новый мир», головним редактором якого був письменник і поет О. Твардовський. За найбільш вагомі досягнення в науці, техніці, літературі й мистецтві було запроваджено Ленінську премію.

Незважаючи на обмежений і непослідовний характер, лібералізація суспільно-політичного життя помітно вплинула на СРСР і країни «соціалістичного табору».

Зовнішня політика СРСР у цей період досить помітно змінилася. Вона стала більш відкритою і передбачуваною. Однак волюнтаризм М. Хрущова мав на неї, як і на внутрішню політику, помітний вплив. У 1959 р. М. Хрущов здійснив перший візит до США. Було нормалізовано відносини з Югославією. Одночасно із цим загострилися відносини з Китаєм, керівництво якого засудило критику «культу особи» Й. Сталіна в СРСР.

? 1. Визначте явища, які характеризували суспільно-політичне життя СРСР у 1953—1964 рр. 2. Поясніть термін «десталінізація». 3. У чому полягав вплив СРСР на процеси, які відбувалися в тогочасних країнах Центрально-Східної Європи? Наведіть факти, які підтверджують вашу думку.

3 ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СРСР у 1964—1985 рр. У жовтні 1964 р. звинуваченого у волюнтаризмі й суб'єктивізмі М. Хрущова звільнили з усіх посад і відправили на пенсію. Новим лідером партії став **Леонід Брежнєв** — представник післясталінського покоління партійно-державного керівництва.

Спочатку Л. Брежнєв дотримувався засад колегіального керівництва. Проте радянська командно-адміністративна система не могла існувати без вождя. У 1970-х рр. прикметною рисою політичного життя СРСР стало формування «культу особи» Л. Брежнєва. Особа Генерального секретаря партії прославлялася і звеличувалася. Книжкові

крамниці країни заповнили мемуари «Мала земля», «Відродження», «Цілина», написані начебто Л. Брежнєвим. Він був нагороджений 220 радянськими і закордонними орденами, мав чотири зірки Героя Радянського Союзу й одну — Героя Соціалістичної Праці, орден «Перемоги». При цьому вся країна знала, що члени родини Генерального секретаря причетні до кримінальних справ, корупції тощо.

В ідеологічній сфері за Л. Брежнєва відбувалася фактична реабілітація сталінізму. Методи здійснення індустріалізації, колективізації, поразки початкового етапу війни виправдовувалися. Сталінські репресії не згадувалися. У 1979 р. Л. Брежнєва оголосили Маршалом СРСР. Він заявив про спільність інтересів партії та армії.

У політичному житті СРСР у період «застою», як пізніше назвали цю добу, за характеристикою західних дослідників, запанував «інституційний плюралізм» — вищі органи представляли владні інститути й громадські організації, навіть інтереси союзних республік. У 1977 р. в СРСР з'явилася нова Конституція

СРСР. Її називали конституцією «розвинутого соціалізму». Ця нова ідеологема використовувалася в роки «застою» партійними пропагандистами як визначення тогочасного періоду розвитку СРСР. Фактично вона приховувала утопічність будівництва комунізму як мети розвитку країни. Конституція мала суто декларативний характер. Її положення не супроводжувалися державними гарантіями й механізмами реалізації проголошених прав і свобод.

У 1960 — середині 1980-х рр. формою опору радянській системі став **дисидентський рух**. Він уособлював протест небайдужої частини радянського суспільства посиленню консервативних і неосталіністських тенденцій у житті країни.

У зовнішній політиці керівництво СРСР намагалося покращити відносини з провідними державами світу. У відносинах із країнами «соціалістичного табору» продовжувалася політика диктату й втручання в їхні внутрішні справи. Так, у 1968 р. під гаслом «захисту завоювань соціалізму» СРСР ініціював придушення «Празької весни» в Чехословаччині.

? 1. Які нові явища в політичному житті СРСР з'явилися в цей період? 2. Наведіть приклади, що підтверджують характеристику політики СРСР щодо країн Центрально-Східної Європи в цей період.

4 ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СРСР у 1985—1991 рр. У березні 1985 р. в ситуації політичної, економічної і соціальної кризи до влади в партії прийшов **Михайло Горбачов**, який представляв реформаторські сили у вищому керівництві СРСР. Розпочався період, який увійшов в історію СРСР як «**перебудова**». За задумом реформаторів із вищого керівництва КПРС (М. Горбачов,

О. Яковлєв, Е. Шеварнадзе), вона мала оновити всі сфери життя радянського суспільства.

У суспільному житті країни в цей період визначальною стала «**гласність**». Вона полягала в наданні громадянам можливостей говорити правду, не боячись наслідків, отримувати достовірну інформацію про діяльність партійних і державних органів, дізнаватися правду про минуле своєї країни. Величезну роль у її

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Дослідник О. Субтельний про особливості політичного розвитку СРСР у період «застою»

...Росіянин Леонід Брежнєв, як і його попередник Хрущов, прийшов до влади, маючи тісні зв'язки з Україною. На відміну від поривчастого і непоступливого Хрущова, обережний Брежнєв поширював свій вплив, забезпечуючи своїй політиці підтримку радянської олігархії та гарантуючи цій еліті стабільне становище. Відтак його 18-річне перебування при владі позначили консервативні тенденції, хоча вже більше не тоталітаристські (відомий радянолог Мерл Фейнсод дав повільному відступові радянського режиму від сталінізму

химерну назву «Закон зменшення диктаторів»), зате виразно авторитарні. Але якщо влада застосовувалася тепер стриманіше, ніж за Сталіна, вона й надалі, поза всяким сумнівом, зосереджувалася в руках партії і вживалася з метою поширення радянської могутності за кордоном і забезпечення цілковитого контролю в самій країні...

? Як автор джерела визначив нові риси в політичному житті СРСР у 1964—1985 рр.?

розвитку відіграли засоби масової інформації, які оприлюднювали раніше недоступні громадськості матеріали. Завдяки цьому відкрилося чимало прихованих сторінок радянського минулого. У 1990 р. з'явився закон «Про пресу», який проголосив недопущення цензури і свободи преси.

Розпочалося здійснення політичних реформ. Відповідно до нового виборчого закону, у 1989 р. на альтернативній основі відбулися вибори делегатів на I з'їзд народних депутатів СРСР. Із 250 депутатів лише 100 осіб представляли КПРС. У країні з'явилися новий постійний законодавчий орган — Верховна Рада СРСР та Комітет конституційного нагляду, що здійснював контроль за дотриманням законності. У березні 1990 р. статтю 6 Конституції СРСР, що закріплювала панівне становище КПРС, було скасовано. У той самий час у країні запровадили посаду президента. М. Горбачов став першим (і останнім) президентом СРСР.

У 1990 р. в радянських республіках активувався національно-визвольний рух. Навесні-влітку Литва, Латвія, Естонія, Росія, Україна та інші радянські республіки прийняли декларації про державний суверенітет. Негативним проявом національних рухів стало виникнення міжнаціональних конфліктів. Кризові сутички відбулися в Нагорному Карабаху, Сумгаїті та Фергані.

У березні 1991 р. відбувся всесоюзний референдум із питання збереження СРСР. За це

висловилися 70 % учасників, проте подальша доля СРСР залишалася неясною. Робота над новим союзним договором унаочнила існування між керівниками республік і центром суттєвих суперечностей.

19—21 серпня 1991 р. представники консервативних сил, які хотіли зберегти давні порядки і СРСР, здійснили спробу державного перевороту. Він зазнав невдачі. КПРС було заборонено, активізувалися демократичні перетворення. 23 серпня — 1 вересня 1991 р. незалежність проголосили Естонія, Латвія, Україна, Молдавія, Азербайджан, Узбекистан і Киргизстан. Стало зрозумілим, що підписання нового союзного договору не відбудеться.

8 грудня 1991 р. в Білоруській урядовій резиденції в Біловезькій пущі представники Білорусі (С. Шушкевич), Росії (Б. Єльцин) та України (Л. Кравчук) прийняли заяву, що «Союз СРСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування». Одночасно вони підписали Угоду про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД). 25 грудня 1991 р. М. Горбачов склав свої повноваження президента СРСР.

У зовнішній політиці в період «перебудови» СРСР на перше місце поставив загальнолюдські цінності й припинив втручатися в життя країн Центрально-Східної Європи. Це дозволило завершити період «холодної війни» і розпочати подолання наслідків конфронтації між Заходом і Сходом.

- ? 1. Як змінилося суспільно-політичне життя СРСР у 1985—1991 рр.? 2. Про розпад СРСР американський політолог З. Бжезинський писав: «Подібно до багатьох попередніх імперій, Радянський Союз урешті-решт розпався на фрагменти, ставши жертвою не стільки прямої військової поразки, скільки дезінтеграції, прискореної економічними і соціальними напруженнями». Поясніть, як ви розумієте цю думку. Наведіть факти, що її підтверджують або спростовують. 3. Наведіть приклади впливу змін, що відбувалися в цей період в СРСР, на події у країнах Центрально-Східної Європи.

Узагальнення знань

за розділом III. Держави Центрально-Східної Європи: трансформаційні процеси

Тестові завдання

для підготовки до тематичного оцінювання за розділом III.
Держави Центрально-Східної Європи: трансформаційні процеси

РОЗДІЛ IV. ДЕРЖАВИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ: ВИБІР ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ

§ 18. Японія

1 АМЕРИКАНСЬКА ОКУПАЦІЙНА ПОЛІТИКА В ЯПОНІЇ. «ЛІНІЯ ДОДЖА». 2 вересня 1945 р. на американському лінкорі «Міссурі» представники Японії підписали акт про капітуляцію. Через три дні на Японські острови висадилися американські війська.

Американська окупаційна адміністрація діяла згідно з принципами демократизації, демілітаризації, декартелізації Японії. У жовтні 1945 р. вона видала декрет про звільнення політичних в'язнів і про дозвіл створювати профспілки й політичні партії. Проголошувалися демократичні свободи, 8-годинний робочий день, право на колективний договір, мінімальну відпустку (один тиждень). Ліквідовувалися найбільші промислові корпорації (дзайбацу): «Міцубісі», «Міцудзі», «Сумітомо». Відбувся Токійський судовий процес над головними воєнними злочинцями.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Імператора **Хірохіто** японці вважали богом. Він правив під іменем Сьова («Освічений світ»). Для військ союзників імператор був одним із найзапекліших ворогів. Однак після поразки Японії Хірохіто не потрапив під воєнний трибунал, а став «символом демократії», і після смерті його вшановували як милосердного «батька нації». Скласти уявлення про діяльність імператора дуже складно. Це пов'язано з тим, що імператори Японії не залишають після себе жодних записів (мемуари, щоденники, листи), крім віршів, які є настільки абстрактними, що ідентифікувати події, які вони описують, майже неможливо. Незважаючи на таку закритість, окремі привселюдні дії імператора стали важливими для країни. Так, його виступ по радіо 15 серпня 1945 р. зупинив опір країни в Другій світовій війні. Це було перше звернення імператора до народу, коли піддані почули його голос. Після окупації країни американськими військами імператор уникнув покарання за воєнні злочини. Керівництво США дослухалося до порад вчених. Так, дослідниця Р. Бенедикт зазначала, що скасування династії або засудження Хірохіто призведе до втрати керованості Японії. А японіст С. Єлисеєв ще напередодні атомних бомбардувань писав: «Якщо ви знищите Кіото — японці ніколи вам не пробачать, тому що звідси походять японські імператори». За наполяганням американського уряду на початку 1946 р. імператор Хірохіто офіційно відмовився від статусу «Божественний», а також здійснив першу подорож країною, зустрічаючись із підданими.

У подальші роки Хірохіто брав активну участь у житті Японії. Він виконував значну частину функцій голови держави: спілкувався з народом, відвідував спортивні змагання й свята. Імператор відіграв помітну роль у відновленні позитивного іміджу японської дипломатії. Він здійснював закордонні поїздки, де мав зустрічі з лідерами інших держав. Хірохіто перебував на троні ще 40 років і помер у 1989 р. За цей час країна повністю змінилася, але національний дух японської нації зберігся.

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: характеризувати розвиток Японії в 1945 р. — на початку XX ст.; визначати основні пріоритети в розвитку країни; указувати на наслідки американської окупаційної політики Японії.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Що зумовило вступ Японії у Другу світову війну? **2.** Які японські міста зазнали атомного бомбардування?

Імператор Хірохіто (ліворуч, 1926—1989 рр.) під час першої поїздки Японією. Лютий 1946 р.

Джозеф Додж на обкладинці журналу «Тайм». 1955 р.

? Чим уславився Дж. Додж?

Ці заходи активізували громадсько-політичне життя. По-стали провідні політичні партії країни — **Соціалістична партія Японії (СПЯ)**, Ліберальна, Демократична партії та інші.

У 1946 р. в країні були проведені перші парламентські вибори, на яких перемогли правочентристські партії.

Парламент прийняв нову **Конституцію**, розроблену американськими радниками, яка набула чинності **3 травня 1947 р.** Імператор зрікався «божественного походження» і залишався символом держави (імператорський трон продовжував посідати Хірохіто). У країні було проголошено всі демократичні права. Згідно зі статтею 9 Конституції Японії заборонялося створювати армію, вона відмовлялася від війни як засобу вирішення суперечок між державами. Відповідно до нової Конституції було проведено вибори, на яких перемогу здобула СПЯ.

У 1946 р. в Японії було розпочато аграрну реформу. Орендарі ставали власниками орендованих ділянок, землі відсутніх поміщиків переходили до селян, в інших випадках землю викупували й теж розподіляли між селянством. Завдяки аграрній реформі було створено місткий внутрішній ринок, місто отримало дешеву робочу силу.

У 1947 р. в Японії було проведено реформу школи й освіти. Школа була відділена від церкви, а церква — від школи. У школі заборонялося пропагувати насильство й війну. Освіта стала світською, загальною. Запроваджувалася безкоштовна початкова освіта. У результаті цих реформ було остаточно ліквідовано пережитки минулого, японське суспільство набирало рис сучасного.

Проте в перші післявоєнні роки у країні панували повна розруха й занепад, не вистачало найнеобхіднішого. Японія втратила свої колонії, які були головними джерелами постачання сировини.

ОКУПАЦІЙНА ПОЛІТИКА США В ЯПОНІЇ

Заходи	Зміст
Розпуск дзайбацу	Ліквідація мілітаризації і надмірної концентрації економіки. Відновлення конкуренції, вільного ринку
Суд над воєнними злочинцями	Засудження і страта винних у втягуванні Японії в загарбницьку війну, яка призвела до національної катастрофи. Засудження японського мілітаризму та агресивної зовнішньої політики
Демократизація політичного життя	Відновлення багатопартійності. Проведення вільних виборів
Прийняття Конституції	Закладення основ демократичного суспільного розвитку. Збереження японських національних традицій і символів. Викорінення мілітаристського духу
Аграрна реформа	Ліквідація великих землеволодінь. Формування фермерського господарства
Освітня реформа	Відокремлення школи від церкви, а церкви — від школи. Заборона пропагувати насильство й війну
Реформи Дж. Доджа (податкової і фінансової систем)	Заміна державних субсидій на комерційні банківські кредити. Підвищення прибуткового податку

Розгортання «холодної війни» зумовило зміну в ставленні США до Японії. Із розбитого ворога вона перетворилася на форпост боротьби із СРСР. Щоб покращити становище в країні, американський уряд узявся за стабілізацію економіки й фінансів. Для цього в 1949 р. в Японію була направлена комісія з американської політичної та економічної спільноти на чолі з **Джозефом Доджем**, який уже мав досвід проведення грошової реформи в Німеччині. Комісія розробила жорсткі заходи, які отримали назву «**лінія Доджа**».

Тривалий час Японія існувала за рахунок допомоги США (було отримано допомоги на 2 млрд доларів), а необхідно було запустити японську економіку на новій основі. Тепер американські кредити набули комерційного й адресного характеру, зменшувалися ціни, заморожувалися зарплати, встановлювався фіксований обмінний курс єни. Також було модернізовано податкову систему Японії: зменшувалися податки з перспективних галузей виробництва; збільшувався прибутковий податок. Були створені умови для залучення іноземних інвестицій.

Ці заходи за короткий термін сприяли подоланню інфляції і дали поштовх до активізації економічного життя. До початку 1950-х рр. Японія досягла довоєнного рівня виробництва.

2 підписання мирного договору. Протягом тривалого часу не було врегульовано питання мирного договору США з Японією. Для США, крім того, стало зрозуміло, що такий договір із Японією може бути укладений тільки в разі одночасного підписання угоди про військовий союз, який би дав право США тримати в Японії війська. У Японії ця ідея не мала одностайного схвалення.

У **вересні 1951 р.** в **Сан-Франциско** зібралася мирна конференція за участю делегацій із 42 країн, на якій було укладено мирний договір із Японією. За умовами договору Японія визнавала незалежність Кореї та відмовлялася від претензій на Курильські острови, Південний Сахалін, Тайвань та ряд інших островів. Представники СРСР, Польщі, Чехословаччини відмовилися поставити підписи під договором, наполягаючи на запрошенні для участі в роботі конференції делегацій комуністичного Китаю, Монголії та інших своїх союзників. Крім того, СРСР вимагав вивести з Японії американські війська й ліквідувати військові бази США.

У **1952 р.** між Японією і США був укладений «договір безпеки». За його умовами США отримали право розмістити свої війська на Японських островах, а Японії було дозволено створити сили самооборони, на які можна було витрачати 1 % валового національного доходу.

У **1960 р.** між Японією і США був підписаний договір про взаємне співробітництво й гарантії безпеки. Він передбачав автоматичний вступ Японії у війну із СРСР на боці США в разі потреби.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Після смерті Й. Сталіна відносно Японії із СРСР покращилися. У червні 1955 р. в Лондоні почалися радянсько-японські переговори. Радянський уряд погодився передати Японії два острови Малої Курильської гряди — Хабомаї і Шикотан за умови остаточного врегулювання територіальних відносин. Крім того, СРСР зажадав виведення з Японських островів американських військ. Японія відмовилася. Тоді сторони домовилися відновити дипломатичні відносини, відклавши підписання мирного договору. У жовтні 1956 р. було підписано спільну декларацію, що передбачала припинення стану війни між СРСР і Японією, відновлення дипломатичних і консульських відносин. Сторони домовилися вирішувати суперечки мирним шляхом, утримуватися від загрози сили або її застосування. СРСР підтримував прохання Японії стати членом ООН. У 1957 р. між двома країнами було укладено торговельну угоду. Проте подальшого прогресу в розв'язанні територіальних проблем («Північних територій») між Японією та СРСР (від 1991 р. — із Росією) до сьогодні так і не досягнуто.

Прем'єр-міністр Японії Сігєру Йосіда підписує мирний договір. Сан-Франциско (США). Вересень 1951 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

11 березня 2011 р. біля східного узбережжя Японії стався землетрус потужністю 9 балів, унаслідок якого виникло цунамі, що завдало величезної шкоди прибережним районам і призвело до загибелі понад 15,8 тис. осіб. Ще 2,5 тис. осіб зникли безвісти. На розташованій уздовж берегової лінії атомній електростанції Фукусіма-Даїчі сталася аварія. У результаті вибухів 12, 14 і 15 березня в навколишнє середовище потрапили значні обсяги радіоактивних речовин (радіонуклідів). Це призвело до забруднення акваторії океану та прилеглих територій.

3 ЯПОНСЬКЕ «ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО». ЕТАПИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ЯПОНІЇ.

Із середини 1950-х рр. почалося 15-річне небачене зростання економіки Японії, у результаті якого змінилися сама країна та її значення у світі. У 1961—1970 рр. темпи зростання становили 11 % на рік. У 1968 р. Японія посіла друге місце в західному світі за обсягом ВВП і вийшла на перше місце за виробництвом сталі, кораблів, радіоприймачів, телевізорів, магнітофонів, копіювальної техніки, фотоапаратури. У 1981 р. вона посіла перше місце за виробництвом легкових автомобілів.

Після швидкого економічного зростання країна зіткнулася з економічними труднощами. Економічна криза 1970-х рр. та її наслідки сильно позначилися на Японії. Уряд і японський бізнес розпочали програму структурної перебудови економіки. Центр ваги було вирішено перенести з енергоємних і матеріаломістких галузей (чорна і кольорова металургія, суднобудування, виробництво пластмас і штучних волокон) у наукоємні галузі (електроніка, радіотехніка, виробництво засобів зв'язку, ЕОМ, роботів тощо), які споживають мало сировини та енергії, але потребують кваліфікованих інженерів та робітників. Реалізація цієї програми зумовила зростання державних витрат та інфляцію. Із 1982 р. уряд Японії на чолі з **Ясухіро Накасо** почав здійснювати антиінфляційний курс, скорочувати державні витрати, сприяти розвитку ринкових відносин. Були знижені податки з підприємців, почалася приватизація залізниць і телекомунікацій. Курс Я. Накасо був схожим із тим, що здійснювали Р. Рейган, М. Тетчер, Г. Коль та інші. Зіткнувшись у роки кризи зі спробою багатьох країн обмежити експорт японських товарів, японський бізнес узявся за експорт капіталів, створюючи виробничі потужності в інших країнах. У 1980-ті рр. Японія стала одним із найбільших світових інвесторів.

Однак **наприкінці 1991 р.** після 30-річного зростання економічна ситуація в країні ускладнилася. Темпи зростання в 1990-ті рр. не перевищували 1 % на рік. Крім того, Японія опинилася перед загрозою ще й фінансової кризи, яка завдала

Причини і передумови японського «економічного дива»

▶ Реформи, проведені американською окупаційною адміністрацією (аграрна, податкова та інші) ▶ Відносна дешевизна робочої сили ▶ Відсутність військових витрат ▶ Значні інвестиції в промисловість (більші, ніж в інших країнах) ▶ Традиційна бережливість японців (через банки їхні заощадження перетворювалися на виробничі інвестиції); довіра до банківської системи ▶ Зважена економічна політика: контроль над зовнішньою торгівлею, закупівля новітніх технологій, сприяння модернізації ▶ Широке використання технічних досягнень у виробництві товарів масового споживання	▶ Орієнтація виробництва на експорт ▶ Висока кваліфікація й дисципліна робітництва ▶ Патріотизм більшої частини населення, готовність купувати власну продукцію ▶ Традиційна система найму — патерналізм (робітник улаштовується на роботу й працює до виходу на пенсію; заробітна плата прив'язана до стажу роботи; заохочується лояльність своїй фірмі, яка навіть у скрутні часи не звільнить робітника) ▶ Кредити США й військові замовлення в роки війни в Кореї та В'єтнамі ▶ Наявність американських військових баз ▶ Політична стабілізація

Сінкансен — мережа швидкісних залізничних ліній у Японії. Перша лінія була відкрита в 1964 р.

Пожежа на АЕС у префектурі Фукусіма. 2011 р.

? Якими були причини й наслідки пожежі на електростанції?

серйозного удару не лише по самій Японії (на третину впала капіталізація японської економіки — сукупна вартість акцій японських підприємств), але й по країнах Далекого Сходу й Південно-Східної Азії. Азіатська криза зачепила також Латинську Америку, Росію, Україну та інші держави.

У ХХІ ст. Японія стабілізувала економічне становище, було проведено модернізацію системи державного управління й бізнесу. Проте здійснити прорив в економічному зростанні не вдалося. Крім того, Японії довелося зазнати руйнівних наслідків природних стихій (землетруси, цунамі).

4 ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ЯПОНІЇ. На тлі економічного зростання відбулася політична стабілізація життя країни. Із 1955 р. при владі незмінно перебувала **Ліберально-демократична партія (ЛДП)**, яка у внутрішній політиці дотримувалася курсу на розвиток ліберальної демократії та соціально спрямованої економіки, у зовнішній — на співробітництво зі США. Головною опозиційною партією була СПЯ, яка виступала за нейтралітет країни. У 1964 р. утворилася ще одна опозиційна партія — Каммейто, яка виступила за третій шлях розвитку країни з опорою на середній клас.

У внутрішньому житті Японії в 1970-ті рр. розпочалися труднощі. Оскільки ЛДП незмінно перебувала при владі, питання про призначення прем'єр-міністра фактично почали вирішуватися не в парламенті, а всередині партії. У ній склалося кілька ворогуючих фракцій, лідери яких домовилися між собою про склад уряду. Так виникли сприятливі умови для зловживань та корупції. Найбільшим скандалом була справа «Локгід», яка закінчилася арештом і засудженням прем'єр-міністра **Какуея Танака**. Крім того, відбулася ще низка політичних скандалів. Це послабило авторитет ЛДП. У 1993 р. суперечки всередині ЛДП викликали розкол, і на парламентських виборах вона зазнала поразки. До влади прийшов блок опозиційних партій на чолі із Соціалістичною партією. У той самий час у провідних

ЦІКАВІ ФАКТИ

Жахливою подією в історії Японії стали хімічні атаки в токійському метро, здійснені членами екстремістської релігійної секти «Аум Сінрікьо» в 1995 р. Під час цього терористичного акту загинуло 12 і було отруєно щонайменше 5 тис. осіб.

Постраждалі під час хімічної атаки в токійському метро. 1995 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

У 1989 р. імператорський трон успадкував принц Акіхіто. Відтоді в Японії почався новий період національного літочислення — Хейсей («мирне правління»). Хоча імператор у Японії є символічною фігурою, за час його правління відбулися важливі зміни. Він був першим з імператорського двору, хто одружився з особою, яка не належала до аристократичного роду (Сьоді Мітіко). Акіхіто та Мітіко в сімейному житті вдалося досягти відносної свободи від суворих палацових традицій. Незважаючи на постійну зайнятість в офіційних заходах, подружжя самостійно виховувало дітей: двох синів та дочку. Імператор також займався науково-дослідною діяльністю, вивчав морську фауну. 1 січня 2019 р. за бажанням Акіхіто достроково трон було передано його старшому синові Нарухіто.

Акіхіто — імператор Японії (1989—2019 рр.)

? Коли імператор Акіхіто передав владу старшому синові?

партіях стався розкол, зумовлений розбіжностями у визначенні подальшого розвитку країни. У 1996—2009 рр. члени ЛДП очолювали уряд, але колишньої могутності й авторитету партія вже не мала. У 2009 р. ЛДП була змушена поступитися владою лівоцентристській **Демократичній партії Японії (ДПЯ)**, що перебувала при владі до 2012 р. На позачергових виборах ЛДП знову повернула собі владу. Таким чином, у країні фактично сформувалася двопартійна система, де за владу змагаються дві провідні ліберальні партії: ЛДП і ДПЯ.

5 ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ КУРС. У 1950-ті рр. японська дипломатія не вирізнялася особливою активністю. У 1960-ті рр. міжнародна позиція Японії стала вразливою через однобічну орієнтацію на США. Так, у 1971 р. США, прагнучи вирішити свої економічні проблеми, в односторонньому порядку без попередження обмежили експорт Японії в США й девальвували долар. Одразу після цього було оголошено про візит президента США Р. Ніксона в Китай, і теж без консультацій із Японією, для якої відносини з Китаєм були першочерговою проблемою. Такі дії США змусили Японію порушити питання про самостійну зовнішню політику. У 1972 р. уряд здійснив заходи, спрямовані на розширення економічних зв'язків Японії. Між Японією та Китаєм було відновлено дипломатичні відносини й розпочато роботу над мирним договором. Від США Японія домоглася відновлення свого суверенітету над островом Окінава.

У 1980-ті рр. пріоритети зовнішньої політики Японії змінилися. У відносинах із СРСР вона посіла більш жорстку позицію. Питання розширення економічних зв'язків тісно пов'язувалося з вирішенням територіального питання. Проте це не дало бажаного результату. Японія намагалася стати постійним членом Ради Безпеки ООН. У 1990-ті рр. країна проводила обережну зовнішню політику, віддаючи перевагу традиційним зв'язкам. На початку XXI ст. зовнішньополітичний курс країни був знову спрямований на вихід на більш широку міжнародну арену. Наприкінці 2003 р. японські війська вперше за післявоєнну історію було відправлено за межі країни. Японський контингент (500 осіб) опинився в Іраку для стабілізації

ЕТАПИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЯПОНІЇ

Етапи	Характеристика
I. 1950—1960-ті рр.	Повна підпорядкованість зовнішньополітичному курсу США. Відмова від визнання кордонів, що склалися після Другої світової війни із СРСР і Китаєм
II. 1970—1980-ті рр.	Пріоритетний розвиток відносин із країнами — членами Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН). Нормалізація відносин із Китаєм. Жорстка позиція щодо Північних територій
III. 1990-ті рр. — початок XXI ст.	Перехід до «глобального співробітництва» зі США. Безстрокове продовження в 1989 р. договору 1960 р. про розміщення американських баз і військ

становища в країні після повалення режиму С. Хусейна. Також Японія заявила про створення власної системи протиракетної оборони на випадок удару з боку Північної Кореї (КНДР).

Японія є важливим партнером для України. Так, японські інвестиції важливі для модернізації виробництва України відповідно до екологічних норм, для створення очисних споруд комунальних господарств. Також японські фірми відкрили свої філіали з виробництва запасних частин для автомобілів. Японія чітко заявила про підтримку України в протистоянні російській агресії. Україна, у свою чергу, підтримує Японію в питанні Північних територій і ділиться з Японією екологічними квотами.

ВИСНОВКИ

■ Після поразки у Другій світовій війні Японія відмовилася від загарбницької зовнішньої політики. Уряд країни здійснив економічні й політичні реформи, які заклали основи економічного процвітання й становлення демократичного суспільства.

■ Сучасна Японія — високорозвинена багата держава, один із центрів світової економіки.

■ Японський народ зумів поєднати запозичення зарубіжного досвіду й досягнень із традиційними цінностями, створивши унікальну японську модель розвитку.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

 1. Коли було підписано акт про капітуляцію Японії? 2. До якого року Японія перебувала під окупацією США? 3. Які території втратила Японія за договором, підписаним у Сан-Франциско? 4. Коли між Японією і США було підписано союзний договір? 5. Яка партія майже незмінно перебувала при владі в Японії з 1955 до 2009 р.? 6. На які роки припадає період японського «економічного дива»?

 7. Охарактеризуйте окупаційну політику США в Японії. Якими були її наслідки та результати? 8. Визначте роль у розвитку Японії союзницьких відносин зі США. 9. Чим була зумовлена криза 1990-х рр.? Якими були її наслідки? 10. Що лежить в основі зовнішньополітичного курсу Японії? Чи відповідає він її економічному потенціалу?

 11. Обговоріть у групах. Якими були складові японського «економічного дива»? 12. Визначте та охарактеризуйте основні етапи економічного розвитку Японії. Складіть таблицю.

Етапи (роки)	Характеристика

13. Укажіть особливості політичного розвитку країни. Чим можна пояснити домінування в політичному житті Ліберально-демократичної партії?

 14. Проведіть дискусію за проблемним питанням: «Чому до сьогодні не розв'язана проблема Північних територій?».

§ 19. Китай

1 ЗАВЕРШЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ. ПРОГОЛОШЕННЯ КНР. Закінчення Другої світової війни загострило суперечності між **Комуністичною партією Китаю (КПК)** і Гомінданом у боротьбі за владу. 10 жовтня 1945 р. сторони підписали Угоду про мир і національне відродження. Проте фактично ця угода була перемир'ям у боротьбі за владу.

Навесні 1946 р. СРСР вивів свої війська з Маньчжурії, а контроль над цією територією було передано комуністам, які також отримали значну кількість японської трофейної зброї.

Виведення радянських військ розв'язало руки Гоміндану для поширення своєї влади на Південно-Східний Китай. У містах, куди вступали війська Чан Кайші, ліквідовувалися місцеві органи влади, створені КПК. Такі дії викликали сутички

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: характеризувати розвиток Китаю в другій половині XX — на початку XXI ст.; визначати причини перемоги комуністичних сил у громадянській війні; указувати на наслідки комуністичних експериментів у країні.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли Китай став жертвою японської агресії напередодні Другої світової війни? 2. Боротьба яких політичних сил призвела до тривалої громадянської війни в Китаї?

ЦІКАВІ ФАКТИ

Частиною масштабної кампанії в Китаї в боротьбі із сільськогосподарськими шкідниками стало винищення горобців. Ця боротьба була організована з ініціативи Мао Цзедуну в межах політики «великого стрибка».

Задум полягав у знищенні «чотирьох шкідників»: шурів, комарів, мух і горобців. Велася активна пропаганда, яка пояснювала, що горобці масово поїдають зерна врожаю, завдаючи національному господарству величезних збитків. Відомо, що горобець не може протриматися в повітрі більше ніж 15 хвилин. Отже, усі китайські селяни й городяни, у тому числі діти, мали протягом цього часу голосно кричати, бити в казани, барабани, розмахувати ганчірками й палицями, стоячи на дахах будинків, щоб налякати птахів і позбавити їх прихистку. Виснажені пташки падали на землю мертвими.

У ході цієї кампанії лише за три дні в Пекіні та Шанхаї було знищено 900 тис. горобців, а до грудня 1960 р. ця цифра зросла майже до 2 млрд.

Рік по тому врожаї справді покращилися. Проте далися взнаки й наслідки відсутності горобців: гусинь та сарана поїдали все, що походило. У результаті настав голод, який забрав близько 30 млн людських життів. Ще однією причиною голоду була колективізація, яка теж призвела до зменшення врожаїв.

Урешті-решт кампанію було визнано помилковою. Мао Цзедун прийняв особисте рішення припинити боротьбу з горобцями, а четвертим шкідником замість них «призначили» клопів.

Щоб відновити втрачене птаство, до Китаю завозили горобців із Канади та СРСР.

між Національно-визвольною армією Китаю (НВАК) та армією Гоміндану. У своїх діях Чан Кайші спирався на підтримку США, які озброїли його армію. Проте швидкого успіху йому не вдалося досягти, розпочалася нова фаза громадянської війни.

Після року жорстоких боїв НВАК зупинила стратегічний наступ військ Гоміндану й сама перейшла в контрнаступ (липень 1947 р.). У серпні 1948 — січні 1949 р. НВАК здобула перемоги у трьох найбільших битвах: Ляоши-Шеньянській, Хуайхайській, Бейтін-Тяньцзінській. У квітні 1949 р. НВАК форсувала Янцзи й швидко просувалася на південь. Залишки військ Чан Кайші було евакуйовано на острів Тайвань.

На територіях, які переходили під контроль КПК, проводилась аграрна реформа (ліквідовували поміщицьке землеволодіння, землю передавали у власність селянству), яка забезпечила підтримку комуністів із боку селянства. 30 червня 1950 р. ці заходи були закріплені законом. У цей самий час розпочався й процес колективізації селянських господарств.

Здійснювалася націоналізація великих промислових підприємств, банків, залізниць, власності іноземного капіталу. Було встановлено монополію зовнішньої торгівлі й контроль над імпортом закордонних товарів. Проте економіка залишилася багатоукладною, комуністи не конфіскували власність тих, хто їх підтримував. Починаючи з 1956 р. шляхом викупу приватний сектор поступово перетворювався на державний.

1 жовтня 1949 р. Мао Цзедун на площі Тяньаньмень у Пекіні проголосив утворення **Китайської Народної Республіки (КНР)**. Були встановлені дипломатичні відносини з багатьма країнами Європи та Азії.

У грудні 1949 р. Мао Цзедун відвідав СРСР. **14 лютого 1950 р.** було підписано договір про дружбу, союз і взаємну допомогу. Захід не визнавав нової держави — її місце в ООН до 1971 р. займали представники Гоміндану.

У 1950 р. вся континентальна частина Китаю, крім Тибету, була звільнена від військ Чан Кайші, які евакуювалися на острів Тайвань під захист США та в Бірму. Це поклало початок розколу Китаю. Континентальний і острівний Китай пішли різними шляхами економічного, соціального та ідеологічного розвитку.

25 жовтня 1950 р. війська КНР вступили у війну в Кореї. Від поразки прорадянський режим **Кім Ір Сена** було врятовано ціною життів 1 млн китайських солдатів.

2 ПОЧАТОК СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА. «ВЕЛИКИЙ СТРИБОК». Із 1953 р. китайський уряд узяв курс на індустріалізацію і націоналізацію приватної власності, яка була завершена до кінця 1955 р. Перший п'ятирічний план (1953—1957 рр.) вдалося успішно реалізувати. Значну допомогу КНР надав СРСР. Було побудовано 250 підприємств і підготовлено 20 тис. спеціалістів.

У лютому 1957 р. Мао Цзедун у промові «Про правильне вирішення суперечностей серед народу» виклав зважені пропозиції щодо розвитку Китаю соціалістичним шляхом. Проте

вже в середині 1958 р. Мао Цзедун, спираючись на успіхи першої п'ятирічки, виступив з ініціативою форсувати економічний розвиток (політика «**трьох червоних знамен**») і здійснити «**великий стрибок**» із метою побудови комуністичного суспільства. Напередодні й після проголошення політики «великого стрибка» розгорнулася широка кампанія, спрямована на боротьбу з «правим ухилом» (деяких діячів КПК звинувачували в прихильності до капіталістичного шляху розвитку, за що вони зазнали репресій). Головним засобом побудови «світлого майбутнього» мала стати комуністична, тобто безкоштовна праця під гаслом «Три роки наполегливої праці — десять тисяч років щастя». Замість сільськогосподарських кооперативів створювалися «народні комуні», які об'єднували по 20 тис. осіб. У цих комунах усе, у тому числі присадибні ділянки, усуспільнювалося, вводився зрівняльний принцип розподілу. Життя селянства було жорстко регламентовано: вони строем ходили на роботу, харчувалися разом у їдальні.

У промисловості було вирішено прискорити індустріалізацію. У країні виник масовий рух за збільшення виробництва чавуну й сталі. Уся країна була вкрита примітивними глиняними «домнами».

Одночасно серйозні корективи було внесено і в зовнішню політику. Намагаючись прискорити розвиток Китаю, Мао Цзедун прагнув наблизити світову революцію. Він вважав, що соціалізм має достатньо сил для наступу на капіталізм, і заради його знищення можна пожертвувати мільйонами людей. Такий зовнішньополітичний курс призвів до полеміки КПК із КПРС, а зрештою до розриву між СРСР та КНР. Обидві сторони звинувачували одна одну у відході від марксизму-ленінізму.

Тим часом «великий стрибок» зазнав краху. Промислове й сільськогосподарське виробництво скоротилося. Існував великий дефіцит необхідних товарів, населення голодувало. У 1959 р. Мао Цзедун уперше почув критику на свою адресу.

Із 1960 до 1965 р. в Китаї відбувався процес ліквідації руйнівних наслідків «великого стрибка». Країна поверталася до нормального поступового розвитку економіки. Проте Мао Цзедун вважав припинення «великого стрибка» лише перепочинком і наполягав на правильності обраного курсу. У країні

Боротьба із горобцями. Кінець 1950-х рр.

? Якими були мета й наслідки боротьби із горобцями?

Домашня металургійна піч. 1958 р.

«ВЕЛИКИЙ СТИБОК»

Заходи	Результати
- Ідеологічна боротьба з «правим ухилом» у партії. - Безкоштовна праця під гаслом «Три роки наполегливої праці — десять тисяч років щастя». - Створення «народних комун». - Прискорення індустріалізації. Масовий рух за збільшення виробництва чавуну й сталі. «Підштовхування» світової революції	- Початок політичних репресій. - Повний занепад сільського господарства й промисловості. - Дезорганізація економічного життя. - Ідеологічне протистояння між Китаєм і СРСР, яке згодом призвело до розриву відносин. - Поширення в країнах «третього світу» маоїстських комуністичних партій, які розгорнули збройну боротьбу проти існуючих режимів. - Розкол серед країн «соціалістичного табору»

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Із листівки хунвейбінів (1966 р.)

В усіх театрах, кінотеатрах, книжкових крамницях тощо слід розмістити портрети Мао Цзедуну.

Старі звичаї мають зникнути!

Слід ліквідувати ресторани вищого класу!

Гасло варто писати червоними, а не золотими літерами!

Вивчення творів Мао Цзедуну потрібно починати в дитячих садках!

Інтелігенція має поїхати працювати в село!

Слід харчуватися разом, а також відновити мораль перших народних комун 1958 р.!

Слід відмовитися від використання парфумів, прикрас, косметичних засобів та одягу непролетарського характеру!

Слід ліквідувати залізничні вагони першого класу та салон-вагони!

Не слід робити фото, що рекламують так звану жіночу красу!

Слід розправитися зі старим живописом, який зловживав неполітичною тематикою, зображенням бамбукових дерев! Не можна допустити того, щоб картини не відповідали ідеям Мао Цзедуну!

? 1. До чого закликали хунвейбіни? 2. До яких наслідків це призвело?

Хунвейбіни. Листівка

й партії виникла справжня опозиція щодо його курсу. У цей час Мао Цзедун повернувся до ідеї посилення класової боротьби на шляху побудови соціалізму. Це стало основою для розгортання в країні «великої пролетарської культурної революції».

З «КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ». Підґрунтям «культурної революції» стали ідеї Мао Цзедуну про існування «класової боротьби в соціалістичному суспільстві» та «загострення класової боротьби й продовження революції за диктатури пролетаріату». Основним ворогом оголошували внутрішній і міжнародний ревізіонізм (перегляд марксистсько-ленінського вчення з метою викорінення його революційності). Для боротьби з ревізіонізмом у 1965 р. Мао Цзедун закликав до «великої пролетарської культурної революції».

«Культурна революція», яка почалась у 1966 р., була спрямована на те, щоб усунути з партії та державного керівництва всіх незгодних із політикою Мао Цзедуну; нав'язати Китаю схему розвитку «казарменого комунізму» (поширювалося гасло «Усій країні вчитися в армії»).

Було створено групу в справах «культурної революції», до складу якої, зокрема, увійшли Чень Бода (секретар Мао Цзедуну), Цзян Цин (дружина Мао Цзедуну), Чжан Чуньцяо (секретар Шанхайського міськкому), Кан Шен (секретар ЦК КПК, контролював органи державної безпеки). У країні почав формуватися «культ особи» Мао Цзедуну.

У боротьбі з опозицією, яка мала серйозну підтримку в партійному й державному апараті, Мао Цзедун спирався на молодіжні штурмові загони **хунвейбінів** («червоні охоронці»). Хунвейбіни були вдягнені в уніформу та носили із собою маленьку червоненьку книжечку із цитатами Мао Цзедуну.

Заняття у школах і вищих навчальних закладах було припинено, почалося переслідування інтелігенції, членів партії, комсомолу. У першу чергу хунвейбіни розгромили Пекінський університет. За ним почалися погроми й інших вищих навчальних закладів. З особливою ненавистю хунвейбіни ставилися до вчителів і «всіх інших очкариків». Їх били, із них знущалися. На вулицях влаштовували багаття з «буржуазних» книг, платівок, модних речей і культурних цінностей.

Наступний удар хунвейбінів був спрямований проти «буржуазних штабів». Пропонувалося повністю розгромити або паралізувати діяльність керівних партійних центрів і місцевих організацій КПК, народних комітетів, масових організацій робітництва, а потім створити нові революційні органи влади. Із цим завданням також впоралися хунвейбіни й подібні до них загони **цзаофанів** («бунтарі»), утворені для сприяння «культурній революції» в робітничому середовищі.

На початку 1967 р. хунвейбіни і цзаофани розгорнули кампанію із захоплення влади. Їхні дії спричинили хаос та масове насильство. Домігшись свого, Мао Цзедун, щоб угамувати безладдя, наприкінці 1967 р. застосував проти хунвейбінів і цзаофанів армію. У результаті 10 млн молодих людей було

направлено на перевиховання в села. Проте здобута перемога не здавалася Мао Цзедуну повною. Його гнітив вплив давнього соратника **Лінь Бяо**, якого було призначено наступником вождя. Спроба усунути його від влади ледь не призвела до перевороту, організованого прихильниками Лінь Бяо. Проте переворот не вдався, а змовники загинули в авіакатастрофі 13 вересня 1971 р. на території Монголії.

Позбувшись опозиції в партійному й державному керівництві, Мао Цзедун вирішив узяти під контроль армію. Щоб нейтралізувати її вплив, він почав відновлювати партійні й державні органи, що свідчило про відхід від початкових ідей «культурної революції». Усі здобутки боротьби Мао Цзедун закріпив у Конституції. Були реабілітовані деякі партійні діячі, що зазнавали переслідувань, зокрема майбутній архітектор китайських реформ **Ден Сяопін**. Здавалося, країна поверталася до нормального життя.

Проте це влаштовувало не всіх. Цзян Цин створила групу зі своїх прихильників (її згодом назвали «Банда чотирьох»), що намагалася продовжити політику «культурної революції». Їй протистояли помірковані діячі партії на чолі із **Хуа Гофеном**. Після смерті Мао Цзедуну **9 вересня 1976 р.** спалахнула гостра боротьба за владу, у якій перемогу здобув Хуа Гофен.

Так завершився трагічний період історії Китаю, жертвами якого стали 100 млн осіб.

4 ПОЛІТИКА РЕФОРМ У КИТАЇ. На Пленумі ЦК КПК у грудні 1978 р. було взято курс, який отримав назву «чотирьох модернізацій». Він передбачав перебудову й переведення на нову базу промисловості, сільського господарства, армії, науки та техніки. Ідеологічною основою реформ стали такі принципи: соціалістичний шлях розвитку, демократична диктатура народу, керівництво КПК, марксизм-ленінізм та ідеї Мао Цзедуну. Реформи розпочалися в сільському господарстві, а потім були поширені й на промисловість.

Економічні реформи дали значний приріст виробництва (близько 8—10 % на рік). Китай став одним із найбільших експортерів. Підвищився життєвий рівень населення, особливо

Ден Сяопін — ініціатор курсу «чотирьох модернізацій»

Шанхайський всесвітній фінансовий центр. Сучасний вигляд

ПОЛІТИКА РЕФОРМ У КИТАЇ

Промисловість	Сільське господарство
- На державних підприємствах вводилися госпрозрахунок та економічні стимули праці. - Заохочувалася індивідуальна трудова діяльність. - Створювалися невеликі приватні підприємства в торгівлі, сфері обслуговування й легкій промисловості. - Запроваджувалася оренда в промисловості. - Із метою залучення іноземних інвестицій для модернізації китайської промисловості, упровадження нових технологій і підготовки кваліфікованих кадрів створювалися вільні економічні зони	- Землю комун було порівну поділено між селянськими сім'ями й передано їм в оренду. - Створювався сімейний підряд. - Із 1984 р. селянству було дозволено продавати залишки продукції на ринку після виконання державного замовлення. - Було підвищено державні закупівельні ціни. - Було створено мережу малих сільськогосподарських підприємств із переробки продукції і підсобні промисли

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Зі вступної промови Ден Сяопіна на XII з'їзді КПК (1 вересня 1982 р.)

80-ті рр. — найважливіший період в історичному розвитку нашої партії та держави. Прискорення темпів соціалістичної модернізації, возз'єднання Батьківщини, включаючи об'єднання з Тайванем, боротьба проти гегемонізму, за збереження миру в усьому світі — такі три основні завдання, що стоять перед китайським народом у 80-ті рр. В основу цих трьох завдань покладено економічне будівництво, у ньому запорука вирішення зовнішніх і внутрішніх проблем країни. Упродовж тривалого часу, щонайменше впродовж останніх 20 років теперішнього століття, нам потрібно, не ослаблюючи

зусиль, завершити чотири справи: перебудову керівного апарату й реформу господарської системи, революціонування, омолодження й озброєння загальними і спеціальними знаннями рядів кадрових робітників; будівництво соціалістичної духовної культури; припинення злочинної діяльності в економічній та інших областях, що підривають соціалізм; упорядкування партійного стилю і партійних організацій на основі глибокого вивчення нового Статуту партії. У цьому найважливіша запорука відстоювання соціалістичного шляху й мобілізації всіх сил на здійснення модернізації.

З інтерв'ю Ден Сяопіна (6 жовтня 1984 р.)

Оживляти економіку країни ми почали перш за все із села, бо тут проживає 80 % населення Китаю. Стабільність китайського суспільства й розвиток китайської економіки перш за все залежать від розвитку села й покращення життя селянства. Збільшення річного виробництва продукції у 4 рази залежить у першу чергу від того, чи зможуть ці 80 % населення домогтися цього збільшення. Як тепер видно, ціла низка нових підходів

щодо села принесла успіх, ефект вони дають швидко, результати помітні. Раніше село перебувало у скрутному становищі. А тепер можна сказати, що більшість сільського населення їсть досхочу й одягається краще, житлові умови набагато покращилися. Ефективність політики відносно села надихнула нас на збільшення ВВП в 4 рази, зміцнила нашу впевненість.

? 1. Яку мету реформ визначало китайське керівництво?

2. Якими були перші результати економічних реформ?

Сі Цзіньпін — Генеральний секретар ЦК КПК та голова КНР із 2012 р.

? Які зміни в розвитку Китаю відбулися за часів перебування при владі Сі Цзіньпіна?

приморських районів. За обсягом ВВП Китай поступався лише США, але за розрахунком на одну особу перебував на останніх місцях.

Особливістю китайських реформ було те, що вони не зачепили політичної сфери. При владі залишалася КПК. Спроби демократичних сил поставити питання про політичні реформи завершилися трагедією. На площі Тяньаньмень у Пекині в 1989 р. відбулася серія акцій протестів, головними учасниками яких були студенти. Протестувальників розігнали із застосуванням танків. Під час кривавих сутичок загинуло близько 2 тис. осіб.

Важливою подією в розвитку Китаю стала передача влади від старшого покоління керівників молодшому, яка відбулася у 2003 р. Новими керівниками КНР стали: голова КНР — Ху Цзиньтао; голова Народних зборів КНР — У Банго; голова Державної ради — Вен Цзябао.

У 2012 р. в керівництві Китаю відбулися нові зміни. Генеральним секретарем ЦК КПК став **Сі Цзіньпін**. Незабаром він очолив і державні органи влади та розгорнув боротьбу проти корупції. Із 2013 до 2018 р. до відповідальності було притягнуто 1,5 млн чиновників. Кампанія пройшла під гаслом «**Полювання на мух і тигрів**» («мухи» — дрібні чиновники, «тигри» — партійні діячі). Сотні тисяч вищих партійних чиновників отримали значні терміни ув'язнення або були страчені.

Кампанія дозволила Сі Цзіньпіну отримати широкую народну підтримку й усунути конкурентів. Йому вдалося внести

Мітинг на площі Тяньаньмень. 1989 р.

Пропаганда кампанії «Полювання на мух і тигрів»

? Якою була мета кампанії?

зміни до Конституції, які скасовували обмеження на кількість строків правління перших осіб. Фактично Сі Цзіньпін перетворився на нового імператора.

5 зовнішньополітичний курс Китаю. Прихід до влади в Китаї КПК був неможливий без підтримки Радянського Союзу. Це дало привід Й. Сталіну розглядати Китай як свою маріонетку в «холодній війні». Участь китайських військ у війні в Кореї тісно прив'язала Китай до радянського зовнішньополітичного курсу. До того ж Й. Сталін зверхньо ставився до китайських лідерів (у колі своїх «друзів» він називав Мао Цзедуна «маргариновим марксистом» за його погляди на селянство як рушійну силу соціалістичної революції). Таке ставлення рано чи пізно мало вилитися в конфлікт. Це сталося в період перебування при владі в СРСР М. Хрущова, який розглядав Китай як «молодшого брата». Перше непорозуміння між Мао Цзедунем і М. Хрущовим виникло після доповіді М. Хрущова на XX з'їзді КПК, де останній викривав «культ особи» Й. Сталіна. Друге — після наради комуністичних партій у 1960 р., на якій КПК була проголошена авангардом комуністичного руху у світі. Ці та інші непорозуміння поступово призвели до загострення міждержавних відносин.

Китайсько-радянські переговори з питань кордонів зайшли в глухий кут. Із 1964 р. почалася ескалація збройного протистояння між двома країнами. Упевненості китайському керівництву надавали створена китайськими вченими атомна бомба (жовтень 1964 р.) і значна перевага в живій силі.

У 1964 р. в СРСР відбулися зміни в керівництві, але відносини з Китаєм продовжували загострюватися. У 1966 р. між СРСР і Монголією було укладено договір про дружбу і співробітництво. Згідно з ним у Монголію були введені радянські війська. Китай відповів на це нарощуванням сил на півночі країни (у 1967 р. в Маньчжурії було зосереджено 400 тис. китайських солдатів). Переломний момент настав у 1968 р., коли китайське керівництво було стурбоване можливістю

Китайський музей на острові Даманський. Сучасний вигляд

ЦІКАВІ ФАКТИ

Після тривалої партизанської боротьби у квітні 1975 р. в Камбоджі до влади прийшли «червоні кхмери» на чолі з Пол Потом. Вони сповідували ідеї Мао Цзедуна. Камбоджа була проголошена Демократичною Республікою Кампучія. «Червоні кхмери» взялися за будівництво в країні комуністичного суспільства. Однією з перших акцій нової влади стала ліквідація міст і переселення городян у сільську місцевість, де створювалися комуни. Вирощений у комунах урожай конфісковували, а їжу видавали згідно зі встановленими нормами. Поряд із переселеннями проводили чистки, репресії, знищували інтелігенцію. Жертвами режиму стали 3 млн осіб із 7-мільйонного населення країни. Такі дії «червоних кхмерів» викликали незадоволення з боку населення. Щоб підняти авторитет свого режиму, Пол Пот розпалив конфлікт із В'єтнамом. У січні 1977 р. розпочалися сутички на в'єтнам-кампучійському кордоні. Пол Пот мав намір спровокувати В'єтнам перейти в наступ, потім завдати контрудару, захопити Південний В'єтнам і знищити там населення. Проте цей план не вдався, у січні 1979 р. в'єтнамські війська за підтримки повсталого населення повалили режим Пол Пота. У Кампучії було встановлено пров'єтнамський режим. Проте «червоні кхмери» не склали зброї та вели партизанську боротьбу до смерті свого лідера (кінець 1990-х рр.). У 2000-ні рр. в Камбоджі відбувся трибунал, який засудив злочини режиму «червоних кхмерів» як геноцид камбоджійського народу.

повторення «чехословацького варіанта» проти нього з боку СРСР. Китай посилено готувався до війни, на радянсько-китайському кордоні весь час виникали збройні сутички. Найбільш небезпечні з них відбулися на острові **Даманський (13 червня 1969 р.)** та в районі міста **Жаланашколь (Казахстан, 13 серпня 1969 р.)**. Зіткнення на кордоні підштовхнули Генштаб СРСР до розробки плану превентивного удару по ядерних об'єктах Китаю. Проте все ж таки міждержавний конфлікт вдалося владнати мирним шляхом. Між СРСР і Китаєм почалися переговори, які з перервами тривали до середини 1980-х рр.

Наприкінці 1970-х рр. Китай і СРСР знову опинилися перед загрозою війни, яка була викликана в'єтнано-китайським конфліктом через **Камбоджу (Кампучію)**. У 1979 р. Китай здійснив напад на В'єтнам із метою «дати урок» в'єтнамському керівництву, яке наважилося на повалення прокитайського уряду на чолі з диктатором **Пол Потом**. У відповідь СРСР підтягнув свої війська до китайського кордону, а частину перекинув у В'єтнам. Китайські війська, які захопили декілька прикордонних міст, зупинилися. Конфлікт навколо Кампучії було вирішено мирним шляхом.

Керуючись логікою «холодної війни», США підтримали Китай у протистоянні із СРСР. 1 січня 1979 р. між Китаєм і США було відновлено дипломатичні відносини та встановлено торговельні зв'язки, хоча між країнами існували гострі суперечності з багатьох питань.

Після тривалого періоду взаємної ворожнечі й військової конфронтації (США озброювали й підтримували уряд Чан Кайші, у 1958 р. загрожували застосувати ядерну зброю проти КНР, проводили політику двох частин Китаю) на початку 1980-х рр. відносини між США й Китаєм почали покращуватися. У військово-політичній галузі вони за порівняно короткий строк переросли у стратегічну взаємодію. США, відкинувши ідеологічні упередження, пішли на співробітництво, щоб отримати додаткову сильну перевагу в протиборстві із СРСР. Схожими мотивами керувалося й китайське керівництво, розглядаючи СРСР як головного ворога.

У 1982 р. Китай відмовився від політики конфронтації із СРСР, а СРСР, у свою чергу, у 1983 р. заявив про свій намір нормалізувати відносини з Китаєм. Китайське керівництво поставило ряд попередніх умов: виведення радянських військ з Афганістану й Монголії; виведення в'єтнамських військ із Камбоджі.

У 1989 р. ці перешкоди були ліквідовані, і відбувся візит М. Горбачова до Китаю. Між СРСР і Китаєм було укладено новий договір про кордон, але він не усунув усіх суперечностей між сторонами із цієї проблеми. Нові договори вже були укладені Росією в 1990—2000-х рр.

Важливу роль у виробленні зовнішньополітичного курсу Китаю відіграли теорія «світової революції» і «трьох світів» Мао Цзедуна, поширення в 1960—1970-ті рр. маоїстських партій у різних країнах світу (особливо у слаборозвинених), які вели збройну боротьбу проти існуючих у них режимів.

Зараз Китай як постійний член Ради Безпеки ООН і «ядерного клубу» відіграє важливу роль у світовій політиці, а особливо в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Важливими здобутками китайської зовнішньої політики стали деколонізація території Китаю (Гонконг, 1997 р.; Макао, 1999 р.), вступ країни до Світової організації торгівлі (СОТ). Одне з основних завдань зовнішньої політики Китаю — домогтися приєднання острова Тайвань і забезпечити стабільний економічний розвиток країни.

Китай є другим після Росії торговельним партнером України. Це зумовлює широкі україно-китайські відносини. Китай є потужним джерелом інвестицій і ринком збуту для України, Україна для Китаю — важливе джерело технологій, особливо у військовій галузі.

6 ТАЙВАНЬ. Поява проблеми Тайваня тісно пов'язана з «холодною війною» і боротьбою комуністів за владу.

Зазнавши поразки в громадянській війні, залишки військ Гоміндану (650 тис. осіб) закріпилися на острові Тайвань і прилеглих островах під захистом американського флоту та авіації. Розкол Китаю за ідеологічним принципом викликає напруження у відносинах між країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону й сьогодні.

У грудні 1954 р. між Тайванем і США було підписано Договір про спільну оборону. Криза 1958 р. у відносинах між двома частинами Китаю була найбільш небезпечною. У неї було втягнуто великі держави, через що виникла загроза ядерної війни. До початку 1970-х рр. між двома державами велися бойові дії малої інтенсивності, у яких узяли участь переважно сили авіації та флоту.

Лідери Гоміндану, опинившись на острові Тайвань, змирилися з неможливістю відновити свою владу на континенті й зосередили увагу на побудові власної держави на острові. До 1971 р. Тайвань займав місце Китаю в ООН, що давало можливість впливати на світову політику й громадськість. Проте після втрати місця в ООН Тайвань опинився в міжнародній ізоляції. До того ж у грудні 1978 р. США були змушені погодитися з висунутими Китаєм трьома принципами встановлення дипломатичних відносин: розрив дипломатичних відносин із Тайванем; анулювання Договору про спільну оборону; виведення з острова американських військ. Офіційні дипломатичні відносини Тайвань має лише з деякими державами: ПАР, Чилі, Ізраїлем та іншими (у 1995 р. була максимальна їх кількість — 25).

Таке міжнародне становище Тайваню позначилося й на внутрішньому житті. У країні була встановлена однопартійна система — партія Гоміндану, на чолі якої залишався до своєї смерті Чан Кайші, а згодом його син. Панівне становище в країні займали військові. У перші роки існування держави Тайвань США надали їй значну допомогу. Проте тільки-но острів втратив своє значення у глобальному протистоянні із

Китайські військові під час вторгнення у В'єтнам. 1979 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Тайвань — острів у Східній Азії, відділений від материка Тайванською (Формозькою) протокою. За умовами Симоносекського договору 1895 р. Китай після поразки у війні передав острів під юрисдикцію Японії. Під час Другої світової війни в 1943 р. було підписано Каїрську, а в 1945 р. — Потсдамську декларації про повернення острова Китаю. 25 травня 1945 р. Тайвань офіційно було включено до складу Китаю як де-юре, так і де-факто.

Чан Кайші — президент Гоміндану (1925—1975 рр.)

Чайні плантації — частина сільськогосподарської промисловості Тайваню, яка стала основою для «економічного дива» країни

Руїни будівель після землетрусу в Тайвані. Найпотужніші землетруси сталися тут у 1999 та 2016 рр. Загинули тисячі людей, матеріальні збитки сягнули кількох мільярдів доларів

СРСР, держава опинилася у скрутному становищі. Це стало поштовхом до економічних реформ, спрямованих на розвиток експортних галузей. Держава активно сприяла розвитку промисловості — будувалися великі підприємства металургійної, металообробної промисловості, розвивалося суднобудування тощо. Завдяки залученню японського досвіду й технологій почався швидкий розвиток електронної промисловості й побутової техніки. Темпи економічного зростання досягли 10 % на рік. Тайвань поряд із Південною Кореєю, Гонконгом (увійшов до складу Китаю в 1997 р.), Сингапуром став однією з найрозвиненіших країн регіону, які отримали назву «азіатські тигри». За своїм економічним розвитком вони навіть випередили деякі європейські держави.

На початку 1996 р. на Тайвані відбулися перші демократичні вибори президента. Ним став **Лі Денхуей**. Напередодні виборів у черговий раз загострилися відносини з КНР. Континентальний Китай вирішив здійснити силовий тиск на Тайвань і тим самим вплинути на результати виборів. Проте це не допомогло. Переговори про об'єднання двох частин Китаю були перервані й не відновилися до сьогодні.

У 1990-ті рр. було переглянуто зовнішню і внутрішню політику країни. Переважали погляди про відмову від амбітних планів і проголошення незалежної республіки Тайвань. На виборах 1999 р. вперше обирали не «президента Китаю», як це було раніше, а президента Тайваню. На цих виборах перемогу здобув представник Демократичної прогресивної партії (ДПП) **Чень Шуйбянь**, прихильник незалежності.

20 травня 2004 р. на Тайвані відбулися нові президентські вибори і перший в історії референдум. Виборцям було запропоновано два запитання: 1) чи закуповувати нову систему противоповітряної оборони для протистояння китайській ракетній загрозі; 2) чи розпочинати переговорний процес із Китаєм. На виборах знову переміг Чень Шуйбянь, а референдум було

Хмарочос «Тайбей 101» — символ успіхів економіки Тайваню. Сучасний вигляд

визнано недійсним через низьку явку виборців. У 2008 р. до влади знову повернувся Гоміндан на чолі з президентом Ма Інцзю. Він керував країною теж два строки (2008—2016 рр.). Протягом часу його правління було помітне незначне економічне зростання. У 2016 р. президентом після перемоги на виборах знову стала представниця ДПП Цай Інвень.

Стрімко скорочувалася кількість дипломатичних союзників Тайваню. Станом на 1 червня 2018 р. у світі залишилося тільки 18 держав, що підтримують дипломатичні відносини з Тайванем.

ВИСНОВКИ

■ Завершення Другої світової війни не принесло миру на територію Китаю. У країні з новою силою спалахнула громадянська війна, яка на початку 1950-х рр. завершилася перемогою комуністів, проте призвела до відділення Тайваню, де зберіг владу Гоміндан.

■ Комуністи, перемігши в континентальному Китаї, вдалися до комуністичних перетворень. Поступовість не

влаштовувала керівництво країни на чолі з Мао Цзедунем, вони почали форсувати процеси.

■ Експерименти з побудови комунізму дорого коштували країні: сотні мільйонів загиблих, майже повне розорення країни. Із кінця 1970-х рр. керівництво Китаю зрозуміло попередні помилки й розпочало радикальні економічні реформи, які дали небачений результат.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

 1. Коли було проголошення КНР? 2. Хто став лідером Китаю після перемоги комуністів у громадянській війні? 3. На якому острові закріпилися прихильники Чан Кайші після поразки у громадянській війні? 4. Коли китайські комуністи спробували здійснити «великий стрибок»? 5. Хто був ініціатором «великої пролетарської культурної революції»? 6. Модернізацію яких сфер життя передбачали реформи, започатковані наприкінці 1970-х рр.?

 7. Обговоріть у групах. Що сприяло перемозі комуністів у громадянській війні? 8. Якими були перші заходи комуністів? 9. Чому політика «великого стрибка» зазнала краху? 10. Якою була мета «культурної революції»? Чи досягла вона її? 11. Які наслідки мала «культурна революція»? 12. Що зумовило здійснення

політики реформ наприкінці 1970-х рр.? Які завдання поставило перед собою китайське керівництво, розпочинаючи реформи? 13. Чому реформи було розпочато із сільського господарства? 14. У чому полягає суть проблеми Тайваню?

 15. Проведіть дискусію. Визначте результати реформ 1980—2018 рр. у Китаї. 16. Складіть таблицю «Зовнішня політика Китаю».

Етапи	Основні риси

 17. Якою є роль Китаю в сучасному світі? Чи доцільно говорити про Китай як про наддержаву? Обґрунтуйте свою відповідь.

§ 20. Індія

1 ЗДОБУТТЯ ІНДІЄЮ НЕЗАЛЕЖНОСТІ. Після завершення Другої світової війни на порядку денному знову постало питання про ліквідацію колоніальних порядків в Індії. Проте лідери провідних політичних сил Індії по-різному бачили майбутнє країни. Індійський національний конгрес (ІНК) виступав за єдність незалежної Індії.

У той самий час Мусульманська ліга виступала не тільки за незалежність, але й за утворення окремої мусульманської держави, у якій мусульмани мали б надійніші гарантії свого розвитку. У цьому вони знайшли підтримку з боку метрополії.

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ:

характеризувати розвиток Індії після здобуття незалежності; визначати особливості політичного життя країни; указувати на наслідки протистояння між Індією та Пакистаном.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Чому Індію називали «перлиною Британської корони»? 2. Якими були особливості національно-визвольного руху напередодні Другої світової війни?

Магатма Ганді під час голодування. 1947 р.

Усі особисті речі Магатми Ганді

Джавахарлал Неру — прем'єр міністр Індії (1947—1964 рр.)

Коли Мусульманська ліга погодилася взяти участь у Тимчасовому уряді, ідею якого висунуло британське керівництво, то на це не пішов ІНК. І навпаки, коли з ініціативи ІНК були скликані Установчі збори, то Мусульманська ліга бойкотувала вибори до них. Між індуїстами й мусульманами час від часу спалахували сутички, припинити які, на думку політичних кіл як Великої Британії, так і самої Індії, можна було, лише територіально роз'єднавши ворогуючі сторони.

У серпні 1947 р. колоніальна адміністрація заявила про надання Індії незалежності, але в той самий час країна була поділена на дві держави — **Індійський союз** і **Пакистан**, які отримали статус домініонів. Штати (провінції) і князівства колишньої Британської Індії мали визначитися, до складу якої держави вони належать. Більшість провінцій і князівств приєдналися до Індійського союзу. До Пакистану відійшли провінції на захід і схід від Індії.

Розпочався обмін населенням між двома державами. Переселення супроводжувалося масовими вбивствами з обох сторін. У сутичках загинуло близько 100 тис. осіб. Тільки жорстка позиція **Магатми Ганді**, який оголосив голодування до того часу, поки не припиниться різанина, а потім його вбивство одним з індуїстських фанатиків на деякий час припинили кровопролиття.

Восени 1947 р. спалахнув конфлікт між новоутвореними державами через князівство **Джамму і Кашмір**, де правили індуїсти, а більшість населення становили мусульмани. На допомогу мусульманам із Пакистану вторглися загони війовничих пуштунів, яких підтримувала пакистанська армія. Проти них виступили підрозділи індійської армії. Спалахнула **індо-пакистанська війна 1947—1948 рр.**

2 РОЗВИТОК ІНДІЇ в 1950—1980-ті рр. Перші кроки свого існування Республіка Індія почала з аграрної реформи. У поміщиків було вилучено ту частину земель, яку вони здавали в оренду (приблизно 60 % володінь). Цю землю було передано самим орендарям. Із нових господарств за надану землю держава отримувала податки й із цих коштів розраховувалася з поміщиками. У країні виник новий клас дрібних селян-землевласників.

Джавахарлал Неру, який очолював уряд, перебував під значним впливом соціалістичних ідей. Він домагався розширення державного сектору в промисловості, планового розвитку економіки. Державний сектор створювався в тих галузях, які потребували величезних капіталовкладень, що були не в змозі зробити окремі приватні власники (у чорній і кольоровій металургії, машинобудуванні, нафтопереробці, хімічній промисловості, енергетиці). Одночасно не чинилося перешкод для розвитку приватного підприємництва.

Із труднощами розв'язувалося національне питання. На території Індії проживало багато народів, що різнилися культурою, мовою, релігією. Після проголошення

Святування першого Дня незалежності Індії. Бомбей.
15 серпня 1947 р.

Пуштунські воїни в Кашмірі. Літо 1947 р.

незалежності в країні почалося створення адміністративних одиниць. У 1956 р. з'явилося 14 нових штатів і шість територій, керованих із центру. Однак і після цього тривала боротьба окремих національних груп за можливість мати власний штат.

Крім того, в Індії не було досягнуто загальної згоди з питання про державну мову. Такою пропонувалася мова гінді. Проти виступили деякі штати, які вбачали в цьому дискримінацію інших народів. Коли ж лунали пропозиції залишити державною мовою англійську, із цим не погоджувалися національно-патріотичні сили. Поглибилися суперечності й між окремими кастами. Вищі каста боролися між собою за владу, нижчі каста домагалися для себе розширення прав.

Курс Дж. Неру викликав опір із боку тих сил, які обстоювали вільний ринок, приватну власність і позапланову економіку, а також виступали проти політики нейтралітету і за союз із Заходом. Дж. Неру прихильно ставився до СРСР. Становище голови уряду Індії ускладнилося в 1962 р., коли Китай висунув претензії на деякі індійські території та захопив їх. Опозиційні партії звинуватили Дж. Неру в тому, що він не спромігся дати рішучу відсіч агресору через ідейну близькість із ним. Одночасно відбувся розкол в ІНК. Одна частина вимагала ще більшого запровадження соціалістичних методів в економіку. Інша, навпаки, критикувала Дж. Неру за соціалістичні експерименти. Криза в партії затяглася. У розпал дискусій 27 травня 1964 р. Дж. Неру помер.

У країні розпочалася тривала економічна криза. Уряд не міг утримувати за рахунок бюджету такий великий державний сектор, як його запланував Дж. Неру. Проведення аграрної реформи не підвищило продуктивності праці нових господарів. Натомість на землях, що залишилися в поміщиків і заможного селянства, вона зростала.

Іти на радикальну аграрну реформу з ліквідацією традиційних сільських общин уряд не бажав. Це могло призвести до неконтрольованого зростання дешевої робочої сили в містах, соціальної напруженості, зниження життєвого рівня, загострення політичних та національних проблем.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНДІЇ
в середині ХХ — на початку ХХІ ст.

Промисловість

- Формування державного сектору: енергетика, залізниці, зв'язок, військова промисловість, іригаційні споруди (20 % виробництва). Планування економічного розвитку
- Підтримка приватного бізнесу: легка й харчова промисловість
- Спільні підприємства: сучасні наукоємні галузі

Сільське господарство

Збереження традиційного укладу сільських общин. Розширення прав орендарів. Скасування привілеїв великих землевласників. «Зелена» революція

Соціальна політика

Ліквідація кастового устрою. Зрівняння в правах усього населення. Збереження сільських общин. Спроба регулювання кількості населення

Національна політика

Адміністративний поділ за національною, мовною, релігійною ознаками. Збереження індійської мови як державної поряд із гінді

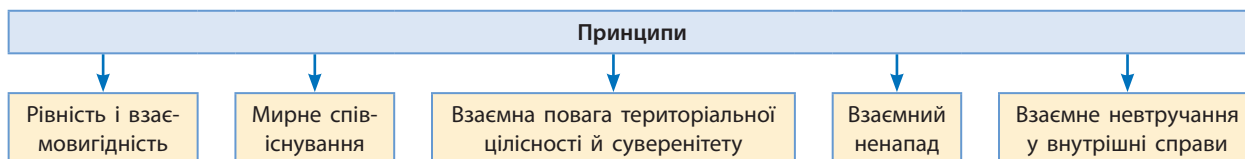
ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРИ ІНДІЇ

Ім'я	Роки перебування при владі	Партійна належність
Джавахарлал Неру	1947—1964	ІНК
Лал Бахадур Шастрі	1964—1966	ІНК
Індіра Ганді	1966—1977	ІНК
Морарджі Дессаї	1977—1979	Бхаратія джаната парті (Народна партія)
Чандра Шекхар Сінгх	1979—1980	Лок-дал
Індіра Ганді	1980—1984	ІНК (Індіри, І)
Раджив Ганді	1984—1989	ІНК (І)
Вішванат Пратап Сінгх	1989—1990	Національний фронт
Чандра Шекхар Сінгх	1990—1991	ІНК (І)
Нарасімха Рао	1991—1996	ІНК (І)
Атал Біхарі Ваджпаї	1996	Бхаратія джаната парті
Хараданахаллі Додде Деве Говда	1996—1997	Об'єднаний фронт
Індер Кумар Гуджрал	1997—1998	Об'єднаний фронт
Атал Біхарі Ваджпаї	1998—2004	Бхаратія джаната парті
Манмоган Сінгх	2004—2014	ІНК (блок Об'єднаний прогресивний альянс)
Нарендра Моді	2014—...	Бхаратія джаната парті

ІНДО-ПАКИСТАНСЬКІ ВІЙНИ

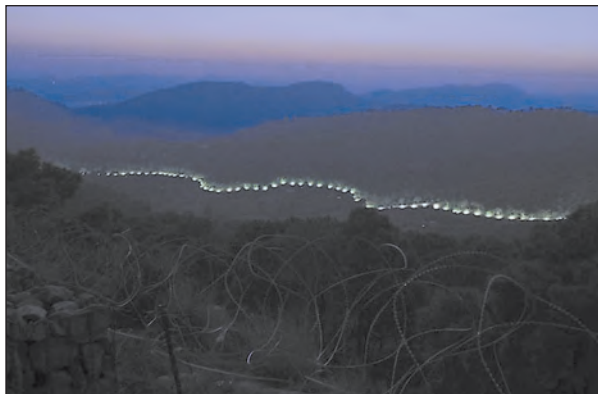
Період	Назва	Причини	Результат
1947—1949 рр.	Перша кашмірська війна	Боротьба за стратегічно важливе князівство Кашмір	1 січня 1949 р. Індія і Пакистан підписали угоду про припинення вогню та встановлення демаркаційної лінії у Джамму й Кашмірі
1965—1966 рр.	Друга кашмірська війна	Відсутність демаркації кордонів у пустельних районах. Відновлення боротьби за Кашмір	Відведення військ на попередні позиції. Проведення демаркації кордонів (крім Кашміру). Підписання Декларації про не застосування сили й відновлення переговорів
1971 р.	Боротьба за незалежність Східного Пакистану	Криза у відносинах між Східним і Західним Пакистаном. Підтримка Індією бенгальців	Проголошення незалежності Східного Пакистану — Народної Республіки Бангладеш
Кінець 1990-х рр.	Загострення прикордонного конфлікту в Кашмірі	Активізація мусульманських сепаратистів у Кашмірі. Сутинки на кордонах	Загострення ситуації. Переростання протистояння в ядерне

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ІНДІЇ, РОЗРОБЛЕНА ДЖ. НЕРУ

Сутички між кашмірськими протестувальниками й індійськими військовими на вулицях Шринагара. 1947 р.

Демаркаційна лінія через штат Джамму і Кашмір, що розділяє Індію та Пакистан із 1971 р.

Криза змусила ІНК переглянути свою політику. Більше уваги почали приділяти приватному сектору в промисловості. Замість п'ятирічних планів розроблялися річні. У сільському господарстві ресурси виділялися вибірково — найбільш розвиненим аграрним регіонам і переважно міцним господарствам.

Новим прем'єр-міністром став **Лал Бахадур Шастрі**. Серед гострих проблем, із якими він одразу зіткнувся, була національна. У кожному штаті проживали представники декількох національностей. Найчисленніші користувалися своєю перевагою. Національні меншини не бажали миритися з дискримінацією. Почалися сутички на національному ґрунті. Не вдавалося вирішити питання єдиної державної мови. Англійська залишалася другою, крім гінді, офіційною мовою в республіці. У тих штатах, де не розмовляли гінді, третьою офіційною мовою проголошували ще й місцеву. Тривало протистояння між індуїстами й мусульманами, особливо у штаті Джамму і Кашмір. У 1961, 1963, 1964 і 1967 рр. воно виливалося в сутички з погромами та вбивствами.

Крім того, Кашмір був причиною конфлікту між Індією та Пакистаном. Коли утворювалися ці дві держави, одна третина Кашміру відійшла до Пакистану, решта — до Індії. Обидві претендували на володіння всією територією. У 1965 р. на цьому ґрунті спалахнув конфлікт, який ледве не переріс у справжню широкомасштабну війну. Допомогло втручання СРСР, який не хотів мати осередки війни поблизу своїх кордонів. На переговорах у Ташкенті (Узбекистан) на початку січня 1966 р. сторони домовилися про припинення воєнних дій. Незабаром після цього несподівано помер Л. Б. Шастрі.

Після смерті прем'єр-міністра розкол в ІНК посилювався. На чергових загальних виборах 1967 р. кожна частина партії висунула свого кандидата. Ті, що продовжували курс Дж. Неру, підтримували кандидатуру його дочки **Індіри Ганді**.

На виборах ІНК хоч і з великими труднощами, але здобув більшість місць у парламенті. Однак порівняно з попередніми

Лал Бахадур Шастрі — прем'єр-міністр Індії (1964—1966 рр.)

Індіра Ганді — прем'єр-міністр Індії (1966—1977, 1980—1984 рр.)

? Якими були здобутки і прорахунки політики І. Ганді?

Сикхи в Індії. 1990-ті рр.

виборами він здав позиції. Зросла вага інших партій. Індія перестала бути країною з однопартійним правлінням. І. Ганді наполегливо здійснювала курс свого батька. Улітку 1969 р. вона націоналізувала 14 найбільших приватних банків, наприкінці того ж року затвердила закон, за яким монополії можна було створювати лише з дозволу уряду. Вона також збільшила державне забезпечення промисловості. Було націоналізовано імпорт бавовни.

У зовнішній політиці І. Ганді продовжила лінію Дж. Неру: нейтралітет і неприєднання до військово-політичних блоків, підтримка національно-визвольних рухів, зміцнення відносин із СРСР.

Завдяки такій політиці та перемозі у війні з Пакистаном партія ІНК перемогла на дострокових парламентських виборах 1971 р.

Запровадження соціалістичних принципів в економіці хоча і сприяло популяризації ІНК серед біднішого населення, але загалом призвело до погіршення економічної ситуації в країні через невисоку ефективність державного сектору. Крім того, загальмувалася земельна реформа, припинили застосовувати ефективні сільськогосподарські технології. Країна потерпала від нестачі продуктів харчування.

У 1974 р. опозиція розпочала масову антиурядову кампанію. Екстремістські елементи з опозиції вчиняли замах на урядовців. І. Ганді переконала президента Фахрутдіна Алі Ахмеда ввести з 26 червня 1975 р. у країні надзвичайний стан. Дію Конституції було припинено, опозиційні організації заборонено, а 30 тис. їхніх активістів заарештовано.

У 1975 р. в країні був найвищий урожай зернових, і ціни на продовольство не зростали. Відновилася роздача землі селянству. І. Ганді вирішила скористатися ситуацією і в 1977 р. оголосила парламентські вибори. Однак населення віддало голоси за новоутворену Бхаратія джаната парті (БДП, народна партія), до якої увійшли опозиційні ІНК угруповання.

Оскільки БДП утворювали організації з протилежними платформами, то в 1979 р. вона розкололася, і наступного року І. Ганді знову стала прем'єр-міністром.

У 1984 р. виникла криза в штаті Пенджаб, де проживає велика община мусульман-сикхів. Вони вже тривалий час домагалися приєднання Пенджабу до Пакистану. Головна святиня сикхів — Золотий храм в Амрітсарі — перетворилася на збройний арсенал і штаб сепаратистського руху. І. Ганді наказала захопити храм і заарештувати заколотників. У відповідь група сикхських екстремістів 31 жовтня 1984 р. вчинила на неї замах, унаслідок якого І. Ганді загинула.

Після смерті І. Ганді прем'єр-міністром став її син **Раджив Ганді**. На той час він здобув прихильність більшості членів ІНК. Новий уряд також постав перед проблемою національного та релігійного екстремізму. У 1987 р. Р. Ганді направив війська в сусідню Шри-Ланку, де екстремістська організація народу тамілів — «Тигри визволення Таміл-Іламу» — вела боротьбу із

центральною урядом, намагаючись розділити країну. Індійські війська допомогли придушити сепаратистський рух, що налягувало проти Р. Ганді тамілів, які жили в Індії. У 1988 р. знову спалахнула криза в Пенджабі. Як і його мати, Р. Ганді дав наказ захопити Золотий храм, де отаборилися сикхські сепаратисти.

Очевидною ставала неефективність соціалістичного експерименту Р. Ганді. До того ж і сам він своїм способом життя давав підстави для невдоволення: рідко спілкувався з населенням, значно збільшив особисту охорону, надто багато уваги приділяв власному комфорту. На тлі економічних труднощів це дратувало індійський народ.

Щоб дати новий імпульс економіці, Р. Ганді розпочав реформи з лібералізації економічного життя, які продовжили його наступники.

3 ІНДІЯ в 1990-ті рр. — на початку XXI ст. Непопулярність прем'єр-міністра Р. Ганді особливо проявилася під час виборів 1989 р. ІНК не зміг завоювати абсолютну більшість місць у парламенті. Уряд був сформований Національним фронтом, у який об'єдналися опозиційні Конгресу партії. Прем'єр-міністром став **Вішванат Пратап Сінгх**.

У 1990 р. він домігся рішення, за яким 27 % робочих місць у державному секторі мусили віддавати представникам «нижчих» каст і племен. Рішення В. П. Сінгха викликало урядову кризу, оскільки він зазіхнув на одну з найсвятіших традицій Індії — кастову систему. Представники «вищих» каст вважали для себе ганебною навіть думку, що «нижчим» кастам можуть надаватися рівні з ними права. Під тиском захисників кастової системи В. П. Сінгх змушений був піти у відставку. Посада прем'єр-міністра перейшла до соціаліста **Чандри Шекхара Сінгха**.

У 1991 р. розпочалася передвиборча кампанія. Найкращі шанси мав ІНК. Р. Ганді сподівався на посаду прем'єр-міністра, але у травні 1991 р. його вбили тамільські екстремісти. Новим лідером ІНК, а пізніше й прем'єр-міністром став **Нарасімха Рао**.

Економічний курс Н. Рао передбачав приватизацію державного сектору економіки, акціонування частини підприємств державного сектору з метою збільшення надходжень до бюджету. Основною метою уряду був відхід від командно-адміністративних методів управління, які виявилися неефективними, і розвиток конкурентоспроможної економіки, інтегрованої у світову.

ІНК прагнув створити єдину індійську націю з рівними правами й можливостями для всіх племен і народів. Йому протистояли ультраправі «патріоти», які домагалися надання індуїстам центрального місця в суспільстві. Провідною партією цього спектра була БДП. Вона спиралася на підтримку найбіднішої і найнеосвіченішої частини населення, яка в Індії налічувала сотні мільйонів осіб. На виборах 1996 р. на хвилі

Монорельс. Мумбаї.
Сучасний вигляд

Сучасний краєвид міста Делі

Проблеми сучасної Індії

- Невирішеність проблеми кордонів із Пакистаном та Китаєм.
- Ядерне протистояння з Пакистаном.
- Стрімке зростання кількості населення.
- Панування патріархальних відносин на селі.
- Сепаратистські рухи (Джамму і Кашмір, Західна Бенгалія, Тамілнад, Пенджаб).
- Забезпечення стабільності економічного зростання

Бангалор — місто ІТ-спеціалістів, яке називають «індійською Кремнієвою долиною». Сучасний вигляд

? Що сприяє, а що заважає стрімкому розвитку Індії на сучасному етапі?

звинувачень у корупції ІНК й особисто Н. Рао БДП перемогла. Проте утворити стабільний уряд вона не змогла. Коаліційність стала провідною рисою політичного життя Індії. На позачергових виборах 1998 р. БДП знову здобула перемогу. Прем'єр-міністром став **Атал Біхарі Ваджнаї**. У внутрішній політиці його уряд продовжив політику попередників. У 1999 р. розпочалася масова приватизація державного сектору.

У зовнішній політиці Індія посіла жорстку позицію, особливо у відносинах із Пакистаном. Гонка озброєнь із Пакистаном, яка стала ядерною і ракетною, перетворила індо-пакистанський конфлікт на найбільш небезпечний у світі. Чергового загострення набула **проблема Кашміру**, яка за роки існування забрала життя 40 тис. осіб.

У 1999 р. БДП знову перемогла на позачергових виборах. У 2000—2001 рр. виникла нова політична криза, пов'язана з корупцією у вищих колах влади. Тепер у неї було втягнуто лідерів БДП.

Незважаючи на комплекс проблем, зараз в Індії триває стабільне економічне зростання, вдалося перевести індо-пакистанський конфлікт у переговорну площину. Падіння популярності БДП було пов'язано із втратою в індійському суспільстві прихильності до націоналістичних індуїстських гасел, особливо після кривавого релігійного конфлікту 2002 р. в місті Гуджарат.

На чергових виборах 2004 р. гучну перемогу здобув ІНК на чолі із **Сонею Ганді**. Проте вона відмовилася обійняти посаду прем'єр-міністра. Ним став **Манмоган Сінгх**. Після десятиліття перебування при владі на виборах 2014 р. ІНК поступився владою БДП. Таким чином, в Індії сформувалася типова двопартійна система.

ЕТАПИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ІНДІЇ

Період	Стратегія модернізації
1940—1950-ті рр.	Перехід власності колишньої колоніальної влади до держави. Формування державного сектору. Плановий розвиток державного сектору. Позбавлення поміщиків прав збирати податки із сільської общини. Надання орендарям права викупу землі
1960—1970-ті рр.	Націоналізація великих банків, системи оптової торгівлі. Обмеження розмірів земельних володінь. Зміцнення державного сектору (20 % промисловості). Проведення «зеленої» революції — перехід на самозабезпечення сільськогосподарською продукцією
1980—1990-ті рр.	Часткова лібералізація зовнішньої торгівлі. Залучення іноземних інвестицій у новітні галузі виробництва. Підтримка приватного підприємництва
Початок XXI ст.	Приватизація державного сектору. Сприяння розвитку приватного бізнесу. Розвиток інформаційних технологій

ВИСНОВКИ

■ Індія реалізувала самобутню модель модернізації, яка виявилася досить ефективною. Ще в колоніальні часи були закладені основи системи місцевого самоврядування, основи федералізму, партія ІНК мала розгалужену систему в країні. Усе це дозволило Індії після здобуття незалежності утвердитися як демократична держава. Тривалий час індійська демократія мала свої особливості: панування в політичному житті ІНК та родини Ганді.

■ В економічній сфері Індії вдалося уникнути широко-масштабних експериментів, пов'язаних із радикальною зміною традиційних устоїв. Індія зберегла звичайний хід життя, проте це не зупинило її розвиток у бік прогресу.

■ Розвиток країни має і свої проблеми: відносини з Пакистаном, які переросли в ядерне протистояння; стрімке зростання кількості населення, що тягне за собою цілу низку соціально-економічних проблем; сепаратистські й екстремістські рухи.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

 1. На які дві держави було розділено Британську Індію? 2. Хто був першим прем'єр-міністром незалежної Індії? 3. Яка родина найдовше перебувала при владі в Індії? 4. У результаті якої індо-пакистанської війни було утворено державу Бангладеш? 5. Які прем'єр-міністри Індії загинули в результаті терористичних актів? 6. Яка партія тепер перебуває при владі в Індії?

 7. Чому Британська Індія була розділена на дві держави? За яким принципом було здійснено цей поділ? Чому розподіл території Британської Індії призвів до кровопролиття? 8. Визначте етапи економічного розвитку Індії та дайте їм характеристику. 9. Що передбачав курс Дж. Неру? Які наслідки мала його реалізація для

розвитку країни? 10. Чим можна пояснити тривале перебування при владі в країні родини Ганді та ІНК? 11. Як розвивався індо-пакистанський конфлікт? На якій основі можливе примирення двох сусідів?

 12. Складіть таблицю «Індо-пакистанські війни».

 13. Обговоріть у групах. Визначте основні проблеми Індії на сучасному етапі та дайте їм характеристику. 14. Проведіть дискусію за проблемним питанням: «Кількість населення Індії менша, ніж Китаю, приблизно на 250 млн осіб. Чому кількість населення не стримує економічного розвитку Китаю, а Індії — стримує?».

§ 21. Близькосхідний конфлікт і спроби його врегулювання

1 АРАБСЬКИЙ СВІТ. Більшу частину регіону Близького Сходу становлять арабські країни. Арабський світ охоплює близько 20 держав, що розташовані на території Північної Африки, Аравійського півострова, Близького Сходу. Ці країни об'єднані спільністю етнічного складу, мови, культури, традицій. У 1945 р. було утворено **Лігу арабських держав (ЛАД)**. Основне багатство арабських країн — нафта (90 % світових запасів). Більшість із них є членами **Організації країн — експортерів нафти (ОПЕК)**, яка покликана захищати інтереси експортерів нафти. Арабські країни різняться за рівнем розвитку й державним устроєм. Кувейт, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Катар мають найвищий у світі показник доходу на одну особу. У них передові технології, безкоштовна освіта, розвинена система соціального забезпечення поєднуються з міцними ісламськими традиціями, монархічною формою правління (абсолютна теократична монархія), патріархальними пережитками. Демократичні традиції відсутні. Інші арабські країни (Алжир, Лівія, Єгипет, Сирія) мають республіканський устрій і в післявоєнний період намагалися побудувати «арабський соціалізм», у них сформувалися авторитарні режими.

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ:

характеризувати вплив на розвиток регіону близькосхідного конфлікту; визначати суть арабо-ізраїльського конфлікту; розповідати про спроби мирного врегулювання конфлікту.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли виник арабо-ізраїльський конфлікт? 2. Підмандатною територією якої країни була Палестина напередодні Другої світової війни?

Установка саморобного прапора Ізраїлю в Ейлаті (місто на узбережжі Червоного моря), що ознаменувало закінчення «війни за незалежність». 1949 р.

? Чому Ізраїлю зі зброєю в руках доводилося відстоювати своє право на незалежність?

Ізраїльські солдати біля Стіни Плачу після захоплення Єрусалима під час Шестиденної війни 1967 р.

Крім арабських країн, важливу роль у регіоні відіграють Туреччина та Іран. Особливо вона зросла на початку ХХІ ст.

У післявоєнні роки для арабських країн головною проблемою став арабо-ізраїльський конфлікт.

2 СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ. ПЕРША АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКА ВІЙНА. У роки Другої світової війни від рук нацистів загинуло 6 млн євреїв. Трагедія європейського єврейства спонукала до активізації сіоністського руху, який розвивався під гаслом «Тільки у власній державі єврейський народ може почуватися в безпеці».

29 листопада 1947 р. Генеральна Асамблея ООН більшістю голосів (33 — за, 13 — проти) прийняла резолюцію про розподіл Палестини на єврейську та палестинську держави. Єврейський народ вітав це рішення, але арабський світ категорично заперечував його. 14 травня 1948 р. була проголошена **Держава Ізраїль**. Проте за добу армії Єгипту, Йорданії, Сирії, Лівану та Іраку розпочали воєнні дії проти молодої держави. Спалахнула кровопролитна війна, яка тривала з **травня 1948 до 20 липня 1949 р.** (ізраїльський народ називає її «Війною за незалежність»). Отримуючи зброю із СРСР, Чехословаччини та фінансову допомогу США, завдяки небаченій мужності солдатів та офіцерів (багато з них були активними борцями з нацизмом у Європі), а також усього народу Ізраїль здобув перемогу.

У результаті цієї війни територія, яка передбачалася під Палестину, була розподілена таким чином: Галілея і весь Негев відійшли до Ізраїлю; Юдея, Самарія, частина Єрусалима — до Йорданії; сектор Гази — до Єгипту. Тобто палестинську державу не було створено. Війна заклала основу конфлікту, який не розв'язаний до сьогодні.

Наприкінці 1940 — на початку 1950-х рр. арабо-ізраїльський конфлікт став складовою «холодної війни». СРСР відкрито підтримував арабські країни в протистоянні з Ізраїлем, а США та країни Заходу — Ізраїль. Спираючись на таку підтримку, сторони намагалися силою довести своє право на землі Палестини.

Неодноразово спалахували криваві війни між єврейським та арабським населенням: війна на Синаї 1956 р., яка збіглася з агресією Великої Британії та Франції, що намагалися відновити контроль над Суецьким каналом; Шестиденна війна 1967 р., у результаті якої Ізраїль розгромив війська арабських держав і створив «зону безпеки» із захоплених земель сусідніх держав; Війна на виснаження 1967—1970 рр.; Війна Судного дня, або Семиденна війна (1973 р.), коли арабські держави намагалися взяти реванш за поразку 1967 р., а зазнали чергової поразки; воєнні дії Ізраїлю в Лівані проти військових формувань Організації Об'єднання Палестини та Сирії 1982—1983 рр.

Завершення «холодної війни» не зупинило збройне протистояння, яке й досі триває.

3 ПАЛЕСТИНСЬКА ПРОБЛЕМА. Перша арабо-ізраїльська війна стала причиною проблеми палестинських біженців, які розселилися по різних арабських країнах. Ситуацію загострила агресія Ізраїлю, Великої Британії та Франції проти Єгипту в 1956 р. (Суецька криза). Усе це завдало сильного удару по національній свідомості палестинців: зникли самостійні палестинські організації, порятунок вбачався лише в об'єднанні арабських держав заради визволення Палестини.

У 1958 р. був утворений союз Єгипту та Сирії — Об'єднана Арабська Республіка, але в 1961 р. він розпався.

Наприкінці 1950-х рр. у Кувейті виник **Рух за національне визволення Палестини (ФАТХ)**, який очолив **Ясір Арафат**. Ця організація висунула нову програму боротьби для палестинців: 1) «не арабська єдність — шлях до Палестини, Палестина — шлях до арабської єдності»; 2) невтручання у внутрішні справи арабських держав.

Така ідеологія забезпечила ФАТХ підтримку від багатьох монархічних держав Аравійського півострова. Перемога національно-визвольної боротьби в Алжирі (1962 р.) сприяла поширенню ідеології ФАТХ (Алжир дав приклад визволення арабської країни власними силами за підтримки арабських держав).

Деякі арабські країни не були зацікавлені в самостійності палестинського руху. Для контролю над ним у 1964 р. було створено **Організацію визволення Палестини**.

Щоб вийти з-під контролю арабських країн, ФАТХ розпочав самостійну боротьбу проти Ізраїлю. Перша збройна акція була проведена 1 січня 1965 р. Цей день став днем зародження **Палестинського руху Опору**. За короткий час ФАТХ перетворився на впливову військово-політичну силу, яка встановила контроль над Організацією визволення Палестини. У лютому 1969 р. Я. Арафат був обраний головою Виконкому Організації визволення Палестини. У 1970 р. він став головнокомандувачем збройних сил палестинської революції.

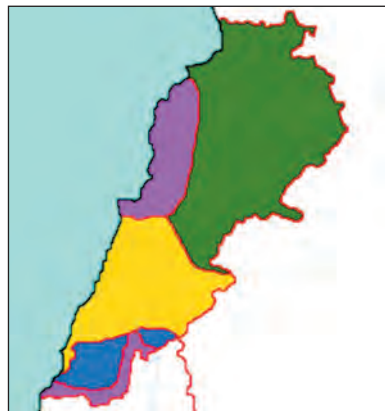
Обмеженість території, де велися бойові дії, рельєф місцевості не давали можливості створити визвольні райони в Палестині, які мали стати базами для боротьби. Усі збройні акції (переважно терористичні акти) проводилися з території сусідніх держав, що призводило до двох великих проблем: Ізраїль здійснював напади на ці держави, що викликало невдоволення їх урядів і населення діями палестинців; Палестинський рух Опору потрапляв у залежність від арабських держав. Перша проблема призвела до збройного конфлікту між Ізраїлем та Йорданією в 1966 р. і палестино-йорданського конфлікту в 1970 р. Палестинцям довелося залишити цю країну й переміститися в Ліван.

Проте в Лівані палестинці зруйнували нетривку рівновагу сил у суспільстві (населення було поділено на чотири релігійні конфесії: християни — 37,4 %, шиїти — 30,2 %, суніти — 21,5 %, друзи — 10,9 %), що стало причиною громадянської війни та ізраїльської інтервенції в 1978 і 1982—1983 рр.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Із метою вплинути на світову громадськість, домогтися гласності своїх дій бойовики ФАТХ здійснили ретельно спланований терористичний акт. У вересні 1970 р. палестинці захопили три цивільні літаки — англійський, швейцарський та американський (ізраїльський захопити не вдалося, оскільки його, на відміну від інших літаків, охороняли) і примусили екіпажі посадити їх у Йорданії. Терористи вимагали відпустити заарештованих у країнах Європи палестинських бойовиків в обмін на заручників. Терористів і заручників було відпущено, літаки підірвано.

У 1972 р. група палестинців «Чорний вересень» здійснила більш зухвалий теракт. Під час Олімпіади в Мюнхені (Німеччина) бойовики увірвалися до приміщення, де жили ізраїльські спортсмени, і розстріляли їх. Загибло 11 осіб.

Контроль території Лівану станом на 1983 р.

- Християнські ополченці
- Сирійські війська
- Війська ООН
- Ізраїльські війська

Ясір Арафат — голова Організації визволення Палестини (1969—2004 рр.)

- ? Чому, розпочавши свою діяльність як терорист, Я. Арафат набув авторитету поважного лідера?

Суніти — послідовники основного й найпоширенішого напрямку в ісламі. Суніти тлумачать Коран дослівно, роблять ставку на трактування Сунн, вчинків і висловів пророка Мухаммада. Вони вважають, що халіфом може бути тільки людина з репутацією та знаннями богослова, мудра й фізично здорова, визнають законність правління перших чотирьох халіфів — Абу Бакра, Омара, Османа та Алі. Халіф — виборна посада.

Шіїти — послідовники ряду ісламських течій. Шіїти визнають єдиним законним наступником пророка Мухаммада тільки халіфа Алі та його прямих нащадків. На відміну від сунітів, шіїти вважають, що влада має належати імамам, тобто прямим нащадкам Алі та доньки Мухаммада Фатіми, а не виборним особам — халіфам. Більшість шіїтів проживають в Ірані, Іраку, Ємені, Сирії тощо.

Після кривавих боїв на півдні Лівану і в Бейруті в 1982 р. палестинські бійці та штаб Організації визволення Палестини змушені були переїхати до Тунісу. Однак і тут у жовтні 1985 р. ізраїльська авіація намагалася бомбовими ударами знищити керівний центр цієї організації.

Друга проблема призвела до перетворення Організації визволення Палестини на сукупність угруповань від крайніх лівих до правих, які претендували на лідерство в організації.

Семиденна війна 1973 р. змінила погляди Я. Арафата. Він почав виступати за створення палестинської держави не замість Ізраїлю, а поряд із ним та зміну збройної боротьби на мирні засоби вирішення проблем. Такий поворот урятував Організацію визволення Палестини від ізоляції і загибелі. У 1974 р. її було визнано єдиним законним представником палестинського народу. У 1970—1980-ті рр. Я. Арафат вів активну дипломатичну діяльність під гаслом «Ні дня без руху», намагаючись з усіма зберегти дружні відносини.

9 грудня 1987 р. на лівому березі річки Йордан і в секторі Гази спалахнуло народне повстання (перша «Інтифада»), яке пройшло без застосування зброї, за що отримало назву «війна каменів». 15 листопада 1988 р. Національна рада Палестини (парламент у вигнанні) прийняла рішення про проголошення незалежності Палестини. Усі сторони конфлікту зрозуміли, що так далі тривати не може. Зусилля США й СРСР сприяли початку мирного врегулювання суперечностей на Близькому Сході.

4 БЛИЗЬКОСХІДНИЙ МИРНИЙ ПРОЦЕС. Першу спробу врегулювати арабо-ізраїльський конфлікт мирним шляхом здійснив у 1951 р. король Йорданії. Проте після його вбивства до кінця 1970-х рр. усе вирішувалося воєнними діями.

У вересні 1978 р. на зустрічі президентів Єгипту та Ізраїлю в Кемп-Девіді, резиденції президента США Дж. Картера, було підготовлено історичну угоду між двома країнами про початок мирних переговорів.

26 березня 1979 р. у Вашингтоні глави держав Ізраїлю та Єгипту підписали мирний договір. Президенту Єгипту А. Садату та прем'єр-міністру Ізраїлю М. Бегіну було присуджено Нобелівську премію за досягнення миру та припинення ворожнечі між державами. Спроба укласти такий договір із Ліваном (1983 р.) була невдалою. Влітку 1994 р. подібний договір Ізраїль підписав із Йорданією.

Розпад СРСР, зміни у співвідношенні сил у світі, послаблення впливу арабських радикалів (після поразки Іраку у війні з багатонаціональними силами), економічна зацікавленість арабських країн, а також розуміння Ізраїлем неможливості утримувати захоплені території, які до того ж не гарантують йому безпеки (обстріл Ізраїлю іракськими балістичними ракетами, «Інтифада» палестинців тощо) спонукали ворогуючі сторони до участі в жовтні 1991 р. в Мадридській мирній конференції, яка визначила основні напрями руху до миру в регіоні.

Ізраїль пішов на прямі переговори з Організацією визволення Палестини. У вересні 1993 р. в результаті таємних переговорів в Осло (Норвегія) між Ізраїлем та Організацією визволення Палестини було підписано декларацію про принципи взаємовідносин. Угода передбачала надання палестинцям автономії на Західному березі річки Йордан і в секторі Гази протягом п'яти років.

Упровадження в життя принципів декларації почалося в 1994 р. після введення автономії в місті Єрихон і в секторі Гази. Палестинському народу були передані повноваження в галузях освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту населення, оподаткування й туризму. Восени 1995 р. була підписана угода, що визначила питання про майбутнє ізраїльських поселень, кордони й структуру Палестинської автономії. Столицею автономії було обрано місто Рамалла.

Проте процес становлення Палестинської автономії триває важко й суперечливо. Це пов'язано з багатьма чинниками:

- з обох сторін залишається взаємна недовіра щодо планів мирного врегулювання;
- екстремістські угруповання ХАМАС, Хезболла, Ісламський джихад та інші ведуть активну терористичну діяльність проти Ізраїлю, часто це відбувається з території Палестинської автономії (терористи здебільшого вбивають мирних жителів, влаштовують вибухи в транспорті, інших громадських місцях);
- фактично не відмовилися від планів збройного протистояння проти Ізраїлю Сирія, Іран та деякі інші арабські держави, які активно підтримують діяльність терористичних угруповань;
- не приймають миру й ізраїльські радикали, які вбили прем'єр-міністра Ізраїлю Іцхака Рабіна — ініціатора арабо-ізраїльського діалогу.

У 2000—2004 рр. тривала друга «Інтифада», яка супроводжувалася серією терористичних актів. Почалася реалізація плану з мирного врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту.

Зрештою Ізраїль у 2005 р. прийняв рішення про виведення з території Палестинської автономії військ і будівництво на кордоні стіни.

Виведення ізраїльських військ із Палестини призвело до розгортання у 2006—2007 рр. громадянської війни між прихильниками ФАТХ (помірковані) і ХАМАС (радикальні). Це протистояння призвело до фактичного розколу Палестини. ХАМАС узяв під контроль сектор Гази, ФАТХ — Західний берег річки Йордан.

На прихід до влади в секторі Гази ХАМАС Ізраїль відповів транспортною блокадою території. Сектор Гази опинився перед загрозою гуманітарної катастрофи. У відповідь ХАМАС почав обстрілювати територію Ізраїлю ракетами. Армія Ізраїлю завдала удару по території сектору Гази, намагаючись знищити пускові установки ракет (операція «Гаряча зима», 2007—2008 рр.).

І. Рабін (Ізраїль), Я. Арафат (Палестина) і Б. Клінтон (США) під час підписання угод в Осло (Норвегія). 1993 р.

«Стіна безпеки» в районі Єрусалима. 2000-ні рр.

ЦІКАВІ ФАКТИ

29 січня 2002 р. палестинська студентка Шиназ Амурі (Вафа Ідріс) підірвала себе в Єрусалимі. Унаслідок теракту одна людина загинула й близько 150 було поранено. С. Хусейн наказав поставити їй пам'ятник у Багдаді. Її приклад набув поширення серед терористів. «Шахіди», як почали називати «живі бомби», потім стали поширеним явищем.

Зіткнення на кордоні Ізраїлю і сектору Гази. 2018 р.

Шах Мохаммед Реза Пехлеві роздає земельні акти. 1960-ті рр.

Шах Мохаммед Реза Пехлеві залишає Іран. 16 січня 1979 р.

Зрештою між сторонами було укладено перемир'я. 27 грудня воно було порушено. Ізраїльська армія систематично знищувала військову інфраструктуру ХАМАС у секторі Гази (операція «Литий свинець», грудень 2008 — січень 2009 р.). Під тиском світової громадськості операцію було припинено. ХАМАС зберіг частину свого потенціалу, між сторонами встановився нетривкий мир. У 2012 р. після нових обстрілів Ізраїль провів нову операцію «Хмарний стовп», а у 2014 р. — «Непорушна скеля». Нові спалахи насильства відбулися навесні 2018 р., коли палестинці намагалися зруйнувати стіну між Ізраїлем і сектором Гази та навесні 2019 р. після масового обстрілу Ізраїля ракетами (одночасно більше 400), який майже повністю нейтралізувала система протиракетної оборони «Залізний купол».

Ситуація залишається складною і суперечливою.

5 «БІЛА» ТА ІСЛАМСЬКА РЕВОЛЮЦІЇ В ІРАНІ. Після відновлення в 1946 р. суверенітету Іран тривалий час перебував у стані політичної нестабільності. У 1953 р. внаслідок військового перевороту до влади прийшов шах **Мохаммед Реза Пехлеві**, який зумів стабілізувати становище в країні. У 1962 р. він проголосив у країні початок «**білої революції**» — проведення реформ, спрямованих на модернізацію країни й викорінення феодальних пережитків. За роки «білої революції» в Ірані було проведено аграрну реформу (обмежувалося поміщицьке землеволодіння й володіння релігійних мусульманських общин), індустріалізацію, реформу освіти й охорони здоров'я. У 1963 р. жінкам було надано виборче право. Був обмежений традиційний інститут багатожинства. Активно насаджувалися західний стиль життя, західна мода.

Реформи мали значний вплив на розвиток Ірану. Аграрна реформа порушила традиційну структуру суспільних відносин на селі. Сотні тисяч людей переселилися до міст. Ліквідація поміщицького товарного господарства призвела до зменшення сільськогосподарського виробництва. Іран став імпортером продовольства. Зростання промислового виробництва не встигало за темпами збільшення кількості міського населення, що викликало масове безробіття. Невдоволення людей посилювалося відвертою розкішшю шахського палацу та збагаченням міністрів за рахунок прибутків від експорту нафти. У зовнішній політиці шах орієнтувався на США та країни Заходу. Іран був членом військово-політичного блоку Багдадський пакт (у серпні 1959 р. перейменовано на Організацію центрального договору, СЕНТО).

Така політика шаха спричинила масові протести населення. В умовах відсутності легальної опозиції виразником цих настроїв стало мусульманське духовенство, яке посідало в Ірані привілейоване становище. Крім служителів культу та осіб, що навчалися в духовних навчальних закладах (близько 260 тис. осіб), до нього належали прямі нащадки Мухаммада, яких налічувалося понад 1 млн осіб. Усі ці люди незалежно від роду занять вважалися шанованими особами та були можливими правовірними мусульманами.

Масова акція протесту в Тегерані. Вересень 1978 р.

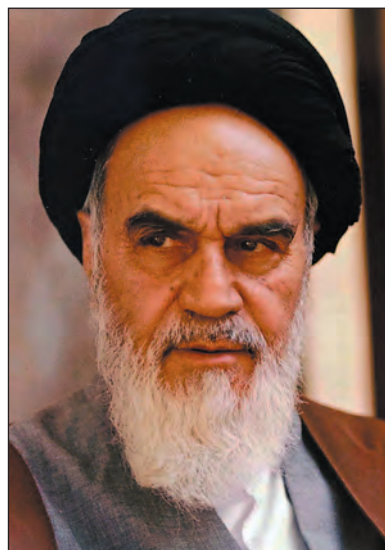
Захоплення посольства США в Тегерані. 1979 р.

? Як була розв'язана проблема американських заручників?

Лідером релігійної опозиції став **аятола Хомейні (Рухолла Мусаві Хомейні)**. Він розробив теорію **ісламської революції** і створення ісламської держави. Хомейні ділив суспільство на три групи: «знедолені», «благочестиві», «слуги сатани». «Слугами сатани» вважали шаха, його оточення, інтелігенцію, імперіалістів, комуністів. Кінцевою метою боротьби Хомейні проголошував створення Світової ісламської держави. В уяві Хомейні іслам виступав не тільки засобом морального вдосконалення людини, але й знаряддям соціальної зміни суспільства. Хомейні негативно ставився як до західної цивілізації, так і до ідей соціалізму: «Не Захід, не Схід, а іслам». У 1963 р. його було заарештовано, а згодом вислано з країни.

Протистояння між шахом і духовенством набирало все більш непримиренного характеру. Репресії шаха підвищували авторитет релігійної опозиції. Крім неї, проти шаха виступали **Народна партія Ірану (Туде)**, ліворадикальні організації **федаїв** і **моджахедів**, **Національний фронт**, **Демократичний союз народів Ірану**.

Криза шахського режиму щороку наростала. За таких умов шах застосовував різні засоби, щоб зберегти владу. Заборона урядом проведення в жалобні дні традиційних походів віруючих призвела до стихійного вибуху невдоволення населення. Остаточно авторитет шаха підірвали події **8 вересня 1978 р.** Під час релігійно-політичного мітингу на площі Жале (Тегеран) солдати розстріляли 1,5 тис. осіб. 26 листопада 1978 р. опозиція оголосила в країні день жалоби. Демонстрації в містах супроводжувалися сутичками з військовими й поліцією. Федаї і моджахеди здійснювали напади на поліцейські установи, іноземців, які масово залишали країну. Спроба шаха піти на поступки опозиції, призначивши прем'єр-міністром одного з лідерів опозиції **Шапура Бахтіяра**, не мала успіху. Революційні події не вщухали, і **16 січня 1979 р.** шах залишив країну. Ш. Бахтіяр втрачав контроль над становищем. Повсюдно створювалися революційні ісламські комітети.

Аятола Хомейні — лідер Ірану (1979—1989 рр.)

У лютому 1979 р. в Іран повернувся Хомейні. Тоді ж був створений Тимчасовий комітет ісламської революції, який очолив **Мехді Базарган**. Духовенство намагалося втримати революцію в мирному руслі, але зробити це не вдалося. Після спровокованих у районі бази військово-повітряних сил під Тегераном боїв між загонами повсталих і шахською гвардією в столиці спалахнуло повстання. Монархію в Ірані було повалено. До 12 лютого 1979 р. сутички припинилися.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

3 інтерв'ю з Хомейні (березень 1979 р.)

Революція здійснена в інтересах знедолених, в ім'я утвердження в Ірані священних принципів ісламу. Шіїтське духовенство стало вирішальною силою в перемозі антишахського руху. На завершальному етапі революції півмільйонна армія, де верх узяли патріотичні кола командного складу, перейшли на бік повсталого народу.

Чи знаєте ви про ту особливу роль, яку відіграли в цих подіях мечеті? Ці храми були не тільки центрами морального й духовного життя, але й осередками збройного опору режиму. Вам слід знати, що в ісламському світі мечеть користується неписаним правом недоторканності. Влада, звичайно, могла заарештувати будь-якого священика, але лише за межами храму.

...Головне полягає в тому, що разом із шахським режимом ми покінчили з нав'язаними іранському народу хибними й чужими західними уявленнями. Покінчили з порнографією на кіноекранах і книжкових полицях, із притонами для наркоманів, борделями й казино. А тих, хто намагається відродити всю цю злочинну непристойність, караємо — аж до розстрілу.

Ми не жорстокі, а справедливі. Із жорстокістю діяв шах, коли розправлявся зі всіма, хто загрожував трону. За декілька місяців, що передували повстанню, карателі замордували в застінках або розстріляли понад 3 тис. шиїтських і сунїтських священиків. Спецслужби нацьковували етнічні угруповання й національні меншини, покладаючи відповідальність за провокації на шиїтське духовенство. Тепер зі злочинним злодійським режимом покінчено. Знайте: головним злодієм був, звичайно, сам шах. До моменту падіння монархії на його закордонних рахунках у банках зберігалося понад 3 млрд доларів. Це не враховуючи вивезені за кордон коштовності, полотна відомих європейських художників, безцінні перські мініатюри. Не відставала від нього й чиновницька еліта. І в цих панів чималі рахунки в закордонних банках, земельні угіддя в країнах Західної Європи та Америки. Багато з них втекли. Нічого, доберемося й до них...

Спробуйте оцінити нову ситуацію, яку ісламська революція створила в Азії: завдано серйозного удару по

американській стратегії встановлення повного контролю над багатими на нафту країнами Близького й Середнього Сходу. Багато років Іран був стратегічною опорою воєнщини США в цій частині земної кулі. Усьому цьому настав кінець. Ми анулювали всі американо-іранські військові угоди, звільнили землю від пентагонівської присутності, вийшли з агресивного блоку СЕНТО, розірвали дипломатичні відносини з расистською державою ПАР і з Ізраїлем. Відтепер військово-повітряні сили США не зможуть використати наші аеродроми, щоб загрожувати сусідам. Ми закрили полігони, на яких розміщувалися американські ракетні установки, націлені головним чином на радянську територію. Ліквідовані станції електронного шпівонажу й прослуховування ефіру СРСР.

...Мріємо створити атомну енергетику...

30 березня має відбутися референдум із питання про державний устрій Ірану*. Майже 20 млн виборців незалежно від статі, національності й віросповідання потрібно відповісти лише на одне питання: «Ти за те, щоб Іран був проголошений ісламською республікою?». І вже потім відбудеться референдум за основним законом країни.

На Заході нас хочуть показати як середньовічних мракобісів... Між тим зверніться до основних положень проекту нашої Конституції. Усі громадяни — чоловіки й жінки — наділені однаковими соціальними, економічними та політичними правами. Жінки можуть бути обраними на будь-яку державну посаду. Громадяни мають право створювати профспілки, суспільні й політичні об'єднання. Передбачається свобода друку, проведення мітингів, зборів і демонстрацій. Іран заявляє, що він відмовляється від участі в агресивних блоках, не надаватиме свою територію для іноземних військових баз. В основу зовнішньої політики покладено принцип нейтралітету й невтручання у внутрішні справи інших держав.

? Як Хомейні характеризує причини, перебіг і наслідки ісламської революції?

* На референдумі 30 березня 1979 р. 90 % виборців висловилися за ісламську республіку.

Нове іранське керівництво оголосило про вихід країни із СЕНТО, розрив військових і цивільних контрактів зі США та іншими країнами Заходу; анулювало угоду з Міжнародним нафтовим консорціумом; ліквідувало американські бази (50 тис. службовців) і розірвало дипломатичні відносини з Ізраїлем. Закривалися іноземні фірми й банки. У березні 1979 р. Іран проголосили **ісламською республікою**, була прийнята нова Конституція. У відповідь на надання США притулку іранському шаху в Ірані розпочалася антиамериканська кампанія, кульмінацією якої стало захоплення 52 заручників — громадян США.

США розірвали дипломатичні відносини з Іраном, заморозили іранські кошти в американських банках, розробили операцію «Кіготь орла» з визволення заручників. Проте через зіткнення літака й вертольота з десантом операцію було провалено. Смерть шаха в липні 1980 р. зняла напруженість, і в 1981 р. заручники повернулися на батьківщину.

Незабаром після перемоги революції в Ірані посилювалися розбіжності між її учасниками. Протягом кількох років Хомейні за допомогою репресій ліквідував опозицію й очолював як релігійну, так і світську владу. Також він спробував «експортувати» ісламську революцію. Однак війна з Іраком (1980—1988 рр.) і міжнародні санкції за намагання створити ядерну зброю виснажили сили Ірану й не дали можливості розпалити революцію в інших країнах.

Проте розпочата іранською революцією хвиля **ісламського фундаменталізму** досі не втратила своєї сили. Повалення режиму С. Хусейна в Іраку, «Арабська весна» дали новий шанс іранському керівництву зміцнити свої позиції в ісламському світі. Так, Іран фактично впливає на політику Іраку, Оману, Сирії, Лівану та Ємену. Його військові контингенти, добровольці, контрольовані шіїтські збройні формування беруть участь у внутрішніх конфліктах в Іраку, Сирії та Ємені. Ситуативним союзником Ірану стала Росія. Проте такому проникненню Ірану протистоять Саудівська Аравія та її союзники, яких підтримують США.

6 «АРАБЬСЬКА ВЕСНА». ГРОМАДЯНСЬКІ ВІЙНИ В ЛІВІЇ, СИРІЇ, ЄМЕНИ. У 2011 р. арабськими країнами прокотилася хвиля протестів і демонстрацій, яка отримала назву «Арабська весна». Це революції в Тунісі та Єгипті, громадянська війна в Лівії, повстання в Сирії та Ємені, де почалися громадянські війни, масові протести в Алжирі, Бахреїні, Йорданії, Марокко, Омані та інших країнах.

Приводом до початку «Арабської весни» стали події в Тунісі, де 17 грудня 2010 р. торговець фруктами, оштрафований місцевою поліцією, влаштував акт самоспалення. У країні почалися демонстрації проти існуючого режиму, які влада не змогла придушити. 14 січня 2011 р. під тиском демонстрантів президент Тунісу Зін аль-Абідін Бен Алі втік до Саудівської Аравії. Ці події стали прикладом для населення інших арабських країн.

Ісламський фундаменталізм — у мусульманських країнах релігійно-політична течія, пов'язана з поверненням до основ ісламу. Останнім часом ця течія набуває дедалі більшого негативного спрямування, під її прикриттям нині діють багато різних організацій, зокрема терористичного характеру, банди найманців, злочинців тощо.

Протести на площі Тахрір (Єгипет). На асфальті гасло «Ми — люди Фейсбуку»

? Якою є роль соціальних мереж в «Арабській весні»?

Причини «Арабської весни»

- Панування авторитарних режимів, лідери яких перебували при владі понад 40 років та прагнули передати владу в спадок своїм дітям. Єдина країна, де вдалося передати владу, була Сирія (Хафез Асад передав владу Башару Асаду)
- Свавільля й корупція влади, фальсифікація виборів, жорстокість каральних органів
- Бідність значної частини населення країн, що стало сприятливим середовищем для поширення радикальних ісламських рухів
- 60 % жителів регіону становили особи віком до 25 років, що є соціально активною групою населення, серед яких велика частка освічених, але безробітних. Саме вони були основною рушійною силою протестів
- Завдяки інформаційно-телекомунікаційній революції з її супутниковим телебаченням, Інтернетом, соціальними мережами «Фейсбук» і «Твіттер», мобільними телефонами тощо стало можливим миттєве поширення інформації та координація дій у різних районах, регіонах. Важливу роль в ескалації та поширенні «Арабської весни» на нові країни відіграв і телеканал «Аль-Джазіра»
- Діяльність терористичних організацій, таких як «Аль-Каїда», «Брати-мусульмани» тощо
- Проповідницька й організаторська роль ісламського духовенства. Іслам був єдиною можливою легальною формою опозиційної боротьби

Після Тунісу настала черга сусідніх країн: Лівії, Єгипту, Малі, а потім Ємену, Сирії. Виступи під демократичними гаслами відбувалися в Марокко, Алжирі, Йорданії, Кувейті й Бахреїні. Вислів «Народ хоче повалення режиму» став основним гаслом протестів.

Єгипет за 33 роки перебування при владі **Хосні Мубарака** потонував у корупції. Після фальсифікації чергових виборів народ вийшов на протест. Центрами мирних мітингів стали площа Тахрір, яку протестувальники називали «майдан Свободи», і мечеть Рабіа ель-Адавія. Спроби силовиків розігнати демонстрації не дали бажаного результату, і 11 лютого 2011 р. Х. Мубарак подав у відставку.

Новим президентом було обрано **Мухаммада Мурсі** (пов'язаний з організацією «Брати-мусульмани»), проте він протримався близько року. М. Мурсі, який спирався також на гасла «ісламської демократії», не знайшов спільної мови ані із Заходом, ані із сусідами; до цього додалися внутрішні економічні негаразди. У липні 2013 р. його владу було повалено внаслідок військового перевороту. У червні 2014 р. президентом Єгипту став колишній військовий **Абдель Фаттах ас-Сісі**.

Інакше розвивалися події в Лівії, де правив **Муаммар Каддафі**. Демонстрації в лютому 2011 р. були пов'язані з історією жорстокого вбивства в червні 1996 р. понад 1 тис. в'язнів після бунту у в'язниці Абу Салім. У лютому 2006 р. силами безпеки було вбито 12 учасників мирної демонстрації в місті Бенгазі, а арешт на початку 2011 р. правозахисника та адвоката Ф. Тербіля, який представляв інтереси родин жертв різанини 1996 р., спричинив нові протести. Заворушення ширилися, і чим більше людей виходило на вулиці, тим жорстокішими ставали репресії. Особливо активними дії опозиційних сил були на сході країни, а місто Бенгазі швидко перетворилося на штаб-квартиру опозиції. М. Каддафі наказав військовим жорстко придушити демонстрації. Зрештою протести переросли в бойові дії між загонами опозиції та відданими М. Каддафі військами. На боці опозиції виступили міжнародні сили (Франція, Італія, США та інші країни). М. Каддафі стрімко втрачав владу і зрештою був застрелений під час спроби залишити територію країни.

Проте повалення режиму не принесло миру. Країна була розділена між ворожими угрупованнями, терористичними організаціями. Більшу частину території контролював Уряд національної єдності. Південно-західну частину країни захопили туареги з Незалежної держави Азавад, а окремі міста досі перебувають під контролем самоврядних «міліцій».

У Сирії перші протести почалися в лютому 2011 р., але вони були локалізовані й швидко придушені режимом. Ситуація змінилася 18 березня через виступи в місті Дара, де під час їх придушення загинули мирні протестувальники. Проти режиму почалося народне повстання, центром якого стало місто Хомс.

Особливістю протестів у Сирії було те, що вони не мали авторитетних загальнодержавних лідерів. Противники режиму виявилися розпорошеними як за етнічними, так і за

релігійними ознаками та політичними вподобаннями. Режим **Башара Асада** контролював лише території поблизу Дамаска та приморські райони.

Більша частина країни опинилася під владою терористичного утворення **Ісламська держава Іраку і Леванту (ІДІЛ)**.

У 2015 р. у війні в Сирії стався перелом. У бойові дії на боці Б. Асада втрутилася Росія під приводом боротьби з ІДІЛ, але основні удари спрямовувалися проти опозиції. Поступово, скориставшись розгромом ІДІЛ, сирійській армії вдалося взяти під контроль більшу частину території країни, завдати поразки основним силам опозиції. Зараз значна частина Північної Сирії перебуває під контролем турецької армії, яка створила «пояс безпеки» від терористичних дій курдів, що ведуть боротьбу за створення власної держави; північно-східну частину країни контролюють курди, які фактично створили власну державу; опозиційні сили режиму зосереджені в провінції Ітліб. Проте ситуація далека від вирішення.

У вирі громадянської війни після «Арабської весни» опинився також **Ємен**. Ключовими проблемами країни були відсутність внутрішньої єдності й корумпованість режиму президента **Алі Абдалі Салеха**. Країну не раз охоплювали заколоти, повстання, терористичні акти. Уряд ніколи не контролював усієї території. Це створювало сприятливі умови для поширення діяльності різних міжнародних терористичних угруповань.

Проте найбільшою проблемою стало прагнення шийтської частини населення (становили 1/3 його загальної кількості), яку підтримував Іран, розширити свої права. У 2004, 2009 рр. вони піднімали повстання. За прізвиськом лідера руху Хусейна аль-Хусі їх назвали хуситами. «Арабська весна» дала змогу хуситам розширити свій вплив і розпочати боротьбу за створення власної держави. Тим часом А. А. Салех під тиском народних демонстрацій був змушений подати у відставку.

Влада в країні перейшла до висуванця А. А. Салеха **Абд-Раббу Мансура Хаді**, який згодом за підтримки Саудівської Аравії розгорнув боротьбу проти хуситів. А сам А. А. Салех і його прихильники, незважаючи на десятиліття ворожнечі, стали на бік шийтів і їхньої боротьби з урядом, оскільки були невдоволені своїм становищем після зміни влади в країні.

У 2014 р. хусити захопили столицю Ємену місто Сана, а на початку 2015 р. розпочали штурм Адена, куди емігрував центральний уряд А.-Р. М. Хаді. Опинившись перед загрозою повного розгрому, президент Ємену звернувся по військову підтримку до Саудівської Аравії. Було створено міжнародну коаліцію, війська якої розгорнули бойові дії проти хуситів, які тривають із перемінним успіхом.

У результаті подій «Арабської весни» в ряді країн до влади прийшли не демократи в буквальному розумінні слова, а помірні ісламісти. У **Марокко** та **Йорданії** уряд був змушений провести ліберальні реформи. У монархічних **країнах Перської затоки** влада пішла на деякі незначні поступки (було розширено права жінок).

Спалення портрета Муаммара Каддафі під час протестів у Лівії. 2011 р.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Існує думка, що режим Б. Асада жорстокими розправами з протестувальниками провокував опозицію на громадянську війну. Гостроти подіям додало звільнення лідерів і бойовиків різних ісламістських і терористичних угруповань. Вони одразу перебрали на себе ключові позиції в опозиційному русі проти режиму. Цим кроком Б. Асад намагався уникнути втручання Заходу на боці опозиції, як це було в Лівії, стверджуючи, що він бореться проти ісламістів і терористів.

Протестувальники під час демонстрації в місті Сана (Ємен). 2012 р.

Бомбардування Багдада
напередодні вторгнення військ
США. 2003 р.

Прапор ІДІЛ з арабською в'яззю
і печаткою пророка Мухаммада

Бойовики ІДІЛ. 2010-ті рр.

«Арабська весна» мала далекосяжні наслідки. Вона докорінно змінила розстановку сил у регіоні, поставила міжнародну спільноту перед необхідністю долати нові виклики (існування терористичної держави ІДІЛ, масовий потік біженців у Європу, руйнування принципів системи міжнародних відносин тощо). Наслідками «Арабської весни» прагнула скористатися Росія, яка домагалася більш вагомого місця в системі міжнародних відносин і перегляду наслідків поразки СРСР у «холодній війні».

7 ІСЛАМСЬКА ДЕРЖАВА ІРАКУ І ЛЕВАНТУ (ІДІЛ) ТА ЇЇ РОЗГРОМ.

Виникнення ІДІЛ тісно пов'язане з процесами, що відбувалися в Іраку та Сирії на початку XXI ст. У 2003 р. США провели військову операцію в Іраку, у результаті якої було повалено режим Саддама Хусейна (30 грудня 2006 р. після суду його було страчено). Хоча владу С. Хусейна було повалено за кілька днів, американським військам та їхнім союзникам довелося зіткнутися з потужним повстанським рухом. Він був розпорошений між значною кількістю ісламістських і терористичних організацій, але вимагав значних воєнних зусиль. Зрештою основним противником США стали терористи, керовані «Аль-Каїдою».

У боротьбі проти терористичних сил США намагалися реформувати державний апарат Іраку та відновити економіку країни.

До 2010 р. Ірак отримав досить потужні органи безпеки, великий державний бюджет, відносини всередині країни між різними етнічними та релігійними спільнотами були позитивними. Зрештою президент США Б. Обама оголосив про виведення американських військ і повне відновлення суверенітету Іраку. В Іраку загинуло 4487 військових і 2097 цивільних службовців, близько 400 солдатів союзників (із 21 держави світу). У грудні 2011 р. США вивели свої війська з Іраку.

Проте уряд Іраку на чолі з прем'єр-міністром **Нурі аль-Малікі** виявився нерозважливим. Він позбавляв влади політичних опонентів, призначав керувати армією своїх близьких друзів та давав накази на застосування сили до мирних протестувальників. У в'язницях набули поширення тортури та вбивства. І найголовніше: було відновлено релігійний поділ Іраку, надано привілеї шиїтській більшості над сунітською меншістю.

Події «Арабської весни» призвели до нової хвилі насильства й тероризму. У цей час лідером «Аль-Каїди» в Іраку став **Абу Бакр аль-Багдаді**. Під його керівництвом до організації почали залучати колишніх офіцерів армії С. Хусейна та невдоволених сунітів. Скориставшись подіями в Сирії, він заснував осередок своєї організації і там.

У січні 2012 р. було створено сирійське відділення «Аль-Каїди» — «Джабгат-ан-Нусра». Бойовики сирійського радикального ісламіста Абу Мухаммада аль-Джулані швидко довели свою ефективність і поповнили ряди новими рекрутами.

У 2012 і 2013 рр. бойовики А. Б. аль-Багдаді провели серію вдалих нападів на в'язниці Іраку. До організації долучилися близько 1 тис. професійних бойовиків, що втекли із в'язниць.

Тим часом сирійське відділення організації отримало серйозну фінансову і збройну підтримку з Кувейту, Саудівської Аравії, Катару. У 2013 р. «Джабгат-ан-Нусра» зробила місто Ракка в Сирії своєю столицею.

В Іраку А. Б. аль-Багдаді у квітні 2013 р. оголосив про утворення ІДІЛ. 10 червня 2014 р. ІДІЛ розпочала блискавичний наступ, у результаті якого до 2015 р. було взято під контроль територію з населенням понад 10 млн осіб. Найбільшим успіхом було захоплення 800 бойовиками міста Мосул (друге за величиною місто Іраку), у якому розміщувалося 30-тисячне військо Іраку. Бойовики захопили величезний арсенал сучасної зброї. За наступні два дні бойовики ІДІЛ оволоділи основними сунітськими північно-західними і центральними провінціями Іраку й наблизилися до Багдада.

29 червня 2014 р. ІДІЛ оголосила про створення халіфату, тобто ісламської теократичної держави.

Після захоплення територій ІДІЛ у першу чергу змінювала судову систему й ліквідовувала світський суд, замінюючи його на шаріатський. Було сформовано чітку ієрархію державного правління, створено кіностудії, інформаційне агентство тощо, запроваджено систему податків.

Релігійний фанатизм бойовиків ІДІЛ призводив до знищення пам'яток культури, які не належали до ісламу. Так, було підірвано комплекс споруд у місті Пальміра. Здійснювалися показові страти іноземців. Процвітала работоргівля.

Основний дохід ІДІЛ отримувала від контрабанди нафти (приблизно 40 млн доларів на місяць).

Створення ІДІЛ та її успіхи стали викликом для світової системи безпеки.

У **серпні 2014 р.** ІДІЛ здійснила вторгнення в Іракський Курдистан і швидко просунулася до його столиці міста Ербіль. Вона також почала геноцид проти меншини, відомої як езиди (етнічно є курдами). Це втягнуло у війну збройні сили курдів (пешмерга). У ході протистояння ІДІЛ зазнала низки важких поразок.

Ці події змусили втрутитися у війну США: організована президентом Б. Обамою кампанія авіаударів проти ІДІЛ спочатку починалася як обмежена інтервенція для захисту американського особового складу в Ербілі та припинення знищення езидів.

Тим часом іракська армія була зміцнена шиїтським ополченням, керованим добровольцями з Ірану. За допомогою американської авіації у **квітні 2015 р.** іракські сили відвоювали важливе місто Тікрит.

У цей же час у Сирії курди теж перейшли в наступ, потіснили ІДІЛ і зрештою наблизилися до її столиці Ракки.

У відповідь ІДІЛ розширила свої дії у світі. Було офіційно проголошено про створення відділень у Лівії, Єгипті

Бойовик ІДІЛ руйнує скульптури в місті Пальміра. 2014 р.

? З'ясуйте за додатковими джерелами, якими актами вандалізму відзначилися бойовики ІДІЛ.

Езиди в Німеччині протестують проти атак ІДІЛ. 2014 р.

Бомбардування авіацією коаліції «столиці» ІДІЛ Ракки. 2015 р.

Теракт у Парижі.
13 листопада 2015 р.

(Синайський півострів), Саудівській Аравії, Ємені, Алжирі, Афганістані, Пакистані, Нігерії та на Північному Кавказі. Проте реально взяти під контроль вдалося лише незначні території на Синаї, в Афганістані й Лівії.

Восени 2015 р. ІДІЛ здійснила терористичні акти в Європі та на Близькому Сході. Найбільш масштабний із них стався 13 листопада 2015 р. в Парижі (Франція). Унаслідок дій терористів-смертників загинуло понад 130 і було поранено більш ніж 380 осіб. Згодом сталися теракти в Ніцці (Франція, 2016 р.), Барселоні (Іспанія, 2017 р.).

Терористичні акти лише посилили дії міжнародної коаліції, спрямовані на розгром ІДІЛ. Ключова битва розгорілася за місто Мосул в Іраку (жовтень 2016 — липень 2017 р.). Сили терористичної організації були розбиті. У жовтні 2017 р. бойовики ІДІЛ залишили Ракку.

Також було завдано поразки ІДІЛ у Лівії та Нігерії. У **березні 2019 р.** було звільнено останнє місто, що перебувало під контролем терористів. Проте окремі загони ІДІЛ продовжують діяти на території Сирії та Іраку.

ВИСНОВКИ

■ Після Другої світової війни було завершено процес деколонізації арабського Сходу.

■ Самостійний шлях розвитку країн регіону виявився непростим. Економічні й політичні експерименти з побудовою «арабського» соціалізму, війни, політична нестабільність, тероризм перетворили регіон на найбільш болючу точку планети. У той самий час деякі країни регіону, спираючись на величезні прибутки від експорту нафти, зуміли досягти рівня життя провідних країн світу, проте відносини в політичній сфері, культурі, моралі в цих країнах не розвивалися.

■ Початок ХХІ ст. не приніс миру в регіон. У результаті «Арабської весни» було повалено авторитарні режими, які здавалися непорушними. Проте в деяких країнах це призвело до громадянських війн і спалаху терористичної діяльності.

■ Серйозним випробуванням для світового порядку стала поява державно-терористичного утворення ІДІЛ. Проте завдяки міжнародним зусиллям воно було розгромлене. Незважаючи на це, проблеми регіону так і не були вирішені. Залишається відкритим арабо-ізраїльський конфлікт, триває протистояння між Іраном і Саудівською Аравією тощо.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Коли було створено Державу Ізраїль? 2. У результаті якої війни Ізраїль створив «зону безпеки» навколо своєї території? 3. Яку війну називають Війною Судного дня? 4. Із якою метою ізраїльські війська вторглися в Ліван у 1982 р.? 5. Що таке «Інтифада»? 6. Коли Ізраїль надав Палестині автономію? 7. Які події в Ірані отримали назву «біла революція»? 8. Хто став на чолі ісламської революції в Ірані? 9. Події в якій країні започаткували «Арабську весну»? 10. У яких країнах «Арабська весна» призвела до розгортання громадянських війн? 11. На території яких держав була створена ІДІЛ?

12. У чому полягає сутність близькосхідного конфлікту? 13. Чому при поділі Палестини згідно з резолюцією ООН не було створено палестинську державу? 14. Чому близькосхідний конфлікт став складовою «холодної війни»? 15. Як виникла й розвивалася палестинська проблема? 16. Охарактеризуйте близькосхідний

мирний процес. 17. Визначте мету, причини та рушійні сили ісламської революції в Ірані. 18. Чому революційні події в Ірані набули релігійного забарвлення? 19. Чому «Арабська весна» охопила більшість арабських країн? 20. Якими були причини виникнення ІДІЛ?

21. Визначте основні етапи близькосхідного конфлікту й мирного процесу. Складіть схему. 22. Проведіть дискусію за проблемним питанням: «Чому конфлікт на Близькому Сході до сьогодні не розв'язаний?». 23. Складіть порівняльну таблицю «Біла» та ісламська революції».

Питання для порівняння	«Біла» революція	Ісламська революція

24. Складіть таблицю «Арабська весна».

Країна	Хронологічні межі	Наслідки

25. Складіть перелік арабо-ізраїльських війн.

26. Аятола Хомейні так оцінив події 1978—1979 рр.

в Ірані: «Наша велика ісламська революція є перш за все моральною і духовною, ніж політичною і суспільною революцією». Чи згодні ви з такою оцінкою ісламської революції в Ірані? Обґрунтуйте свою відповідь. 27. Чому США зарахували Іран до «осі зла» у світі? 28. Як події «Арабської весни» вплинули на міжнародні відносини? 29. **Обговоріть у групах.** Чи можливе відродження ІДІЛ?

§ 22—23. Країни Африки

1 ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ. Під деколонізацією розуміють процес надання незалежності, повного суверенітету домініонам, підмандатним територіям, залежним територіям, колоніям. Цей процес в Африці відбувався за допомогою як мирних, так і збройних засобів.

У процесі деколонізації можна виділити кілька етапів.

На **першому етапі** (1943—1956 рр.) процес деколонізації охопив переважно Азію і Північну Африку. Європейські країни відмовилися від своїх мандатів на управління Палестиною та Йорданією (Велика Британія), Ліваном та Сирією (Франція). Було вирішено долю італійських і японських колоній і підмандатних територій. Велика Британія надала незалежність Індії (1947 р.), попередньо розділивши її на дві держави — Індію і Пакистан, острову Цейлон (Шри-Ланка) і Бірмі. Проголосили свою незалежність Індонезія (17 серпня 1945 р.), В'єтнам (2 вересня 1945 р.), відстоявши її в тривалій збройній боротьбі. У 1953 р. Франція визнала незалежність Камбоджі й Лаосу. У 1946 р. США надали незалежність Філіппінам.

Після провалу агресії проти Єгипту в 1956 р. Велика Британія визнала повний суверенітет Судану, а Франція — незалежність Тунісу й Марокко.

На **першому етапі** колонізатори намагалися зберегти під своєю владою значну частину володінь. Незалежність здобули лише ті держави, які стало неможливо утримати в колоніальному стані. Проте після 1956 р. Велика Британія і в 1958 р. Франція пішли шляхом відмови від своїх колоніальних володінь.

На **другому етапі** (кінець 1950-х — 1960-ті рр.) процес деколонізації охопив здебільшого Африку. У 1957 р. Велика Британія надала незалежність Гані, Малайзії, а в 1958 р. — Гвінеї.

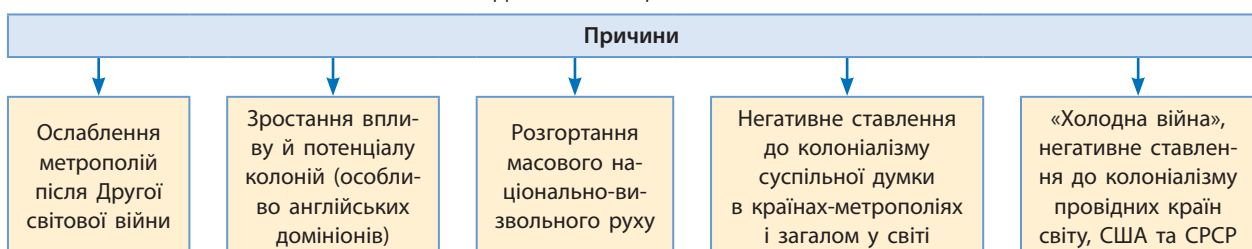
ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ:

характеризувати процес деколонізації Африки; указувати на наслідки колоніалізму; визначати, які моделі розвитку країн Африки реалізовувалися після здобуття незалежності.

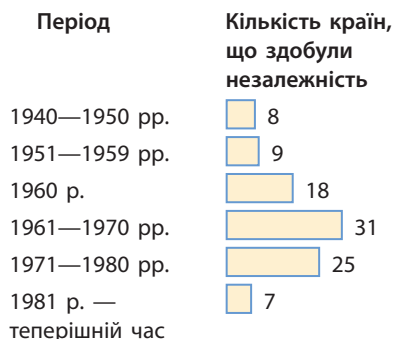
ПРИГАДАЙТЕ

1. Які країни мали колоніальні володіння в Африці? 2. Які держави Африки мали статус незалежних держав станом на 1945 р.?

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ АФРИКИ

КРАХ КОЛОНІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Переломним став **1960 р.**, який назвали «**роком Африки**». Цього року на карті з'явилися 17 нових незалежних держав: Габон, Дагомея, Верхня Вольт, Берег Слонової Кістки, Чад, Центрально-африканська Республіка (ЦАР), Конго, Бельгійське Конго, Камерун, Мавританія, Малі, Нігерія, Мадагаскар, Сенегал, Сомалі, Того, Нігер.

У наступні роки розпочався процес деколонізації британських володінь на сході Африки. У 1961 р. незалежність отримала Танганьїка, у 1962 р. — Уганда, у 1963 р. — Кенія, Занзібар, у 1964 р. — Замбія, Малаві, у 1965 р. — Гамбія. Таким чином, до середини 1960-х рр. більшість країн Африки на південь від Сахари звільнилися від колоніального гніту.

Під час **третього етапу (1970-ті рр.)** впала остання найстаріша колоніальна імперія — Португальська. Першою після

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ АФРИКИ

Метрополія	Рік здобуття (надання) незалежності	Назва країни
Велика Британія	1951	Лівія (із 1943 р. була під спільним управлінням Великої Британії і Франції)
	1956	Судан
	1957	Гана
	1960	Нігерія, Сомалі
	1961	Танганьїка (Танзанія після об'єднання із Занзібаром), Сьєрра-Леоне
	1962	Уганда
	1963	Кенія, Занзібар
	1964	Північна Родезія (Замбія), Ньясаленд (Малаві)
	1965	Гамбія, Південна Родезія (Зімбабве з 1980 р.)
	1966	Бечуаналенд (Ботсвана), Лесото
	1968	Свазіленд
	1990	Намібія (була окупована ПАР)
Франція	1956	Марокко, Туніс
	1958	Гвінея
	1960	Малі, Нігер, Чад, ЦАР, Того, Камерун, Габон, Дагомея, Верхня Вольт, Берег Слонової Кістки, Конго, Мавританія, Сенегал, Мадагаскар
	1962	Алжир
	1977	Джибуті
Бельгія	1960	Конго
	1962	Бурунді, Руанда
Португалія	1973	Гвінея-Бісау
	1975	Ангола, Мозамбік, Острови Зеленого Мису, Сан-Томе і Прінсіпі
Іспанія	1968	Екваторіальна Гвінея
	1974	Західна Сахара (північна частина окупована Марокко з 1976 р.)

тривалої збройної боротьби здобула незалежність Гвінея-Бісау (1973 р.). Після повалення військової диктатури в Португалії в результаті «революції гвоздик» (квітень 1974 р.) незалежність здобули й інші португальські колонії: Острови Зеленого Мису, Ангола, Мозамбік, Сан-Томе і Прінсіпі.

Під час **четвертого етапу** (1980—1990-ті рр.) здобули незалежність останні території колоніальних імперій. Так, у 1980 р. було остаточно врегульовано проблему Південної Родезії (Зімбабве), у 1982 р. Велика Британія надала незалежність Белізу, у 1990 р. під тиском світової громадськості ПАР надала незалежність Намібії. У 1997 р. Китай відновив свій суверенітет над Гонконгом, у 1999 р. — над Макао.

Таким чином, на порозі ХХІ ст. колоніальні імперії відійшли в минуле. Однак, здобувши політичну незалежність, молоді держави не стали економічно незалежними. Головною їхньою проблемою залишається відсталість, із якою більшість держав не можуть впоратися. Тут панують збройні конфлікти, епідемії, голод, фінансова заборгованість, етнічні й територіальні проблеми.

В Африці залишилася єдина територія, статус якої досі не визначений. Це колишня іспанська колонія Західна Сахара. На цю територію претендує Марокко. Проти окупації виступає рух ПОЛІСАРІО, який веде партизанську боротьбу.

2 КРАЇНИ ПІВДЕННОЇ АФРИКИ. Найбільш розвинутою країною Південної Африки і загалом континенту є **Південноафриканська Республіка (ПАР)**. Вона була створена в 1961 р. Основою державної політики країни став **апартеїд**. Біла меншість ПАР мала виключне право на владу в країні, а представники іншої раси вважалися людьми другого ґатунку. Деколонізація Африки суттєво змінила становище ПАР. Творці апартеїду зрозуміли, що нові незалежні держави не миритимуться з існуючим на півдні Африки расистським режимом і мобілізують світову громадськість на боротьбу з ним. Щоб зберегти режим, було здійснено такі заходи:

- створювалися автономне господарство й військова промисловість, що в умовах міжнародної ізоляції зумовлювало неефективність деяких галузей господарства та штучне завищення цін тощо;
- робилися спроби створити на північ від ПАР «пояс безпеки» з таких країн, як Ангола, Мозамбік, португальські колонії;
- розроблялася власна атомна зброя.

Режим набув ознак поліцейського. Уряду було дозволено виселяти темношкірих із будь-якої місцевості країни. Були заборонені шлюби темношкірих із білими. Заборонялися антирасистські організації, у тому числі **Африканський національний конгрес (АНК)**, лідер якого в 1963 р. був засуджений на довічне ув'язнення. Уряд намагався відділити біле й темношкіре населення. Із цією метою в ПАР створювалися **бантустан** — ізольовані території для темношкірого населення із власними

Жителі Танганьїки несуть на руках свого першого прем'єр-міністра, майбутнього президента Джуліуса Ньєрере. 29 травня 1961 р.

Апартеїд — офіційна політика расової дискримінації, сегрегації та гноблення, яку протягом 1948—1991 рр. проводили правлячі кола ПАР проти місцевого темношкірого населення, а також переселенців з Азії.

Монумент свободи і незалежності Замбії. Лусака

Знак «Зона для білих» на пляжі за часів апартеїду в ПАР. 1960-ті рр.

Нельсон Мандела — президент ПАР (1994—1999 рр.)

Радянські й кубинські військові радники в Анголі. 1983 р.

органами самоврядування. Станом на 1981 р. у бантустанах, які займали 13 % території країни, проживало 75 % населення.

Проте всі ці заходи не дали бажаних результатів: не вдалося створити «пояс безпеки», темношкіре населення не проявляло покори й використовувало всі засоби боротьби. У білій громаді намітився розкол: більшість почала виступати за політичні реформи й створення багаторасової демократичної держави. Першим кроком у цьому напрямі стало прийняття нової Конституції 1984 р. У 1989 р. до влади в ПАР прийшов **Фредерік де Клерк**. Він здійснив реформи, які призвели до падіння расистського режиму. У 1993 р. в ПАР уперше було проведено вільні вибори. Президентом країни став лідер АНК **Нельсон Мандела**.

Проте прихід до влади лідерів корінного населення не сприяв економічному розвитку держави. У країні зросли злочинність і насильство. Біла громада, яка зберегла основні важелі в економічному житті, не бажала поступатися своїми позиціями. Проте темношкіра більшість, перебравши контроль над владними інституціями, намагалася законодавчими актами та адміністративними заходами потіснити білих навіть ціною занепаду цілих галузей економіки. У 2018 р. було ухвалено закон про конфіскацію земель у білих фермерів.

15 січня 1975 р. лідери основних угруповань, які вели боротьбу проти колонізаторів в **Анголі** (Народний рух за визволення Анголи (МПЛА), Національний союз за повну незалежність Анголи (УНІТА), Національний фронт за звільнення Анголи (ФНЛА)), підписали договір про створення перехідного уряду та проведення загальних виборів. 31 січня 1975 р. такий уряд було сформовано. Проте, не задовольнившись розподілом влади, УНІТА спровокував громадянську війну. У боротьбі за владу УНІТА і ФНЛА об'єднали свої зусилля та звернулися до ПАР. У жовтні 1975 р. об'єднані війська УНІТА, ФНЛА і ПАР почали наступ на столицю Анголи місто Луанда. За цих складних умов лідери МПЛА звернулися до Куби. У ніч із 4 на 5 листопада 1975 р. Ф. Кастро прийняв рішення направити в Анголу війська, які зуміли зупинити наступ і розгромити агресора. 11 листопада 1975 р. лідер МПЛА **Агостіньо Нето** проголосив незалежність Анголи. Країна обрала соціалістичний шлях розвитку. СРСР надав їй економічну й особливо військову допомогу, але ця допомога виявилася малоефективною. Тривала війна й періодичні рейди військ ПАР із глибини території країни поставили Анголу на межу катастрофи. У 1988 р. було підписано «Принципи мирного врегулювання в Південно-Західній Африці», згідно з якими ПАР надавала незалежність Намібії, а Куба виводила війська з Анголи.

У 1989 р. уряд Анголи здійснив спробу знищити УНІТА, але наступ провалився. Ангола була змушена погодитися на переговори. Громадянська війна завдала збитків країні в розмірі 25 млрд доларів США, зовнішній борг зріс до 11 млрд доларів. 31 травня 1991 р. голова уряду Анголи **Жозе Едуарду душ Сантуш** і лідер УНІТА **Жонаш Савімбі** підписали в Лісабоні

(Португалія) угоду про мир і проведення загальнонаціональних виборів, які відбулися в 1992 р. Перемогу здобула МПЛА. УНІТА не погодилася з таким розвитком подій і взялася за зброю. Громадянська війна затяглася ще на десять років. Із 1999 р. угруповання УНІТА зазнавало поразок, втратило свої ключові райони. 22 лютого 2002 р. Ж. Савімбі потрапив в оточення й загинув. Після загибелі лідера УНІТА, який домагався лише абсолютної влади, країна нарешті перейшла до мирного життя. Завдяки значним природним багатствам Ангола досить швидко посіла вагоме місце серед держав Африки.

Складна ситуація виникла в **Південній Родезії**. Там проживала значна біла меншина, переважно фермерство. У 1965 р. вона проголосила незалежність Родезії і намагалася створити державу на зразок ПАР. Тобто біла меншина проголосила своє виключне право на владу — режим апартеїду (расової дискримінації). Ні Велика Британія, якій колись належала Родезія, ні ООН не визнали цієї незалежності, темношкіра більшість розпочала збройну боротьбу проти білої громади. У 1979 р. сторони сіли за стіл переговорів. Була розроблена нова Конституція, яка визнавала рівність рас, на її основі було проведено вибори та проголошено незалежність нової держави — **Зімбабве**. Проте влада на чолі з **Робертом Мугабе**, який став диктатором, довела колись економічно процвітаючу країну до повного зупинення й занепаду. Інфляція сягнула найбільшого у ХХІ ст. рівня. У 2017 р. Р. Мугабе подав у відставку.

Останньою територією, що здобула незалежність, була колишня Південно-Західна Африка (**Намібія**), мандат на управління якою було передано Південноафриканському Союзу (ПАС) після Першої світової війни. ПАС (згодом ПАР) намагався взагалі анексувати цю територію. У 1966 р. африканське населення розпочало збройну боротьбу за незалежність, яку оголосила Організація народів Південно-Західної Африки. У 1973 р. ООН позбавила ПАР мандату на цю територію, а в 1977 р. було прийнято резолюцію про виведення військ ПАР. Лише в 1989 р. в ПАР зрозуміли безперспективність намірів утримати за собою Намібію. Так з'явилася ще одна держава в Африці.

3 КРАЇНИ АФРИКИ НА ПІВДЕНЬ ВІД САХАРИ. Розвиток країн регіону виявився найбільш складним. На час завоювання цими країнами незалежності основна частина населення була зайнята в традиційних галузях господарства, де панували родоплеменні відносини. Спроби зруйнувати ці устої мали серйозні негативні наслідки. Домагаючись повної незалежності, лідери прагнули зменшити роль сільськогосподарського та сировинного експорту, що остаточно підривало економіку цих країн і позбавляло їх єдиного стабільного джерела прибутків. Однак країни регіону мали успіх у створенні режимів тиранії — як прорадянських, так і прозахідних.

Значні темпи зростання кількості населення зводили нарівень усі зусилля, спрямовані на подолання відсталості. Виробництво продуктів харчування не встигало за зростанням

ЦІКАВІ ФАКТИ

У 1904—1908 рр. німецькі колонізатори знищили племена гереро (80 %) і нама (50 %) у Південно-Західній Африці (Намібії). Німеччина визнала свою провину в здійсненні цього акту геноциду.

Меморіал жертвам геноциду.
Віндгук (Намібія)

? Які країни Африки зазнали актів геноциду?

ЦІКАВІ ФАКТИ

У 2008 р. в Зімбабве один долар США обмінювали на 35 квадрильйонів місцевих доларів. Поштовхом до стрімкої інфляції стала земельна реформа 2000 р., яка передбачала конфіскацію землі в білошкірих фермерів і плантаторів. Нові власники виявилися неефективними господарями. Упав експорт традиційних товарів (тютюн, бавовна, чай, цукрова тростина). За сільським господарством обвалилась і промисловість. Зросло безробіття. Білошкіре населення залишало країну. Уряд вирішив друкувати нічим не забезпечені гроші. Щоб зменшити кількість нулів на купюрах, тричі відбувався обмін грошових знаків. Так, під час третього обміну 10 млн старих зімбабвійських доларів обмінювали на один новий.

ЦІКАВІ ФАКТИ**Країни Африки
на південь від Сахари**

- 4,5 % — прогнозоване економічне зростання
- 41 % населення живе за межею бідності
- 60 % населення зайнято в сільському господарстві
- 23 % — частка жінок у національних парламентах
- 20 % безробітних становить молодь
- 250 млн осіб охопить проблема нестачі води до 2020 р. (прогноз)

кількості населення, що час від часу призводило до голоду, який забирав мільйони життів. Крім голоду, у країнах Африки постійно спалахували епідемії тяжких хвороб. Ці проблеми не подолано й досі.

Нестабільність регіону посилювалася через штучність африканських кордонів. Щоб запобігти прикордонним суперечкам, країни Африки домовилися дотримуватися принципу поваги до існуючих кордонів, закріпленому в Статуті Організації Африканської Єдності (ОАЄ, утворена у травні 1963 р.). Проте це не змогло запобігти внутрішнім і міждержавним конфліктам.

У результаті колоніальних поділів Африки 44 % державних кордонів проходять по меридіанах і паралелях, 30 % — по прямих і заокруглених лініях і лише 26 % — по кордонах розселення етнічних груп. 13 держав не мають виходу до моря, а це означає, що в них відсутні надійні шляхи сполучення із зовнішнім світом. Через такі штучні кордони в Африці немає однаціональних і моноетнічних держав (крім Сомалі,

НАЙБІЛЬШІ КОНФЛІКТИ НА ТЕРИТОРІЇ АФРИКИ в другій половині XX ст.

Роки	Події
1952—1960	Заколот руху «Мау-мау» в Кенії
1954—1962	Національно-визвольна боротьба за незалежність Алжиру
1955—2005	Боротьба християнського населення на півдні Судану за незалежність
1960—1965, 1977—1978, 1998—2002, 2004—...	Громадянська війна в Демократичній Республіці Конго (у 1965—1997 рр. — Заір), сепаратистські рухи, втручання сусідніх, європейських держав, СРСР, США
1961—1975	Війна за незалежність Анголи
1962—1973	Війна за незалежність Гвінеї-Бісау
1963—1975	Війна за незалежність Мозамбіку
1963—1967	Війна Сомалі з Кенією
1964—1968, 1977—1978	Війни Сомалі з Ефіопією
1964 (1972)—1979	Громадянська війна (Війна білої і чорної громад) у Родезії
1966—1989	Боротьба Намібії за незалежність
1967—1970	Громадянська війна в Нігерії. Спроба створення на півдні країни незалежної держави Біафра
1968—1971, 1976—1990	Громадянська війна в Чаді, втручання в події Франції та Лівії
1975—2002	Громадянська війна в Анголі. Втручання в події СРСР, Куби, ПАР
1975—1995	Громадянська війна в Мозамбіку. Втручання в події СРСР і ПАР
1978—1979	Війна між Угандою і Танзанією
1988—1989, 1993—1994	Громадянська війна в Бурунді
1959, 1990—...	Громадянська війна в Руанді
1989—2003	Громадянська війна в Ліверії
1989—...	Громадянська війна в Сомалі
1991—2000	Громадянська війна в Сьєрра-Леоне

але й вона поділяється на клани). Ця ситуація призводить до міжетнічних конфліктів. Один із найкривавіших конфліктів відбувся в **Руанді**, де геноциду зазнала народність тутсі. Його жертвами лише за 100 днів стали 800 тис. осіб.

Конфлікти виникали і на релігійному ґрунті між християнською і мусульманською общинами. В **Ефіопії** після тривалої громадянської війни й жахливого голоду 1983—1985 рр., організованого владою для придушення повстанського руху, на частині території було проголошено незалежну державу **Еритрею**. Мирний договір між двома державами було підписано лише у 2018 р.

Нерідко конфлікти виходили за межі державних кордонів, переростали в міждержавні сутички. Так, **Сомалі** в 1977 р. висунула територіальні вимоги до Ефіопії, претендуючи на райони, заселені племенами, етнічно близькими до сомалійців. Війна тривала майже рік. СРСР напередодні війни підтримував як режим **Менгісту Хайле Маріама** в Ефіопії, який прийшов до влади в результаті перевороту в лютому 1974 р., так і **Сіада Барре** в Сомалі. Під час війни СРСР відкрито став на бік Ефіопії і надав їй допомогу. Сомалі потрапила до сфери впливу США, але зазнала поразки, а режим С. Барре був повалений. Проте мир у країні не настав. Тут спалахнула громадянська війна. Сомалі фактично розвалилася на ворогуючі угруповання. Країну охопили голод та епідемії. Навіть втручання ООН та великих держав не виправило становище.

У 1980-ті рр. **Лівія** відкрито втрутилася в етнічний і релігійний конфлікт у **Чаді**. Вона претендувала на частину території країни. Щоб не допустити поширення впливу Лівії, Франція направила в Чад свої війська. Лівійські війська зазнали поразки, а Міжнародний суд визнав територіальні претензії Лівії безпідставними.

Схожий конфлікт відбувся в **Судані**, де в провінції Дарфур та на півдні населення зазнало геноциду. Зрештою країна була розділена. У 2011 р. була проголошена республіка **Південний Судан**.

Досить різноманітний етнічний склад за умови збереження родоплемінних відносин став причиною ще однієї особливості політичного життя країн Африки — **трайбалізму**.

4 ВІЙСЬКОВО-ДИКТАТОРСЬКІ РЕЖИМИ В ДЕРЖАВАХ АФРИКИ.

Однією із характерних рис розвитку Африканського континенту стало існування військово-диктаторських режимів і домінування військових у суспільно-політичному житті.

Внутрішніми причинами цього явища були:

- незавершеність процесів формування суспільства країн Африки;
- відносно короткий період незалежного розвитку країн Африки;
- складний взаємозв'язок різних типів економічних відносин;
- слабка соціально-класова диференціація суспільства;
- залишки родоплемінних відносин;
- широкий спектр ідеологічних поглядів населення;

Людські черепи в Меморіальному центрі геноциду. Руанда

Боець сепаратистської організації Народний фронт визволення Еритреї бере в полон ефіопського солдата. Початок 1990-х рр.

Трайбалізм — племінний або етнічний сепаратизм у суспільстві. На практиці він означає, що всі соціально-економічні відносини обумовлені родоплемінними, етнічними відносинами. Політичні партії створюють за етнічною ознакою, справи прагнуть вести із представниками свого племені.

Коронація Жана-Беделя Бокасси.
ЦАР. 1976 р. Була копією
інтронізації Наполеона Бонапарта
200 років тому

Іді Амін — президент Уганди
(1971—1979 рр.) у парадному кітелі,
який спеціально подовжили, щоб
помістити всі нагороди

- економічна й політична залежність від розвинених країн;
- наявність таких негативних соціальних явищ, як голод, злидні, хвороби, неграмотність, низька політична культура.

Зовнішні причини пов'язані з протистоянням СРСР—США в період «холодної війни», а зараз вони зумовлені спробами провідних країн світу заручитися лояльними режимами, які б давали пріоритетний доступ до природних багатств.

Військово-диктаторські режими в Африці характеризуються політичною та економічною нестабільністю, насильством, низкою державних заколотів, міжетнічними суперечностями, війнами, гонкою озброєнь (в Африці на озброєння витрачається 5 % ВВП, у Південній Азії — 3,6 %, у Латинській Америці — 1,6 %), зростанням політичної ролі армії в суспільстві, диктаторськими методами правління, корупцією.

Влада диктатора, як правило, спирається на три політичні інститути: державу, успадковану від колонізаторів, яка здійснює жорстку централізовану владу для управління суспільством; однопартійну систему; збройні сили. Військово-диктаторські режими перешкоджали демократичним перетворенням у суспільстві й гальмували соціальний прогрес у країнах Африки.

Військово-диктаторські режими в Африці в 1960—1980-ті рр. можна поділити на правоавторитарні та лівоавторитарні. Правоавторитарні режими утвердилися в Заїрі, ЦАР, Сьєрра-Леоне, Чаді, Ліберії, Руанді; лівоавторитарні — в Ефіопії, Лівії, Малі, Анголі, Мозамбіку.

Диктатор **Жан-Бедель Бокасса** прийшов до влади в ЦАР у 1966 р. в результаті державного заколоту та правив країною протягом 13 років. Він назвав себе маршалом і довічним президентом, а згодом проголосив республіку імперією, а себе — імператором. За роки правління він усував із посад усіх потенційних конкурентів, вислав їх із країни, заарештовував, піддавав тортурам.

Іді Амін в Уганді відомий масовим знищенням людей. За вісім років його правління в 1970-ті рр. в країні було вбито 800 тис. осіб. Зрештою його влада була повалена в результаті агресії сусідніх держав.

Бельгійське Конго здобуло незалежність у 1960 р. Проте одразу в країні спалахнула громадянська війна, у яку були втягнуті сусідні держави, провідні країни світу, ООН. Після завершення війни в 1965 р. у країні утвердився при владі **Жозеф-Дезіре Мобуту**. Він правив понад 30 років (у 1971 р. перейменував країну на **Заїр**). Згідно зі складеною ним Конституцією в країні існувала лише одна політична партія, до якої автоматично було зараховано все населення. За роки його правління Заїр із багатой країни перетворився на одну з найбідніших: зовнішній борг країни досяг 8 млрд доларів США. Проте сам Ж.-Д. Мобуту тримав у швейцарських банках 5 млрд доларів. Наприкінці 1990-х рр. становище в країні загострилося, проти режиму Ж.-Д. Мобуту розгорнувся масовий повстанський рух. У 1998 р. його режим було повалено, сам диктатор утік (невдовзі помер від невиліковної хвороби).

До влади прийшли опозиційні сили на чолі з **Лораном Кабілою**. Було повернено попередню назву країни — **Демократична Республіка Конго (ДРК)**, почалося проведення реформ, проте вони перетворилися на новий перерозподіл власності на користь тих сил, що прийшли до влади. У країні знову спалахнула громадянська війна, яка переросла в загальноафриканську за контроль над природними багатствами ДРК. У ній узяли участь війська десяти країн. У 2001 р. Л. Кабіла загинув у перестрілці зі своїм міністром оборони, якого він намагався звільнити.

Становище в країні залишається нестабільним. Конфлікт, що триває з 1998 р., у який були втягнуті всі сусідні держави, забрав життя понад 2,5 млн осіб. Його називають **Першою африканською війною (1998—2002 рр.)**. Новий спалах насильства стримується військами ООН.

В **Ефіопії** в результаті державного перевороту 1974 р. до влади прийшов «червоний диктатор» **Менгісту Хайлі Маріам**. У країні було ліквідовано монархію і проголошено демократичну республіку. Режим М. Х. Маріама не мав соціальної опори. Утримати владу йому вдалося завдяки згуртованості суспільства перед агресією Сомалі та активній допомозі СРСР, Куби. Перемога у війні із Сомалі (1977—1978 рр.) не врятувала режим. Будівництво соціалізму викликало масовий збройний антиурядовий рух, особливо у провінціях Тігре та Еритрея. Придушити рух Опору ні силою, ні голодом (загинув 400 тис. осіб) не вдалося. Після поразки армії в операціях проти повстанців диктатор втратив підтримку серед армійського керівництва й населення. У травні 1991 р. він утік із країни.

Однією з найбільш розвинених країн Африки на південь від Сахари є **Нігерія**, яка прагне відігравати провідну роль на західному узбережжі Африки. Основне джерело прибутку країни — поклади нафти. У країні проживають різні народи, що різняться за віросповіданням: на півночі — переважно мусульмани, на півдні — переважно християни. У 1960 р. колишня британська колонія здобула незалежність. Найбільш розвинений, багатий на нафту південний район Нігерії, заселений переважно народом імбо, проголосив свою незалежність і створення республіки Біафра. Проте центральна влада не бажала миритися з такою втратою, наслідком чого стала війна (1967—1970 рр.). Сепаратистський рух було придушено, у війні загинуло близько 1 млн осіб. Щоб запобігти черговим проявам сепаратизму, Нігерія стала федеративною республікою. За роки незалежності більшу частину часу в країні панував військовий режим. Спроба в 1993 р. генерала **Ібрагіма Бабангіді** передати владу цивільним не вдалася. Країна перебуває у стані постійного внутрішнього конфлікту між племенами й прихильниками різних релігій.

Наприкінці 1980-х рр. для військово-диктаторських режимів настала смуга гострих криз, пов'язаних із розпадом соціалістичної системи й закінченням «холодної війни». Диктатори втратили економічну й політичну підтримку з боку США та СРСР.

Підбиті танки на вулиці Аддис-Абеби після боїв, які призвели до повалення режиму М. Х. Маріама. Ефіопія. 1970-ті рр.

Партизан під час війни в Біафрі (Нігерія). 1968 р.

МВФ і МБРР розробили план економічного відновлення Африки. Пропонувалося проведення ринкових реформ в обмін на пільговий кредит, скорочення державних витрат. Проте цей план не спрацював, заборгованість держав Африки перевищила їхні доходи. У той самий час тривають конфлікти й громадянські війни. На початку ХХІ ст. центром напруженості стали країни Західної Африки: Сьєрра-Леоне, Ліберія, Кот-д'Івуар, Буркіна-Фасо тощо.

Проблеми, які постали перед країнами Африки, багатопланові, і розв'язати їх нелегко. Це можливо лише за умови участі світового співтовариства і у формах, придатних для народів Африки.

На початку ХХІ ст. Африка залишається одним із найнестабільніших і найменш розвинених регіонів світу. Проблеми регіону із внутрішніх перетворилися на глобальні.

ВИСНОВКИ

■ Африка на південь від Сахари в другій половині ХХ ст. стала осередком найбільш гострих проблем і суперечностей сучасного світу.

■ Після визволення від колоніальної залежності країни континенту перетворилися на арену боротьби між наддержавами, полігон для проведення соціально-економічних експериментів. Усі моделі розвитку (соціалістична

орієнтація, індустріалізація, інтеграція у світову економіку тощо), яких намагалися дотримуватися країни Африки, виявилися малоефективними.

■ На сьогодні проблеми континенту все більше проявляються як глобальні. Країнам Африки самотійно їх вирішити неможливо.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

 1. Які країни Африки були незалежними наприкінці Другої світової війни? **2.** Який рік став «роком Африки»? **3.** Яка країна Африки найбільш економічно розвинена? **4.** Що таке апартеїд? **5.** Назвіть найвідоміших диктаторів країн Африки. **6.** Коли Намібія здобула незалежність?

 7. Як відбувався процес деколонізації в Африці? **8.** Які проблеми постали перед молодими державами Африки? **9.** Охарактеризуйте розвиток ПАР на сучасному етапі. **10.** У 1970—1990-х рр. в Анголі тривала громадянська війна. Які її причини та

наслідки? **11.** Охарактеризуйте особливості політичного життя країн Африки. **12.** Що таке трайбалізм і як він вплинув на життя країн Африки?

 13. Назвіть причини тривалих і запеклих конфліктів між державами Африки. **14.** Підготуйте розгорнутий план розповіді про один із конфліктів, що відбувалися в країнах Африки.

 15. Проведіть дискусію за проблемним питанням: «Чому внутрішні проблеми Африки стали глобальними проблемами людства?».

§ 24—25. Країни Латинської Америки

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: характеризувати розвиток країн Латинської Америки в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.; визначати причини існування масових повстанських рухів; указувати на результати інтеграційних процесів.

1 ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРАЇН ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. У країнах Латинської Америки після Другої світової війни відбулися значні зрушення. Це пояснюється тим, що вони значно раніше здобули незалежність. Їм на шляху модернізації не доводилося переживати «цивілізаційний шок», як це було в країнах Африки та Азії. Вони були частиною західної, європейської за походженням цивілізації.

Існування великих земельних володінь — латифундій — було основною причиною відсталості країн Латинської Америки. Це призводило до безземелля селянства, низького рівня життя, аграрного перенаселення й безробіття, низької продуктивності праці, примітивних технологій і, відповідно, до соціальної напруженості. Таке суспільство не могло бути демократичним, воно трималося на насильстві.

Напередодні Другої світової війни почався занепад латифундій. Після завершення війни цей процес посилювався. Тривала боротьба селянства примушувала уряди проводити аграрні реформи. Усі вони незалежно від масштабів підривали позиції латифундистів. Найбільшого удару латифундіям завдали зростання промисловості, формування національного капіталу і, відповідно, нової економічної еліти, для якої латифундії були уособленням старих порядків. Демографічний вибух зумовив масову урбанізацію і перенесення центру політичного життя із сільської місцевості до міста.

Після Другої світової війни становище в економіці країн Латинської Америки було сприятливим для проведення реформ: вони мали значні валютні накопичення, зросла їхня частка у світовій торгівлі. Ці чинники були використані урядами країн Латинської Америки для проведення **імпортозамінної індустріалізації**. Реформи відбувалися під помірковано націоналістичними гаслами, що користувалися певною підтримкою населення. Це сприяло формуванню в цих країнах популярних, але авторитарних режимів. Як приклад можна навести президентство **Хуана Домінго Перона в Аргентині** (1946—1955, 1973—1974 рр.; у 1949—1955 рр. — фактичний диктатор). Х. Д. Перон провів часткову націоналізацію, сплатив борги країни, домігся самозабезпечення Аргентини основними промисловими товарами. У період його правління в Аргентині створили перший у Латинській Америці реактивний літак, але під тиском США його виробництво було припинено.

У **Бразилії** в 1950 р. до влади повернувся **Жетуліу Варгас**, який відродив свою політику 1930-х рр., але вже без спроб копіювання фашистських (нацистських) держав. У 1956 р. його змінив **Жуселіну Кубічек**, який продовжив імпортозамінну індустріалізацію. На початок 1960-х рр. Бразилія наполовину забезпечувала себе промисловими товарами.

У **Мексикі** лінію, розпочату президентом **Ласаро Карденасом** у 1934—1940 рр., продовжували і після Другої світової війни. Індустріалізація здійснювалася за рахунок розвитку державного сектору, тривала аграрна реформа.

У період 1940—1960-х рр. США були стурбовані лише однією проблемою: як запобігти проникненню СРСР у Латинську Америку. Для цього США робили ставку на посилення військового потенціалу та військово-політичне співробітництво з країнами Латинської Америки. У цей час було укладено угоду про колективну безпеку (1948 р.), **Організацію Американських держав** (ОАД, 1948 р.). Американське керівництво переозброїло

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які риси економічного й політичного розвитку були притаманні країнам Латинської Америки в першій половині XX ст.? 2. Які події стали визначальними для регіону в першій половині XX ст.?

Особливості розвитку країн Латинської Америки після Другої світової війни

- Для економіки регіону були характерні розвиток експортного аграрно-сировинного господарства, підпорядкованість його зовнішньому ринку
- У сільському господарстві панівна роль належала латифундіям, які впродовж другої половини XX ст. поступово втрачали свої позиції
- Швидке зростання міст і міського населення. Проте урбанізація латиноамериканського типу була мало пов'язана з розвитком промисловості, оскільки відбувалася за рахунок зростання маргінальних прошарків суспільства
- Низький рівень життя більшої частини населення
- 90 % населення — католики (половина світового католицтва)
- Політичне життя країн регіону характеризувалося нестабільністю; значний вплив військових; переважання насильства в політичному житті; існування партизанських, екстремістських угруповань; вплив наркомафії
- Нерівномірність розвитку країн регіону; найбільш розвинені країни регіону, що найбільше просунулися на шляху модернізації: Аргентина, Уругвай, Чилі, Бразилія, Мексика, Венесуела, Колумбія (їхнє населення складає 75 % від загальної кількості жителів регіону, на їхню частку припадає 80—85 % ВВП)

Виробнича лінія на військово-промисловому підприємстві. Аргентина. 1950 р.

місцеві армії та створило нову військову еліту, яка пройшла підготовку в США. При цьому США мало турбували проблеми внутрішнього життя цих країн, якщо там не було безпосередньої загрози приходу до влади комуністів. США влаштовували в цих країнах режими, які повністю від них залежали (на зразок диктаторського режиму Ф. Батісти на Кубі або А. Сомоси в Нікарагуа).

У 1950—1960-ті рр. розпочався новий етап соціально-економічного розвитку країн Латинської Америки. Ресурси для проведення імпортозамінної індустріалізації були вичерпані, державний бюджет ледве міг підтримати державний сектор економіки. Великі державні бюджетні дефіцити були викликані здійсненням надто амбітних проєктів. Наприклад, у 1957 р. в Бразилії розпочали будівництво нової столиці подалі від перенаселеного Ріо-де-Жанейро. Це було ультрасучасне місто, побудоване за проєктом всесвітньвідомого архітектора Оскара Німейєра і назване Бразилія. Нова столиця мала символізувати майбутнє країни. Мексика домоглася права проведення у своїй столиці Мехіко Олімпійських ігор 1968 р., що змусило її повністю реконструювати багатомільйонне місто. Грандіозні проєкти призвели також до інфляції, зростання соціальної напруженості. Національна грошова одиниця Бразилії крузейро з 1961 до 1964 р. «схудла» у 5 разів.

У Латинській Америці розвиток відбувався двома шляхами. Країни, де на хвилі масового невдоволення до влади приходили ліві сили, ставали на шлях будівництва соціалізму.

Так, у 1959 р. партизанська війна на Кубі завершилася зникненням проамериканського режиму. Лідер повстанців **Фідель Кастро** очолив новий уряд. Своїм завданням він вважав здобуття незалежності Куби й проведення соціальних реформ. У здійсненні своїх задумів він наразився на опір США, які мали на Кубі значну власність. Ф. Кастро здійснив націоналізацію цієї власності та встановив тісні відносини із СРСР. Це викликало рух Опору, який підтримували уряд США та кубинська громада в США. У 1961 р. США організували збройну інтервенцію загонів гусанос на Кубу, але вона провалилася. Це прискорило становлення на Кубі радянської моделі розвитку.

М. Хрущов був захоплений ідеєю отримати союзника за 90 миль від США і заради збереження режиму Ф. Кастро без вагань пішов на ризик ядерної війни (Карибська криза 1962 р.). Зближення із СРСР дало Ф. Кастро зразок ідеальної, на його думку, держави. Партизани стали комуністами, на Кубі почалося будівництво соціалізму. У 1960-ті рр. в країні було фактично скасовано гроші та введено прямий продуктообмін. Ф. Кастро вважав, що Латинська Америка вже готова до соціалістичної революції, і намагався (щоправда, безрезультатно) розпалити революційну пожежу на континенті. Під час однієї з таких спроб у Болівії загинув сподвижник Ф. Кастро **Ернесто Че Гевара**.

Фідель Кастро — голова уряду Куби (1959—2008 рр.)

? Що сприяло встановленню комуністичного режиму на Кубі?

У 1970-х рр. від комуністичних експериментів довелося відмовитися. Куба перетворилася на звичайну тоталітарну соціалістичну країну. Зберігалася традиційна залежність економіки Куби від експорту цукру, але вже не до США, а до СРСР і країн Центрально-Східної Європи. СРСР став головним кредитором Куби. Наприкінці 1980-х рр., тільки-но в СРСР виникли економічні труднощі й скоротилася допомога економіці Куби, країна потрапила в стан постійної кризи. Розпад СРСР позбавив Кубу зовнішньої підтримки. Керівництво країни намагалося врятувати становище: економіка працювала в надзвичайному режимі, скорочувалися соціальні програми, створювалися умови для розвитку туризму, робилися перші кроки в напрямі модернізації економіки. Проте рятівним для режиму Ф. Кастро на Кубі в цей час стало співробітництво з наркомафією та режимом Уго Чавеса у Венесуелі, які забезпечили режим необхідними ресурсами. У 1990-ті рр. з Куби здійснювалася масова нелегальна еміграція до США. Проте країна не могла прийняти таку кількість біженців, і частина їх була відправлена назад, на Кубу.

Після смерті Ф. Кастро його брат **Рауль Кастро** зробив деяке послаблення режиму й пішов на часткове примирення зі США.

У Чилі спробу побудувати соціалізм у 1970—1973 рр. здійснив уряд президента **Сальвадора Альєнде**, який був утворений із комуністів і лівих соціалістів. Побудова соціалізму відбувалася в межах конституційної законності. Радикальні перетворення, які передбачали і націоналізацію мідної промисловості, провідної галузі економіки, викликали в країні справжній хаос і масове невдоволення, яке посилювалося провокаціями з боку США. Скориставшись цим, генерал **Августо Піночет** за згодою США здійснив державний переворот і встановив у країні диктаторський режим. Президент С. Альєнде загинув під час штурму президентського палацу. Проте режим А. Піночета, незважаючи на репресивний характер, виявився для подальшого розвитку Чилі позитивним, особливо в економічному плані. Після повернення до демократичної системи правління Чилі стала найбільш розвинутою державою регіону.

У **Нікарагуа** в результаті тривалої партизанської війни в 1979 р. до влади прийшов Фронт національного визволення ім. Сандіно. Сандіністи повалили режим А. Сомоси, який правив країною понад 30 років. Події в Нікарагуа розгорталися за кубинським зразком і з такими самими результатами. Проти соціалістичних експериментів сандіністів у країні виник повстанський рух, який об'єднував як колишніх сомосівців, так і представників демократичних рухів. У ньому брали участь також загони самооборони індіанських племен із віддалених районів країни. Цей партизанський рух значною мірою був організований та озброєний США. На кордонах із Нікарагуа США зосередили збройні сили й погрожували агресією, а всередині країни активно формувалася легальна опозиція. Опинившись перед вибором — іти до кінця в побудові соціалізму та до перемоги в громадянській війні чи погодитися на

Військовий переворот у Чилі.
1973 р.

Августо Піночет — президент Чилі
(1974—1990 рр.)

Концтабір на стадіоні «Насіональ де Чилі». Сантьяго. 1973 р.

? Чому в Чилі було повалено прорадянський режим?

Д. Ортега на мітингу 19 липня 1979 р. Нікарагуа

громадянський мир — сандіністи обрали останнє. На вільних виборах 1990 р. вони, як і очікувалося, зазнали поразки, але залишилися впливовою політичною силою. Президентом Нікарагуа було обрано **Віолетту Чаморро**. Проте незабаром сандіністи на чолі зі своїм лідером **Даніелем Ортегою** повернулися до влади і стали союзниками Росії.

Для деяких країн Латинської Америки нова стратегія починалася з констатації факту неможливості й навіть згубності повної незалежності та зводилася до прискорення інтеграції країн Латинської Америки у світову економіку. Для реалізації цієї стратегії передбачалося ліквідувати всі перешкоди в розвитку торгівлі й відкрити доступ іноземному капіталу. По суті, це був повний відхід від політики 1930—1950-х рр., що зовні було схоже на повернення до старих порядків, коли в країнах Латинської Америки господарювали іноземні компанії. Обраний шлях розвитку не користувався підтримкою, адже його проводили диктаторські режими (військова хунта). Такі режими встановилися в Аргентині (1962 р.), Гватемалі, Гондурасі, Еквадорі (1963 р.), Болівії, Бразилії (1964 р.), Чилі (1973 р.). Військові хунти вели безжальну боротьбу з лівими силами, обмежували політичні свободи. У результаті нерідко гинули невинні люди. Досягнута таким шляхом відносна внутрішня стабільність і створення пільгових умов для іноземного капіталу сприяли припливу іноземних інвестицій і прискоренню розвитку цих країн. Зміцнювався й національний капітал. Бразилія на початку 1980-х рр. за обсягом ВВП випередила Італію та наблизилася до Великої Британії. Вона посіла сьоме місце у світі за виробництвом сталі, восьме — телевізорів, десяте — легкових автомобілів. Зворотним результатом цього курсу стали зростання зовнішнього боргу й інфляція. Так поступово формувалася соціально-політична криза військових режимів.

Вагомим чинником у розвитку держав Латинської Америки був і залишається масовий партизанський рух. Він мав різний характер: антиамериканський, проти військових диктатур, за проведення соціальних реформ, прокомуністичний, антикомуністичний, національно-визвольний, екстремістський тощо.

Збройні антиурядові виступи в країнах Латинської Америки були обумовлені переважно внутрішніми соціально-економічними та політичними проблемами регіону.

Соціальна напруженість 1950—1960-х рр., перемога Ф. Кастро на Кубі змусили США змінити політику в регіоні. У 1961 р. президент США Дж. Кеннеді проголосив новий курс у відносинах із країнами Латинської Америки — «Союз заради прогресу». Щоб уникнути кубинського варіанта, США пропонували допомогу в подоланні відсталості, акцентуючи увагу на соціальних реформах. Одночасно США взяли за організацію в Латинській Америці спеціальних антиповстанських збройних сил. Прагнучи надати своїм відносинам із країнами Латинської Америки партнерського характеру, вони нерідко поверталися до традиційної інтервенціоністської

Морський піхотинець США на позиції під час боїв у Санто-Домінго (Домініканська Республіка). 1965 р.

ПОВСТАНСЬКИЙ І ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХИ В КРАЇНАХ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Етапи	Характеристика
Перший етап (1959 р.)	Пов'язаний із революцією на Кубі; мав антиамериканський, загальнодемократичний характер
Другий етап (1960-ті — початок 1970-х рр.)	Проходив під безпосереднім впливом революції на Кубі. У 1960—1967 рр. у Латинській Америці налічувалося 12 осередків партизанської боротьби. Незважаючи на те, що всі ці осередки були придушені, вони сприяли процесу демократизації в країнах
Третій етап (кінець 1970-х — 1980-ті рр.)	Пов'язаний переважно з боротьбою в країнах Центральної Америки, насамперед сандіністів у Нікарагуа. Їхня перемога надихнула партизанський рух лівого спрямування в Сальвадорі, Гватемалі, Гондурасі, викликала антисандіністський рух «контрас» у Нікарагуа
Четвертий етап (1980—1990-ті рр.)	Активізація діяльності військово-політичних організацій у Перу й Колумбії, тісно пов'язаних із наркомафією. У 1990-ті рр. спалахнула партизанська боротьба на півдні Мексики. Місцеві індіанці підняли повстання проти нестерпних умов життя

політики. Так, у 1961 р. вони допомогли кубинським повстанцям гусанос висадитися на Кубі; протягом тривалого часу спецслужби США намагалися усунути Ф. Кастро від влади. У 1965 р. американські війська прибули до Домініканської Республіки, а в 1973 р. підготували в Чилі військовий переворот, у результаті якого було повалено президента С. Альєнде. Така політика США викликала широкі антиамериканські настрої в Латинській Америці, які в 1970-ті рр. досягли апогею.

Ситуація докорінно змінилася за часів президентства в США Дж. Картера, який в основу своєї зовнішньої політики поклав тезу про неприпустимість порушення прав людини. Дж. Картер, зокрема, після тривалих переговорів підписав із Панамою угоду про передачу їй каналу, який був у власності США. Це був крок, який усунув одне із головних джерел невдоволення політикою США в Латинській Америці. Завдяки такій політиці США диктаторські режими втратили підтримку, і їхнє падіння стало справою часу. Першим впав режим А. Сомоси в Нікарагуа.

У 1980-ті рр. в країнах Латинської Америки утверджувалися демократичні режими: 1980 р. — у Перу, 1982 р. — у Болівії, 1983 р. — в Аргентині, 1985 р. — у Бразилії, Гватемалі, Гондурасі, Уругваї, 1989 р. — у Сальвадорі й Парагваї, 1990 р. — у Чилі, а до 1992 р. — у решті країн, крім Куби. У 1994 р. на багнетах американських військ була принесена західна демократія на Гаїті. На останній сесії Генеральної Асамблеї ОАД було закріплено положення про застосування санкцій у разі повторних спроб відновлення авторитарного правління.

Прихід до влади демократично обраних урядів поглибив курс на активну участь у міжнародному поділі праці, інтеграцію у світову економіку. Ставку було зроблено на розвиток ринкових структур економіки, розв'язання проблеми державних фінансів за рахунок приватизації державного сектору. Країни Латинської Америки намагалися зробити економіку соціально орієнтованою та ліквідувати зовнішній борг.

Панамський канал. Сучасний вигляд

ЦІКАВІ ФАКТИ

Основою політики Венесуели в регіоні були значні запаси нафти, які давали змогу витрачати ресурси на популістські програми. Проте падіння цін на нафту призвело до кризи режиму: масові протести, інфляція, нестача продуктів харчування, крах енергетичної системи, масова еміграція населення в інші країни.

Президенти Венесуели (Уго Чавес) й Аргентини (Нестор Кіршнер) розглядають карту енергетичної інтеграції Південної Америки. 2006 р.

Країнам Латинської Америки вдалося знайти власне місце у світовій торгівлі. Вони експортують товари з високим рівнем обробки й технологічних компонентів. Бразилія, Аргентина, Мексика вже переросли межі традиційних уявлень про країни, що розвиваються, і наблизилися до групи промислово розвинених країн.

Таким змінам у країнах Латинської Америки сприяють радикальні структурні зміни в економіці на основі неоліберальної моделі розвитку з акцентом на вдосконалення ринкових механізмів, приватизацію державного сектору, створення відповідної юридичної бази, податкової системи тощо.

На початку XXI ст. в Латинській Америці сформувалася група держав, що проводить відкриту антиамериканську політику. Центром їх єднання є Венесуела. До цього блоку можна віднести Болівію, Нікарагуа, Кубу. Ці країни активно співпрацюють із Росією.

2 ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В РЕГІОНІ. Спільне історичне минуле, схожість економічних процесів, мовна й культурна близькість стали тим підґрунтям, на якому після Другої світової війни активно розгорталися інтеграційні процеси в Латинській Америці.

Першим кроком на цьому шляху стало політичне співробітництво держав Західної півкулі. У вересні 1947 р. 20 країн Америки підписали в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) **Міжамериканський договір про взаємодопомогу**. У 1948 р. на IX Міжамериканській конференції в Боготі (Колумбія) було прийнято Декларацію про збереження й захист демократії в Америці, яка мала антикомуністичну спрямованість. ОАД санкціонувала втручання у внутрішні справи країн, яким загрожувала комуністична небезпека.

Прагнення урядів країн Латинської Америки вирватися з економічної відсталості та стати на шлях стабільного економічного розвитку дало поштовх до економічної інтеграції, яка розвивається на субрегіональному й регіональному рівнях. Економічна інтеграція передбачає заходи з блокової лібералізації взаємної торгівлі й режиму інвестицій; формування єдиних валютних просторів, координацію та уніфікацію внутрішньої торгівлі; проведення колективної зовнішньоекономічної політики з метою створення на континенті зон вільної торгівлі та її подальшої трансформації у спільний ринок.

На вирішення завдань, необхідних для економічної інтеграції, була зорієнтована діяльність регіональних об'єднань, які виникли в 1950-ті рр. У 1959 р. було створено **Міжамериканський банк розвитку**. У 1960 р. Аргентина, Бразилія, Уругвай, Чилі, Парагвай, Перу утворили **Латиноамериканську асоціацію вільної торгівлі (ЛАВТ)**. Згодом ЛАВТ уже об'єднувала 22 держави регіону, у тому числі Кубу. У 1980 р. ЛАВТ була реорганізована в **Латиноамериканську асоціацію інтеграції (ЛАІ)**. У процесі економічної інтеграції та угод про спільний ринок у 1975 р. виникла **Латиноамериканська економічна система (ЛАЕС)**. Діють

також субрегіональні об'єднання — **Центральноамериканський спільний ринок (ЦАСР)**, **Карибська асоціація вільної торгівлі (КАВТ)**. Венесуела, Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія утворили так звану **Андську групу**. Крім того, діють об'єднання, створені для вирішення конкретних проблем. У 1983 р. Мексика, Венесуела, Колумбія, Панама об'єднались у **Контадорську групу** для подолання конфліктів у Центральній Америці. Функціонує **Амазонський пакт**, покликаний вирішувати екологічні проблеми. Для розв'язання проблем заборгованості в 1984 р. було створено **Картахенську групу**.

Незважаючи на таку кількість організацій, реальна інтеграція країн Латинської Америки залишалася мрією. Військові диктатури, революції, перевороти, партизанські рухи, міждержавні конфлікти, амбіції окремих лідерів стримували цей процес.

На початку 1990-х рр. склалися необхідні умови для кращого розвитку інтеграційних процесів. У всіх країнах, крім Куби, до влади прийшли демократично обрані президенти, уряди. Розпочалися широкі економічні реформи. США, Канада, Мексика в 1992 р. підписали **Угоду про Північноамериканську зону вільної торгівлі (НАФТА)**. У 1995 р. в Маямі (США) відбулася нарада лідерів країн Західної півкулі, на якій президент США Б. Клінтон запропонував створити спільний ринок від Аляски до Вогняної Землі, споживачами якого мали стати 850 млн осіб. Проте інтеграційні процеси в регіоні пішли дещо іншим шляхом.

У 2018 р. угоду про НАФТА було замінено на нову — **Угоду Сполучених Штатів Америки, Мексики й Канади (USMCA)**, яка «надасть робітництву, фермерству й підприємствам високі стандарти, і це приведе до більш вільних ринків, більш справедливої торгівлі та сталого економічного зростання в регіоні».

У 1991 р. Аргентина, Бразилія, Парагвай та Уругвай утворили субрегіональний торгово-економічний союз **Спільний ринок країн півдня Латинської Америки (МЕРКОСУР)**. Договір передбачав митний союз і координацію економічного розвитку.

МЕРКОСУР став найбільш ефективним економічним об'єднанням Південної Америки, до якого входять найпотужніші економіки регіону: бразильська й аргентинська. Із моменту утворення до сьогодні обсяг взаємної торгівлі між країнами зріс утричі. Вдалося врятувати цілі галузі національних економік. Відповідно до угоди про вільну торгівлю, між чотирма країнами було ліквідовано митні тарифи на 905 товарів, узгоджено загальні зовнішні тарифи на 85 % товарів, що імпортуються, налагоджено механізм регулярних консультацій на рівні глав держав та урядів, міністрів закордонних справ, економіки, фінансів, торгівлі, соціального забезпечення, культури, під час яких здійснюється координація національних політик.

Ефективність МЕРКОСУР проявилася в роки економічних криз у Бразилії та Аргентині наприкінці 1990-х рр. Союз урятував від занепаду економіки Уругваю та Парагваю. Економіка

Масові протести в Бразилії проти сумнівних реформ. 1990-ті рр.

Зустріч президентів країн Латинської Америки. Еквадор. 26 липня 2002 р.

Прапори країн МЕРКОСУР

останнього до того ж демонструє значні темпи розвитку (до 10 % на рік) і наближається до більш розвинених партнерів. Успіхи Парагваю вирішили повторити Болівія та Еквадор, висловивши бажання вступити до союзу. Зрештою 1 липня 2004 р. відбулося об'єднання МЕРКОСУР та Андської групи. У результаті в Південній Америці виник спільний ринок із населенням у 350 тис. осіб.

Лідери держав нового союзу активно обговорювали ідею створення єдиної латиноамериканської валюти, щоб протистояти доларизації (Еквадор перейшов на долар США, під такою загрозою перебуває й Аргентина).

ВИСНОВКИ

- У другій половині XX ст. країни Латинської Америки значно просунулися на шляху перетворення з аграрно-сировинного придатка світового ринку на регіон із розвиненою інфраструктурою й промисловістю.
- Найбільші країни регіону — Бразилія, Аргентина, Мексика — наблизилися до першої десятки країн світу за обсягами промислового виробництва.
- Суттєві зміни відбулися і в політичному житті, відійшли в минуле авторитарні диктатури. Утверджуються традиції парламентаризму й демократії. Нова влада будує свою

політику на основі пошуку компромісу, згоди, примирення різних політичних сил.

- Значно змінилася роль країн Латинської Америки на міжнародній арені, їхній зовнішньополітичний курс вийшов із тіні політики США. Проте зберігається й достатня кількість серйозних проблем, що впливають на розвиток країн регіону: зовнішня заборгованість, низький рівень життя значної частини населення, соціальна диференціація, повстанський рух, корупція, наркобізнес, тероризм тощо.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

 1. Війська яких країн Латинської Америки брали безпосередню участь у бойових діях під час Другої світової війни? **2.** Які країни Латинської Америки є найбільш економічно розвиненими? **3.** Коли в Чилі існувала диктатура А. Піночета? **4.** До якого року в Латинській Америці було ліквідовано диктаторські режими? **5.** Назвіть декілька регіональних союзів країн Латинської Америки.

 6. Що зумовлювало існування масових партизанських рухів у країнах Латинської Америки? **7.** Чому спроби побудувати соціалістичне суспільство в країнах Латинської Америки зазнали поразки? У чому полягає феномен Куби? **8.** Чим зумовлені інтеграційні процеси в Латинській Америці?

 9. Назвіть регіональні організації та наддержавні утворення країн Латинської Америки. **10.** Складіть таблицю «Шляхи модернізації країн Латинської Америки». Варіант 1

Етапи	Країни	Особливості модернізації

Варіант 2

Етапи	Розвиток економіки	Найважливіші політичні події

 11. Проведіть дискусію за проблемним питанням: «Яку роль відіграють країни Латинської Америки в сучасному світі».

Практичне заняття

Моделі інноваційного розвитку нових азіатських незалежних держав

Ознайомтеся з пам'яткою «Рекомендації щодо роботи на практичному занятті» (с. 237).

МЕТА

Охарактеризувати моделі розвитку країн «третього світу»; визначити чинники, які впливають на вибір моделі; пояснити, які держави називають «азіатськими тиграми».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАНЯТТЯ

Підготувати презентацію «Шлях модернізації країн “третього світу”»; порівняти розвиток країн: Південна Корея (Республіка Корея), Об'єднані Арабські Емірати, Бразилія.

ХІД РОБОТИ

1. Об'єднайтеся в малі групи та запропонуйте класу декілька з підготовлених до уроку презентацій, обговоріть їх.
2. Проведіть дискусію за запитаннями: 1) Чим зумовлений вибір шляху розвитку? 2) Який шлях,

на вашу думку, є оптимальним для найбільш відсталих держав світу? 3) Чи можна створити універсальний рецепт подолання відсталості?

3. Сформулюйте висновки відповідно до мети заняття.

1 КРАЇНИ «ТРЕТЬОГО СВІТУ»: МОДЕЛІ РОЗВИТКУ, БОРІТЬБА ПРОТИ ВІДСТАЛОСТІ.

Здобувши політичну незалежність, нові країни не стали економічно самостійними. Колишні метрополії і США продовжували диктувати ціни на сировину й продовольство, промислове обладнання. Проте залежність була тепер не наслідком політичного тиску, а результатом відсталості. Країни Азії, Африки та Латинської Америки залишались аграрно-сировинними придатками, залежали від постачання машин, обладнання, зовнішніх інвестицій. Ця відсталість закріплювалася пануванням традиційного укладу життя, неписьменністю більшої частини населення, нерозвиненістю комунікацій і засобів зв'язку (інфраструктури).

Проблема відсталості посилилася після Другої світової війни завдяки підвищенню темпів зростання кількості населення. Демографічний вибух відбувся в той самий час, коли тільки починалася трансформація традиційних соціально-економічних інститутів у країнах, які нещодавно здобули незалежність. Аграрне перенаселення в ряді регіонів призвело до справжньої катастрофи. Використання всіх земель, придатних для сільськогосподарського виробництва, вирубування лісів, виснаження джерел прісної води породили проблему урбанізації. Із 1950 до 1980 р. 350 млн вихідців із села стали жителями міст, оселяючись переважно в районах навколо великих міст. Високі темпи зростання кількості населення ускладнили розв'язання проблеми відсталості, прибутки на одну особу в деяких країнах зменшилися порівняно з колоніальним періодом. Висока народжуваність зумовила омолодження населення (діти віком до 15 років зараз становлять половину населення країн). Щоб позбутися відсталості, потрібно підвищувати грамотність населення, а за такої кількості підлітків це потребує великих витрат на освіту. Наслідком високих темпів народжуваності є безробіття, що призводить

до збереження низької заробітної плати і не стимулює впровадження нових технологій, гальмує технічний прогрес.

Під тиском демографічного вибуху й політики урядів, спрямованої на модернізацію суспільства, традиційний уклад життя почав руйнуватися. Нові відносини співіснували зі старими суспільними, економічними й політичними відносинами. Економіка стала багатуоукладною, соціальна структура — дуже різноманітною, причому значна частина населення опинилась у перехідному маргінальному стані. Це призводило до соціально-політичної нестабільності. Відбувалися революції, державні перевороти, громадянські війни, міждержавні, національні конфлікти, що стало характерною рисою розвитку країн Азії, Африки, Латинської Америки.

Розуміння економічної залежності в країнах «третього світу» спочатку базувалося на уявленні, що світова економіка існує тільки за рахунок їх експлуатації, яка здійснюється шляхом заниження цін на сировину країн «третього світу» і завищення цін на готову продукцію розвинених країн. Із цього випливало, що досягти економічної незалежності можна в результаті імпортозамінної індустріалізації та експлуатації природних ресурсів. Останнє найбільш повно проявилось в діяльності Організації країн — експортерів нафти (ОПЕК, 1960 р.). Установивши контроль над світовим експортом нафти, у 1970-ті рр. ОПЕК почала підвищувати ціни, діючи як міжнародний картель або синдикат. Дії ОПЕК викликали у світі енергетичну кризу, збільшивши прибутки країн, що входять до цього об'єднання. Дуже швидко цей шлях досягнення економічної незалежності виявився малоефективним. Країни Заходу провели модернізацію виробництва в бік скорочення витрат енергоносіїв. Також вони збільшили видобуток енергоносіїв країн, що не є членами ОПЕК. У результаті країни ОПЕК змушені були скорочувати добування нафти, щоб зберегти ціну, а це призвело

до падіння прибутків. Зрештою ціни на нафту й природний газ значно впали. На отримані нафтодолари країни ОПЕК так і не створили сучасної конкурентоспроможної промисловості, яка б компенсувала падіння доходів від вичерпання природних ресурсів. Ці країни так і залишилися залежними від експорту до країн Заходу та Японії. Енергетична криза найсильніше вдарила по країнах, що розвиваються.

Імпортозамінна індустріалізація для багатьох країн була нездійсненна через відсутність необхідних природних і людських ресурсів, незначне внутрішнє споживання: 40 % країн у світі мають територію менш ніж 100 тис. км² і населення до 3 млн осіб. Крім того, цей курс означає збереження відсталості в галузі технологій. Індустріалізація, яка проводилася без урахування можливостей, вела до фінансової заборгованості, а її тягар перекладали на плечі населення.

Поступово в країнах «третього світу» переконалися в необхідності переглянути стратегію розвитку. Суть нової стратегії полягає в тому, щоб не протидіяти світовій економіці, а пристосувати її до своїх потреб. Першими це усвідомили країни Латинської Америки.

У 1974 р. група країн «третього світу» стала ініціатором скликання спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН з економічних питань, де було прийнято Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку. Її суть полягає в перерозподілі фінансових і технологічних ресурсів на користь країн, що розвиваються. Основою для таких вимог стала теза про відповідальність розвинених країн. Країни Заходу не погодилися зі звинуваченнями, але висловили готовність сприяти модернізації.

У момент розгортання дискусій становище країн «третього світу» погіршилося. Спроби розв'язати проблеми за допомогою зовнішніх позик призвели до зростання боргу країн «третього світу» (у 1980 р. борг складав 400 млрд доларів США, а в 1988 р. — 1120 млрд доларів США).

Залишався один вихід: форсовано розвивати експортний потенціал і сприяти ввезенню іноземного капіталу. Ці заходи дали поштовх розвитку нових структур. Їх підтримували

МВФ і МБРР. Пільгові кредити видавалися цими установами за умови проведення ринкових реформ:

- стабілізації грошового обігу;
- ліквідації дефіциту бюджету;
- приватизації нерентабельних підприємств державного сектору;
- введення вільних цін;
- лібералізації зовнішньої торгівлі.

Революція в економічній політиці країн «третього світу» призвела до припинення соціалістичних експериментів у країнах «третього світу». Майже одночасно в країнах Центрально-Східної Європи внаслідок революцій було повалено просоціалістичні режими.

Отже, подолання відсталості виявилось для країн Азії та Африки не тільки економічною проблемою. Цей процес став, по суті, взаємодією цивілізацій. Адже відсталість була пов'язана з пануванням традиційних укладів, що складалися десятиліттями. Їх подолання означало модернізацію суспільства. Модернізація виявилася спробою запровадити елементи чужої цивілізації. Така цивілізаційна взаємодія породила неймовірні колізії, на які так багатий «третій світ», коли за фасадом парламентських інститутів існували родоплемінні відносини; раптово з'являлися «ісламські республіки», що закріплювали у своїх конституціях безправ'я жінок і тілесні покарання тощо. При цьому спроби прискорити модернізацію, нав'язати традиційному суспільству чужі для нього цінності інколи викликали бурхливу консервативну реакцію. Приклад цього — ісламська революція в Ірані.

У розв'язанні цих проблем країни «третього світу» йшли кожна своїм шляхом. Вони мали різні стартові позиції та неоднакові темпи розвитку. У результаті диференціація між країнами «третього світу» зростає. Серед них найпривабливіше виглядають арабські держави Перської затоки, але за багатство довелося сплатити збереженням у цих країнах патріархально-кланового ладу й необмежених монархій.

Найбільш динамічно в соціальному, економічному й політичному плані розвивалися нові індустріальні держави — Гонконг (тепер частина Китаю), Сингапур, Тайвань, Південна Корея; потім до них приєдналися Індонезія, Малайзія, Філіппіни. Використовуючи іноземний капітал і технології, значні місцеві трудові ресурси,

МОДЕРНІЗАЦІЯ КРАЇН «ТРЕТЬОГО СВІТУ»

Шляхи модернізації	Приклади країн	Характеристика
Імпортотамінна індустріалізація	Бразилія, Аргентина, Єгипет, Нігерія, Індія та інші	Створення галузей промисловості групи «А» з метою організації виробництва необхідних товарів, уникнення економічної залежності від Заходу. Більшість країн здійснювала ці заходи з опорою на допомогу СРСР
Експлуатація природних ресурсів	Країни ОПЕК	Націоналізація, або встановлення контролю над видобутком природних ресурсів. Об'єднання більшості виробників для координації своїх дій на світовому ринку. Завищення цін на сировину. Отримання надприбутків. Технологічна та експортна залежність від країн Заходу
Експортотрієнтована стратегія розвитку	«Азіатські тигри»	Створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій. Модернізація (або створення) за їх допомогою експортних галузей. Широка експансія на зовнішній ринок із дешевими якісними товарами

їм вдалося створити розвинену обробну промисловість, яка працює переважно на експорт та успішно конкурує на ринках країн Заходу.

Відносно розвиненими нині є країни Латинської Америки. Здебільшого вони вже індустріально-аграрні. Найменш розвиненими залишаються країни на південь від Сахари і Південної Африки (крім ПАР).

2 НОВІ ІНДУСТРІАЛЬНІ КРАЇНИ («АЗІАТСЬКІ ТИГРИ», АБО «АЗІАТСЬКІ ДРАКОНИ»).

У 1960—1970-ті рр. відбувалося швидке економічне зростання групи країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, що сприяло загальному економічному піднесенню, яке докорінно змінило обличчя Азії. В авангарді змін ішли Південна Корея, Тайвань, Гонконг і Сингапур, яких називали «азіатськими тиграми», або «азіатськими драконами».

Причинами таких змін часто називають політичну опіку з боку США (особливо над Південною Кореєю й Тайванем) та інших держав Заходу. В умовах «холодної війни» місцеві еліти заявляли про свою прихильність ідеям демократії, ринкової економіки й антикомунізму. Проте це не заважало їм встановлювати жорсткі авторитарні режими. США розглядали ці країни як опорні пункти в боротьбі з комунізмом в Азії. Сюди спрямовувалася американська допомога, західні спеціалісти консультували щодо проведення реформ, створення промисловості, запровадження новітніх технологій тощо. Крім зазначених причин «економічного дива», можна

назвати ще й такі: дешевизна, працелюбність і дисциплінованість робочої сили, місткість ринків Азії.

Серед «азіатських тигрів» особливе місце посідає **Південна Корея**. Її стартові можливості були дещо кращими, ніж в інших країн цієї групи. Вона мала розвинене сільське господарство, що усувало продовольчу проблему. Проте внаслідок війни 1950—1953 рр. із Північною Кореєю промисловість країни була вщент зруйнована. Перші післявоєнні уряди намагалися вивести країну з розрухи саме за рахунок розвитку сільського господарства. Проте обрана стратегія не забезпечувала економічної переваги над Північною Кореєю, що у своєму розвитку керувалася радянськими зразками.

Щоб запобігти проникненню ідей соціалізму на південь, за мовчазної згоди США в 1960-ті рр. у країні на тривалий час запанувала військова диктатура генерала **Пак Чон Хі**. Військові встановили жорсткий режим, придушуючи будь-які виступи населення. Проте йому було надано повну економічну свободу, що за умов американської допомоги через деякий час почало давати позитивні результати.

У період правління Пак Чон Хі були закладені основи швидкого економічного зростання Південної Кореї. За основу економічного розвитку було взято японську модель: розвиток експортних галузей виробництва. Початок створенню індустріальної бази було покладено заснуванням сталеливарної компанії «Паско», яка тепер є другою у світі. У 1970-ті рр. в Південній Кореї було закладено

основи такої галузі, як суднобудування, і на початку 1990-х рр. країна вийшла на друге місце у світі. Вражаючих успіхів вона досягла в мікроелектроніці. Компанії «Самсунг» і «Ел Джі» серйозно потіснили на світовому ринку визнаних лідерів.

У 1990-ті рр. за виробництвом кораблів, електроніки, хімічної продукції, автомобілів Південна Корея випередила навіть Японію (японське виробництво цих товарів становить 2/3 експорту Південної Кореї).

У період свого інтенсивного розвитку Південна Корея вороже ставилася до іноземних інвестицій, імпорту споживчих товарів, жорсткими засобами орієнтувала економіку на експорт. У 1960—1970-ті рр. темпи приросту виробництва складали 10 %, а в 1987—1994 рр. — 8 %.

Такі феноменальні результати були досягнені за рахунок умілої мобілізації ресурсів країни. Південна Корея розвивалася під гаслом «Зростання через самопожертву». Робочий день складав 12 годин на добу за шестиденного робочого тижня. Тих, кого це не влаштовувало, звільняли, а іноді навіть заарештовували, якщо вони виявляли незгоду. Трудові конфлікти вирішувалися за допомогою армії.

Авторитарний режим і система освіти, яка була орієнтована на потреби промисловості, забезпечували постійний приплив кваліфікованої робочої сили. У громадян фактично вилучали заощадження, які спрямовували на розвиток промисловості.

Також керівництво Південної Кореї вміло використало націоналістичні гасла про перевагу корейської нації. Перед країною було поставлено мету: обігнати Японію.

За 30 років реформ Південна Корея з аграрної країни перетворилася на індустріальну. Обсяги виробництва лише однієї компанії «Самсунг» перевищують загальні обсяги виробництва такої країни, як Швеція. Національний дохід на одну особу зі 100 доларів у 1960 р. зріс до 8,5 тис. доларів у 1994 р. У 1995 р. Південна Корея розрахувалася зі своїми боргами й сама стала кредитором.

У другій половині 1970-х рр. у Південній Кореї розгорнувся демократичний рух, основним рушієм якого стало студентство. У 1979 р. Пака Чон Хі було вбито, і новим

диктатором став **Чон Ду Хван**. На період його правління припала основна хвиля студентського руху. Студентство розпочало збройну боротьбу з поліцією на вулицях столиці. У 1987 р. військові пішли на поступки. Новим правителем країни став генерал **Ро Де У**, який розпочав поступові демократичні реформи. Перші демократичні вибори відбулися в 1993 р.: президентом країни став **Кім Йон Сам**. На наступних виборах 1997 р. переміг **Кім Де Чжун**. На період його президентства припадає азіатська економічна криза кінця 1990-х рр. Завдяки рішучим діям вдалося запобігти її руйнівним наслідкам.

Приклад «азіатських тигрів» став привабливим для інших країн регіону. У 1970-ті рр. «економічне диво» спостерігалось в Таїланді, Малайзії, Індонезії. Згодом до цієї групи країн приєдналися Філіппіни, Бруней. У 1980-ті рр. Китай, а в 1990-ті рр. В'єтнам, Камбоджа, Лаос почали проводити реформи для забезпечення динамічного розвитку. У результаті на сьогодні Азіатсько-Тихоокеанський регіон є найбільшим ринком світу.

Для координації дій між країнами Південно-Східної Азії ще в 1967 р. була створена Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), яка зараз об'єднує всі країни регіону й відіграє важливу роль у розгортанні інтеграційних процесів.

У 1946 р. була проголошена незалежність **Філіппін**. Однак США, під владою яких Філіппіни перебували з 1898 р., зберігали тут свої військові бази та економічні позиції. Тривалий час внутрішнє становище в країні було нестабільним через численні конфлікти між різними політичними угрупованнями (комуністи, мусульмани), які нерідко доходили до збройного протистояння.

У 1970-х рр. у країні було встановлено диктатуру **Фердінанда Маркуса**. Ввели воєнний стан, будь-які прояви невдоволення придушували силою. Такі методи правління не сприяли стабілізації в країні: посилювалися партизанський та екстремістський рухи. **Ф. Маркус** привласнював велику кількість державних коштів. Адміністрація США заплочувала очі на такі зловживання, боючись, що Філіппіни можуть потрапити до сфери впливу СРСР або Китаю. Також диктатура гарантувала присутність американських військових баз на

островах (бази США були головним джерелом прибутків диктатури Ф. Маркуса).

Зміни у відносинах між СРСР і США, а також у ставленні американської адміністрації до диктатора призвели до зміни влади на Філіппінах. За результатами президентських виборів 1986 р. до влади прийшла демократична опозиція на чолі з **Корасон Акіно**.

У країні було розпочато ряд радикальних перетворень: прийнято нову Конституцію, розпочато земельну реформу та модернізацію економіки, із країни було виведено американські війська й ліквідовано найбільшу військово-морську базу США «Субік-Бей».

Ці реформи заклали основи подальшого стрімкого економічного зростання країни. Проте політичне становище до сьогодні залишається нестабільним: відбувся ряд невдалих військових переворотів, триває партизанський рух, мусульманські екстремісти вдаються до терористичних актів, захоплення заручників тощо.

У період Другої світової війни **Таїланд** був прибічником Японії. Проте в 1944 р. перемогу здобули сили, що переорієнтували зовнішню політику на США й Велику Британію. Політичне становище в країні після війни було нестабільним, двічі тут встановлювалася військова диктатура (1957—1973,

1976—1977 рр.). Після відновлення конституційного порядку неодноразово відбувалися спроби державного перевороту. Незважаючи на військові перевороти, країна залишалася конституційною монархією.

Із кінця 1970-х рр. розпочався процес бурхливого економічного розвитку. Швидкими темпами в країні розвивалися електроніка й електротехніка, нафтопереробна, хімічна та автомобільна промисловість. На 1991 р. Таїланд посідав сьоме місце за рівнем доходів на одну особу серед країн Східної Азії (3199 доларів США) і дев'яте — за кількістю населення (57 млн осіб). Швидке зростання економіки країни було досягнуто за рахунок дешевої робочої сили.

Проте таке джерело зростання є ненадійним, і в майбутньому очікується вповільнення темпів економічного розвитку. Вагомим чинником розвитку Таїланду став туризм, у який вкладаються величезні кошти.

В умовах, коли прибутки держави збільшилися, уряд Таїланду намагається перетворити країну на регіонального лідера. Було створено могутню армію, авіацію і флот. Це спонукало сусідні держави теж проводити модернізацію армій, що призвело до розгортання гонки озброєнь у Південно-Східній Азії.

Узагальнення знань

за розділом IV. Держави Азії, Африки та Латинської Америки: вибір шляхів розвитку

Тестові завдання

для підготовки до тематичного оцінювання за розділом IV. Держави Азії, Африки та Латинської Америки: вибір шляхів розвитку

§ 26—27. Міжнародні відносини в 1950—1980-ті рр.

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ:

характеризувати розвиток міжнародних відносин у зазначений період; визначати етапи «холодної війни»; розкривати причини розрядки та її зриву; указувати на результати та наслідки Гельсінського процесу.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли почалася «холодна війна»? 2. Хто, на вашу думку, був її ініціатором?

Французькі парашутисти в Дьєнб'єнфу (Індокитай). Поразка французьких військ у битві біля цього міста в 1954 р. поклала край колоніальній авантюрі в Індокитаї

1 ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ. Перший спалах «холодної війни» другої половини 1940 — початку 1950-х рр. призвів до виникнення регіональних конфліктів, через які пролягла лінія протистояння між наддержавами. Частина із цих конфліктів не вщухла до сьогодні. Одним із найбільш небезпечних був конфлікт у Кореї (1950—1953 рр.). Хоча його вдалося зупинити, сторони досі перебувають у стані війни. Лише у 2018 р. з'явилися перспективи миру після зустрічі президента США Д. Трампа і лідера Північної Кореї (КНДР) Кім Чен Ина. Також на зустрічі президентів Південної і Північної Кореї було досягнуто домовленості про підготовку до підписання мирних договорів.

Після Другої світової війни остаточно визрів конфлікт на Близькому Сході, який триває й зараз. Залишається чимало країн, які бажають знищення Ізраїлю.

У 1940-х рр. виник конфлікт на півострові Індостан. Після декількох кровопролитних війн між Індією та Пакистаном останнім часом намітилося прагнення досягти примирення.

Також у 1940-х рр. Велика Британія, Франція, Нідерланди розпочали колоніальні війни, які з перервами точилися до початку 1960-х рр., поки великі колоніальні держави остаточно не змирилися із втратою колоніальних володінь. Найбільш криваві й тривалі війни в 1940—1950-ті рр. вели Франція в Індокитаї та Алжирі, Нідерланди в Індонезії, Велика Британія в Малайзії.

2 ПОСЛАБЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ. На початку 1950-х рр. відбулися зміни в керівництві США і СРСР, що позначилося на зовнішньополітичному курсі цих країн.

У 1953 р. СРСР відмовився від вимог до Туреччини щодо чорноморських проток. Було нормалізовано відносини з Югославією, розірвані в 1948 р. після конфлікту між Й. Броз Тіто і Й. Сталіним. Було досягнуто угоду про припинення війни в Кореї. У 1954 р. в Женеві (Швейцарія) була підписана домовленість про припинення війни в Індокитаї, чим покладено край намірам Франції щодо відновлення колоніальних володінь у Південно-Східній Азії.

XX з'їзд КПРС відкрив нову сторінку в історії СРСР. У країні почалася «відлига», у тому числі і в зовнішній політиці. У період 1955—1960 рр. СРСР висунув низку мирних ініціатив щодо припинення гонки озброєнь і скорочення воєнних потенціалів країн світу. В односторонньому порядку СРСР скоротив військовий бюджет і збройні сили (приблизно 3,98 млн осіб). Було ліквідовано військові бази в Порт-Артурі й Порккала-Удд.

Суттєві зміни відбулися і у відносинах між СРСР та країнами Заходу. У 1955 р. представники СРСР, США, Великої

Женевська конференція 1954 р.

Президент Єгипту Г. А. Насер, імператор Ефіопії Хайле Селассіє та президент Югославії Й. Броз Тіто (зліва направо) на відкритті конференції Руху неприєднання 1 вересня 1961 р.

? Чому саме ці країни започаткували Рух неприєднання?

Британії та Франції підписали Австрійську державну угоду. Австрія була проголошена незалежною й нейтральною, із її території виводилися окупаційні війська.

У 1955 р. СРСР оголосив про припинення стану війни з Німеччиною, а в 1956 р. — із Японією, і між ними встановилися нормальні дипломатичні відносини та економічні зв'язки.

У 1959 р. відбувся перший візит глави радянського уряду М. Хрущова до США. Вдалося розблокувати діяльність ООН — до її складу було прийнято 16 нових країн.

У відносинах між соціалістичними країнами також відбулися зміни. СРСР визнав нейтралітет Югославії; Китай перетворився на майже рівного СРСР партнера. Відносинам СРСР зі східно-європейськими країнами було надано вигляд рівноправних.

3 РУХ НЕПРИЄДНАННЯ. У квітні 1955 р. в Бандунгу (Індонезія) 29 країн Азії та Африки, що здобули незалежність, скликали конференцію, яка схвалила принципи мирного співіснування й співробітництва держав із різним суспільним ладом. Конференція висловила рішучість народів Азії та Африки повністю й назавжди покінути з колоніалізмом, засудила агресивні блоки, поставила вимоги заборонити ядерну зброю.

Країни — учасники конференції виробили такі основні принципи своєї політики:

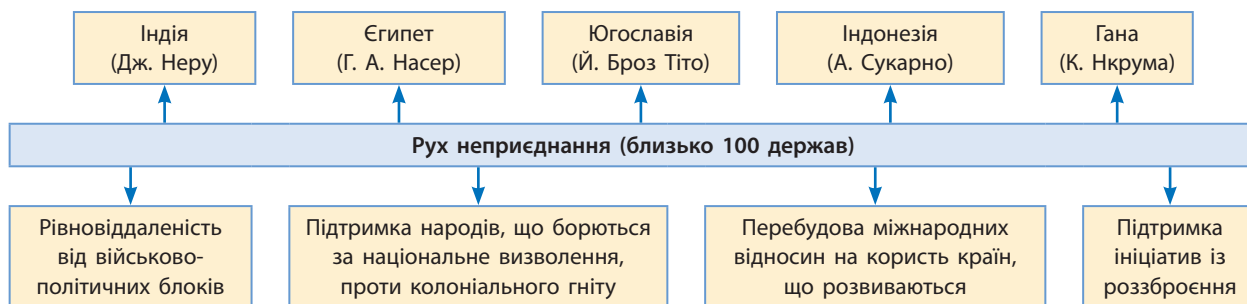
- незалежна від наддержав політика;
- підтримка національно-визвольних рухів;
- позаблоковий статус;
- заборона використання своєї території для іноземних військових баз.

Пізніше про підтримку цих принципів заявили й інші країни, що здобули незалежність.

З ініціативи прем'єр-міністра Індії Дж. Неру, президента Югославії Й. Броз Тіто, президента Єгипту Г. А. Насера та

Радянська делегація в Белграді (Югославія). 1955 р.

інших у вересні 1961 р. в Белграді відбулася конференція 25 глав урядів, яка поклала початок **Руху неприєднання**. Учасники Руху, більшість із яких вважали, що США та СРСР несуть рівну відповідальність за міжнародну напруженість і гонку озброєнь, проголосили неприєднання до військово-політичних блоків, підтримали боротьбу народів проти колоніалізму, за незалежність, за ліквідацію економічної нерівності у світі, за мирне співіснування.

Рух неприєднання став важливим самостійним чинником світової політики. Із 1973 р. конференції Руху неприєднання проводилися регулярно кожні три роки. Після розпаду СРСР Рух втратив сенс свого існування.

Церемонія вступу ФРН до НАТО. 1955 р.

? Як вплинув вступ ФРН до НАТО на події «холодної війни» в Європі?

4 НЕСТІЙКІСТЬ ПОСЛАБЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ в 1950-ті рр. ВІДНОВЛЕННЯ КОНФРОНТАЦІЇ.

Зміни в міжнародних відносинах призвели до деякого послаблення біполярності світу. Разом із тим вони не зламали логіку «холодної війни» і військово-блокового мислення. Так, були зірвані домовленості між СРСР і Німеччиною та Японією щодо укладення мирних договорів. У 1955 р. ФРН було включено до НАТО. Це викликало відповідну реакцію СРСР. 14 травня 1955 р. СРСР та його союзники підписали **Варшавський договір** і тим самим остаточно оформили створення військово-політичної організації на сході Європи.

У Західній Європі в 1950-ті рр. відбувалося становлення ідеї європейської єдності. Було створено ЄЕС, що остаточно знищило сподівання СРСР на прихід до влади в цих країнах прорадянських сил.

США та їхні союзники звикли до жорсткого стилю радянської дипломатії, а тому серйозно не сприймали нових пропозицій СРСР, зокрема про значне роззброєння, вступ СРСР до НАТО тощо.

Каменем спотикання щодо підписання угод ставало питання контролю. СРСР категорично заперечував допуск на його військові об'єкти будь-яких іноземних спостерігачів. Гонка озброєнь не припинилася, а навпаки, посилилася. З'явилися міжконтинентальні балістичні ракети й бомбардувальники, атомні підводні човни тощо.

У ці ж роки відбувався процес переосмислення радянським керівництвом проблеми взаємодії з національно-визвольними рухами в колоніальних і залежних країнах.

Створення ЄЕС. Рим (Італія). 1957 р.

У період правління Й. Сталіна перевагу віддавали китайському варіанту національного визволення, коли його очолювали комуністи. Проте ніде більше, крім самого Китаю, Північної Кореї та Північного В'єтнаму, цей варіант реалізувати не вдалося. У більшості країн, що здобули незалежність, комуністи не прийшли до влади. Новим лідерам Й. Сталін не довіряв.

М. Хрущов запропонував розглядати національно-визвольний рух як союзника соціалізму в його боротьбі проти імперіалізму. Тим самим було усунуто ідеологічні перешкоди для розвитку військово-політичного та економічного співробітництва з країнами, що здобули незалежність. Так, у 1956 р. СРСР підтримав у Єгипті націоналіста Г. А. Насера в боротьбі з агресією Ізраїлю, Франції та Великої Британії.

Тим часом Захід перейшов від політики «стримування комунізму» до його «відкидання». У 1953 р. спецслужби США та Великої Британії здійснили переворот в Ірані, а в 1954 р. — у Гватемалі, щоб усунути від влади прорадянські сили.

Зрештою потепління відносин переросло в гострі міжнародні кризи: 1956 р. — на Близькому Сході та в Угорщині, 1957 р. — у Сирії, 1958 р. — у Лівані, на Тайвані, 1961 р. — Друга берлінська криза, 1962 р. — Карибська криза тощо.

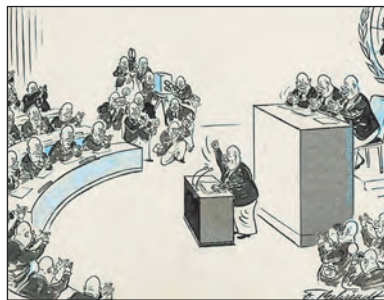
Перша причина відновлення конфронтації пов'язана із суб'єктивним чинником — особистими рисами лідера СРСР М. Хрущова як політичного діяча. Він був людиною надто емоційною й болісно реагував, коли його зусилля щодо покращення міжнародного становища не підтримувала й не сприймала з належним розумінням протилежна сторона. Хрущовський стиль дипломатії дратував Захід, особливо коли висунуті Радянським Союзом пропозиції раптово змінювалися іншими. Такі дії СРСР країни Заходу розцінювали не інакше, як пропаганду. Негативну роль у відносинах із Заходом відіграла заява М. Хрущова про те, що він «поховає капіталізм».

Другою причиною стала поява ракетної зброї у СРСР, що загрожувало безпеці США, оскільки радянські лідери отримали можливість чинити силовий тиск.

Третя причина відновлення конфронтації полягала в досить успішному економічному розвитку СРСР у 1950-х рр. Радянські лідери вважали це підставою для заяв, що рівень промислового виробництва у СРСР перевищить рівень виробництва в США, і найближчим часом капіталізм зникне як такий.

Четверта причина: у 1960 р. КПРС була проголошена авангардом світового комуністичного руху. Тим самим вона закріпила за собою право визначати «правильність» або «неправильність» курсу комуністичних урядів, що одразу призвело до конфронтації з Югославією та Китаєм.

П'ятою причиною став активний розпад у 1950—1960-х рр. колоніальної системи під ударами національно-визвольних рухів, які підтримував Радянський Союз. Так, він підписав 20 угод із молодими державами про співробітництво й надання кредитів.

Зовнішня політика М. Хрущова очима західних карикатуристів

? Які дії М. Хрущова спонукали художників до створення таких карикатур?

М. Хрущов у Парижі. Квітень 1960 р.

Жителі Західного Берліна протестують проти зведення стіни. 1961 р.

Діти копіюють дорослих, теж будуючи стіну. Жовтень 1961 р.

? Чи виконала Берлінська стіна ту роль, яку на неї було покладено?

Дівчинка із Західного Берліна намагається відкрити двері будинку, що став частиною Берлінської стіни. 1961 р.

Виставка залишків збитого американського літака-шпигуна У-2. Москва. 1960 р.

Підтримка СРСР національно-визвольних рухів була сприйнята на Заході як спроба поширити радянську систему на весь світ і тим самим відірвати Захід від сировинних джерел. Блок НАТО за цих умов почав посилювати тиск на СРСР. У 1956 р. прийняли «доктрину взаємозалежності», а в грудні 1957 р. — рішення про розміщення в Європі ядерної зброї. США та їхні союзники почали силою зброї протидіяти змінам у країнах, які ще не були в зоні радянського впливу, і робили спроби повалити уряди, що були орієнтовані на співробітництво із СРСР. На початку 1960-х рр. ареною протидії стали ДРК та Південний В'єтнам.

5 ДРУГА БЕРЛІНСЬКА І КАРИБСЬКА КРИЗИ. Відносини між СРСР і США значно загострилися через проблему Західного Берліна. Це був відкритий анклав капіталізму всередині соціалістичної НДР. Таке становище викликало роздратування урядів НДР та СРСР. Із 1958 р. М. Хрущов почав домагатися зміни статусу міста, погрожуючи односторонніми діями. У травні 1960 р. в Парижі було скликано конференцію представників США, СРСР, Великої Британії і Франції на вищому рівні. Напередодні цієї події радянські засоби протиповітряної оборони збили над Уралом американський розвідувальний літак У-2. На конференції М. Хрущов ультимативно вимагав припинити такі польоти над територією СРСР. Президент США Д. Ейзенхауер відхилив цю вимогу. Роботу конференції було зірвано. Не відбувся й візит Д. Ейзенхауера до СРСР. На зустрічі з новим президентом США Дж. Кеннеді у квітні 1961 р. у Відні (Австрія) М. Хрущов в ультимативній формі зажадав зміни статусу Берліна. Знову виникла загроза блокади міста. Керівництво США на цей випадок навіть підготувало план обмеженого ядерного удару по радянських військах у НДР. Спалахнула Друга берлінська криза.

19 серпня 1961 р. вздовж усього кордону Західного Берліна було збудовано загорожу, а потім стіну, яка стала символом «холодної війни». Оскільки блокади не було, США обмежилися

Американські аерофотознімки радянських ракет на Кубі. 1962 р.

Представник США демонструє аерофотознімки пускових установок радянських ракет на Кубі Раді Безпеки ООН. 12 жовтня 1962 р.

незначною демонстрацією сили. Керівництво СРСР побачило в цьому свій безсумнівний успіх і з легкістю пішло на наступний крок, який викликав серйозну загрозу ядерної війни.

У 1959 р. СРСР визнав уряд Ф. Кастро, який прийшов до влади на Кубі, поваливши диктатуру генерала Ф. Батісти. У 1960—1961 рр. активно розвивалися торговельно-економічні відносини між СРСР та Кубою. Проникнення СРСР на Американський континент і прорадянська орієнтація режиму Ф. Кастро викликали занепокоєння уряду США, який організував збройну інтервенцію на Кубу. Проте інтервенти були розбиті в бухті Плайя-Хірон. СРСР надав Кубі допомогу зброєю. Побоюючись прямої агресії з боку США на Кубу, остання домовилася із СРСР про розміщення на острові балістичних ракет із ядерними боеголовками, які мали стати гарантом миру в регіоні. Це призвело до кризи в радянсько-американських відносинах, що отримала назву **Карибська криза**. Вона стала кульмінацією «холодної війни». США встановили морську блокаду Куби, щоб запобігти подальшому постачанню на острів радянської зброї. 23 жовтня 1962 р. радянський уряд розцінив дії США як агресивні та заявив, що завдасть відповідного удару в разі розв'язання війни. Роблячи таку заяву, керівництво СРСР сподівалося на те, що США відступлять. Американська влада не була зацікавлена у війні із СРСР. Конфлікт зайшов надто далеко, і для його вирішення Дж. Кеннеді та М. Хрущову необхідно було проявити політичну мудрість і далекоглядність.

26—28 жовтня 1962 р. між лідерами СРСР і США було досягнуто домовленостей, згідно з якими Радянський Союз виводив із території Куби свої ракети й бомбардувальники Іл-28, а США мали зняти блокаду й надати гарантії невтручання у внутрішні справи Куби.

США мали вивести ядерні ракети з Туреччини. Пізніше на випадок необхідності в контакт між Кремлем та Білим домом було встановлено прямий телефонний зв'язок, так звана «гаряча лінія».

Радянський плакат
«Хай живе вічна, непорушна дружба й співробітництво між радянським і кубинським народами!»

Кубинський літак перед входом у музей у Плайя-Хірон. Експонат присвячений невдалому американському вторгненню 1961 р.

Карикатура на Карибську кризу, 1962 р.

? Поясніть суть карикатури. Чи відтворює вона образ події?

Карибська криза показала безперспективність політики з позиції сили й те, що зростання небезпеки ядерної війни може призвести до катастрофи. Вона змусила наддержави вжити заходів для того, щоб зробити гонку ракетно-ядерних озброєнь більш керованою, а отже, безпечнішою.

СРСР почав проводити більш помірковану політику щодо підтримки революційних рухів у країнах «третього світу» і більше не загрожував застосуванням ядерної зброї. Карибська криза стала кульмінацією «холодної війни».

У 1963 р. між США, Великою Британією, СРСР був укладений договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космосі й під водою. Під час переговорів була втрачена можливість домовитися про заборону випробувань ядерної зброї під землею. Сторони не дійшли згоди в питанні контролю. СРСР розцінював контроль як форму шпionажу.

У 1967 р. було укладено договір про заборону розміщення ядерної зброї в космічному просторі.

Цими договорами було покладено край міжнародним відносинам, у яких переважали військово-політичні методи вирішення конфліктів між великими державами. Проте прогресу у відносинах не відбулося. Суперництво між країнами не припинилося, а лише перемістилося на периферію і набуло форми регіональних конфліктів, які надовго заблокували мирний процес.

6 РОЗРЯДКА МІЖНАРОДНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ 1970-х рр. ГЕЛЬСІНСЬКИЙ ПРОЦЕС. У 1970-ті рр. у міжнародних відносинах означилася **розрядка**. Її основними передумовами були:

- по-перше, між США та СРСР наприкінці 1970-х рр. було встановлено військово-стратегічний паритет;
- по-друге, у результаті гострих криз і небезпечних регіональних конфліктів керівництво обох наддержав переконалося у згубності «балансування» на межі війни.

Розрядка 1970-х рр. заклала основи для подальшого руху до обмеження арсеналів зброї масового знищення. Вона засвідчила можливість досягти домовленості з усіх питань міжнародної безпеки. Новий тип відносин формувався в період 1963—1973 рр. Їхньою характерною рисою стали методи мирного врегулювання конфліктів.

У липні 1968 р. був відкритий до підписання **Договір про нерозповсюдження ядерної зброї**, який набув чинності в 1970 р. На сьогодні його підписали понад 160 країн. У 1995 р. його продовжили безстроково. Проте є держави (Індія, Пакистан, Ізраїль та інші), які з різних обставин відмовилися підписати цей договір.

За умовами договору держави, які мають ядерну зброю, зобов'язуються не передавати будь-кому ядерні вибухові пристрої або контроль над ними, а також не допомагати і не сприяти неядерним державам у виготовленні й придбанні зброї масового знищення. Неядерні держави беруть зобов'язання не отримувати, не контролювати (ні прямо, ні опосередковано),

Розрядка — період у міжнародних відносинах (1970-ті рр.), для якого характерні ослаблення протистояння між СРСР і США й нормалізація відносин між ними, взаємні поступки й компроміси. У цей період вживали заходів з обмеження гонки озброєнь і розвитку співробітництва в різних сферах.

не виробляти, не домагатися і не приймати допомогу у виробництві ядерних пристроїв. Країни, що підписали договір, можуть розвивати мирну сферу застосування атомної енергії, але під контролем МАГАТЕ.

Розрядка принесла відчутні зрушення в Європі. Початок їм поклав прихід до влади у ФРН у 1969 р. коаліційного уряду соціал-демократів і вільних демократів на чолі з В. Брандтом. Попередні уряди ФРН у зовнішній політиці виходили з того, що європейські кордони не є остаточними, і відмовлялися визнавати НДР як суверенну державу. Така політика відповідала конфронтаційній схемі «холодної війни». У міру зміцнення економічних позицій ФРН вона гальмувала процес поширення політичного впливу ФРН і позбавляла її маневру на сході. В. Брандт запропонував «нову східну політику», складовою частиною якої було визнання реалій, що склалися в Європі, і нормалізація на цій основі відносин із СРСР і країнами Центрально-Східної Європи.

У серпні 1970 р. між ФРН та СРСР була укладена угода, яка ґрунтувалася на відмові німецької сторони від претензій на перегляд європейських кордонів.

3 вересня 1971 р. між СРСР, США, Великою Британією та Францією було досягнуто угоди щодо Західного Берліна, згідно з якою місто отримувало особливий статус і не мало належати ФРН.

Угоди також були укладені між НДР і ФРН, Польщею і ФРН, Чехословаччиною і ФРН. Усі сторони відмовлялися від взаємних територіальних претензій.

Підписання угоди між ФРН та СРСР.
Серпень 1970 р.

ЕТАПИ РОЗРЯДКИ

Рік	Зовнішньополітична акція
1968 р.	Відкрито до підписання договір про нерозповсюдження ядерної зброї. Набув чинності в 1970 р.
1970 р.	Договори між СРСР і ФРН, НДР і ФРН, Польщею і ФРН, Чехословаччиною і ФРН про відмову від претензій на перегляд кордонів у Європі
1971 р.	Чотиристороння угода між США, СРСР, Великою Британією і Францією щодо Західного Берліна
1972 р.	- Послання президента США Р. Ніксона Конгресу, у якому зазначалося, що СРСР досяг військово-стратегічного паритету зі США. - Візит Р. Ніксона до СРСР і підписання Договору про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО) і обмеження стратегічних і наступальних озброєнь (ОСО-1) терміном на п'ять років
1973 р.	- Візит Л. Брежнєва до США, підписання угоди про запобігання ядерній війні. - Зустріч Л. Брежнєва у Владивостоку з президентом США Дж. Фордом. Укладення попередньої угоди про співробітництво в галузі контролю над озброєннями
1973—1975 рр.	Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЕ) у місті Гельсінкі
1974 р.	Договір між СРСР і США про обмеження підземних ядерних випробувань
1975 р.	Спільний політ радянського й американського космічних кораблів «Союз» і «Аполлон»
Серпень 1975 р.	Підписання Гельсінського заключного акта
1977 р.	Розпуск СЕНТО
1979 р.	Договір між СРСР і США ОСО-2 (не був ратифікований США)

Учасники Наради з безпеки та співробітництва в Європі. Гельсінкі (Фінляндія). 1 серпня 1975 р.

? Якою є роль конференції в Гельсінкі для подальшого розвитку Європи?

Ключовою подією розрядки стала Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ, із 1995 р. — Організація з безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ), яка відбувалась у столиці Фінляндії Гельсінкі протягом 1973—1975 рр. Гельсінський процес проходив у три етапи:

I етап (3—7 липня 1973 р.). Нарада міністрів закордонних справ виробила порядок денний і визначила основні напрями роботи.

II етап (18 вересня 1973 — 21 липня 1975 р.). Експертна комісія підготувала основні документи наради з питань безпеки, економічних і гуманітарних проблем.

III етап (1 серпня 1975 р.). Керівники 33 європейських держав, а також США й Канади підписали **Гельсінський заключний акт**. Його серцевиною є Декларація принципів, якими держави-учасники керуватимуться у відносинах.

Декларація містила такі принципи:

- повага до суверенітету;
- незастосування сили або загрози силою;
- непорушність кордонів;
- територіальна цілісність держав;
- мирне врегулювання суперечок;
- невтручання у внутрішні справи;
- повага до прав людини й основних свобод;
- рівність і право народів розпоряджатися власною долею;
- співробітництво між державами;
- сумлінне виконання зобов'язань із міжнародного права.

Гельсінська нарада стала переломною подією періоду розрядки. Навіть повернення до конфронтації на початку 1980-х рр. не змогло пересилити значення Гельсінського процесу.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Крім Декларації принципів, на НБСЄ було прийнято такі документи, як «Співробітництво в галузі економіки, техніки, навколишнього середовища», «Співробітництво в гуманітарних та інших областях», «Питання безпеки співробітництва в Середземномор'ї», «Про заходи зміцнення довіри й деякі аспекти безпеки і роззброєння».

7 РЕЗУЛЬТАТИ РОЗРЯДКИ В РАДЯНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ. Одночасно з поглибленням розрядки в Європі відбулася нормалізація радянсько-американських відносин. У відносинах із СРСР адміністрація Р. Ніксона змінила доктрину «гнучкого реагування» на більш наближену до нових

Підписання перших радянсько-американських документів з обмеження стратегічних озброєнь (ОСО-1). 26 травня 1972 р.

Президент США Р. Ніксон у Києві. 1972 р.
Під час візиту він проголосив тост за «героїв України у воєнний та мирний час»

реалій — так зване «реалістичне стримування». Наслідком цього була низка радянсько-американських договорів про відвернення загрози війни, обмеження гонки озброєнь, нормалізацію відносин між двома країнами.

У травні 1972 р. відбувся візит президента США Р. Ніксона до СРСР, під час якого були прийняті **Основи взаємовідносин між Союзом Радянських Соціалістичних Республік та Сполученими Штатами Америки та Договір про обмеження систем протиракетної оборони (ПРО)**. Уперше дві наддержави уклали угоду про заходи в галузі обмеження стратегічних і наступальних озброєнь (ОСО-1). Під час візиту Л. Брежнєва до США в червні 1973 р. керівники держав підписали угоду про запобігання ядерній війні.

Згідно з укладеними угодами були встановлені жорсткі обмеження щодо випробувань ядерної зброї. Ратифікація договору й угод була зірвана через нове загострення міжнародного становища наприкінці 1970-х рр.

8 РОЗРЯДКА І РЕГІОНАЛЬНІ КОНФЛІКТИ. Процес розрядки поширився й на інші регіони світу. У 1971 р. у Східній Бенгалії, яка належала Пакистану, населення за підтримки Індії після тривалої боротьби здобуло незалежність. На політичній карті Азії з'явилася нова держава — **Народна Республіка Бангладеш**, а Індія перетворилася на регіональну наддержаву.

У 1972 р. Пакистан заявив про вихід із СЕНТО. У 1979 р. блок СЕНТО припинив своє існування.

У 1973 р. була укладена Паризька угода щодо В'єтнаму, яка зупинила пряму інтервенцію США проти цієї країни.

У той самий час на тлі розрядки продовжували виникати регіональні конфлікти. Розрив відносин між Китаєм і СРСР наприкінці 1960-х рр. призвів у 1970-ті рр. до нормалізації відносин між КНР та США. У 1971 р. Пекін таємно відвідав помічник президента США з національної безпеки Г. Кіссінджер, який домовився про візит у КНР президента США. Того ж року США зняли своє вето в Раді Безпеки ООН. Це дозволило

Меморіал пам'яті загиблих у війні за незалежність Бангладеш

«Пінг-понгова дипломатія» — приїзд американських гравців у настільний теніс до Китаю в 1970 р. Ця подія ознаменувала потепління у відносинах між США та Китаєм і зробила можливим візит Р. Ніксона до Пекіна в 1972 р.

Єгипетські війська перетинають Суецький канал. Війна Судного дня (Семиденна війна). 1973 р.

Вулиці Кабула (Афганістан) після квітневого перевороту. 1978 р.

КНР зайняли місце Китаю в ООН, яке до того часу належало представникам уряду Гоміндану, що зазнав поразки в громадянській війні й знайшов укриття на острові Тайвань під захистом США. Візит Р. Ніксона став сенсацією у світовій політиці. У 1979 р. було відновлено дипломатичні відносини на рівні послів.

Нормалізація відносин КНР зі США дозволила Китаю продовжити протистояння із СРСР, ареною якого стала Південно-Східна Азія. В'єтнам після об'єднання в 1975 р. посів чітку прорадянську позицію. У сусідній Кампучії в цей час до влади прийшли прокитайські сили — «червоні кхмери». Це спричинило загострення відносин між В'єтнамом і Кампучією, яке вилилось у збройний конфлікт. У січні 1979 р. в'єтнамські війська повалили владу «червоних кхмерів». Китай у відповідь здійснив напад на В'єтнам, але зазнав поразки (радянські війська в цей час були зосереджені в Монголії та перекинуті у В'єтнам).

У 1973 р. відбулася Семиденна арабо-ізраїльська війна, ініціатором якої були арабські країни. Основні бойові дії розгорнулися в районі Суецького каналу. Єгипетська армія, успішно переправившись через канал, завдала поразки ізраїльській армії, але сама опинилася в оточенні. У свою чергу, ізраїльська армія, форсувавши канал, активно просувалася на Каїр. У цей момент між Єгиптом та Ізраїлем було укладено перемир'я, і сторони відновили довоєнне становище. Ця війна переконала єгипетське керівництво в неможливості вирішити близькосхідну проблему війсьним шляхом. Спроба скликати міжнародну конференцію з питань близькосхідного врегулювання під егідою США і СРСР була невдалою. Тоді Єгипет пішов на укладення в 1979 р. сепаратного миру з Ізраїлем у Кемп-Девіді (США). Це стало серйозним ударом по позиціях Радянського Союзу на Близькому Сході.

Економічна криза 1970-х рр. і завершення процесу деколонізації позначилися на міжнародних відносинах. Країни Заходу, зосередившись на внутрішніх проблемах, послабили контроль над своєю зоною впливу. Цим одразу скористався Радянський Союз, маючи на меті проникнення в нові регіони. Так можна оцінити прихід до влади уряду С. Альєнде в Чилі (1971 р.), переворот в Ефіопії (1974 р.), прихід до влади прорадянських сил в Анголі й Мозамбіку після «революції гвоздик» у Португалії (1975—1976 рр.), об'єднання В'єтнаму в єдину державу (1975 р.), встановлення прорадянських режимів у Лаосі й Камбоджі, квітневий переворот в Афганістані (1978 р.), утвердження режиму Д. Ортеги в Нікарагуа (1979 р.).

Зміна співвідношення сил на міжнародній арені викликала відповідні дії з боку США, що знову призвело до загострення «холодної війни». США організували військовий переворот у Чилі (1973 р.), пішли на зближення з Китаєм, примусивши СРСР тримати значні сили на Далекому Сході. В Африці США та їхні союзники зробили ставку на ПАР, на режим С. Барре

в Сомалі, на сепаратистські рухи в Ефіопії. У такий спосіб вони виснажували СРСР, який змушений був підтримувати прорадянські сили.

9 ЗРИВ РОЗРЯДКИ. ОСТАННІЙ СПАЛАХ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ».

Розрядка не стала довгостроковою політикою. Не було подолано логіку «холодної війни» і підозрілість між великими державами. На згортанні розрядки позначилися економічне відставання СРСР і консервативні тенденції у внутрішній і зовнішній політиці. Чималу роль відіграла й економічна криза 1970-х рр., розцінена радянським керівництвом як криза капіталізму взагалі, якою потрібно скористатися для утвердження соціалізму в усьому світі. У протистоянні між Заходом і Радянським Союзом настанала вирішальна фаза.

До кінця 1970-х рр. намітилося різке загострення міжнародного становища. Стало зрозуміло, що марно покладати серйозні надії на Гельсінські домовленості. СРСР не поспішав виконувати свої зобов'язання в гуманітарній сфері, Захід же не збирався відмовлятися від силового протистояння комуністичному блоку.

У відповідь на розміщення радянських ракет середньої дальності у Східній Європі НАТО схвалила довгострокову програму збільшення військових витрат на 3 % на рік протягом 20 років і розміщення у Великій Британії, Бельгії, ФРН, Італії 574 крилатих ракет і ракет «Першинг-2».

У грудні 1979 р. СРСР здійснив інтервенцію в Афганістан. Підтримка Радянським Союзом непопулярного в країні режиму викликала піднесення патріотичних почуттів і масовий опір населення. Іран і Пакистан відкрили свої території для розміщення баз повстанського руху. США, арабські країни, Китай надали йому значну військову допомогу. Дії СРСР засудила світова громадськість, США не ратифікували договір ОСО-2 і наклали ембарго (заборону) на продаж зерна в СРСР. Навіть деякі країни «соціалістичного табору» не підтримали дії радянського керівництва, багато країн бойкотувало Олімпіаду 1980 р. в Москві. Розрядку було остаточно зірвано.

Наприкінці 1970-х рр. відносини між США та Іраном різко загострилися. У лютому 1979 р. в Ірані відбулася революція, у результаті якої було повалено монархію, і влада перейшла до рук фундаменталістського духовенства на чолі з аятолою Хомейні. Революція в Ірані відкрила нову сторінку в міжнародних відносинах. Вона стала показником подальшого розмивання біполярної системи світу. Революція дала поштовх поширенню ідей ісламського фундаменталізму, поглибила протистояння між християнською та ісламською цивілізаціями. Почастішали випадки міжнародного тероризму.

Події в Ірані завдали серйозного удару по престижу США. Це призвело до падіння адміністрації президента Дж. Картера. Розвиток подій остаточно переконав американський уряд у необхідності проведення більш жорсткої зовнішньої політики. На президентських виборах 1980 р. перемогу здобув республіканець

Ракети середньої дальності: радянський «Піонер» (ліворуч) та американський «Першинг» (праворуч) у Національному музеї авіації і космонавтики у Вашингтоні

Жінка з дитиною на руїнах села під ударом радянської бомби. Пропагандистська листівка. Афганістан. 1979 р.

Радянські танки в Афганістані.
1980 р.

Логотип програми СОІ

Вертоліт корпусу морської піхоти
США над радянською зенітною
установкою у Гренаді. 1983 р.

Р. Рейган, який пропонував відмовитися від розрядки та провести переозброєння американської армії.

Нова американська адміністрація схвалила стратегію «суперництва», згідно з якою планувалося розвивати перспективні озброєння, максимально використовуючи науково-технічні досягнення, у яких США мають пріоритет. Ця стратегія була покликана забезпечити не тільки військову перевагу, але й економічне виснаження СРСР. У межах цієї стратегії була розроблена політика «прямого протистояння», яка передбачала рішуче використання військової могутності для досягнення політичних цілей. Важливою її особливістю є положення про підготовку США до розв'язання війн різних масштабів та інтенсивності.

23 березня 1983 р. Р. Рейган зробив заяву про розробку в США програми СОІ (стратегічна оборонна ініціатива), яку називали «Зоряними війнами». Програма передбачала створення глобальної протиракетної оборони з елементами космічних озброєнь. Це означало, що гонка озброєнь переноситься і на космічний простір, а всі домовленості про обмеження стратегічних озброєнь фактично втрачають силу.

Реакція Радянського Союзу на програму була різко негативною. Розробка анти-СОІ вимагала значних ресурсів, матеріальних витрат, яких би радянська економіка не витримала. Фактично програма СОІ стала хитрістю (адже СОІ не давала абсолютної гарантії захисту території США і їхніх союзників) і водночас провокацією США, щоб підштовхнути до розвалу економіку СРСР.

У 1980-х рр. основною ареною протистояння двох військово-політичних блоків знову стала Європа. ОВД і НАТО активно розміщували тут ядерну зброю першого удару, збільшували арсенали неядерних озброєнь. Зберігаючи відносний паритет, СРСР і його союзники мали перевагу в бронетанковій техніці у 3 рази, артилерії — у 6 разів, засобах протиповітряної оборони — у 5 разів. Блок НАТО мав перевагу в протитанкових засобах, бойових вертольотах, флоті. Перевазі СРСР в наступальних озброєннях НАТО вирішила протиставити нову оборонну стратегію, в основу якої була покладена ідея глибокого удару по другому ешелону військ противника із застосуванням неядерних високоточних систем озброєння.

Поряд із загостренням становища в Європі тривало протистояння і в країнах «третього світу». Лінія протистояння між СРСР і США проходила через Афганістан, Центральну Америку й південь Африки.

Прихід до влади в 1979 р. в Нікарагуа сандіністів, які отримали значну допомогу Куби і СРСР, успіхи партизанської боротьби в Сальвадорі й Гватемалі непокоїли США. Вони організували та озброїли антисандіністський рух у Нікарагуа, переозброювали армії Сальвадору й Гватемали. У 1983 р. США здійснили агресію проти Гренади під приводом недопущення побудови на острові бази стратегічних бомбардувальників СРСР.

В Африці ПАР, якій таємно допомагали США та інші країни, здійснювала періодичні збройні інтервенції проти «прифронтових» держав — Анголи, Мозамбіку, підтримувала антиурядові угруповання в цих країнах.

На початку 1980-х рр. знову загострився **арабо-ізраїльський конфлікт**. Цього разу ареною протистояння став Ліван, у якому точилася громадянська війна між християнським і мусульманським населенням. Ізраїльське керівництво намагалося шляхом короточасної військової операції за допомогою ліванських християн знищити бази палестинців на півдні Лівану, із яких вони здійснювали напади на Ізраїль. Проте швидка операція не мала успіху. Ізраїльські війська, яким вдалося розгромити сирійську систему протиповітряної оборони в Лівані та авіацію, пов'язали в боях із сирійцями в долині Бекаа, у вуличних боях у Бейруті та сутичках із партизанами на півдні країни. Навіть виведення палестинських загонів із Лівану не сприяло спокою Ізраїлю: на їхнє місце стали загони проіранської організації «Хезболла» і ліванські партизани.

Уведення в Ліван миротворчих сил США, Великої Британії, Франції теж не принесло мир, а ще більше ускладнило становище в країні. США були втягнуті в бої із сирійцями і ліванцями. Спроба Лівану укласти мир на зразок Кемп-Девідського теж не вдалася. Ізраїльські війська були виведені з країни, крім 20-кілометрової зони на півдні Лівану. Американські, французькі, британські війська теж змушені були залишити країну. Події в Лівані вкотре переконали, що близькосхідний конфлікт можна вирішити лише мирними засобами.

У 1980-ті рр. тривала **ірано-іракська війна**. Незважаючи на причини, які її викликали, вона стала складовою частиною глобального протистояння СРСР і США.

Через страх перед ісламською революцією, намагаючись розв'язати внутрішні проблеми за рахунок сусідніх держав, президент Іраку С. Хусейн 22 вересня 1980 р. розпочав агресію проти Ірану. Він намагався захопити багаті на нафту південні райони країни, заселені переважно арабами. Спочатку военний успіх був на боці агресора. Влітку 1982 р. в результаті контрнаступу війська Ірану повернули всю втрачену територію. Війна набула запеклого позиційного характеру.

У 1983 р. СРСР вирішив переозброїти Ірак. У свою чергу, США через посередників постачали зброю Ірану. У США із цього приводу навіть спалахнув політичний скандал («Іран-гейт»). Протисторччі сторони починаючи з 1985 р. намагалися завдати одна одній якнайбільших економічних збитків. Ірак почав бомбардування нафтових терміналів і міст Ірану, Іран систематично обстрілював прикордонні міста, мінував води Перської затоки. Такі дії призвели до нарощування військової присутності великих держав у цьому регіоні та небувалої напруженості. Лише влітку 1988 р. за посередництва ООН була підписана угода про припинення війни.

Зруйнована вулиця Бейрута (Ліван). 1982 р.

Іранські матері прощаються із синами, що загинули під час ірано-іракської війни. 1981 р.

Пам'ятник, присвячений іракським солдатам, які загинули під час ірано-іракської війни. Багдад (Ірак). Сучасний вигляд

Загострення міжнародного становища в першій половині 1980-х рр. було не менш потужним, ніж у 1950—1960-х рр. Як і раніше, протистояння супроводжувалося пропагандою. Радянський Союз закликав до миру й одночасно направляв свої війська в Афганістан. Президент США оголосив СРСР «імперією зла» і закликав до «хрестового походу» проти комунізму. При цьому значно збільшилися ядерні потенціали країн. Найбільша кількість ядерних озброєнь була зосереджена в Європі: 20 тис. одиниць ядерної зброї, 25 тис. літаків, 120 тис. танків, 11 млн військовослужбовців. У разі широкомасштабного конфлікту, навіть без застосування ядерної зброї, Європа з її 200 атомними реакторами, розвинутою хімічною і нафтопереробною промисловістю перетворилася б на руїни.

Яскравим прикладом такого безглуздя було знищення радянськими засобами протиповітряної оборони 1 вересня 1983 р. південнокорейського літака над островом Сахалін, у результаті чого загинуло 296 пасажирів.

ВИСНОВКИ

■ У другій половині 1950-х рр. почалася нова фаза протистояння між СРСР і США. Географія протистояння поширилася на весь світ і навіть космос.

■ Після Карибської кризи розпочався рух у бік здійснення узгоджених заходів щодо зниження ризику початку ядерної війни. Для країн — учасників «холодної війни» настав період розрядки. Ключовими на цьому шляху стали домовленості між СРСР і США про обмеження ядерних озброєнь (ОСО-1, ОСО-2), про системи протиракетної оборони тощо.

■ Важливим здобутком розрядки стали врегулювання кордонів у Європі, взаємне дипломатичне визнання ФРН і НДР, прийняття їх до ООН, компромісне рішення щодо Західного Берліна. Кульмінацією розрядки в Європі став Гельсінський заключний акт (1975 р.).

■ Розрядка не зупинила суперництво СРСР і США за вплив на інші континенти. Здійснена в 1970-ті рр. спроба СРСР зміцнити свій вплив у країнах Африки та Азії була сприйнята США як така, що суперечить духу розрядки. Приводом до зриву розрядки стали агресія СРСР в Афганістані та розміщення радянських ядерних ракет у Східній Європі. Почалася остання фаза «холодної війни».

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

 1. Дайте визначення поняття «холодна війна». Укажіть її хронологічні межі. **2.** Які регіональні конфлікти стали складовою «холодної війни»? **3.** Укажіть роки Другої берлінської кризи. **4.** Яка криза часів «холодної війни» наблизила світ до вибуху ядерної війни? **5.** Коли виник Рух неприєднання? **6.** У якому році між СРСР і США було досягнуто паритету в озброєннях? **7.** Які радянсько-американські договори були підписані в роки розрядки? **8.** Що таке Гельсінський процес? Коли було підписано Гельсінський заключний акт? Які основні положення він містив? **9.** Назвіть найбільші регіональні конфлікти часів розрядки. **10.** Чи поширювалася політика розрядки на регіональні конфлікти?

 11. Чим було зумовлено загострення відносин між СРСР і США на початку 1960-х рр.? **12.** Чому саме Берлін і Куба стали місцями найгострішого протистояння в роки «холодної війни»? **13.** Що зумовило появу

Руху неприєднання? Чому саме Югославія, Індія, Єгипет стали ініціаторами створення Руху неприєднання? Як поява Руху неприєднання вплинула на перебіг «холодної війни»? **14.** Як змінювалася доктрина країн Заходу у відносинах із СРСР за роки «холодної війни»? **15. Обговоріть у групах.** Чи був період розрядки закономірним у розвитку міжнародних відносин? **16.** Що було найбільшим досягненням періоду розрядки? **17.** Чому вторгнення радянських військ в Афганістан і розміщення ядерних ракет у Східній Європі стали початком нового спалаху «холодної війни»?

 18. Обговоріть у групах. Що змусило СРСР підписати Гельсінський заключний акт? **19.** Виділіть основні етапи «холодної війни» та з'ясуйте їхній зміст. Відповідь подайте у вигляді таблиці. **20.** Визначте причини, основні події, результати та наслідки Берлінських криз 1948—1949 і 1961 рр. Відповідь подайте у вигляді

структурно-логічної схеми. **21.** Складіть структурно-логічну схему на тему «Розрядка міжнародної напруженості та її зрив (1970-ті — початок 1980-х рр.)». **22.** Складіть хронологічну таблицю регіональних конфліктів періоду розрядки.

23. Напишіть есе на тему «Демонтаж результатів періоду розрядки: причини і наслідки». **24. Проведіть дискусію** за проблемним питанням: «Чому в 1960—1970-ті рр. радянська зона впливу розширювалася?».

§ 28—29. Завершення «холодної війни». Міжнародні відносини наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

1 ПЕРЕДУМОВИ І ПРИЧИНИ ЗАВЕРШЕННЯ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ».

До нового погляду на проблеми Європи та світу політичні кола Сходу й Заходу прийшли різними шляхами. Дослідження вчених, зусилля журналістів, письменників, людей мистецтва формували у свідомості світової громадськості різко негативне ставлення до ідеї насильницького розв'язання міжнародних проблем.

Незважаючи на загострення протистояння між НАТО й ОВД, тривав загальноєвропейський процес, розпочатий у Гельсінкі. У Белграді (1977—1978 рр.), Мадриді (1980—1983 рр.), Стокгольмі (1984—1987 рр.), Відні (1986—1989 рр.) відбулися зустрічі представників держав — учасників НБСЕ, на яких розглядалися питання з припинення глобального протистояння. Чим проблемнішим ставало внутрішнє становище СРСР, тим більш поступливою і конструктивною ставала його позиція на переговорах. Готовність до таких поступок була очевидною після приходу до влади М. Горбачова. Він проголосив політику «перебудови», а також необхідність утвердження «нового мислення» в міжнародних відносинах.

Новий радянський лідер розпочав широку зовнішньополітичну діяльність. 7 квітня 1985 р. СРСР припинив розгортання ракет середньої дальності СС-20 у Східній Європі, а із 6 серпня 1985 р. ввів односторонній мораторій на ядерні випробування, який діяв 1,5 року. У січні 1986 р. М. Горбачов висунув програму ліквідації до кінця століття зброї масового знищення.

У травні 1987 р. ОВД декларувала, що учасники блоку за жодних обставин не розпочнуть воєнні дії проти будь-якої держави або союзу держав, якщо самі не стануть об'єктом збройної агресії; що ніколи не застосують першими ядерну зброю; що СРСР і його союзники не мають територіальних претензій до жодної з держав і жодну країну не вважають своїм ворогом.

Радянсько-американські переговори на вищому рівні в Женеві (1985 р.), Рейк'явіку (1986 р.), Вашингтоні (1987 р.) і Москві (1988 р.) зумовили позитивні зрушення в галузі реального скорочення ядерних озброєнь. У грудні 1987 р. був підписаний, а в червні 1988 р. набув чинності Договір СРСР і США про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності. Він передбачав знищення близько 4 % арсеналу ядерних озброєнь.

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: визначати причини поразки СРСР у «холодній війні»; указувати на наслідки «холодної війни» для розвитку міжнародних відносин; характеризувати розвиток міжнародних відносин кінця ХХ — початку ХХІ ст.; розповідати про боротьбу з міжнародним тероризмом.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Які події призвели до зриву розрядки? **2.** Чим було зумовлено загострення відносин НАТО та ОВД наприкінці 1970 — на початку 1980-х рр.?

ЦІКАВІ ФАКТИ

На Стокгольмській конференції з питань довіри й безпеки в Європі Радянський Союз виступив з ініціативами щодо обмеження військово-морської діяльності на півночі Європи і в Середземному морі. Радянський уряд пропонував вивести із Середземномор'я як радянські, так і американські кораблі — носії ядерної зброї, згодом — військові флоти США і СРСР. Тепер це не було суто пропагандистським маневром. У СРСР почали розуміти, що серйозна зовнішня політика неможлива без взаємних поступок.

Музей «холодної війни». Лортон (США). Був заснований у 1996 р. сином американського пілота Френсиса Гері Пауерса, літак якого збили в 1960 р. над територією СРСР

У підсумковому документі, прийнятому 15 січня 1989 р. на загальноєвропейській нараді у Відні, активно обговорювалася проблема прав людини. Усім державам було рекомендовано «вдосконалювати свої закони, адміністративні правила й політику в галузі громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав людини й основних свобод та застосовувати їх на практиці».

Після зруйнування Берлінської стіни в листопаді 1989 р. і зустрічі М. Горбачова та Дж. Буша у грудні на острові Мальта між СРСР і США завершилася «холодна війна».

«Нове мислення» поширилося і на регіональні конфлікти. В Афганістані, Нікарагуа, Камбоджі, Анголі було взято курс на національне примирення, пошук шляхів розв'язання проблем за столом переговорів. Значною мірою політика національного примирення була викликана нездатністю СРСР надалі підтримувати збанкрутілі прорадянські режими. У 1988 р. В'єтнам вивів свої війська з Камбоджі, а Куба — з Анголи. Після Женевських домовленостей між СРСР і США щодо Афганістану

«ХОЛОДНА ВІЙНА»

Передумови і причини завершення «холодної війни»

Усвідомлення згубності продовження ракетно-ядерного протистояння. Наростання антивоєнних виступів і настроїв у країнах світу

Неспроможність радянської економіки продовжувати суперництво в гонці озброєнь. Системна криза радянської моделі розвитку

Неспроможність СРСР надалі підтримувати прорадянські режими у світі. Неможливість розв'язання цілої низки регіональних конфліктів без припинення протистояння між СРСР і США

Прихід до влади нового радянського керівництва, яке прагнуло припинення «холодної війни»

Наслідки «холодної війни»

- Поразка СРСР у «холодній війні», розпад СРСР і соціалістичної системи
- Припинення глобального ракетно-ядерного протистояння між наддержавами, завершення балансування на межі війни. Скорочення ядерних потенціалів
- Становлення єдності світу. Прискорення процесів глобалізації, регіональних інтеграційних процесів (Європа, Південно-Східна Азія, Північна і Латинська Америка)
- Становлення єдиного світового ринку, заснованого на функціонуванні ринкових економік, приватній власності й конкуренції
- Об'єднання Німеччини. Виведення радянських (російських) військ із Центрально-Східної Європи. Прискорення європейської інтеграції, розширення НАТО і ЄС на схід
- Поява нових держав у Центрально-Східній Європі після розпаду СРСР, Югославії та Чехословаччини. Відновлення історичних конфліктів, поява нових між новоутвореними державами (на теренах колишньої Югославії та СРСР)
- Приборкання конфліктів, породжених «холодною війною» (Нікарагуа, Камбоджа, Ангола тощо)
- Загострення проблем, які раніше стримувало глобальне протистояння наддержав, поява нових і загострення старих регіональних конфліктів, посилення нестабільності в різних регіонах світу
- Зміна системи міжнародних відносин. Зміна ролі міжнародних організацій, зокрема ООН. Формування нових центрів світової політики. Пріоритет США, їх домінування в міжнародних відносинах
- Започаткування процесу ліквідації тоталітарних та авторитарних режимів у світі, становлення ліберально-демократичних режимів
- Поява проблеми розповсюдження зброї масового знищення
- Загострення проблеми міжнародного тероризму

Виведення радянських військ з Афганістану.
15 лютого 1989 р.

Національні прапори об'єднаної Німеччини в Берліні
біля будівлі рейхстагу. 3 жовтня 1990 р.

15 березня 1989 р. Радянський Союз завершив виведення своїх військ із цієї країни. Важливим наслідком «нового мислення» й закінчення «холодної війни» стали об'єднання Німеччини та виведення радянських військ із країн Центрально-Східної Європи.

2 ПИТАННЯ ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН. Питання об'єднання Німеччини було тісно пов'язане з проблемою колективної безпеки, оскільки поява в центрі Європи нової сильної держави могла порушити баланс сил на континенті. До того ж недавнє минуле Німеччини викликало побоювання сусідніх держав.

Протягом 45 років у центрі Європи зберігалася небезпечна зона конфронтації, де два військово-політичні союзи безпосередньо протистояли один одному. Усі ці роки у свідомості німецького народу жило прагнення усунути таке становище й досягти об'єднання в межах єдиної Німеччини. Зміни в СРСР і НДР створили сприятливі умови для цього.

У лютому 1990 р. між державами, що перемогли у Другій світовій війні, — СРСР, США, Великою Британією та Францією, і двома німецькими державами була досягнута домовленість про створення переговорного механізму «2+4». У результаті важких переговорів, які велися протягом семи місяців, було вироблено документ, що містив рішення з усього комплексу зовнішніх аспектів німецької єдності. **12 вересня 1990 р.** в Москві міністри закордонних справ шести держав підписали **Договір про остаточне врегулювання питання щодо Німеччини.**

Він установлював, що зовнішніми кордонами об'єднаної Німеччини є кордони НДР і ФРН, і підтвердив остаточний характер цих кордонів як суттєву складову частину світового порядку в Європі. Сторони визнали, що об'єднана Німеччина не має жодних територіальних претензій до інших держав і не висуватиме таких претензій у майбутньому. У Конституції об'єднаної Німеччини не мало бути положень, що суперечили б цим принципам.

Пам'ятник воїнам-афганцям
у Вінниці. 2007 р.

Плакат до Дня німецької єдності — національного свята, яке відзначають 3 жовтня, у річницю об'єднання двох німецьких республік

Примірники Договору про об'єднання Німеччини з архіву Міністерства закордонних справ Німеччини

? Чому СРСР погодився на об'єднання Німеччини?

Уряди НДР і ФРН підтвердили свої заяви про те, що з німецької землі йтиме лише мир, а також свою відмову від виробництва, володіння й розповсюдження ядерної, біологічної і хімічної зброї.

Збройні сили Німеччини підлягали скороченню протягом трьох-чотирьох років до 370 тис. осіб. Радянські війська мали бути виведені з Німеччини до 31 серпня 1994 р. Протягом цього строку на території колишньої НДР і Берліна мали перебувати лише німецькі формування територіальної оборони, не включені до структури НАТО. Договором було передбачено заборону розташовувати у Східній Німеччині іноземні війська та ядерну зброю або її носії після виведення звідти радянських військ. Також до 31 серпня 1994 р. в Берліні мали залишатися війська США, Великої Британії та Франції. СРСР погоджувався на входження об'єднаної Німеччини до складу НАТО.

Після об'єднання Німеччини були вичерпані права й відповідальність чотирьох держав щодо Берліна та Німеччини загалом. Уряди СРСР, США, Великої Британії та Франції заявили про припинення дії чотиристоронніх угод і рішень воєнного й післявоєнного часів щодо Німеччини та розпуск відповідних органів. Об'єднана Німеччина здобула державний суверенітет у своїх внутрішніх і зовнішніх справах.

Договір підвів остаточну риску під підсумками Другої світової війни й 45-річним післявоєнним періодом. **3 жовтня 1990 р.** НДР увійшла до складу ФРН. На політичній карті Європи з'явилася економічно могутня держава з населенням 87 млн осіб, яка завдяки своєму потенціалу належить до групи найбільших держав світу, а зараз прагне стати постійним членом Ради Безпеки ООН.

3 ПОЧАТОК РАКЕТНО-ЯДЕРНОГО РОЗЗБРОЄННЯ. ТРАНСФОРМАЦІЯ НАТО.

Важливим етапом на шляху ракетно-ядерного роззброєння став візит президента СРСР М. Горбачова до США у травні-червні 1990 р. У результаті переговорів із президентом США Дж. Бушем було погоджено основні положення **Договору про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1)**, укладено угоду про ліквідацію 80 % хімічної зброї і про відмову від її виробництва, досягнуто домовленості про вдосконалення перевірки на місцях потужностей ядерних вибухів. Таким чином, було усунуто перешкоди, які гальмували ратифікацію двох важливих радянсько-американських договорів, підписаних ще в 1974 і 1976 рр., — про обмеження підземних випробувань ядерної зброї і про підземні ядерні вибухи в мирних цілях. Було укладено важливу угоду, що доповнювала й розширювала угоду 1973 р. про науково-технічне співробітництво в галузі мирного використання атомної енергії.

Після розпаду СРСР учасниками Договору СНО-1 стали Росія, Україна, Казахстан і Білорусь, які **23 травня 1992 р.** підписали в Лісабоні угоду про те, що на території трьох останніх із перелічених держав не має взагалі існувати ядерної зброї.

СТРАТЕГІЧНІ НАСТУПАЛЬНІ ОЗБРОЄННЯ РОСІЇ І США

Види озброєння	1992 р.		Згідно з Договором СНО-1		Згідно з Договором СНО-2	
	Росія	США	Росія	США	Росія	США
Міжконтинентальні балістичні ракети	6000	2500	3100	1500	1000	500
Балістичні ракети на підводних човнах	3300	5200	1800	3600	1750	1750
Стратегічні бомбардувальники	700	4300	700	4000	700	1250

На основі цих домовленостей президент Росії Б. Єльцин та президент США Дж. Буш у Вашингтоні в червні 1992 р. підписали проект Договору СНО-1, за яким США та держави колишнього СРСР скорочують стратегічні наступальні озброєння на 50 % протягом семи років. У 1994 р. Договір СНО-1 був ратифікований усіма сторонами.

3 січня 1993 р. в Москві Б. Єльцин та Дж. Буш уклали **Договір СНО-2** про скорочення вдвічі стратегічних наступальних озброєнь, які залишаються після виконання договору СНО-1. Учасниками цього договору були лише Росія і США, оскільки передбачалося, що після виконання домовленостей СНО-1 Україна, Казахстан та Білорусь стануть без'ядерними державами.

Також у 1993 р. було укладено важливу **Конвенцію про заборону й ліквідацію хімічної зброї** (у США її запаси складали 30 тис. тонн, у Росії — 40 тис. тонн).

Закінчення «холодної війни», внутрішньополітичні зміни в СРСР призвели до революцій у країнах Центрально-Східної Європи та припинення з 1 липня 1991 р. діяльності ОВД.

Ураховуючи нові реалії політичного життя, представники країн — членів НАТО 5—6 липня 1990 р. прийняли Лондонську декларацію, яка внесла радикальні зміни у військову доктрину блоку НАТО. Організація взяла на себе зобов'язання про ненапад на інші держави, а ядерні озброєння були оголошені «зброєю екстремальної ситуації».

Змінилася і роль НАТО. Колишні союзники СРСР по ОВД, а згодом і деякі країни, які утворилися в результаті розпаду СРСР, заявили про своє бажання вступити до НАТО. Їхні дії були продиктовані прагненням забезпечити стабільність і безпеку в нових умовах. Вступ країн Центрально-Східної Європи до НАТО став однією із головних проблем у відносинах між Росією і США та НАТО.

На зустрічі країн — членів НАТО у Брюсселі (Бельгія) в січні 1994 р. була прийнята **програма «Партнерство заради миру»**. Її метою було забезпечення стабільності в Європі та розвиток співробітництва з країнами Центрально-Східної Європи. У цій програмі брала активну участь й Україна.

Підписання угоди до Договору про скорочення стратегічних озброєнь державним секретарем США Дж. Бейкером. Лісабон (Португалія). 23 травня 1992 р.

4 КРИЗА В ПЕРСЬКІЙ ЗАТОЦІ. БЛИЗЬКОСХІДНИЙ МИРНИЙ ПРОЦЕС. Серйозним випробуванням змін для міжнародних відносин стала **криза в Перській затоці** на початку 1990-х рр., викликана агресією Іраку проти Кувейту.

ЦІКАВІ ФАКТИ

У той час як відбувалося ядерне роззброєння, Індія і Пакистан стали ядерними державами. Це докорінно змінило суть конфлікту між двома країнами й створило прецедент для інших держав, які прагнули отримати ядерний потенціал.

Балістична ракета середньої дальності на параді в Нью-Делі (Індія). 2004 р.

Американський піхотинець під час «Бурі в пустелі». 1991 р.

Ірано-іракська війна 1980—1988 рр. зумовила зростання зовнішнього боргу Іраку (80 млрд доларів). Війна стимулювала мілітаризацію країни й посилила політичні амбіції президента Іраку С. Хусейна, його претензії на лідерство в арабському світі.

2 серпня 1990 р. іракська армія вдерлася в Кувейт, вчинивши неспровоковану агресію. Емір та уряд Кувейту перебралися до Саудівської Аравії. Нечисленна армія змогла вчинити лише слабкий опір. Кувейт було окуповано й оголошено провінцією Іраку.

Дії Іраку рішуче засудила Рада Безпеки ООН, яка зажадала негайного виведення іракських військ із Кувейту та ввела широкі економічні санкції щодо Іраку. Усі активи Іраку й Кувейту в іноземних банках було заморожено, блоковано експорт іракської нафти.

Багато держав направили до Саудівської Аравії військові контингенти та озброєння для захисту країни від можливої агресії з боку Іраку (операція «Щит пустелі»). Основу могутнього військового угруповання, зосередженого на території Саудівської Аравії, становили збройні сили США, що досягли 500 тис. осіб. Військові кораблі США та інших країн патрулювали у водах Перської затоки, Червоному та Середземному морях.

Становище ускладнювалося нерегульованістю палестинського питання та відсутністю єдності в арабському світі щодо дій Іраку. Посилаючись на каральні акції ізраїльської влади проти арабів у Єрусалимі, засуджені Радою Безпеки ООН, С. Хусейн претендував на роль захисника арабських народів від Ізраїлю та пов'язував кувейтське питання з вирішенням палестинської проблеми.

Оцінюючи дії Іраку як виклик світовому співтовариству, Рада Безпеки встановила кінцеву дату виведення іракських військ із Кувейту — 15 січня 1991 р. У разі відмови проти Іраку було санкціоновано застосування збройних сил.

Заходи, вжиті Радянським Союзом, Францією та іншими країнами з метою мирного розв'язання кризи, виявилися безуспішними. **17 січня 1991 р.** багатонаціональні сили антиіракської коаліції на чолі зі США завдали масованих повітряних і ракетних ударів по військових та інших об'єктах Іраку й Кувейту. Такі удари тривали майже до кінця лютого, поки в результаті 100-годинної операції сухопутних військ антиіракської коаліції іракські війська не були розгромлені. Кувейт було визволено. Операція багатонаціональних сил «**Буря в пустелі**» успішно завершилася. Проте режим С. Хусейна залишився при владі. Йому навіть вдалося придушити повстання шіїтів на півдні й курдів на півночі країни.

Ефективне приборкання агресора стало можливим лише за умов припинення конфронтації між США та СРСР. Після завершення бойових дій Ірак був зобов'язаний упродовж 90 днів позбутися наступальних озброєнь та зброї масового знищення. На півночі й півдні країни були створені зони безпеки, куди

Літаки США над палаючими нафтовими свердловинами. Кувейт. 1991 р.

Вулиця Белграда після бомбардування. 1999 р.

було закрито доступ для іракських літаків і де заборонялося розміщувати бойові підрозділи армії Іраку. Гарантами виконання угоди стали США та Велика Британія. Також проти Іраку було запроваджено санкції, які спричинили продовольчі труднощі в країні й нестачу найнеобхіднішого. У 1996—1999 рр. в Іраку ООН здійснювала програму «Нафта в обмін на продовольство».

Криза в Перській затоці дала поштовх близькосхідному мирному процесу. Проте результати його виявилися обмеженими. Близький Схід продовжував залишатися джерелом міжнародної напруженості і з новою силою вибухнув у 2011 р.

Розгром іракської бронетанкової колони на марші. Початок 1990-х рр.

5 КОНФЛІКТ НА БАЛКАНАХ ТА ШЛЯХИ ЙОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ.

У другій половині 1990-х рр. основна увага світової громадськості була прикута до розв'язання конфлікту на Балканах. Розпад Югославії супроводжувався кривавою війною з етнічними чистками.

Для вирішення конфлікту знадобилися зусилля як міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, НАТО), так і окремих держав. Зрештою після санкціонованого ООН втручання НАТО хорватсько-боснійські війська відбили в сербів 50 % території Боснії і Герцеговини. 15 грудня 1995 р. була укладена мирна угода, яка поклала край війні в Боснії і Герцеговині.

До того в серпні 1995 р. Хорватія провела успішну операцію з ліквідації Республіки Сербської Країни, а за два роки сербські війська були виведені зі Славонії.

Придушивши конфлікт у Боснії і Герцеговині, світова громадськість опинилася перед загрозою проблеми Косова, що набула збройного характеру. Албанська меншина, що проживала на території Сербії в районі Косова, взялася за зброю з метою домогтися приєднання краю до Албанії. Сербська армія, маючи досвід антипартизанської боротьби, жорстокими засобами придушувала партизанський рух албанського народу. Щоб загасити нову пожежу на Балканах, у конфлікт втрутились ООН, НАТО, ОБСЄ та інші організації. Вони примусили ворогуючі сторони укласти угоду (1998 р.). Проте виконання умов угоди

Напівзруйнована водонапірна башта, пошкоджена сербськими військами в 1991 р. Вуковар (Хорватія)

Колонна сербської армії залишає Косово. 1999 р.

весь час наражалося на опір її противників як з одного, так і з іншого боку, що виливалося в спалахи насильства. Щоб покласти край кровопролиттю, у лютому 1999 р. під загрозою застосування сили з боку НАТО сторони сіли за стіл переговорів. Проте домовленостей не було досягнуто. Вину за зрив переговорів було покладено на Сербію. НАТО, щоб зробити Сербію більш поступливою, розпочала проти неї війну. Упродовж 78 днів авіація НАТО бомбардувала Сербію. Зрештою серби вивели свої війська з Косова, а в край було введено війська НАТО і несанкціоновано — Росії. Проте конфлікт у Косові не розв'язаний до кінця.

У 2001 р. спалахнула **війна в Македонії**, де албанська меншина, підтримана ззовні, розгорнула війну проти центрального уряду. Завдяки зусиллям ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ конфлікт вдалося погасити.

6 МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ ст. МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ. Початок ХХІ ст. не приніс миру на Землі. З усіх проблем, що перейшли з попереднього століття, найбільш небезпечною стала проблема міжнародного тероризму.

Явище міжнародного тероризму відомо людству ще із давнини, але саме зараз, коли завершується формування глобальної цивілізації, міжнародний тероризм набув нової якості й місця у світовій політиці.

Під час терористичного акту **11 вересня 2001 р.** в Нью-Йорку й Вашингтоні терористи-смертники захопили пасажирські літаки та спрямували їх у хмарочоси Всесвітнього торгового центру та будинок Пентагону. Ці події спонукали світову громадськість до об'єднання в боротьбі з тероризмом. Була створена антитерористична коаліція держав на чолі зі США, яка розгорнула широкомасштабну боротьбу з мережею терористичних організацій.

Відповідальність за здійснення терористичного акту в Нью-Йорку й Вашингтоні адміністрація США поклала на

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Причини	Особливості
■ Невирішеність національних проблем, проблем кордонів; значна частина народів позбавлена права на національне самовизначення ■ Відсутність дієвого механізму боротьби з тероризмом ■ Домінування США у світі як єдиної наддержави ■ Суперечності між християнською, ісламською, далекосхідною цивілізаціями ■ Прагнення окремих людей, організацій порушити встановлений світовий порядок	■ Спрямованість проти провідних країн світу ■ Використання регіонів міжнародної нестабільності для розбудови мереж своїх організацій і здійснення терористичної діяльності ■ Підтримка сепаратистських рухів, спроба встановити контроль над національно-визвольними рухами ■ Використання найсучаснішої техніки і технологій ■ Координація дій і взаємна підтримка терористичних організацій ■ Організація фінансування терористичної діяльності за рахунок легального бізнесу й контролю над нелегальним бізнесом ■ Здійснення масштабних терористичних акцій, які б мали широкий світовий розголос ■ Прагнення терористів створити «державу в державі» ■ Значний вплив ісламського чинника

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

Стратегія національної безпеки США (витяг)

Сьогодні Сполучені Штати Америки володіють безпрецедентною воєнною могутністю, а також великим економічним і політичним впливом. У відповідності з нашим минулим і принципами ми не використовуємо нашу силу для здійснення тиску для отримання односторонніх переваг. Замість цього ми прагнемо створити баланс сил на благо свободи людства — умови, за якої всі країни і всі суспільства зможуть самі вибирати блага й проблеми політичної та економічної свободи. У безпечному світі люди зможуть жити кращим життям. Ми будемо захищати мир, борючись із терористами і тиранами. Ми будемо зберігати мир, будуючи добрі відносини серед великих держав. Ми будемо поширювати зону миру. Підтримуємо вільні й відкриті суспільства на кожному континенті...

...І це шлях не тільки для Америки. Він відкритий для всіх. Для досягнення зазначених цілей Сполучені Штати Америки будуть:

- захищати прагнення людської гідності;

- зміцнювати союзи для забезпечення перемоги над глобальним тероризмом і вживати заходів для усунення нападів на нас і наших друзів;
- працювати з іншими сторонами для врегулювання регіональних конфліктів;
- перешкоджати нашим ворогам погрожувати нам, нашим союзникам і нашим друзям зброєю масового знищення;
- ініціювати нову еру глобального економічного зростання шляхом вільних ринків і вільної торгівлі;
- розширяти сферу розвитку, збільшуючи відкритість суспільств і будуючи інфраструктуру безпеки;
- розширювати області спільних дій з іншими основними глобальними центрами сили;
- реорганізовувати інститути національної безпеки Америки з урахуванням викликів і можливостей XXI ст.

? 1. Якою є основна мета зовнішньої політики США на сучасному етапі? 2. Яку реакцію США на зовнішні виклики передбачає стратегія?

терористичну мережу «Аль-Каїда», яку очолював **Усама бен Ладен**. Із вересня 2001 р. спецслужби 70 країн світу заарештували 1,5 тис. членів цієї організації. Наприкінці осені 2001 р. США та їхні союзники по антитерористичній коаліції розпочали війну проти режиму Талібану в Афганістані, який відмовився видати лідера «Аль-Каїди». До кінця лютого 2002 р. в результаті операції «Незламна свобода» режим Талібану було повалено, проте лідерам терористичних організацій вдалося уникнути арешту або загибелі. Боротьба з терористичною мережею досі триває. А коаліційні сили під зверхністю НАТО втягнулися у громадянську війну в Афганістані.

Крім боротьби безпосередньо з тероризмом, США розгорнули боротьбу проти режимів, звинувачених у його підтримці. 30 січня 2002 р. президент США Дж. Буш-молодший заявив про існування «осі зла» КНДР—Іран—Ірак. Цим він підкреслив, що режими названих держав, які мають зброю масового знищення, становлять загрозу для світу.

Так, восени 2002 р. загострилася ситуація щодо Іраку. США і Велика Британія стверджували, що Ірак у супереччя резолюції ООН 1991 р. так і не було роззброєно (загалом до 2003 р. було прийнято 12 резолюцій): він має хімічну, бактеріологічну зброю та її носії. Також С. Хусейна звинувачували у зв'язках із міжнародними терористичними організаціями, злочинах проти власного народу.

Для перевірки підозри ООН направила до Іраку спеціальну комісію, яка, пропрацювавши три місяці, так і не знайшла зброї масового знищення. Тим часом США і Велика

Пошкоджена в результаті теракту 11 вересня 2001 р. будівля Пентагону

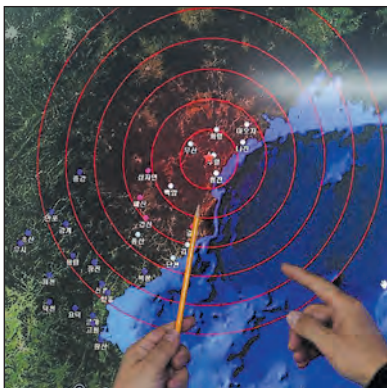
Терористи «Аль-Каїди». Початок 2000-х рр.

Американські морські піхотинці під час операції «Незламна свобода». 2002 р.

Морський піхотинець США спостерігає за падінням статуї С. Хусейна в Багдаді. 9 квітня 2003 р.

Місце ймовірного випробування водневої бомби в КНДР (за даними сейсмологічної служби Південної Кореї)

Британія розмістили в регіоні свої війська й створили антиіракську коаліцію. США і Велика Британія спробували провести через ООН резолюцію, яка б дала їм можливість розпочати війну проти багдадського режиму з метою роззброєння й повалення.

Проте їхнє прагнення так і не було підтримано світовою громадськістю. Проти позиції США виступили Франція, Німеччина, Китай, Росія та інші провідні держави. Франція та Росія погрожували накласти вето. Зрозумівши, що легітимності своїх дій не домогтися, США і Велика Британія вирішили діяти самочинно, зламавши всю систему міжнародних відносин, що склалася після завершення «холодної війни». 18 березня 2003 р. Дж. Буш-молодший висунув ультиматум С. Хусейну, щоб той зрікся влади й залишив країну. 20 березня війська США та Великої Британії розгорнули бойові дії. Після 21 дня війни американські війська встановили контроль над Багдадом, а британські війська — над Басрою. С. Хусейн втратив контроль над країною та зник. До квітня 2003 р. будь-який організований опір було придушено. На початку травня було оголошено про завершення бойових дій.

Проте в країні розгорнулася партизанська війна проти американських військ, яка тривала до виведення їх із країни у 2011 р. Це стало лише новою фазою конфлікту на Близькому Сході, який триває й сьогодні.

Загостренням становища навколо Іраку вирішила скористатися КНДР, яка заявила про свій вихід із Договору про нерозповсюдження ядерної зброї і відновила роботи з будівництва ядерного реактора. Також було проведено серію випробувальних пусків балістичних ракет і зроблено заяву про наявність ядерної зброї. Зрештою після зустрічі лідера КНДР Кім Чен Ина і президента США Д. Трампа було досягнуто домовленості про ядерне роззброєння КНДР. Проте реальних зрушень у цьому напрямі не відбулося.

Не менш складною залишається ситуація навколо Ірану. Керівництво країни наполегливо намагається створити атомну зброю, підтримує радикальні ісламістські угруповання в різних країнах, веде «словесну війну» з Ізраїлем. Воно тривалий час уміло використовувало суперечності між членами Ради Безпеки ООН і зайнятість США в Іраку та Афганістані, уникало серйозних міжнародних санкцій. Однак у 2010 р. Рада Безпеки ООН нарешті узгодила єдину позицію й запровадила відчутні міжнародні санкції. Іран вимушено пішов на поступки. У 2016 р. санкції було частково знято. Проте агресивні дії Ірану на Близькому Сході призвели до відновлення у 2018 р. санкцій із боку США.

На початку ХХІ ст., незважаючи на іноді відкриту конфронтацію, продовжився процес ядерного роззброєння США та Росії. У 2002 р. було підписано новий договір СНО-3. На відміну від попередніх договорів (СНО-1 і СНО-2), у яких чітко визначалися процедури знищення й конкретні форми контролю за виконанням підписаних умов,

СНО-3 характеризувався певною невизначеністю. Згідно із цим договором США і Росія зобов'язалися скоротити й обмежити свої стратегічні ядерні заряди до кінця 2012 р. сумарною кількістю 1700—2200 одиниць для кожної країни. США та Росія могли вийти з договору, «повідомивши письмово іншу країну за три місяці».

Договір не визначав ні процедури знищення боезарядів, ні обов'язкового підтвердження процесу виконання зобов'язань. Через відсутність контролю виконання договору залежало від волі сторін. У 2009 р. сторони конкретизували домовленості. Також США відмовилися від розміщення елементів протиракетної оборони в Чехії та Польщі. Крім того, на саміті НАТО в Лісабоні в листопаді 2010 р. було відкрито заявлено, що Росія не є ворогом НАТО. Росія погодилася допомогти НАТО в її операціях в Афганістані.

Проте керівництво Росії на чолі з В. Путіним вирішило скористатися ситуацією та відновити роль і сферу впливу СРСР у світі. У відповідь НАТО швидко відновлює свій військовий потенціал. Американські бази з'явилися на території Польщі та Румунії. Кораблі й літаки НАТО постійно патрулюють в акваторії Чорного і Балтійського морів. У країнах Балтії було розміщено підрозділи військ НАТО. Новими членами НАТО стали Албанія та Чорногорія. Україна і Грузія отримали позитивне ставлення до майбутнього вступу до НАТО. 21 лютого 2019 р. намір України вступити до НАТО та ЄС було закріплено в Конституції.

Збройна агресія Росії проти України, окупація Криму й окремих районів Донецької і Луганської областей, підтримка режимів Б. Асада в Сирії та Н. Мадуро у Венесуелі, втручання у внутрішні справи Лівії, Судану та інших країн Африки докорінно змінили ставлення США й держав НАТО до Росії. На неї було накладено санкції.

Кульмінацією протистояння між Росією та США на 2019 р. стала відмова від дотримання договору про ліквідацію ракет малої і середньої дальності після порушення Росією його умов. Розпочалася нова «холодна війна», «гарячий» фронт якої пройшов Україною.

Показовою новою тенденцією XXI ст. є стрімкий економічний і військовий розвиток Китаю, який перетворився на ще один «центр сили». Упродовж останніх десяти років економіка КНР переживає піднесення. Активізувалися економічні зв'язки КНР не тільки з азіатськими країнами, але й зі США та ЄС. «Тихе проникнення» китайських виробів у Росію, США, країни Європи викликає занепокоєння в керівних кіл цих країн. Втягнення США у глобальну боротьбу з тероризмом відкрило «вікно можливостей» для Китаю, зменшивши американський тиск на нього. За розмірами військових видатків КНР посіла третє місце після США та Росії.

Економічне піднесення, велика площа й кількість населення країни, місце постійного члена Ради Безпеки ООН і наявність ядерної зброї перетворили Китай на важливий

ЦІКАВІ ФАКТИ

У зв'язку із глобальними суспільними й природними викликами ще більшої актуальності набула проблема реформування ООН, яка, за переконанням багатьох світових політиків, не зможе без радикальних змін успішно виконувати в нових умовах свої завдання. Найбільше нарікань викликає виняткове право вето у прийнятті рішень для п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН. Саме в цій винятковості проявляється анахронізм окремих пунктів Статуту ООН, їхня невідповідність докорінним змінам, що відбулися в післявоєнному світовому розвитку. Від часу прийняття Статуту ООН, коли за наповнянням делегації СРСР п'ятьом постійним членам Ради Безпеки було надано право вето, минуло понад 70 років, які докорінно змінили світ. Післявоєнна практика свідчить, що будь-яка держава — постійний член Ради Безпеки, користуючись правом вето, неодноразово руйнувала зусилля дипломатів багатьох країн у врегулюванні міжнародних проблем, часто зводячи нанівець напрацьовані плани політичного вирішення світових і регіональних конфліктів. В умовах ідеологічного та військового протистояння цим правом найчастіше зловживав Радянський Союз, який за період із 1945 до 1975 р. 111 разів провалював у Раді Безпеки проекти рішень. І далі цим правом зловживає Росія. У разі подальшого збереження цього пункту Статуту ООН постійні члени Ради Безпеки зберігатимуть за собою право безкарно здійснювати акти агресії проти інших країн. Зокрема, ідеться про агресію Російської Федерації проти України.

самостійний чинник сили в міжнародному житті. США не могли залишити цю ситуацію без уваги. У 2018 р. вони запровадили щодо Китаю митні обмеження, що розпалило торговельну війну між двома економіками світу.

У міжнародних відносинах початку XXI ст., які є продовженням основних тенденцій попередніх післявоєнних десятиліть, не відбулося докорінних змін. Силевий чинник і надалі переважає правовий у вирішенні міждержавних проблем. Проте людство позбулося частини загроз часів «холодної війни», що виникали з військового, ідеологічного та економічного протистояння двох систем. Світове співтовариство хоч і з певними труднощами, але наблизилося ще на один крок до задекларованих норм міжнародного співіснування.

ВИСНОВКИ

- Останнє десятиліття XX ст. стало періодом завершення «холодної війни» і становлення нової системи міжнародних відносин. Проте наприкінці XX — на початку XXI ст. світ зіткнувся з новою небезпекою — міжнародним тероризмом.
- Новою проблемою світу стало прагнення Росії переглянути результати поразки СРСР у «холодній війні» й вироблені правила міжнародних відносин.

- Наприкінці XX — на початку XXI ст. продовжилося скорочення ядерних потенціалів США і Росії. Натомість з'явилися нові ядерні держави — Індія і Пакистан, а Іран і КНДР заявляли про свої ядерні амбіції.
- Зростає вага в міжнародних відносинах окремих держав (зокрема Китаю), економічний потенціал яких уже не відповідає їхньому міжнародному статусу і впливу.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

 1. Лідер якої держави став ініціатором «нового мислення» в міжнародних відносинах? **2.** Коли відбувся розпад СРСР та Югославії? Які збройні конфлікти виникли на їхніх територіях? **3.** Яка подія спричинила появу антиіракської коаліції на чолі зі США? **4.** Коли було підписано мирний договір із Німеччиною та відбулось об'єднання ФРН і НДР? **5.** Який договір поклав початок ракетно-ядерному роззброєнню? **6.** Яка угода започаткувала реальний процес урегулювання конфлікту на Балканах? **7.** Назвіть приклади проявів міжнародного тероризму. **8.** Яка подія стала поштовхом до розгортання глобальної боротьби з міжнародним тероризмом? **9.** Які регіони були центрами міжнародної напруженості в 1990-ті рр.? **10.** Які основні проблеми міжнародних відносин довелося розв'язувати в 1990-ті рр.? **11.** Назвіть країни, які в 1990-ті рр. створили ракетно-ядерну зброю. **12.** Який регіон Європи був центром збройного протистояння в 1990-ті рр.? **13.** Яка трагедія сталася 11 вересня 2001 р.? **14.** Коли в Іраку було повалено режим С. Хусейна? **15.** Агресивні дії якої країни зумовили зростання міжнародної напруженості в другому десятилітті XXI ст.?

 16. Визначте причини і передумови завершення «холодної війни». **17.** Що таке «нове мислення»? У чому полягає його новизна? **18.** Як було врегульовано в міжнародних відносинах питання об'єднання Німеччини? **19.** Як змінилася розстановка сил у міжнародних відносинах після завершення «холодної війни»? **20.** Чому

НАТО не припинила існування після завершення «холодної війни»? **21.** У чому особливість кризи в Перській затоці 1990—1991 рр.? **22.** Як вплинуло завершення «холодної війни» на регіональні конфлікти, що вирували в ті часи? **23.** Які країни були визнані США «віссю зла»? Поясніть, чому. **24.** Чому Балкани наприкінці XX ст. знову стали «пороховим льохом» Європи? Як проблема Балкан була розв'язана? **25.** Що таке міжнародний тероризм? Які причини його існування?

 26. Обговоріть у групах. Якою є головна мета зовнішньої політики США на сучасному етапі? **27.** Складіть перелік регіональних конфліктів 1990-х рр. — початку XXI ст. **28.** Заповніть таблицю «Основні події міжнародних відносин наприкінці 1990-х рр. — на початку XXI ст.».

Дата	Подія	Результат, наслідки

 29. Хто став переможцем у «холодній війні»? Визначте її наслідки. **30. Обговоріть у групах.** Від чого залежить успішність боротьби з міжнародним тероризмом? **31.** Чи здатні США на сучасному етапі виконувати роль наддержави? Підготуйте повідомлення за цим питанням. **32. Обговоріть у групах.** Чи можна стверджувати, що між Росією та Заходом розпочалася нова «холодна війна»?

Практичне заняття

Війни у В'єтнамі та Афганістані та їх вплив на міжнародні відносини

Ознайомтеся з пам'яткою «Рекомендації щодо роботи на практичному занятті» (с. 237).

МЕТА

Охарактеризувати збройні конфлікти у В'єтнамі та Афганістані; визначити, як вони вплинули на хід міжнародних відносин; пояснити, чому в Афганістані досі не настав мир.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАНЯТТЯ

1. Підготувати презентації: 1) Участь США у війні у В'єтнамі. 2) Об'єднання В'єтнаму. 3) Інтервенція СРСР в Афганістан. 4) Режим Талібан. 5) Боротьба США з «Аль-Каїдою» в Афганістані. 6) Громадянська війна в Афганістані.
2. Порівняти становище В'єтнаму та Афганістану напередодні воєн.

ХІД РОБОТИ

1. Об'єднайтеся в малі групи, обговоріть зміст підготовлених до уроку презентацій і запропонуйте класу переглянути деякі з них.
2. Проведіть дискусію за запитаннями: 1) Чим зумовлена довготривалість конфліктів? 2) Який їхній

вплив на міжнародні відносини? 3) Чому війна в Афганістані досі триває?

3. Сформулюйте висновки відповідно до мети заняття.

1 ВІЙНА У В'ЄТНАМІ. Війна у В'єтнамі — це умовна назва низки конфліктів, які тривали в країнах Індокитаю в 1940—1970-ті рр. Ключовим конфліктом була агресія США проти В'єтнаму. Конфлікт в Індокитаї став одним із головних у «холодній війні». Поразка США в цьому регіоні стала найбільшим успіхом СРСР у протистоянні з ними.

Поразка Франції в колоніальній війні підштовхнула США до більш активного проникнення на південь В'єтнаму. Такі дії США були продиктовані страхом поширення комунізму в Південно-Східній Азії (на Філіппінах, в Індонезії, Малайї, Бірмі комуністи вели партизанську війну). США поспішно створили тут блок СЕАТО у складі США, Великої Британії, Франції, Австралії, Нової Зеландії, Таїланду, Філіппін, Пакистану.

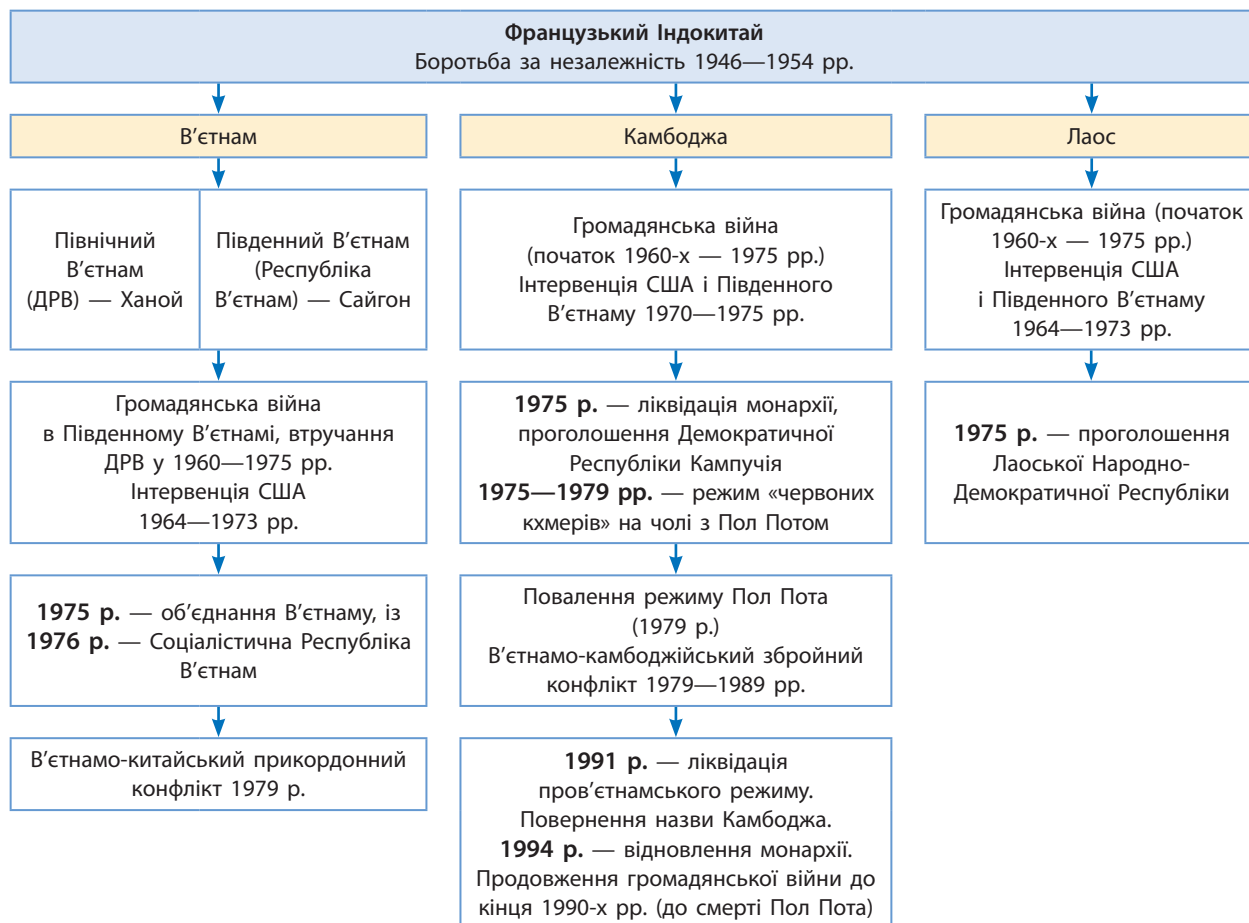
У 1956 р. в Південному В'єтнамі було проведено вибори до Національних зборів і прийнято Конституцію, одна зі статей якої закріплювала антикомунізм як державну політику. США, Велика Британія, Франція визнали цю державу та надали їй економічну й військову допомогу. У В'єтнамі було направлено 3 тис. американських радників. США з 1955 до 1961 р. виділили 2,118 млрд доларів і, крім того, на військові потреби 571,3 млн доларів. Використання цих коштів перебувало в полі зору місії з контролю за використанням американської допомоги. Значна її частина йшла

на створення інфраструктури — доріг, портів, аеродромів тощо. Була проведена аграрна реформа, будувалися сільськогосподарські поселення, створювалися споживчі кооперативи, надавалися пільгові кредити, але зберігалось поміщицьке землеволодіння. У політичній сфері обмежувалися політичні права і свободи, створювалися концентраційні табори, а з 1959 р. діяли військово-польові трибунали.

У 1960 р. відбувся конгрес патріотичних сил, на якому був створений Національний фронт визволення Південного В'єтнаму. Організаційне оформлення фронту було завершено в 1962 р. Він об'єднав 20 політичних партій та організацій різного політичного спрямування — комуністів, соціалістів, радикалів. Спираючись на підтримку Демократичної Республіки В'єтнам (ДРВ), він розгорнув активні бойові дії проти існуючого сайгонівського режиму. Урядові війська зазнали поразки.

Щоб урятувати своїх ставлеників і союзників, США втягнулися у війну у В'єтнамі. Із приходом до влади в США президента Дж. Кеннеді з'явилися доктрини «гнучкого реагування» і «стратегії протиповстанської боротьби». У Вашингтоні вважали, що в Південному В'єтнамі проходить фронт боротьби з комунізмом, і перемога партизанського руху може призвести до того, що «Тихий океан стане морем червоних», а США доведеться тримати оборону на своєму узбережжі.

РОЗВИТОК КРАЇН ІНДОКИТАЮ

У 1962 р. в Сайгоні (Південний В'єтнам) було створено американське командування. Авіація США бомбардувала території, контрольовані партизанськими загонами. 1 жовтня 1963 р. у країні було встановлено військову диктатуру. Однак партизанський рух продовжував ширитися, і вже влітку 1964 р. дві третини Південного В'єтнаму перебувало під його контролем.

У 1964 р. президентом США став Л. Джонсон. Із його іменем пов'язані ескалація війни у В'єтнамі й поширення її на ДРВ. У США був розроблений план здійснення ударів по ДРВ, тому що без підтримки ДРВ партизанський рух не набув би такого розмаху.

Приводом до агресії проти ДРВ став інцидент у Тонкінській затоці. 8 березня 1965 р. американські війська висадилися на узбережжі Південного В'єтнаму та вступили в активні бойові дії проти партизанів.

Поступово кількість американських військ зросла до 550 тис. осіб, але придушити партизанський рух їм не вдалося. Бомбардування ДРВ теж нічого не дали. Завдяки допомозі СРСР повітряна оборона В'єтнаму давала відсіч авіації США.

Із 1968 р. війна у В'єтнамі все менше нагадувала партизанську і все більше перетворювалася на битву двох регулярних армій. Після «новорічного наступу» партизанів і втрати американськими військами важливої стратегічної бази Кхесань (січень—червень 1968 р.) у громадській думці населення США настав злам. Майже 77 % американських громадян не схвалювали політику уряду. Вони занадто довго доходили висновку, що у В'єтнамі з ними воюють не в'єтнамці-комуністи, а в'єтнамці-націоналісти. Важко собі уявити людей більш далеких від політики, ніж в'єтнамське селянство. Однак народ цієї країни практично всю свою історію боровся

не тільки за можливість вижити, але й за право мати свою державу, воюючи за це з іноземними загарбниками, проявляючи дива героїзму і блискучу організованість. Комуністична влада лише вміло використала ці обставини, і війна, у якій іноземні війська вбивали в'єтнамське населення, стала для більшості місцевих жителів черговою війною за незалежність країни. Для США ця війна, що загрожувала перейти в тотальну з усім в'єтнамським народом, була безперспективною.

13 травня 1968 р. в Парижі почалися переговори з ДРВ щодо політичного врегулювання конфлікту, а з 1 листопада авіація США припинила бомбардування ДРВ. Відтоді почалося згортання американської участі у війні. У листопаді 1969 р. було оголошено про виведення американських військ із країни.

Щоб досягти зламу у війні, США розробили операцію, метою якої було перерізати шляхи («стежка Хо Ші Міна»), якими надходила допомога партизанським загонам Південного В'єтнаму. Американо-сайгонські війська із цією метою в 1970—1971 рр. вчинили агресію проти Лаосу й Камбоджі, але операція провалилася.

30 березня 1972 р. Народні збройні сили визволення (НЗСВ) розпочали третій стратегічний наступ і визволили великі райони країни. У відповідь США встановили блокаду морського узбережжя й відновили бомбардування ДРВ. Були проведені дві повітряно-наступальні операції, які завдали значної шкоди господарству ДРВ. Нова ескалація війни викликала хвилю протесту в США, і в серпні 1972 р. сенат країни прийняв рішення про виведення всіх американських військ із В'єтнаму. 27 січня 1973 р. США підписали Паризьку угоду про припинення війни й відновлення миру у В'єтнамі.

Проте виведення американських військ не зупинило війни. У 1973 р. сайгонівський режим, отримавши значну американську допомогу, розпочав широкий наступ проти НЗСВ, але невдало. У жовтні 1973 р. НЗСВ почали контрнаступ, який завершився 30 квітня 1975 р. перемогою партизанського руху. Так було завершено об'єднання В'єтнаму. 2 липня 1976 р. Національні збори проголосили створення Соціалістичної Республіки В'єтнам (СРВ).

Війна у В'єтнамі стала найбільш кривавою серед локальних війн ХХ ст. Загалом у війні загинуло або було поранено близько

5 млн в'єтнамців, США втратили 58 тис. осіб, 304 тис. дістали інвалідність і 2,5 тис. американських солдатів потрапили в полон. Із 1961 р. над усією територією країни було збито 3744 американські літаки і 4888 вертольотів. США ця війна коштувала 130 млрд доларів.

Головним переможцем у цій війні став Радянський Союз.

У грудні 1976 р. відбувся 4-й з'їзд Партії трудящих В'єтнаму, який затвердив програму соціалістичного будівництва в масштабах усієї країни. Партія трудящих В'єтнаму була перейменована на **Комуністичну партію В'єтнаму**. У грудні 1980 р. ухвалили Конституцію СРВ.

Поразка США суттєво змінила співвідношення сил у Південно-Східній Азії. Об'єднаний В'єтнам, маючи численну, добре озброєну й навчену армію та спираючись на слухняні уряди в Лаосі й Камбоджі, став своєрідною регіональною наддержавою. До того ж у 1975 р. розпався блок СЕАТО. Порушену рівновагу поспішив відновити Китай, розпочавши бойові дії проти В'єтнаму в 1979 р. Разом зі США Китай практично ізолював В'єтнам на міжнародній арені. До того ж проявилася нездатність В'єтнаму нести економічний тягар наддержави: країна була зруйнована, їй загрожував голод, а головний покровитель — СРСР — уже не був здатний прийти на допомогу.

Наприкінці 1980-х рр. В'єтнам вивів війська з Камбоджі й Лаосу, нормалізував відносини з Китаєм. Із 1986 р. В'єтнам вирішив наслідувати приклад Китаю та провів ринкові реформи, зберігаючи монополію комуністичної партії на владу.

Нині перед В'єтнамом постає низка проблем: необхідність структурної перебудови економіки (пріоритетний розвиток легкої та харчової промисловості); переведення економіки на ринкові рейки; розв'язання проблеми зайнятості населення; скорочення армії; розв'язання продовольчої проблеми.

У серпні 1995 р. між США і В'єтнамом було відновлено дипломатичні відносини.

2 АФГАНІСТАН у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА. Наприкінці 1970-х рр. Афганістан за рівнем економічного розвитку посідав 108-ме місце серед країн, що розвиваються. Країна ніби завмерла у своєму розвитку. Понад 90 % населення

проживало в сільській місцевості та перебувало під владою місцевих землевласників, племенних вождів тощо. Близько 3 млн афганського населення вели кочовий спосіб життя. У духовному житті країни в найбільш консервативних формах панував іслам. В Афганістані не складалася єдина нація, і країну роздирали національно-етнічні міжусобиці. Центральна влада ніколи не контролювала всієї території країни. Більшість населення була неписьменною.

До 1973 р. в Афганістані існувала монархія. Останнім королем був Захір Шах. 17 липня 1973 р. принц Мухаммед Дауд здійснив державний переворот, усунувши від влади свого двоюрідного брата. Він ліквідував монархію та проголосив себе президентом Республіки Афганістан.

У 1960-ті рр. в Афганістані зародився опозиційний рух, рушійною силою якого стала інтелігенція. 1 січня 1965 р. була створена **Народно-демократична партія Афганістану (НДПА)**, яка поставила перед собою завдання здійснити народно-демократичну революцію, провести соціальні перетворення та подолати відсталість країни. Кінцевою метою проголошувалася побудова соціалізму. Партія існувала напівлегально. У 1966 р. в НДПА намітився розкол, викликаний суперництвом між лідерами, а також розбіжностями в тактиці боротьби. У 1977 р. лідери фракцій підписали заяву про єдність НДПА, але об'єднання було неповним: військові організації існували окремо.

У 1960-ті рр. організаційно оформився й рух ісламських фундаменталістів, які виступали за очищення ісламу від нашарувань і встановлення в країні теократичного правління. Під час перевороту М. Дауда частина мусульманської молоді на чолі із Гульбеддіном Хекматіаром виступила за негайне збройне повстання з метою захопити владу. У червні 1975 р. вони почали повстанські дії в деяких провінціях країни, але, не здобувши підтримки населення, були розбиті. Частина фундаменталістів емігрувала в Пакистан, де за допомогою пакистанських спецслужб створила опорні бази для боротьби з режимом М. Дауда.

У квітні 1978 р. лідери НДПА організували повстання, яке увійшло в історію під назвою «Саурська революція». 30 квітня 1978 р. країна була проголошена **Демократичною Республікою Афганістан (ДРА)**. Очолив державу **Нур Мухаммед Таракі**, його заступниками стали **Бабрак Кармаль**

і **Хафізулла Амін**. У травні 1978 р. було оголошено програму соціально-економічних реформ: знищення великих земельних володінь; демократизація суспільного життя; ліквідація національного гноблення й дискримінації; проголошення рівноправності жінок; ліквідація неписьменності й безробіття; укріплення державного сектору економіки; дотримання принципів неприєднання й нейтралітету. Під час проведення цих реформ не враховувалися національно-культурні традиції, було взято високі темпи й застосовувались адміністративні заходи. У середині НДПА спалахнула боротьба й насаджувався «культ особи» Н. М. Таракі. У грудні 1978 р. між СРСР і ДРА був укладений договір про дружбу й співробітництво.

Така політика нового керівництва викликала збройний опір загонів самооборони й розгортання партизанської боротьби опозиційними партіями (Ісламська партія Афганістану — керівник Г. Хекматіяр, Ісламське товариство Афганістану на чолі з Б. Раббані тощо). На території сусідніх Ірану й Пакистану з'явилися афганські біженці (понад 3 млн осіб), які стали джерелом поповнення збройної опозиції.

На початку січня 1979 р. становище в країні внаслідок помилок афганського керівництва, репресій, внутрішньофракційної боротьби в НДПА, розвалу армії, діяльності збройної опозиції погіршилося. Починаючи з березня-квітня 1979 р. афганське керівництво неодноразово зверталося до СРСР по допомогу.

У березні 1979 р. Х. Амін здійснив переворот, усунувши від влади Н. М. Таракі, якого було вбито. Після перевороту Х. Амін почав насаджувати в країні диктаторський режим. Фізичному знищенню було піддано всіх, хто був незгодний із його політикою. Репресивні методи не дали результату: більша частина країни була охоплена партизанським рухом; Х. Амін втрачав контроль над ситуацією.

Наприкінці 1979 р. радянське керівництво опинилось у складному становищі: подальша підтримка режиму Х. Аміна могла призвести до падіння авторитету СРСР на міжнародній арені й до виходу Афганістану з радянської зони впливу. У цей же період загострилися відносини між СРСР і США, виник конфлікт навколо Ірану. Радянське керівництво, незважаючи на заперечення Генерального штабу СРСР і дипломатів, прийняло рішення про введення

в Афганістан обмеженого контингенту радянських військ (приблизно 100 тис. осіб) і про зміну афганського керівництва.

Уведення радянських військ розпочалося 25 грудня 1979 р. о 15-й годині за московським часом. 27 грудня спецпідрозділ «Альфа» захопив президентський палац, під час штурму якого загинув Х. Амін. Нове афганське керівництво очолив Б. Кармаль.

Перші дії нового керівництва давали прихід для оптимізму: були вжиті заходи для ліквідації наслідків терору й репресій, вироблявся реалістичніший курс проведення реформ, робилися спроби розширити соціальну базу існуючого режиму (створення Національно-вітчизняного фронту) тощо. Такі зміни відбувалися на тлі гострої внутрішньопартійної боротьби. Уведення радянських військ не принесло миру на афганську землю. Партизанська війна набула форми **джихаду** — священної війни за віру. Починаючи з весни 1980 р. радянські війська поступово втягнулися в боротьбу з опозицією. За час перебування в Афганістані вони провели понад 400 операцій, але придушити партизанський рух не вдалося.

У 1980-ті рр. відбувався процес консолідації збройної опозиції. У червні 1981 р. був створений **Ісламський союз моджахедів Афганістану**, але остаточно він оформився в 1985 р. Слід зазначити, що в більшості випадків збройні формування підкорялися польовим командирам та окремим політичним лідерам. Нерідко між різними угрупованнями опозиції виникали збройні сутички.

Участь радянських військ в афганському конфлікті призвела до падіння міжнародного престижу СРСР, його міжнародної ізоляції. Дії СРСР засуджували навіть соціалістичні країни. Негативні наслідки війни в Афганістані відчувалися і в СРСР (людські й матеріальні втрати). Згубність політики СРСР щодо Афганістану усвідомили в період правління Ю. Андропова, але його смерть і пасивність керівників КПРС відтягнули розв'язання афганської проблеми. Зрушення почалися з приходом до влади М. Горбачова. Відбулися зміни в афганському керівництві, яке очолив **Мухаммед Наджибулла**.

У 1987 р. було проголошено курс на національне примирення в Афганістані. 14 квітня 1988 р. між Афганістаном, Пакистаном, СРСР і США було укладено угоду щодо Афганістану, згідно з якою радянські війська мали

бути виведені з країни до 15 лютого 1989 р. За період перебування радянських військ в Афганістані загинуло 13 833 солдати, 180 військових радників, 584 інші спеціалісти (із них 2378 осіб українського походження).

Виведення радянських військ не стало запорукою миру в Афганістані; Женевські угоди не виконувалися. Із новою силою розгорілася громадянська війна, яка покінчила з режимом М. Наджибулли у квітні 1992 р. Президентом країни став один із лідерів опозиції **Бурхануддін Раббані**.

Проте й прихід до влади опозиції не зупинив громадянську війну. Основними лідерами угруповань, що вели між собою боротьбу, були: Б. Раббані (президент, таджик), Г. Хекматіяр (прем'єр-міністр, пуштун), А. Р. Дустум (колишній генерал афганської армії, узбек) та інші. У 1994 р. в конфлікт втрутилася нова потужна сила — режим **Талібан**, який об'єднує учнів релігійних навчальних закладів і виступає під гаслом наведення ладу в країні, встановлення ісламських порядків. Стомлене війною населення вбачало в Талібані підґрунтя для стабільності. Це дало змогу талібам упродовж короткого часу оволодіти південними й центральними провінціями країни. 27 вересня 1996 р. війська талібів вступили в столицю. Першою їхньою акцією стала прилюдна страта М. Наджибулли та його брата, які переховувалися в місії ООН. Таліби проголосили країну Ісламським еміратом.

Установивши свою владу на двох третинах території країни, таліби почали запроваджувати закони шаріату — норми ісламської моралі. Жінкам заборонялося працювати й навчатися, знищувалася побутова техніка. Чоловіки мали носити бороду й чалму. Дозволялася лише релігійна освіта. У зовнішній політиці талібська влада оголосила Росію, США, Іран, Індію головними ворогами афганського народу. Основні фінансові ресурси таліби отримували від торгівлі опіумом. Із 336 підприємств країни працювали лише шість.

Жорсткий теократичний режим викликав опір у населення. На чолі антиталібської опозиції стояв афганський польовий командир **Ахмед Шах Масуд**, якого називали «Панджшерський лев». Навколо Масуда згурпувалися представники національних меншин Афганістану (більшість талібів представляли пуштунські племена). У боротьбі з талібами Масуд спирався на

допомогу Росії, Індії. На 1997 р. антиталібська опозиція контролювала лише 10 % території країни. На середину 2000 р. таліби вирішили покінути з коаліцією, розгорнувши потужний наступ, але він не досяг своєї мети.

Підтримка талібами різноманітних терористичних та екстремістських ісламістських організацій непокоїла провідні країни світу й світову громадськість (особливо суспільство вразили акти вандалізму талібів, які знищували в Афганістані пам'ятки неісламської культури).

Режим талібів проіснував у країні до листопада 2001 р. і був повалений військами північного альянсу (антиталібська опозиція) за допомогою авіації США та Великої Британії і спецпідрозділів країн Заходу. Приводом до повалення режиму талібів була їхня відмова на ультиматум США видати організатора теракту в Нью-Йорку 11 вересня 2001 р. та лідера терористичної організації «Аль-Каїда» Усаму бен Ладена.

Повалення режиму талібів не принесло стабільності Афганістану. Країна так і не має авторитетного лідера (Масуд загинув у листопаді 2001 р. внаслідок терористичного акту, здійсненого «Аль-Каїдою»), який би об'єднав країну. Встановлений режим на чолі із **Хамідом Карзаєм** (лютий 2002 р.), що тримається на військах США та інших держав, не має широкої підтримки населення. Іноземна допомога для країни виявилася недостатньо ефективною. Населення, щоб урятуватися від злиднів, почало масово вирощувати опіумний мак. Афганістан є одним із найбільших джерел постачання наркотиків до Європи. Ситуація в країні настільки ускладнилася, що НАТО збільшила свій контингент у країні. У 2014 р. на Афганістан поширила свою діяльність ІГІЛ, а Талібан зумів відновити свій контроль над значними регіонами країни. Бойові дії в країні тривають.

Практичне заняття

Агресія Росії проти України та її вплив на міжнародні відносини

Ознайомтеся з пам'яткою «Рекомендації щодо роботи на практичному занятті» (с. 237).

МЕТА

Охарактеризувати суть конфлікту між Росією та Україною в контексті міжнародних відносин; пояснити, чому конфлікт призвів до докорінної зміни системи міжнародних відносин.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАНЯТТЯ

1. Підготувати повідомлення або презентації: 1) Політика Росії щодо України в 1991—2014 рр. 2) Україна — НАТО. 3) Росія — НАТО. 4) Російська збройна агресія проти України у 2014 р. 5) Гібридна війна Росії.
2. Підготуватися до дискусії за питаннями: 1) Чи прагне Росія зламу системи міжнародних відносин, що склалися після завершення «холодної війни»? 2) Гібридна війна як головний засіб досягнення зовнішньополітичних планів Росії. 3) Основні заходи протидії Росії.

ХІД РОБОТИ

1. Перегляньте (прослухайте) та обговоріть декілька повідомлень (презентацій).
2. Проведіть панельну дискусію.
3. Сформулюйте висновки відповідно до мети заняття.

Узагальнення знань

за розділом V. Міжнародні відносини

Тестові завдання

для підготовки до тематичного оцінювання за розділом V. Міжнародні відносини

§ 30—31. Постіндустріальне (інформаційне) суспільство. Розвиток науки і техніки

1 ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ (ІНФОРМАЦІЙНЕ) СУСПІЛЬСТВО ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ. Сучасний світ увійшов у третє тисячоліття з великими досягненнями та великими втратами. Сьогодні всіх цікавлять питання: яке майбутнє чекає на нас? Яким шляхом розвиватиметься цивілізація у XXI ст.? Прогнозувати майбутнє завжди важко, і тому дослідницька спільнота дає різні відповіді на ці питання. Деякі вчені вважають, що доба індустріальної цивілізації завершилася, і людство (або його значна частина) увійшло до наступного етапу розвитку — **постіндустріальної цивілізації**.

Для розвитку культури другої половини XX — початку XXI ст. характерні такі основні тенденції:

- розвиток масової культури, її стрімке поширення, комерціалізація культури;
- пошук нових форм естетичного вираження;
- розвиток національних культур, взаємопроникнення культур різних регіонів світу, синтез культур;
- прискорений розвиток техніки і технологій;
- прогрес у поширенні інформації, в інформаційних технологіях.

У постіндустріальному суспільстві значну роль відіграє прогрес в науці й техніці, досягнення якого якісно змінюють усю систему виробництва. Унаслідок цього воно стає більш зорієнтованим на потреби людини, максимально активізує творчі здібності людини, від якої вимагають мати ґрунтовні знання, уміти самостійно приймати рішення та швидко реагувати на зміни ситуації. Поступово зникнуть притаманні індустріальній цивілізації величезні заводи й фабрики, які завдавали чимало шкоди навколишньому середовищу. Замість них набудуть поширення невеликі підприємства, безвідходні технології, використання синтетичної сировини замість природної, нових джерел енергії, суворе дотримання екологічних норм. Завдяки цьому стане можливим подолання численних екологічних проблем, які також стали одним із наслідків індустріалізації.

Існують підстави для того, щоб стверджувати про початок бурхливої **деурбанізації** — зменшення кількості населення міст. В індустріальну епоху за містами встановилася роль адміністративних, промислових і культурних центрів. Останнім часом у розвинених країнах спостерігається тенденція зростання кількості людей, що не бажають оселятися в мегаполісах і віддають перевагу проживанню за їхніми межами. Завдяки комп'ютерам та електронним засобам зв'язку людина не відчуває тут себе відокремленою від зовнішнього світу й може не лише відпочивати, а й працювати.

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: характеризувати загальні тенденції розвитку культури в другій половині XX — на початку XXI ст.; визначати основні здобутки науки і техніки; указувати на наслідки НТР.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Якими були основні здобутки культури першої половини XX ст.? **2.** Яких втрат зазнала культура в роки Другої світової війни?

Велика кількість реклами на вулицях міст є одним із проявів масової культури

Дедалі більше людей прагнуть жити в передмісті, а працювати в мегаполісі

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. спостерігається відродження інтересу людей до релігії

Міжнародні корпорації «Макдональдс», «Кока-Кола», «Ай-Бі-Ем» розглядають як символи глобалізації

Протести антиглобалістів.
Кінець ХХ — початок ХХІ ст.

Імовірно, що постіндустріальна епоха спричинить чимало змін у соціально-політичній сфері. Багато дослідників схиляються до думки, що держава зменшить безпосереднє втручання в економіку й суспільне життя загалом та опікуватиметься перш за все захистом прав людини, урегулюванням соціальних конфліктів, запобіганням правопорушенням і підтримкою законності. Державна влада буде більш демократичною, наближеною до потреб людини. Поширяться децентралізація, збільшаться повноваження регіональних і муніципальних органів.

Суттєві зміни мають відбутися в духовній сфері. Наприкінці ХХ ст. спостерігалася криза існуючих систем цінностей. Унаслідок цього почав відроджуватися інтерес до релігії, яка впродовж тисячоліть була для людини джерелом духовної сили й стояла на варті цивілізаційних традицій. Поряд із цим стає помітним розчарування в масовій культурі та зростання популярності високої (елітарної) культури. На тлі цих явищ з'являються прогнози щодо майбутнього духовного оновлення людства.

Важливою тенденцією, що визначає розвиток людства, вважається **глобалізація** — поширення дії певних чинників за межі окремих державних територій у масштабі світу. Чимало дослідників вбачають у глобалізації початок формування єдиної планетарної цивілізації. Унаслідок цього суттєво посилюється взаємозалежність локальних цивілізацій, які сьогодні вже не здатні вести окреме, ізольоване існування. Події, що відбуваються в тій чи іншій країні, досить часто впливають також на долю її сусідів, а інколи й світу загалом. Глобалізація має як негативні прояви (світові війни, глибокі економічні кризи, загроза використання зброї масового знищення), так і позитивні результати (формування системи міжнародного поділу праці й світового ринку, посилення авторитету міжнародних організацій, обмін культурними здобутками й науковими знаннями, поширення оптимальних форм економічного, соціального й політичного життя, обмеження сфери військового виробництва).

Негативні наслідки глобалізації спричинили появу з 1994 р. **антиглобалістського руху**.

Уперше частина людства постала не проти якихось конкретних політичних або економічних рішень влади, а проти прямого розвитку цивілізації. Антиглобалісти виступають проти процесу глобалізації, за обмеження впливу транснаціональних корпорацій, проти ідеології капіталізму та низки впливових міжнародних організацій. Основну критику вони спрямовують проти таких міжнародних структур, як Світовий банк, МВФ, СОТ. Антиглобалісти виступають також проти втілення в життя окремих міжнародних угод, які базуються на ідеології **неолібералізму** (НАФТА, Шенгенська угода тощо). Нападкам піддаються також міжнародні бізнес-альянси, компанії та навіть уряди окремих країн.

Рух антиглобалістів досить неоднорідний. Він об'єднує низку громадських організацій та окремих активістів, що опікуються забезпеченням прав найманих робітників, охороною

довкілля, захистом пам'яток культури. До руху антиглобалістів долучаються феміністки, пацифісти, борці з бідністю, анархісти, представники низки релігійних течій, а також деякі політичні організації лівого спрямування.

Незважаючи на значну різноманітність цих організацій і людей, вони знайшли спільні принципи, які сформувалися в гаслах: «Люди і планета, а не прибуток», «Планета Земля не продається».

Для втілення в життя своїх ідей антиглобалісти влаштовують масові акції протесту під час різних форумів і зборів транснаціональних організацій. Здебільшого такі протести погано організовані, емоційно налаштована молодь часто вдається до погромів офісів тих чи інших організацій або звичайних крамниць.

Цікавим є той факт, що в боротьбі із глобалізацією антиглобалісти широко використовують Інтернет, який є однією з рушійних сил у процесі глобалізації.

Глобалізація ставить перед Україною складне завдання повною мірою реалізувати в цих умовах національні інтереси.

Наведені тенденції мають узагальнений характер і, на думку тих, хто їх визначив, є лише тимчасовими, а тому в майбутньому можуть сформуватися нові цивілізаційні основи. Якою саме буде цивілізація XXI ст.? Відповіді на ці питання визначить своєю діяльністю сама людина.

2 РОЗВИТОК НАУКИ І ТЕХНІКИ в другій половині XX — на початку XXI ст. Після Другої світової війни розвиток науки і технологій набув таких швидких темпів, що отримав назву **науково-технічна революція (НТР)**. У період 1920—1930-х рр. для подвоєння обсягу наукових знань потрібно було 24 роки, у 1945—1964 рр. — 14 років, наприкінці XX ст. — п'ять-сім років.

Найбільшим відкриттям людства у XX ст. було опанування ядерної енергії. Проте це відкриття в першу чергу було використано у військовій сфері. Створення атомної, а згодом водневої і термоядерної зброї поставило людство перед загрозою повного знищення. Лише в 1956 р. у Великій Британії було збудовано ядерний реактор, який було визнано придатним для комерційного використання. Ядерна енергія до кінця століття забезпечувала лише близько 8 % світового виробництва енергії. Після аварії на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 р. до атомної енергетики почали ставитися дуже обережно, а деякі країни взагалі відмовилися від її використання (зокрема, скандинавські країни). Атомні програми низки країн викликають занепокоєння в усьому світі (КНДР, Іран тощо). Нового удару по атомній енергетиці завдала аварія із серією вибухів на АЕС Фукусіма в Японії (березень 2011 р.).

Післявоєнні роки позначилися подальшим розвитком транспорту: залізничного, автомобільного, авіаційного. Основними напрямками розвитку транспорту було збільшення вантажності, швидкості та дальності перевезень.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Один із перших антиглобалістських рухів — **сапатистський рух** — виник у Мексиці в 1994 р. Селяни-індіанці штату Чіапас виступили проти засилля іноземних компаній, що зазіхали на їхні землі, та проти інтеграційних процесів, що запровадили Канада, США, Мексика в межах угоди НАФТА. Завдяки лідеру сапатистів субкоманданте Маркосу, який мав зв'язки серед лівих європейських організацій, сапати здобули світову підтримку. Рух сапатистів не мав на меті захоплення влади, матеріальних цінностей, не були встановлені зв'язки з політичними партіями. За допомогою озброєного повстання сапатисти спробували привернути увагу громадськості до своєї проблеми. Прикладом ще одного антиглобалістського руху був рух «Окупуй Волл-стріт», який розпочався 17 вересня 2011 р. та охопив 82 країни. Протестувальники виступали проти зловживань великих фінансових структур.

Арка безпеки над зруйнованим у результаті аварії 4-м енергоблоком Чорнобильської АЕС

Електромобіль — інновація XXI ст.

Міжнародна космічна станція.
Березень 2011 р.Юрій Гагарін — перша людина, що
здійснила політ у космос

Наприкінці XX ст. у світі налічувалося понад 500 млн автомобілів (третина в США). Річний їх випуск зараз сягає 30 млн одиниць. Справжньою революцією в автомобільному транспорті стало швидке поширення на початку XXI ст. електромобілів та автомобілів на водневому паливі. Були створені перші діючі зразки літаючих і безпілотних автомобілів.

У залізничному транспорті теж відбулися значні зміни. Зросла мережа залізниць, більш швидким став рух потягів (на швидкісних магістралях до 400 км/год), збільшилася їхня вантажність. Із парової тяги потяги перейшли на електричну, рідке пальне (електровози, тепловози).

Новий прорив у транспортній галузі стався у 2016 р., коли в США було успішно випробувано вакуумний потяг «Гіперлуп», створений за проектом винахідника Ілона Маска.

Упродовж XX ст. постійно зростала вантажність суден. У 1970-х рр. з'явилися супертанкери водомісткістю понад 500 тис. тонн. Також людство отримало кораблі, підводні човни з ядерними енергетичними установками, які дають змогу суднам обходитися без дозаправки протягом кількох років. Першим таким кораблем став криголам «Ленін», збудований у СРСР.

Значно зросла й розвинулася транспортна авіація. У 1949 р. у Великій Британії був створений перший прототип реактивного пасажирського літака «Комета». Поширення набули радянські «Ту-104» (почали випускати з 1955 р.) та американські «Боїнг-707» (почали випускати з 1958 р.). У 1970-ті рр. були збудовані пасажирські літаки з надзвуковою швидкістю: у СРСР «Ту-144» (1975 р.), у Франції та Великій Британії «Конкорд» (1976 р.), але вони не набули поширення.

Більш перспективним виявився напрям розвитку пасажирської авіації, започаткований корпорацією «Боїнг». У 1970 р. був розроблений найбільший у світі реактивний пасажирський літак «Боїнг-747», який за один рейс перевозить понад 500 пасажирів.

Найвизначніших успіхів в авіатранспортних перевезеннях досягли США та СРСР (згодом Україна, Росія). У конструкторському бюро ім. Антонова (Київ) були створені найбільші транспортні літаки, які успішно курсують на всіх континентах: Ан-125 «Руслан» (за один рейс може перевезти понад 120 тонн вантажів) і Ан-225 «Мрія» (понад 250 тонн).

Післявоєнний розвиток ракетної техніки в першу чергу був продиктований створенням ефективних носіїв ядерної зброї. Найбільшого розвитку ракетна техніка отримала в СРСР (згодом в Україні та Росії) та США. Помітних успіхів на цьому шляху також досягли Франція, Китай, Японія та інші країни. Ракетні програми США та СРСР значною мірою беруть свій початок із ракетної програми нацистської Німеччини щодо створення балістичної ракети ФАУ-2.

Розвиток ракетної техніки дав можливість здійснити давню мрію людства — політ у космос. Першим своє досягнення

в цій сфері продемонстрував СРСР, запустивши в 1957 р. перший штучний супутник, а 12 квітня 1961 р. **Юрій Гагарін** здійснив перший пілотований політ. Також у СРСР відбувся й перший політ у космос жінки **Валентини Терешкової**.

Проте США першими здійснили в липні 1969 р. пілотований політ на Місяць (загалом на поверхні Місяця побувало 12 астронавтів, першим був **Ніл Армстронг**), почали використовувати «космічні човники» — ракети-літаки (програма «Шатл»). Два «човники» зазнали аварії — «Челенджер» (1986 р.) та «Атлантіс» (2003 р.). У свою чергу, СРСР почав першим створювати космічні орбітальні станції («Мир»), які давали можливість здійснювати космічні експерименти, організовувати тривалі експедиції. Радянські космонавти також поставили рекорд за тривалістю перебування в космосі — понад рік.

Наприкінці ХХ ст. також почав розвиватися космічний туризм. До пілотованих польотів у космос долучився Китай, який активно розвиває власну космічну програму. Цим шляхом пішла й Індія.

Крім пілотованих польотів, значного розвитку набули запуски супутників: шпигунів, зв'язку, навігації, метеорологічних тощо. Значну кількість таких супутників запускають українські ракетноносії. Навколо орбіти Землі обертаються тисячі супутників. Зараз триває будівництво міжнародної космічної станції «Альфа» і готується міжнародний пілотований політ на планету Марс.

Розвиток авіації, космонавтики та іншої техніки сприяв пошукам і створенню нових конструкційних матеріалів. Із кінця 1930-х рр. завдяки хімії, хімічній фізиці, квантовій механіці, кристалографії стало можливим отримувати матеріали з наперед заданими властивостями, які мають велику міцність і стійкість. Після Другої світової війни особливо значних масштабів набуло виробництво штучних волокон. Так, лише з 1951 до 1966 р. асортимент хімічної промисловості зріс у 10 разів, на сучасному етапі — у сотні разів. Найбільшим досягненням стало створення композитних матеріалів, що дають можливість замінити метали. Не стояла на місці й металургія, яка опанувала виробництво легированої сталі (із додаванням вольфраму й молібдену), титанових сплавів тощо.

Хімія, біологія, біохімія не обійшли своєю увагою і сільське господарство, у якому в другій половині ХХ ст. почали активно використовуватися мінеральні добрива, що збільшували родючість ґрунтів. Також набуло поширення застосування різноманітних отрутохімікатів, які вибірково діють на шкідливі рослини, бур'яни (гербіциди, пестициди). Завдяки виведенню нових сортів, добривам та отрутохімкатам протягом 1930—1990-х рр. урожайність сільськогосподарських культур вдалося збільшити у 2—3 рази.

Вагомі досягнення в другій половині ХХ ст. були в генетиці. Лідерство тут посіли США (у СРСР генетику оголосили лженаукою, а успішні дослідження М. Вавилова були

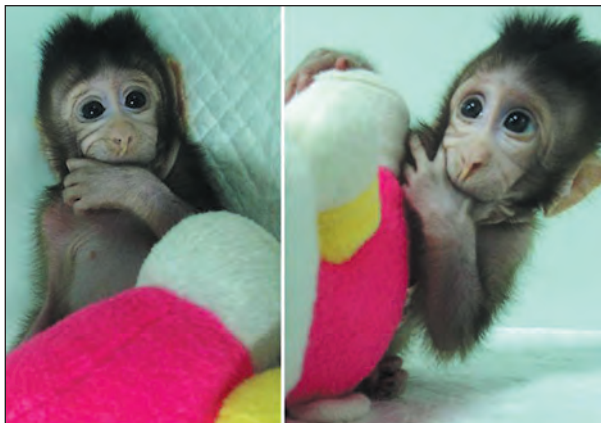
Ніл Армстронг — перша людина, що ступила на Місяць

Саллі Райд — перша астронавтка США

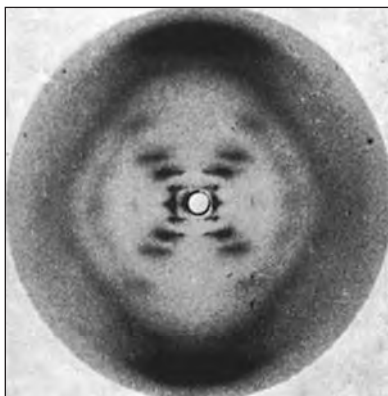
Фрагменти шолома з композитного матеріалу кевлар, використаного в бою для захисту від гранати. Ірак. 2004 р.

Довгохвості макаки Чжун Чжун і Хуа Хуа, клоновані в Шанхаї (Китай). 2017 р.

Генетично модифікована полуниця

Так звана «Фотографія 51» — найбільш вдала рентгенограма ДНК

5-мегабайтний жорсткий диск компанії «Ай-Бі-Ем». США. 1965 р.

згорнуті). У 1953 р. вчені Кембриджського університету Д. Вотсон і Ф. Крік відкрили молекулу ДНК, що несе в собі програму розвитку організму. У 1972 р. в Каліфорнійському університеті досліджували можливості зміни структури ДНК, що відкрило шлях до створення штучних організмів. Перший патент у цій галузі — за створення методу генної інженерії мікроорганізмів, що прискорювало переробку сирової нафти, — був виданий у 1980 р. американському вченому А. Чакрабарті. У 1988 р. Гарвардський університет отримав патент на вирощування за допомогою генетичних маніпуляцій живої миші. Почалося виведення нових порід тварин і рослин — генно-модифікованих. Зокрема, створювалися рослини, які були стійкі до шкідників або мали певні задані властивості. Проте в багатьох країнах щодо їх вживання є упередженість, навіть існують законодавчі заборони, оскільки немає досліджень, які б дали позитивні результати, що генно-модифіковані організми не вплинуть у майбутньому на генотип людини.

На порозі ХХІ ст. були відкриті можливості клонування — штучного вирощування біологічної копії з однієї клітини організму донора. Справжньою сенсацією стала вівця Доллі, вирощена шотландськими вченими. Неодноразово лунали заяви про клонування людини. Проте в більшості країн це заборонено законодавством.

Розвиток хімії, біології, генетики дав потужний поштовх розвитку медицини. Були створені принципово нові медичні препарати. Людство позбулося багатьох хвороб, навчилося пересаджувати органи, замінювати їх штучними тощо. Було розроблено нові методи діагностики. Проте це не врятувало людство від появи нових невиліковних хвороб (СНІД, атипова пневмонія тощо).

Значний вплив на сучасну цивілізацію справили досягнення в галузі електроніки. Одразу після Другої світової війни були створені перші ЕОМ. Спочатку вони були громіздкими

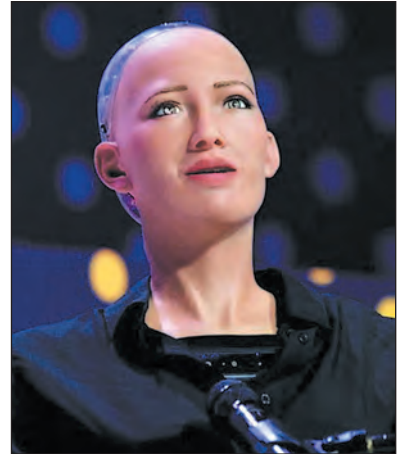
і виконували лише найпростіші дії. Створена в США в 1946 р. електронна цифрова обчислювальна машина ЕНІАК важила 30 тонн, займала площу 150 м² і мала 18 тис. електронних ламп. Уже друге покоління ЕОМ, створене на основі напівпровідникових транзисторів, зменшилося в розмірах, швидше працювало й мало більший обсяг пам'яті. Третє покоління ЕОМ було пов'язано з появою інтегральних схем, плат, на яких розміщувалися спочатку декілька десятків, а згодом мільйони напівпровідників, що дало можливість збільшити швидкість роботи до 100 млн операцій за секунду.

Четверте покоління ЕОМ було створено завдяки винаходу в 1971 р. мікропроцесора на кремнієвому кристалі розміром менш ніж 1 см². Це дало змогу створити персональний комп'ютер. Він значно прискорив технічний прогрес і призвів до докорінних змін у повсякденному житті.

П'яте, сучасне покоління ЕОМ може сприймати й відновлювати не тільки числову, але й графічну інформацію, вести діалог із людиною на базі закладеного програмного забезпечення. Поширення персональних комп'ютерів сприяло створенню комп'ютерних інформаційних мереж, найвідомішою з яких є Інтернет. Це дало можливість майже одразу передавати й сприймати інформацію, установлювати зв'язок із будь-яким місцем на Землі, де є комп'ютер.

Шосте покоління ЕОМ матиме як матеріальний носій пам'яті вже не кристалічну основу, а молекули біологічного або полімерного субстанту (біочіпи), що дасть змогу створити штучний інтелект.

Розвиток комп'ютерної техніки дав змогу створити промислових роботів, що замінювали автоматичні технологічні лінії. До кінця XX ст. у світі налічувалося 300 тис. роботів.

Софія — людиноподібний робот, розроблений компанією Hanson Robotics (Гонконг)

ЗМІНИ В ЖИТТІ ЛЮДЕЙ у XX ст.

Сфера, у якій відбулися зміни	Основний зміст
Промисловість	Перехід до масового виробництва продукції, нових технологій, автоматизація і роботизація виробництва, зростання його обсягу більш ніж у 30 разів
Сільське господарство	Механізація обробки землі, меліорація, хімізація, запровадження біотехнологій і методів генної інженерії
Наука	Швидкість створення нових знань збільшилась у 10 разів; зрощування науки й виробництва
Медицина	Подвоєння середньої тривалості життя людей, зростання у 3,5 разу кількості населення. Зникнення багатьох хвороб і водночас поява нових невиліковних хвороб, модифікація старих хвороб, їхня стійкість до традиційних ліків
Засоби комунікацій	Розвиток транспорту, освоєння повітряного простору. Створення глобальних мереж передачі інформації (радіо, телебачення, Інтернет)
Військово-технічна сфера	Створення зброї масового знищення (хімічна, ядерна, біологічна тощо)
Життя людей	Урбанізація, частка міського населення зросла з 10 до 50 %. Більша частина населення задіяна у сфері послуг і промисловості. Насиченість побуту людини технічними засобами

Папа Римський благословляє дитину по фотографії у смартфоні. 2000-ні рр.

Вони значно вдосконалили технологічний процес, замінивши людину в багатьох операціях. На початку ХХІ ст. прогрес у цій галузі став ще більш відчутним.

Будь-які зміни в побуті, суспільстві, цивілізації є матеріалізованим втіленням прогресу в багатьох галузях науки і техніки. Так, за підрахунками американської вченої спільноти, мікročіпи використовуються у 24 тис. найменувань продукції, що випускає промисловість США.

Відбувся прогрес і в інших галузях науки (математика, астрономія, геодезія, економіка, суспільні науки тощо), які розширили знання людей про навколишній світ і суспільство.

Завдяки досягненням науки і техніки відбулися величезні зміни в житті людини. Проте слід зазначити, що ці зміни мають різний вплив у різних куточках світу.

На початку ХХІ ст. технічний прогрес прискорився. Майже щодня повідомляють про нові технічні винаходи, які втілюються в різноманітні прилади для покращення й полегшення життя людини. Найбільший прогрес спостерігається в розвитку засобів зв'язку (мобільні телефони, смартфони) і передачі інформації (Інтернет). Натомість вчені зосереджують увагу на створенні принципово нових основ для розробки техніки: біотехнології, нанотехнології тощо.

ВИСНОВКИ

■ У 1970-ті рр. індустріальні країни вступили в етап розвитку, що веде їх до формування нового типу суспільства, яке частіше за все визначають як інформаційне. Проте дослідницька спільнота одноставно відзначає його одну ключову рису: інформація стає товаром, формується індустрія виробництва знання, інформації.

■ Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства супроводжувався значним прогресом у науці та техніці (НТР).

■ Прогрес у розвитку людства поставив на порядок денний низку проблем, які зачіпають долю всієї людської цивілізації і кожної людини окремо.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Що таке постіндустріальне суспільство? Які його основні ознаки? **2.** Що таке глобалізація? Чим вона спричинена? **3.** Коли з'явився антиглобалістський рух? **4.** Коли почалася науково-технічна революція? **5.** У якій країні було створено перший атомний реактор для комерційного використання? Які трагедії сталися на атомних електростанціях? **6.** Як називався перший реактивний пасажирський літак? **7.** Хто відкрив космічну еру людства?

8. Чому постіндустріальне суспільство сформувалося лише в небагатьох країнах світу? **9.** Назвіть негативні прояви та позитивні результати глобалізації. **10.** Які гасла висувають антиглобалісти? На яких негативних проявах глобалізації вони наголошують? **11.** Які досягнення людства в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. ви вважаєте найбільш важливими? Обґрунтуйте свою відповідь. **12.** Чи можна назвати ХХ ст. часом прогресу й панування розуму? Обґрунтуйте свою відповідь.

13. Складіть таблицю «Розвиток науки і техніки в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.».

Галузь	Здобутки
Фізика, нові конструкційні матеріали	
Транспорт	
Космонавтика	
Хімія, біохімія, генетика, медицина	
Електроніка та робототехніка	

14. Проведіть дискусію за проблемним питанням: «Чому прогрес людства супроводжується наростанням і загостренням глобальних проблем? Як пов'язані між собою проблеми розвитку та екології?». **15. Обговоріть у групах.** Антиглобалізм — це страх перед новим чи протест проти нового?

§ 32—33. Основні тенденції розвитку літератури і мистецтва у другій половині XX — на початку XXI ст.

1 УМОВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ. У роки Другої світової війни значна кількість діячів культури — Е. Хемінгуей, А. де Сент-Екзюпері, Л. Арагон та інші зі зброєю в руках боролися проти нацистської диктатури. Твори в галузі літератури, музики, мистецтва, кіно відігравали важливу роль у загартуванні морального духу народів, наближаючи перемогу над нацизмом. Осмислення причин і наслідків війни, її жорстокість, поведінка людей в екстремальних умовах стали важливими темами світового мистецтва.

В умовах «холодної війни» ідеологічний бік творчості переважав над художнім. Періодичні загострення соціально-економічних суперечностей, масові суспільні рухи обумовили появу різних форм контркультури («розгнівані молоді люди», рокери

ЗА ЦИМ ПАРАГРАФОМ ВИ ЗМОЖЕТЕ: характеризувати основні умови розвитку культури в другій половині XX — на початку XXI ст.; визначати здобутки в розвитку мистецтва; характеризувати вплив глобалізації на розвиток культури.

ПРИГАДАЙТЕ

1. Коли сформувалася модерністська течія в мистецтві? **2.** Із чим була пов'язана поява соціалістичного реалізму?

ОСНОВНІ НАПРЯМИ Й СТИЛІ МИСТЕЦТВА XX — початку XXI ст.

Назва	Основні ідеї
Модерн (у поезії — символізм)	Звертання до містичних, персоніфікованих образів природи, символів. Відкидання попередніх культурних традицій
Дадаїзм	Заперечення цінностей цивілізації, зображення антиестетичних, відразливих сторін життя
Експресіонізм	Підвищена емоційність, буяння звуку, кольору, заперечення побутового життєвого досвіду
Примітивізм	Погляд на світ очима дитини
Кубізм	Зображення дійсності у вигляді взаємопов'язаних, геометрично правильних фігур, відображення не предмета, а його конструкції
Футуризм	Передача динаміки, руху, змін
Абстракціонізм	Відмова від реального зображення, вираження внутрішнього світу митця
Сюрреалізм	Створення власного світу надреальності, яка є ірраціональною, символічною, фантастичною; проголосив основним джерелом творчості підсвідоме, а методом — розрив логічних зв'язків
Конструктивізм	Зближення мистецтва з інженерною творчістю, раціональна організація творчості
Поп-арт	Перетворення будь-якого предмета повсякденного життя на об'єкт мистецтва. Спроба розкрити в речах внутрішню суть
Постмодернізм	Поєднання різних стилів минулого й сучасного, Заходу і Сходу, елементів фольклору, масової культури, поп-арту
Монументалізм	Поєднання національних реалістичних традицій із показом епічних картин історії, революційної боротьби
Антиутопія	Твори, які містять попередження про майбутні катастрофи
Кінетичне мистецтво	Створення складних пристроїв, що рухаються
Гіперреалізм	Мистецтво, що прагне фотографічної ілюзорності зображення
Оп-арт	Використання оптичних ефектів
Концептуалізм	Заперечення візуальної інформації, розгляд мистецтва як повідомлення (основна форма — перформанс)

Лікар надає допомогу шанувальникам рок-групи «Бітлз», яким стало зле під час концерту. США. 1964 р.

Перформанс (від англ. *performance* — виконання, виступ) — форма сучасного мистецтва, у якому твір являє собою дії художника або групи в певному місці та в певний час. До нього можна віднести будь-яку ситуацію, що має уявні чотири базові елементи: час, місце, тіло художника й відносини художника та глядачів. У цьому полягає головна відмінність перформансу від традиційних форм мистецтва (картина, скульптура), де твір констатує виставлений об'єкт. Іноді перформансом називають такі традиційні форми художньої діяльності, як театр, танець, музика, циркові виступи тощо. Проте в сучасному мистецтві його відносять до форм авангардного або концептуального мистецтва.

тощо). Вони ніби протистояли бездуховності масової культури та класичній культурі минулого. Назрівання екологічної катастрофи, гонка озброєнь, гострі міжнародні кризи сприяли наростанню настроїв зневіри, передчуття апокаліпсису.

Розпад колоніальної системи сприяв підвищенню ролі країн, що розвиваються, у світовій культурі. Міжнародне визнання отримали індійський кінематограф, африканські та латиноамериканські музичні ритми й мелодії.

Одним із наслідків НТР став прискорений розвиток засобів масової комунікації, що створило матеріальну основу для небувалого розквіту масової культури й появи рок-музики.

Закінчення «холодної війни» та оздоровлення міжнародного життя мали позитивний вплив на духовне життя суспільства. Світ нарешті прийшов до розуміння пріоритету загальнолюдських цінностей. Відкрилися перспективи культурного співробітництва.

Демократичні революції в країнах із тоталітарними й авторитарними режимами дали потужний поштовх розвитку культури. Почали розвиватися різні школи й напрями.

Водночас у сучасній культурі простежуються тривожні тенденції. Національні культури без державної підтримки не витримують конкуренції з масовою культурою.

2 ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО. Після Другої світової війни образотворче мистецтво розвивалося за двома напрямками.

Прихильники **реалізму** продовжували вважати, що завдання мистецтва полягає у створенні таких образів, які людина могла б легко впізнавати, були їй доступними й зрозумілими. Вони почали шукати нові засоби впливу на внутрішній світ людини.

У той самий час виник загальний інтерес до напрямку, який здобув назву **абстракціонізм** (**модернізм** в образотворчому мистецтві). Якщо в реалізмі в центрі твору перебувають людина, предмети, що її оточують, природа, то в абстракціонізмі митець прагне висловити свої почуття, думки через образи, які неможливо зустріти в реальному світі. Тобто митці абстрагувалися (відчужувалися, відходили) від світу речей і жили у своєму окремому світі. Це міг бути світ кольорових плям, геометричних фігур, переплетених ліній. Абстракціоністи також використовують для втілення своїх ідей інсталяції, **перформанс**.

Поділ мистецтва на реалізм та абстракціонізм є умовним. Насправді існує безліч різних напрямів, жанрів, у яких застосовуються різноманітні прийоми зображення. Так, піднесення після війни демократичного руху сприяло виникненню різновиду критичного реалізму — **неореалізму**. Його засновниками були італійські кінорежисери **Роберто Росселліні, Джузеппе Де Сантіс, Лукіно Вісконті, Мікеланджело Антоніоні**. Неореалізм поставив за мету показати «розгримоване життя», розгорнувши перед глядачами панораму життя нетрів, озлоблених злиднями людей, боротьбу за соціальну справедливість. Митці не

Андре Фужерон. Селянський натюрморт. 1947 р.

Джозеф Кошут. Один і три стільці. 1965 р.

приховували прихильного ставлення до героїв, утверджували ідеали доброти та людяності. Особливостями їхнього методу були точна передача деталей, залучення непрофесійних акторів, використання народної мови й місцевих діалектів. Це зближувало художнє кіно з документальним.

Принципи неореалізму мали значний вплив на світовий кінематограф, він творчо був використаний у кінострічках **Стенлі Крамера** (США), **Акіри Куросави** (Японія), **Анджея Вайди** (Польща), **Олексія Германа** (СРСР).

Неореалізм проник в образотворче мистецтво (**Ренато Гуттузо**, **Андре Фужерон**, **Ендрю Ваєт**) і літературу (**Едуардо Де Філіппо**, **Артур Міллер**, **Джеймс Олдрідж**).

Під впливом формування постіндустріального суспільства в провідних країнах світу відбувалися зміни і в модернізмі (авангарді). Формувався **постмодернізм**. У мистецтві й літературі він проявився як **концептуальне мистецтво**, **концептуалізм**.

У концептуалізмі концепція твору важливіша за його фізичне вираження, мета мистецтва — передати ідею. Концептуальні об'єкти можуть існувати у вигляді фраз, текстів, схем, графіків, креслень, фотографій, аудіо- і відеоматеріалів. Об'єктом мистецтва може бути будь-який предмет, явище, процес, оскільки концептуальне мистецтво являє собою чистий художній жест.

Одним із засновників течії був американський художник **Джозеф Кошут**. Класичним зразком концептуалізму стала його композиція «Один і три стільці» (1965 р.), яка включає стілець, його фотографію та опис предмета зі словника. Концептуальне мистецтво звертається не до емоційного сприйняття, а до інтелектуального осмислення побаченого.

3 РОЗВИТОК ЛІТЕРАТУРИ. Етапами художнього осмислення фронтового життя стали післявоєнні романи німецьких авторів **Анни Зегерс**, **Віллі Бределя**, **Еріх-Марії Ремарка**, **Бруно Апіца**. Долі обдурених нацистською пропагандою, мораль фізично покаліченого покоління були головними темами творів письменника **Генріха Бьолля** і скульптора **Фріца Кремера**. Останній

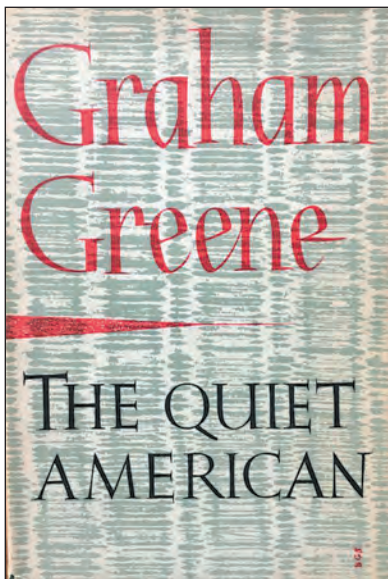
Кадр із фільму «Викрадачі велосипедів» Вітторіо де Сікі. 1948 р.

Ренато Гуттузо. Бугі-вугі в Римі. 1953 р.

Фріц Кремер. «О, Німеччино, бідна мати». Пам'ятник у концтаборі «Маутгаузен». 1960—1967 рр.

Обкладинка роману Г. Гріна «Тихий американець», що вперше був виданий у Великій Британії в 1955 р.

створив чимало скульптурних композицій, що передають почуття й силу духу в'язнів концтаборів.

Бурхливі події XX ст. дали багатьом письменникам привід до встановлення історичних паралелей. Ролі насильства в історії, видатної особи й народу, долі творчої інтелігенції в переломні епохи присвячено твори **Ліона Фейхтвангера** «Лисиці у винограднику», «Мудрість дивака», «Гойя». Латиноамериканський роман яскраво представлений творами **Жоржі Амаду** (Бразилія), **Маріано Асуела** (Мексика), **Габрієля Гарсія Маркеса** (Колумбія). Творчо переробивши досягнення світової літератури, вони розповіли про трагічну долю корінного населення, засилля монополій, зловживання диктаторських режимів, боротьбу селянства за землю. Латиноамериканська проза вирізняється епічним характером розповіді. У центрі уваги найчастіше не особа, а колектив — село, місто, народ. Самостійним персонажем нерідко є природа.

У 1950-х рр. у літературі з'явилися «розгнівані молоді люди» — англійські письменники **Кінгслі Еміс**, **Джон Вейн**, **Джон Осборн** та інші. Їхні твори вирізнялися антинацистською спрямованістю, переживанням за долю молоді, презирством до фальші. Вони відстоювали свободу особи та її право на самовираження. «Розгнівані» англійці й американські бітники стали ідейними попередниками рок-руху.

Реалізм став важливим знаряддям у висвітленні нагальних проблем сучасності. Так, у творчості американського художника й письменника **Рокуелла Кента**, романі Дж. Олдриджа «Мисливець» показано нерозривний зв'язок людини з природою, загибель якої веде до виродження особи й суспільства загалом.

Гірка правда про війни в Індокитаї та Алжирі відтворена в романах **Андре Стіля**, у кінострічці **Олівера Стоуна** «Взвод». Злочинна діяльність спецслужб відображена в романах **Грема Гріна** «Тихий американець», «Наша людина в Гавані», у кінострічках **Даміано Даміані** й **Сідні Поллака**.

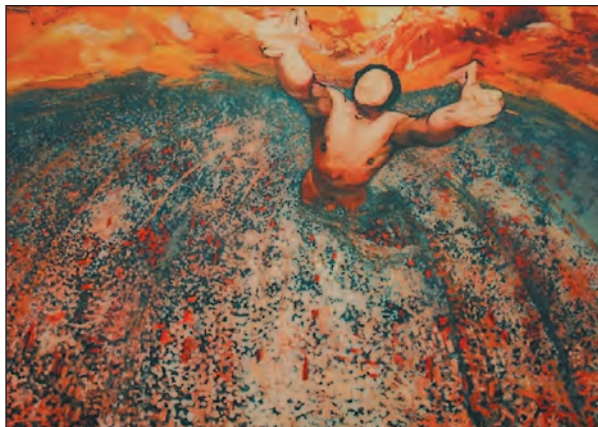
4 РЕАЛІЗМ. Найбільшого поширення реалізм набув у СРСР, який послуговувався творчим методом **соціалістичного реалізму**, де він вважався частиною офіційної ідеології.

Революції 1940-х рр. у Центрально-Східній Європі й деяких країнах Азії, зростання комуністичного та робітничого рухів призвели до поширення соціалістичного реалізму. Основними його рисами вважають: наявність нового героя — революонера-пролетаря, комуніста; оспівування комуністичних ідеалів; відображення й оцінку життєвих ситуацій із точки зору марксизму-ленізму; багатогранність художніх форм і проявів. Деякі дослідники відкидають існування соціалістичного реалізму, стверджуючи, що це різновид критичного реалізму.

У мистецтві країн, які називали себе соціалістичними, переважали теми Другої світової війни, класової боротьби, революції, пафосу перетворень. Починаючи з 1960-х рр.

Пабло Пікассо. Дружба народів (Війна і мир).
Розпис каплиці в місті Валлорис (Франція). 1958 р.

Ілюстрація Давида Сікейроса до книги Пабло Неруди
«Загальна пісня». 1950 р.

в офіційному мистецтві й масовій культурі посилюлися парадність, ейфоричне захоплення дійсністю тощо.

У 1950—1960-х рр. розгорнулася кампанія проти абстракціонізму, боротьба з інакомисленням, а насправді проти всіх авангардних течій. Вона призвела до ігнорування творчості митців, які не вписувалися в межі соціалістичного реалізму. Вирішальне значення мала партійна належність. Тому авангардисти-комуністи — **Пабло Пікассо, Поль Елюар** та інші — залишилися поза серйозною критикою.

Після подій в Угорщині (1956 р.) і Чехословаччині (1968 р.) посилюлися гоніння проти політичного й художнього інакомислення, розширилася сфера закритих для мистецтва тем, що призвело до масової еміграції діячів мистецтва із «соціалістичного раю». Такою була доля поета й письменника **Бориса Пастернака**. У 1958 р. за роман «Доктор Живаго» його було удостоєно Нобелівської премії. У СРСР він зазнав морального гоніння. Його змусили відмовитися від премії, звинуватили в запродавстві.

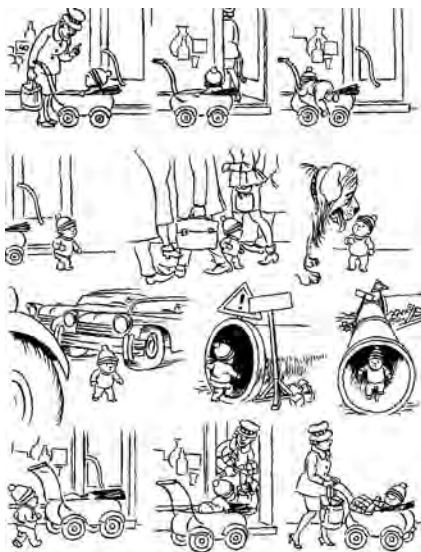
У 1970 р. інший радянський письменник **Олександр Солженіцин** був удостоєний Нобелівської премії. Після публікації першого тому книги «Архіпелаг ГУЛАГ», у якій він розкрив правду про систему радянських концтаборів, О. Солженіцин був висланий із країни й позбавлений радянського громадянства (1974 р.).

Не мав змоги друкуватися в СРСР поет **Йосип Бродський**. Він був навіть засуджений за «дармоїдство». У 1972 р. Й. Бродський виїхав за кордон, а в 1987 р. отримав Нобелівську премію за поетичні твори.

На противагу офіційному мистецтву почало розвиватися нелегальне мистецтво **андеграунд**, яке прагнуло творчої свободи, незалежності від державних і партійних структур. Проявами цього були самвидав, підпільні рок-групи, неформальні художні об'єднання. Творча інтелігенція стала однією з впливових сил у демократичних революціях 1989—1991 рр.

Сучасна обкладинка книги
Олександра Солженіцина «Архіпелаг
ГУЛАГ». Уперше твір було
надруковано в 1970-х рр. на Заході
і в 1989—1990 рр. у СРСР

Херлуф
Бідstrup.
Карикатура
«Пізнання
світу».
1960-ті рр.

Агустін Рече Мора. Севільська вулиця від їдальні
«Хонтанарес» до вулиці Алькала. 1993 р. Ця картина
художника-гіперреаліста на перший погляд більше
схожа на фотографію

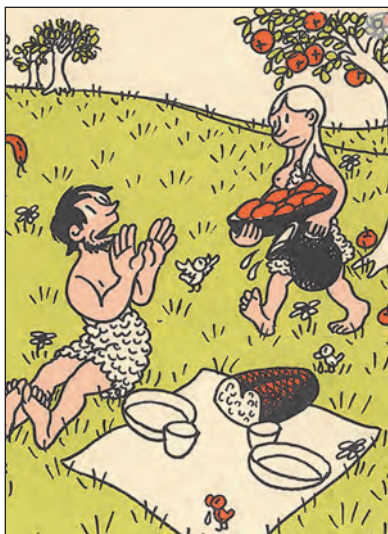
У мистецтві соціалістичного реалізму є чимало досягнень. У СРСР кінорежисер **Сергій Герасимов**, письменник **Андрій Платонов**, художник **Дементій Шмаринов** створили низку талановитих творів. Визнання здобула творчість французького письменника **Луї Арагона**. Його роман «Страсний тиждень» (1958 р.) історично й психологічно правдиво зображує молодого художника під час «ста днів» Наполеона, тиждень важких роздумів і вагань, принципових рішень про сутність свого життя як офіцера, громадянина, людини, митця. У літературі СРСР популярність мали твори **Михайла Шолохова**, **Олеса Гончара**, **Чингіза Айтматова**.

Продовжував свої пошуки іспанський художник **Сальвадор Далі**, у творах якого відображено найнесподіваніші прояви людського розуму. Більшість його образів нагадують химер із людськими рисами. Реальні люди на картинах зображені у вигаданому середовищі. Його твори змушують замислитися над філософськими проблемами людства.

Чилійський поет **Пабло Неруда** став відомим завдяки збірці віршів «Іспанія в серці», надрукованій під час його дипломатичної роботи в Іспанії в роки громадянської війни. Головним його твором стала епічна поема «Загальна пісня», присвячена долі Латинської Америки з найдавніших часів до середини XX ст. Цей твір є одним із шедеврів світової літератури й пам'яткою самосвідомості латиноамериканського народу.

Всесвітньовідомими стали малюнки художників-карикатуристів **Херлуфа Бідструпа** і **Жана Еффеля**, які працювали в жанрі коміксу.

Пошуки нових форм у реалізмі привели до поширення в 1960-х рр. **гіперреалізму**. У творах цього напрямку сюжет не має жодного значення. Використовуючи майстерну техніку, художники намагаються документально передати колір і форму предмета, імітуючи фотографію.

Жан Еффель. Ілюстрація зі збірки
«Створення світу». 1989 р.

Марлон Брандо і Вів'єн Лі у фільмі «Трамвай "Бажання"» за п'єсою Теннессі Вільямса. 1951 р.

«Чекаючи на Годо» — п'єса-абсурд ірландця Семюеля Беккета. Фестиваль в Авіньйоні (Франція). 1978 р.

5 ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО. У другій половині XX ст. загальною рисою театрального мистецтва стало захоплення соціальною і політичною проблематикою.

Етапом розвитку театрального мистецтва став **епічний театр Бертольда Брехта**. У своїй творчості він змушував глядача аналізувати те, що відбувається на сцені. Увагу привертати не до розв'язки, а до перебігу подій. Для цього застосовували ефект «відчуження»: розгляд загальновідомих істин із нетрадиційної точки зору, звернення до аудиторії, виконання пісень, не пов'язаних із сюжетом, чергування віршів і прози, діалогів і пісень, заміна декорації при відкритті завіси, використання масок. П'єси Б. Брехта були зрозумілі людям у всьому світі. Очолюваний ним Берлінський ансамбль став одним із найвидатніших театральних колективів.

У Великій Британії література «розгніваних молодих людей» прямо увійшла в театр через творчість **Джона Осборна, Шейли Ділені, Брендана Бієна** та інших. Театр цього напрямку відзначався непримиренністю до суспільного лицемірства, подвійної моралі, крайнього індивідуалізму.

У Західній Європі критичний напрям пропагував так званий **театр абсурду** (ірландський драматург **Семюель Беккет**, французький драматург **Ежен Іонеско**). Головна ідея творів — безглуздя навколишнього світу, який може лише породжувати хаос, страх, нерозумні й нелогічні вчинки людей.

У післявоєнні роки розвивалася **документальна драма**, яка зосередила увагу на подіях історії Німеччини періоду зародження нацизму.

Американський театр захоплювався психологічним аналізом вчинків людей (**Теннессі Вільямс, Артур Міллер**).

Яскраво заявив про себе молодіжний театр — французький, англійський.

Визначним явищем стали інтелектуальні драми швейцарських письменників **Макса Фріша і Фрідріха Дюрренматта**.

Незважаючи на ідеологічний тиск, театральне мистецтво розвивалося і в СРСР. «Театр на Таганці» став одним з осередків духовного дисидентства.

Репетиція п'єси Бертольда Брехта «Матінка Кураж та її діти» у театрі «Берлінер ансамбль». Німеччина. 1978 р.

Спектакль «Візит старої пані» за п'єсою Фрідріха Дюрренматта. Гродненський обласний театр ляльок. Білорусь. 2015 р.

Людина-павук — супергерой коміксів

Плакат до фільму «Квант милосердя». 2008 р.

У ХХІ ст. театральне мистецтво продовжує розвиватися, набувши нових форм та засобів зображення.

6 МАСОВА КУЛЬТУРА. Розвиток засобів масової комунікації — преси, радіо, телебачення, кіно, звуко- і відеозапису, книговидавання, їхня прибутковість і здатність впливати на суспільну думку й уподобання стимулювали небачений розвиток масової культури. Її головна мета — отримання максимального прибутку, а головні якості — доступність і розважальність. Масова культура породила специфічні жанри — шоу, триллер, бойовик, шлягер, комікс. Їхньою загальною властивістю є пропаганда індивідуалізму, фізичної сили й насильства, а іноді — ідеологічна та шовіністична спрямованість. Рисою масової культури є **культ «зірки»** — часто штучне створення популярності письменників, художників, співаків, акторів, спортсменів, а також «приручення» різноманітними способами талановитих людей із метою їх комерційної та ідеологічної експлуатації.

У соціалістичних країнах, де масова культура була монополізована державою, її комерційний характер замінювався організацією пропаганди офіційного політичного курсу, формуванням «культу особи» вождів. Розважальність проявлялася в організації різних ідеологічних шоу, романтизації класової боротьби й революції, подвигів розвідувальних і правоохоронних органів.

В образотворчому мистецтві проявом масової культури став **поп-арт** (популярне мистецтво), який змінив незрозумілий більшості абстракціонізм. Твори поп-арту будуються на поєднанні фотографій, муляжів, репродукцій із консервними банками, деталями автомобілів тощо. Бездуховність і популяризацію поганого смаку представники поп-арту намагаються компенсувати доступністю своїх творів будь-якому глядачеві.

Театральний і телевізійний різновид поп-арту — **хепенінг** — ґрунтується на влаштованих режисером екстремальних ситуаціях. Потрапляючи в них, глядачі стають активними учасниками подій.

З'явилася масова література, розрахована на невибагливі смаки. Вона створювалася в найдоступнішій формі, подавала складні явища у спрощеному, іноді примітивному вигляді. Масова література покликана розважати читача. Основними її темами є пригоди, опис жахів, злочинність тощо. Деякі герої масової літератури, як, наприклад, агент 007 Джеймс Бонд, стали всесвітньовідомими персонажами. Типовий герой цієї літератури — супермен, благородний юнак, який виходить на бій зі злом, покладаючись на мужність і фізичну силу.

У своїх проявах масова культура існує як засіб для розваг. Орієнтуючись на специфічні потреби й смаки, вона іноді розкриває справжні таланти і створює шедеври. Зароблені нею надприбутки частково йдуть на розвиток інших видів культури.

7 ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ. Після Другої світової війни поширилися філософія екзистенціалізму (існування) і мистецтво абсурду. Їхніми ідеологами були французькі письменники й філософи **Жан-Поль Сартр** та **Альбер Камю**. На їхню думку, екзистенцію (буття) зрозуміти неможливо, її можна лише відчувати. Тому основу своєї філософії вони виклали не в наукових працях, а в художніх творах. У центрі їхньої уваги — особистість, її відносини зі світом, суспільством, Богом. За їхніми переконаннями, історія XX ст. свідчить, що «Бог помер», і тому буття не має сенсу. Життя людини полягає в інтуїтивній гонитві за маревом — політикою, мораллю, свободою, уявлення про які змінюються залежно від обставин. Будь-які людські цінності — абсурд. Єдиною силою, яка здатна йому протистояти, є мистецтво — постійний творчий бунт.

Песимістична філософія екзистенціалізму, що поширилася в літературі, драматургії, кіно, породила «антитеатр» (Е. Іонеску — театр парадоксів) та «антироман» (А. Роб-Гріє, Н. Саррот, Ф. Саган). Твори вирізняються відсутністю сюжету, розмитим характером персонажів, спонтанністю їхньої поведінки, яку неможливо пояснити, незрозумілістю діалогів. Життя персонажів — трагічний фарс, а ідеали, як правило, відсутні.

8 МУЗИКА. Як і в образотворчому мистецтві, у музиці існують два головні напрями — класичний і модерністський (постмодерністський). У СРСР і соціалістичних країнах переважав класичний напрям. Це, з одного боку, було позитивним, тому що формувалися музичні смаки, поширювалася класична музика. З іншого боку, це викликало протест і нігілізм, особливо в молоді.

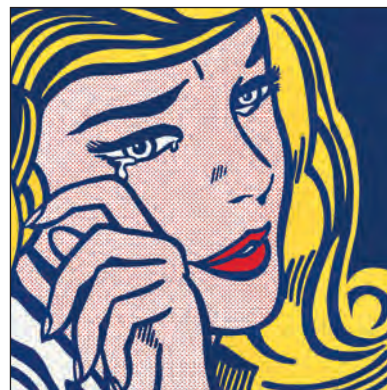
У післявоєнні роки виникла ціла плеяда видатних композиторів, виконавців, співаків. Серед них радянські композитори **Сергій Прокоф'єв**, **Родіон Щедрін**, **Артур Шнітке**, американські — **Леонард Бернштейн**, **Джан Карло Менотті**.

Вершин мистецтва досягли піаністи **Володимир Горовіц** та **Ван Кліберн** (США), **Святослав Ріхтер** (Росія), скрипалі **Павло Коган**, **Давид Ойстрах** та його син **Ігор** (Росія), **Іегуді Менухін** (США), співаки **Лучано Паваротті** (Італія), **Маріо Ланца** (США), **Пласідо Домінго**, **Монсеррат Кабальє** (Іспанія), **Євгенія Мірошниченко**, **Анатолій Солов'яненко** (Україна) та багато інших.

9 РОК-РУХ. Феноменом культурного життя 1960-х рр. став рок-рух, який сформувався у Великій Британії та США, а згодом поширився на весь світ. Вийшовши з надр масової культури, творці року — **Елвіс Преслі**, гурти «**Бітлз**», «**Ролінг Стоунз**» та інші виконавці — порвали з нею, висловивши стихійний протест молоді проти соціальної невлаштованості, війн, мілітаризму, расової дискримінації. Тексти пісень були відвертими, їхні образи — підкреслено демократичними, а поведінка кидала виклик нормам моралі. Музичний талант виконавців, гучні звуки, ритмічні мелодії викликали захоплення, перетворювалися на силу, здатну об'єднати молодь.

Один із засновників поп-арту Енді Ворхол. Фотографія Дженніфер Морлі. США. 1962 р.

Рой Ліхтенштейн. Дівчина, яка плаче. 1964 р.

Група «Бітлз». 1960-ті рр.

Група «Ролінг Стоунз». Художник Себастьян Крюгер. 2000-ні рр.

Рок-опера
«Ісус Христос — суперзірка»
Музика — Ендрю Ллойд Веббер.
Слова — Тім Райс

Павільйон Хейді Вебер. Архітектор Шарль Ле Корбюзьє. Цюрих (Швейцарія). 1963—1967 рр.

Творчість групи «Бітлз» спочатку містила ідейні й стильові напрями року, які згодом склалися в самостійні течії. Їхні пісні стали неофіційними гімнами молоді. У багатьох країнах світу відзначають день народження й день трагічної загибелі лідера групи **Джона Леннона**.

Рок тісно пов'язаний із передовими рухами. Міжнародний рок-фестиваль 1968 р. засудив війну у В'єтнамі. Відтоді стали популярними фестивалі «Рок проти...» (расизму, мілітаризму, наркоманії тощо). Рок-музиканти проводили екологічні й благодійні акції.

Неоднорідність рок-руху дозволила шоу-бізнесу викоринити бунтарство багатьох музичних груп і використати їх із комерційною метою, повернувши рок до масової культури.

Рок інтегрувався не лише з масовою, але й із класичною культурою. Знаменною подією музичного життя стала поява рок-опери **Ендрю Веббера** і **Тіма Райса** «Ісус Христос — суперзірка», яка поєднала досягнення року з традиційною оперою.

Завоювавши світове визнання, рок тривалий час залишався англomовним. Лише в 1970-х рр. виникли гурти, які співали рідною мовою. Їхня творчість започаткувала національні рок-рухи.

У Радянському Союзі рок-музика набула поширення в 1960-х рр. Офіційна ідеологія визначала її як прояв буржуазної культури. Тому рок-музика існувала напівлегально, іноді підпільно. Поступово рок-музиці вдалося вийти на широку аудиторію. Лідерами радянського року стали групи «Машина времени», «Аквариум», «ДДТ», «Кино» та інші.

Із часом рок став не лише музикою, а й стилем життя та мислення молоді. Він характеризується відкритістю, внутрішньою і зовнішньою свободою, пацифізмом, нетерпимим ставленням до тоталітаризму, презирством до цінностей «ситого» суспільства. Попри всю комерційну складову він не втратив свого первинного протестного характеру.

10 **АРХІТЕКТУРА.** В архітектурі завжди поєднуються два елементи — суто мистецький і прагматичний. Будівлі покликані прикрашати міста й села, задовольняти матеріальні потреби людей. Крім того, архітектуру можна використовувати і для досягнення певних ідеологічних цілей. Так, після перемоги над Німеччиною радянське керівництво увічнило цю подію в архітектурі. Наприкінці 1940 — у 1950-х рр. у СРСР були зведені величні тріумфальні висотні будинки. Найвідоміший із них — Московський університет. За прикладом СРСР парадні будівлі споруджувалися і в інших соціалістичних країнах.

Тим часом європейські зодчі пішли шляхом розвитку так званої «нової архітектури». Для неї характерні раціональність, чіткість форм і ліній, застосування нових технічних конструкцій і таких матеріалів, як бетон, метал, скло. Проте недоліками «нової архітектури» були універсальність, однотипність, схожість будинків. Проти такої тенденції виступили національні архітектурні школи.

Палац культури
і науки
у Варшаві —
найвища
сталінська
висотка за
межами СРСР.
Архітектор Лев
Руднев. 1952—
1955 рр.

Католицький собор Пресвятої Діви Марії.
Архітектор Оскар Німеєр. Бразилія. 1970 р.

Спроби поєднати кращі світові надбання з національними особливостями яскраво проявилися у творчості видатного бразильського архітектора **Оскара Німеєра**.

Французькі архітектори здійснили сміливі проекти, що поєднали споруди минулих часів із сучасними архітектурними можливостями.

Сучасні технології дають змогу втілювати будь-які фантазії. У спорудах поєднуються прямі й вигнуті лінії, надзвичайної форми конструкції. З'являються будівлі у вигляді трапецій, кулеподібні.

На першому етапі розвитку «нової архітектури» майже все підпорядковувалося зовнішній формі, людина нерідко «розчинялась» у гігантських приміщеннях. Поступово цей недолік вдалося подолати. Виникла мета зробити архітектуру залежною від людського чинника. Утім, деякі архітектори сприйняли це як заклик відійти від традиційних форм. Почали зводити будинки, вигляд яких не відповідав вимогам житлових приміщень. Нині архітектори продовжують шукати досконаліших форм, які б гармоніювали з природою.

Лісовий будинок — приклад так званої органічної архітектури.
Архітектор Роберт Гарві Ошатц.
Портленд (США). 2004 р.

ВИСНОВКИ

■ Друга половина XX — початок XXI ст. стали часом подальшого розвитку мистецтва. Воно продовжує існувати у двох основних формах: реалістичній та авангардній. У свою чергу, ці дві форми мають безліч течій і напрямів, які дають змогу будь-якій людині задовольнити свої естетичні вподобання.

■ Спроби тоталітарних режимів підпорядкувати мистецтво своїм потребам породжували духовний опір суспільства.

■ Розвиток мистецтва у XX ст. ще раз довів, що головною умовою для цього є свобода.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Реалізм, модернізм, абстракціонізм, поп-арт, кінетичне мистецтво — це течії ... 2. У СРСР у мистецтві переважав реалізм чи модернізм? 3. Назвіть три країни Азії, у яких розвинено кіномистецтво. 4. Хто був

родоначальником рок-музики? 5. У якій країні виник театр абсурду? 6. Назвіть течії, що існували в реалістичному мистецтві другої половини XX ст.

 7. Які нові тенденції в розвитку архітектури з'явилися в другій половині XX ст.? Чим вони були викликані? **8.** Визначте основні соціальні наслідки НТР. **9.** Які жанри літератури мають найбільшу популярність у країнах Заходу? **10.** До 1970-х рр. рок був переважно англomовним, але почали з'являтися музичні групи, що співали рідною мовою. Чим це було викликано? **11.** Які нові тенденції в розвитку архітектури з'явилися в другій половині XX ст.? Чим вони були зумовлені? На сучасному етапі в архітектурі переважає мистецький чи прагматичний елемент?

 12. Визначте основні напрями змін у культурі XX — початку XXI ст. **13.** Які умови, чинники впливали

на розвиток культури в другій половині XX — на початку XXI ст.? Складіть таблицю.

Умови, чинники	Вплив

14. Обговоріть у групах. Які існують основні відмінності між масовою культурою в демократичних і тоталітарних державах?

 15. Чи згодні ви з тим, що масова культура не має домінувати над традиційною? Обґрунтуйте свою відповідь.

Практичне заняття

Модерне (індустріальне) та постмодерне (постіндустріальне, інформаційне) суспільства: тяглість та зміни

Ознайомтеся з пам'яткою «Рекомендації щодо роботи на практичному занятті» (с. 237).

МЕТА

Порівняти сутність і соціальну структуру модерного (індустріального) та постмодерного (постіндустріального, інформаційного) суспільств; визначити зміни, що відбуваються в суспільстві під час переходу до постмодерного суспільства.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАНЯТТЯ

1. Підготувати презентації: 1) Постіндустріальне суспільство, прояви в повсякденному житті. 2) Соціальна структура постіндустріального суспільства.
2. Дати аргументовану відповідь на запитання: «Чи можна стверджувати, що радянське тоталітарне суспільство розвалилося під тиском змін, зумовлених постіндустріальною добою?»
3. Скласти порівняльну таблицю «Спільні й відмінні риси індустріального й постіндустріального суспільств».

Питання для порівняння	Індустріальне суспільство	Постіндустріальне суспільство

ХІД РОБОТИ

1. Об'єднайтеся в малі групи, обговоріть зміст підготовлених до уроку презентацій і запропонуйте класу переглянути деякі з них.
2. Проведіть дискусію за запитаннями: 1) Чи характерні постіндустріальні риси для розвитку сучасної України? 2) Які суспільні, економічні, політичні

потрясіння тягне за собою перехід до постіндустріального суспільства? 3) Що таке відсталість (як характеристика розвитку країни)? Чи можна її подолати?

3. Сформулюйте висновки відповідно до мети заняття.

1 КОНЦЕПЦІЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА. Родоначалником концепції індустріального суспільства вважають американського економіста **Пітера Друкера**, який у 1940-х рр. опублікував кілька праць, присвячених цій проблемі: «Майбутнє індустріальної людини» (1942 р.), «Ідея корпорації» (1946 р.), «Великий бізнес» (1947 р.), «Нове суспільство. Аналогія індустріального ладу» (1949 р.).

Становлення індустріальної системи він відносить до XX ст. Її основу створюють великі підприємства й корпорації, що здійснюють масове виробництво. Індустріальна система знаменує перехід до індустріального суспільства. Центральним інститутом індустріального суспільства є велике спеціалізоване підприємство. П. Друкер визначає два різновиди індустріального суспільства: капіталістичне

й соціалістичне. Капіталістичне індустріальне суспільство П. Друкер називає вільним, а соціалістичне — рабським.

У 1960-х рр. теорію індустріального суспільства розвинули американський соціолог і економіст Волт Ростоу, французькі соціологи Жак Еллюль і Раймон Арон. Підсумок цій концепції зробив американський економіст **Джон Гелбрейт** (праця «Нове індустріальне суспільство», 1967 р.).

У «Новому індустріальному суспільстві» Дж. Гелбрейт намагається комплексно розглянути всю економічну систему капіталізму, яку пов'язує з технічним прогресом. Технічний прогрес у нього є сутністю, що саморозвивається, породжує сама себе. Технічний прогрес та організація визначають економічну форму суспільства.

Дж. Гелбрейт виділяє дві форми капіталістичної економіки з точки зору рівня техніки, масштабів виробництва й форми організації підприємств — великі корпорації та дрібне виробництво. Дрібне виробництво не відіграє значної ролі в сучасній економіці. Її основу становлять великі корпорації, породжені передовою технікою, які формують індустріальну систему. Щоправда, сам Дж. Гелбрейт вважає неприпустимим ототожнення великої корпорації з монополією.

Індустріальна система, за Дж. Гелбрейтом, у свою чергу, визначається високорозвиненою технікою, що зумовлює всі інші її ознаки: панування корпорацій у вирішальних сферах економіки; необхідність великих капіталовкладень; ускладнення умов і зростання витрат часу на виконання завдань, що постають перед виробництвом у зв'язку зі збільшенням ролі наукових досліджень і необхідності належних лабораторних випробувань; підвищення вимог до кваліфікації робітництва й керівництва корпораціями; потреба в ліквідації ризику для великих корпорацій, яка вимагає планування.

В індустріальному суспільстві зростає і роль держави, яка мусить узяти на себе частину витрат для забезпечення технічного прогресу й зменшення ризику підприємств від його запровадження. Тобто саме техніка визначає всю економічну структуру суспільства.

Дж. Гелбрейт виокремлює два рівні розвитку корпорацій: підприємницьку і зрілу. У підприємницькій корпорації (1920—1930-ті рр.)

господарем і керівником був окремий капіталіст, власник капіталу. Його основною метою була максимізація прибутку. Контроль над корпорацією зумовлювався капіталом особи, що здійснювала підприємницьку діяльність, а не її компетентністю. Така корпорація не потребувала планування і державного втручання.

На зміну підприємницькій корпорації приходять зріла корпорація. Цей перехід зумовлений технічним прогресом, його вимогами. Зріла корпорація — це колективна організація, тому приватна власність замінюється суспільною капіталістичною власністю. На чолі зрілої корпорації стоїть не окремий підприємець, а техноструктура, до якої переходить влада.

Дж. Гелбрейт визначає техноструктуру як «союз знань і кваліфікації». Це основний керівний персонал великих корпорацій, який складається з людей, що спеціалізуються на керівництві виробництвом, збутом, фінансами, корпоративним плануванням, тобто тих, хто приймає рішення. Він підкреслює, що цей керуючий інтелект — мозок підприємства. Це група людей (не тільки менеджерів), яка «охоплює всіх, хто володіє спеціальними знаннями, талантом або досвідом групового прийняття рішень». Саме цю групу людей Дж. Гелбрейт пропонує назвати техноструктурою.

Перехід у корпораціях влади до техноструктури змінює й мету діяльності корпорацій. Передусім вона відображає не особистий інтерес підприємця, а суспільний, керується не максимізацією прибутку, а суспільною метою. На перший план техноструктура висуває економічне зростання, яке сприяє ефективному функціонуванню корпорації, що відповідає як інтересам суспільства, так і її власним інтересам. Ефективне функціонування корпорації забезпечує високий рівень дивідендів. Отже, наявне узгодження інтересів суспільства, корпорацій та індивідів.

Важливою рисою індустріальної системи Дж. Гелбрейт називає планування, яке теж породжує розвиток науки і техніки. Велика корпорація з її складною технікою, значними капіталовкладеннями не може ефективно функціонувати за умов ринкової стихії. Ринок перестав бути надійним регулятором виробництва. Його заступає планування корпоративної діяльності.

В індустріальному суспільстві, як зазначає Дж. Гелбрейт, нібито зникає конфлікт між багатими й бідними. Замість нього з'являється новий конфлікт, породжений НТР, — між «класом освічених» і «класом неосвічених та малоосвічених». Вирішальною силою індустріального суспільства стає «клас освічених», складовою частиною якого є техноструктура. Ця теорія Дж. Гелбрейта, на його власне визнання, мала на меті спростувати марксистське вчення про протилежність інтересів праці та капіталу.

Велику роль в індустріальному суспільстві Дж. Гелбрейт надає державі. Технічний прогрес у нього автоматично зумовлює необхідність втручання держави в економічне життя. Він визнає необхідність планування на державному рівні, регулювання державного попиту, перерозподілу національного доходу через систему податків, сприяння розвитку НТР, освіти, національної оборони. При цьому він підкреслює незалежність корпорацій, їхню самостійність, «автономію» щодо держави. Державу й корпорації Дж. Гелбрейт розглядає як дві незалежні сили, які плідно співпрацюють одна з одною.

2 КОНЦЕПЦІЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА. Термін «постіндустріалізм» запровадив у науковий обіг англійський соціолог А. Пенті ще на початку XX ст. Науковець дав і його перше визначення: «стан суспільства, яке постане після розвалу індустріалізму». Він пропонував використати цей термін для роздумів про майбутнє у зв'язку з тим, що «індустріалізм приречений».

Як вам уже відомо, концепція постіндустріалізму склалася в 1970-х рр. і пов'язана з ім'ям професора соціології Гарвардського університету **Деніела Белла**. Ще з кінця 1950-х рр. він активно пропагував її. А в 1970 р. на VII Міжнародному соціологічному конгресі Д. Белл представив сформовану концепцію постіндустріального суспільства. У 1973 р. вийшла друком праця Д. Белла «Настання постіндустріального суспільства», у якій він оприлюднив найновіший удосконалений варіант концепції.

Систему постіндустріалізму Д. Белл характеризує п'ятьма ознаками:

- 1) перехід від виробництва товарів до виробництва послуг;
- 2) переважання серед працівників «класу» професійних фахівців і техніків;
- 3) провідна роль теоретичних знань як основи нововведень в економіці, політиці й соціальній структурі суспільства;
- 4) орієнтація в майбутньому на методи контролю й оцінювання можливих напрямів розвитку технології;
- 5) прийняття рішень на засадах нової «інтелектуальної технології».

Ці процеси, на думку американського соціолога, уже набувають реальних життєвих форм, тоді як риси традиційного капіталізму поступово зникають.

Д. Белл писав: «Якщо для індустріального суспільства є характерною боротьба між капіталістом і робітником на підприємстві, то в постіндустріальному суспільстві конфлікт проявляється в зіткненні між фахівцем і простолудином в організаціях і в суспільстві».

Узагальнення знань
за розділом VI. Повсякденне життя і культура

Тестові завдання
для підготовки до тематичного оцінювання за розділом VI.
Повсякденне життя і культура

1 ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТУ в другій половині XX — на початку XXI ст. Період другої половини XX — початку XXI ст., який ви вивчали в 11 класі, насичений багатьма важливими подіями, неоднозначними за характером явищами й процесами. Початок періоду відкривали події, які стали наслідками наймасштабнішого і найкривавішого збройного протистояння за всю історію людства — Другої світової війни. Її наслідки відчуються і в наш час як у міжнародних відносинах, так і в демографічному розвитку.

Після завершення війни головний вплив на розвиток світу справила «холодна війна» між двома наддержавами — США та СРСР, які боролися за світове панування. Це було протистояння й суперництво двох протилежних моделей розвитку — демократичної і тоталітарної. Демократична модель, заснована на ринкових принципах економіки, приватній власності й пріоритеті прав людини,

виявилася більш конкурентною. СРСР із його «соціалістичним табором» зазнав поразки. Проте сподівання на подальший мирний і безкризовий розвиток світу були марними. Нові й старі проблеми: міжнародний тероризм, ядерне озброєння, бідність, екологічні проблеми тощо чекають на своє вирішення. Крім того, Росія, яка вважає себе правонаступницею СРСР, прагне реваншу й докладає чимало зусиль, щоб зруйнувати всі правила міждержавного існування, що були узгоджені в межах як двосторонніх, так і багатосторонніх домовленостей.

Як і в попередній період, у другій половині XX — на початку XXI ст. головні тенденції розвитку світу визначають провідні держави світу — США й країни Західної Європи. У 1960-ті рр. до них приєдналася Японія, згодом — нові індустріальні країни, а на початку XXI ст. — Китай. У цих країнах відбувається становлення постіндустріального суспільства.

ЕТАПИ РОЗВИТКУ КРАЇН ЗАХОДУ в другій половині XX — на початку XXI ст.

Етап	Хронологічні межі	Характеристика, зміст
I	Друга половина 1940 — початок 1950-х рр.	Післявоєнна відбудова країн Європи. Зміцнення економічних позицій США
II	1950—1960-ті рр.	Становлення моделі «держави добробуту». «Економічні дива»
III	1970-ті рр.	Економічні кризи, криза моделі «держави добробуту»
IV	1980-ті — початок 1990-х рр.	«Консервативна революція». Прискорений розвиток «нової економіки». Прискорення інтеграційних процесів. Становлення глобальної економіки
V	Кінець XX — початок XXI ст.	Новий етап розвитку моделі «держави добробуту». Глобалізація. Криза «нової економіки»

2 ГЛОБАЛІЗАЦІЯ. Наприкінці XX ст. політики, економісти, громадськість заговорили про явище глобалізації. Глобалізація — це термін, яким називають дедалі глибшу взаємозалежність людей і країн у всьому світі. Цей процес особливо прискорився наприкінці XX — на початку XXI ст. Він був зумовлений припиненням «холодної війни», ліквідацією торговельних бар'єрів, об'єднанням світових фінансових ринків, розгортанням процесів

інтеграції тощо. Глобалізація має всеохоплюючий характер: вона спричинила зміни в економіці, політиці, культурі й довкіллі.

У доповіді ООН про розвиток людини за 1999 р. зазначається: «Взаємозв'язок людей у всьому світі став як ніколи раніше глибоким, міцним і тісним. Він створює багато нового й надає розвитку як благотворним, так і згубним явищам». Глобалізація має свої позитивні та негативні сторони.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Позитивні сторони	Негативні сторони
▪ Становлення єдності світової цивілізації ▪ Прискорення розвитку світу в результаті взаємного збагачення науки і культури ▪ Створення умов для викорінення бідності та вирішення інших глобальних проблем ▪ Зменшення ймовірності глобальної війни ▪ Прискорення економічного розвитку світу тощо	▪ Поглиблення розриву між багатими («Північ», «золотий мільярд») та бідними («Південь») країнами. У 80 країнах світу дохід на одну особу падає, а в деяких він навіть менший, ніж 50 років тому ▪ Посилення впливу ТНК, що згубно діє на національні економіки; загострення екологічних проблем: рушійною силою глобалізації економіки є ринкові відносини, в умовах яких прибуток важить набагато більше, ніж збереження планети ▪ Зростання безробіття ▪ Зміни інвестиційної привабливості можуть призвести до глибоких криз економік окремих країн

3 ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ. Успіхи світової цивілізації у XX ст., що проявилися у зростанні рівня життя людей багатьох регіонів світу, зниженні гостроти соціальних проблем у розвинених країнах, досягненні НТР, на перший погляд свідчили про можливість безмежного поступового розвитку людства. У той самий час наприкінці XX ст. загострився цілий комплекс проблем, невирішеність яких створює загрозу існуванню самого людства.

Глобальні проблеми, які зачіпають життєві інтереси всіх народів світу й вимагають для свого розв'язання колективних зусиль усієї світової громадськості, заявили про себе в 1950-ті рр.

Глобальні проблеми мають спільну об'єднану основу й загальнолюдський характер. Серед них виділяють такі:

- воєнна загроза людству (загроза знищення людства зброєю масового знищення: ядерна, хімічна, біологічна тощо);
- екологічна (забруднення навколишнього середовища, яке знищує середовище існування всього живого на Землі; освоєння космосу і Світового океану);
- поширення нових невиліковних хвороб;
- міжнародний тероризм;
- демографічні проблеми;
- проблема пошуку енергоносіїв;
- зменшення природних ресурсів;
- наркобізнес та організована злочинність;
- подолання відсталості країн, що розвиваються, бідність тощо.

Глобальні питання вимагають і глобальних відповідей. Розв'язувати глобальні проблеми зусиллями однієї держави неможливо.

Тут потрібні співробітництво в загальносвіттовому масштабі й тісна конструктивна взаємодія як урядів країн світу, так і громадськості (рух за мир, екологічні рухи тощо).

Крім глобальних, людство зіткнулося з рядом інших проблем:

- інформаційна безпека;
- криза традиційних цінностей, сім'ї;
- національно-етнічні проблеми тощо.

4 УКРАЇНА У СВІТОВИХ ПРОЦЕСАХ. На тлі глобальних зрушень важливе завдання для України — не опинитися на узбіччі світового розвитку. На жаль, зараз наша країна не має економічного потенціалу, який би дозволив їй конкурувати з найрозвиненішими державами світу. Проте наявний потенціал дає їй змогу посісти вагоме місце у світовій економіці. Нині Україна входить до першої п'ятірки держав — виробників сільськогосподарської продукції. Завдяки ґрунтовній математичній, фізико-технічній освіті українці посідають провідне місце у світовій IT-індустрії. Значний транзитний потенціал нашої держави (розвинена мережа морських портів, трубопроводів, залізниць та автомобільних доріг).

Україна має необхідні природні ресурси та кваліфіковану робочу силу для розвитку майже всіх галузей промисловості: як традиційних (добувна, металургійна, машинобудівна), так і новітніх (електротехнічна, хімічна тощо). Залучення інвестицій дозволить прискорити цей процес.

Наша держава є членом багатьох впливових міжнародних організацій: ООН, ОБСЄ, Ради Європи тощо. Також Україна тісно співпрацює з НАТО та ЄС. Українська дипломатія

і бізнес налагодили двосторонні відносини з більшістю країн світу. Добровільно відмовившись від третього у світі за потужністю ядерного потенціалу, Україна від моменту проголошення незалежності докладає значних зусиль для збереження миру в регіоні й світі. Українські миротворці беруть участь у роботі місій ООН зі встановлення й підтримання миру в «гарячих точках» планети.

Вагомим є внесок українців і в розвиток світової культури. Українські митці знані в усьому світі.

Проте позитивні процеси гальмуються багатьма чинниками: гібридною війною

і збройною агресією з боку Росії, корупцією серед владної верхівки, бідністю значної частини населення тощо. Більшість внутрішніх проблем можна розв'язати шляхом модернізації, демократизації країни та поглиблення інтеграції з ЄС. Зовнішньополітичні проблеми можливо вирішити зміцненням армії та долученням до військово-політичного блоку НАТО. Важливим є те, що серед українства існує усвідомлення необхідності саме такого шляху розвитку, який закріплено в Конституції України (Закон про зміни до Конституції України щодо курсу на вступ до ЄС і НАТО, які набули чинності 21 лютого 2019 р.).

ВИСНОВКИ

■ У всесвітньоісторичному розвитку людства в 1945 р. — на початку ХХІ ст. співіснували творче й руйнівне. Спроби провідних держав світу домогтися політичного та економічного панування поєднувалися з боротьбою народів за національне самовизначення, ліберальну демократію, визнання принципів захисту прав людини й вільний вибір форм організації суспільства.

■ Після Другої світової війни провідні держави світу вступили в новий період розвитку. Після відбудови господарства розпочався процес становлення і розвитку моделі «держави добробуту», яка, переживши кризу 1970-х рр.

і «консервативну революцію» 1980-х рр., зміцніла й продовжила свій розвиток. Модель «держави добробуту», що базується на ліберальній демократії, ринковій економіці й системі соціального захисту, забезпечує високий життєвий рівень громадян і неперервний розвиток країн Заходу.

■ Провідною тенденцією розвитку світу стала глобалізація.

■ Після здобуття незалежності Україна прагне посісти вагоме місце у світі. Проте на цьому шляху існують як внутрішні, так і зовнішні перешкоди.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

 1. Назвіть хронологічні межі періоду всесвітньої історії, який ви вивчали цього року. **2.** Які події становили зміст другого періоду Новітньої історії? **3.** Яке суспільство називають постіндустріальним? **4.** Що таке глобалізація? **5.** Назвіть основні етапи світового суспільного розвитку у ХХ — на початку ХХІ ст. **6.** Які головні глобальні виклики постали зараз перед людством?

 7. Чому Україні загрожує небезпека опинитися на узбіччі світового розвитку? **8.** Визначте основні тенденції розвитку світу в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. **9.** Як впливає збройна агресія Росії на розвиток України та світу?

 10. Підготуйте повідомлення (презентацію) за темою: «Підсумки, уроки, ціна для людства і наслідки Першої та Другої світових війн». **11. Обговоріть у групах.** Які існують виміри цінностей людського буття в сучасному світі?

 12. За допомогою статистичних матеріалів із додаткових джерел проаналізуйте співвідношення провідних економік світу в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. Зробіть відповідні висновки. **13.** Проведіть круглий стіл за темою: «Роль незалежної України у світових політичних, економічних і культурних процесах». **14.** Проведіть міні-дослідження «Зміни в колективній свідомості населення України в умовах незалежності».

Основні події

25 квітня — 26 червня 1945 р. — установча конференція ООН у Сан-Франциско

2 вересня 1945 р. — проголошення Демократичної Республіки В'єтнам

24 жовтня 1945 р. — офіційна дата створення ООН; затвердження Статуту організації

29 листопада 1945 р. — ухвалення Декларації про остаточну ліквідацію монархії, проголошення Федеративної Народної Республіки Югославія (ФНРЮ)

1945—1951 рр. — окупація Японії американськими військами; післявоєнна відбудова країн Європи

1945—1980 рр. — період правління Й. Броз Тіто в Югославії

29 липня — 15 жовтня 1946 р. — Паризька мирна конференція

1946 р. — перші післявоєнні вибори до Верховної Ради СРСР

1946 р. — промова В. Черчилля у Фултоні

1946—1947 рр. — засуха і голод у СРСР

1946—1951 рр. — четверта п'ятирічка (п'ятирічка відбудови) у СРСР

1946—1954 рр. — колоніальна війна Франції в Індокитаї

1946—1958 рр. — Четверта Республіка у Франції

1946—1994 рр. — період існування Першої Республіки в Італії

1947 р. — прийняття «закону Тафта—Гартлі» в США

1947 р. — прийняття «плану Маршалла» (1948—1952 рр. — його реалізація)

10 лютого 1947 р. — підписання мирних договорів із союзниками Німеччини (Італією, Румунією, Угорщиною, Фінляндією)

Березень 1947 р. — проголошення «доктрини Трумена»

Травень 1947 р. — вступ у дію Конституції Японії

15 серпня 1947 р. — поділ колишньої колонії Індії на два британські домініони — Індійський Союз і Пакистан

Грудень 1947 р. — проголошення Румунії республікою

1947—1948 рр. — Перша індо-пакистанська (Кашмірська) війна

Квітень 1948 р. — створення Організації американських держав (ОАД)

14 травня 1948 р. — проголошення Держави Ізраїль. Початок Першої арабо-ізраїльської війни

1948 р. — господарські реформи в Західній Німеччині

1948—1949 рр. — Перша берлінська криза. Блокада Західного Берліна

1948—1949, 1956, 1967, 1973, 1982—1983 рр. — арабо-ізраїльські війни

1948 р. — встановлення комуністичних режимів у державах Центрально-Східної Європи

Січень 1949 р. — створення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)

Квітень 1949 р. — створення Організації Північно-атлантичного договору (НАТО)

7 вересня 1949 р. — проголошення ФРН

1 жовтня 1949 р. — проголошення КНР

7 жовтня 1949 р. — проголошення НДР

1949 р. — створення в СРСР атомної зброї

26 січня 1950 р. — прийняття Конституції Індії. Проголошення незалежності

1950—1954 рр. — маккартизм у США

1950—1960-ті рр. — період бурхливого економічного розвитку. Німецьке, італійське, японське «економічні дива»

1951 р. — Сан-Франциський мирний договір і Договір безпеки між США та Японією

1952 р. — скасування окупаційного режиму у ФРН

1953 р. — повстання в Берліні проти насадженого сталінського режиму. Проголошення республіки в Єгипті

5 березня 1953 р. — смерть Й. Сталіна

1953—1964 рр. — перебування при владі М. Хрущова в СРСР

1954—1989 рр. — правління Т. Живкова в Болгарії

1955 р. — вступ ФРН до НАТО. Створення Організації Варшавського договору (ОВД)

1956 р. — XX з'їзд КПРС у СРСР, засудження «культу особи» Й. Сталіна

Червень 1956 р. — виступ робітництва Познані (Польща)

23 жовтня — 4 листопада 1956 р. — революція в Угорщині

1957 р. — створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)

1958 р. — установлення П'ятої Республіки у Франції

1958 р. — повалення монархії в Іраку

1958—1959 рр. — політика «великого стрибка» в Китаї

Січень 1959 р. — перемога революції на Кубі, прихід Ф. Кастро до влади

1960 р. — «рік Африки»

Кінець 1960-х — 1970-ті рр. — період розрядки міжнародних відносин

Кінець 1960-х — 1990-ті рр. — сепаратистський рух у провінції Квебек (Канада)

Вересень 1961 р. — створення Руху неприєднання

1961 р. — Друга берлінська криза. Будівництво Берлінської стіни

1962 р. — надання Францією незалежності Алжиру

1962 р. — початок «білої революції» в Ірані

Жовтень 1962 р. — Карибська криза

22 листопада 1963 р. — убивство президента США Дж. Кеннеді

10 серпня 1964 р. — прийняття Тонкінської резолюції, що відкрила шлях до широкомасштабної американської інтервенції в Індокитаї

1964—1969 рр. — «чорні бунти» в США

1964—1973 рр. — агресія США проти В'єтнаму

1964—1985 рр. — період «застою» в СРСР

30 вересня 1965 — 20 травня 1998 р. — встановлення режиму Сухарто в Індонезії

1965—1966 рр. — Друга індо-пакистанська (Кашмірська) війна

1965—1989 рр. — правління Н. Чаушеску в Румунії

1966—1978 рр. — «культурна революція» в Китаї

1967 р. — утворення Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)

Травень 1968 р. — «червоний травень» у Франції

1968 р. — «Празька весна». Спроби оновлення соціалізму («соціалізм із людським обличчям») у Чехословаччині

21 серпня 1968 р. — введення військ ОВД до Чехословаччини, придушення «Празької весни»

1968—1987 рр. — неосталінізм у країнах Центрально-Східної Європи

1969 р. — загострення Ольстерської проблеми

Липень 1969 р. — висадка американських астронавтів Н. Армстронга та Е. Олдріна на Місяць

Грудень 1970 р. — масові виступи робітництва Балтійського узбережжя Польщі

1970-ті рр. — економічні кризи, криза моделі «держави процвітання»

1971 р. — Третя індо-пакистанська війна. Проголошення Східного Пакистану Народною Республікою Бангладеш

1972 р. — терористичний акт під час проведення Олімпіади в Мюнхені (Німеччина)

1972—1973 рр. — «вотергейтська справа» у США

1973 р. — вступ Великої Британії до Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)

Вересень 1973 р. — повалення режиму президента С. Альєнде в Чилі, встановлення військової диктатури генерала А. Піночета

1973—1975 рр. — Нарада з безпеки та співробітництва в Європі в Гельсінкі

1974—1975 рр. — розпад Португальської колоніальної імперії

Серпень 1975 р. — підписання Гельсінського заключного акта

1975—1979 рр. — режим «червоних кхмерів» у Камбоджі (Кампучії)

1975—1991 рр. — громадянська війна в Лівані

1977 р. — проголошення Лівії джамахірією

Грудень 1978 р. — початок реалізації політики реформ у Китаї

Квітень 1978 р. — саурська революція в Афганістані

1978—1979 рр. — ісламська революція в Ірані

30 березня 1979 р. — проголошення Ірану ісламською республікою

27 грудня 1979 — 15 лютого 1989 р. — агресія СРСР проти Афганістану

26 березня 1979 р. — підписання мирного договору (Кемп-Девідська угода) між Єгиптом та Ізраїлем

Липень 1979 р. — перемога сандіністів у партизанській війні в Нікарагуа

1979—1990 рр. — прем'єрство М. Тетчер. Тетчеризм

1980 р. — створення профспілки «Солідарність» у Польщі

1980-ті — початок 1990-х рр. — «консервативна революція» («консервативна хвиля») у країнах Заходу

Початок 1980-х рр. — розміщення в Центрально-Східній Європі радянських ракет малої і середньої дальності

1981 р. — етнічні заворушення в Косові, початок кризи Югославської федерації

Грудень 1981 р. — запровадження воєнного стану в Польщі

1981—1989 рр. — президентство Р. Рейгана. Рейганоміка

17 квітня 1982 р. — прийняття канадським парламентом Акта про конституцію, здобуття повного суверенітету Канади

1982—1998 рр. — канцлерство Г. Коля у ФРН

1985—1991 рр. — «перебудова» і розпад СРСР

1986 р. — найбільший судовий процес над мафією в Італії

1987—1996 рр. — перша «Інтифада» палестинців проти Ізраїлю

1989 р. — падіння режиму апартеїду в ПАР. Проголошення Угорської Республіки

Грудень 1989 р. — повалення режиму Н. Чаушеску в Румунії

Листопад 1989 р. — «оксамитова революція» в Чехословаччині

Лютий—квітень 1989 р. — діяльність «круглого столу» в Польщі

2 серпня 1990 р. — агресія Іраку проти Кувейту

Липень 1990 р. — зміна доктрини НАТО

3 жовтня 1990 р. — об'єднання Німеччини

Початок 1990-х рр. — встановлення демократичних режимів у країнах Латинської Америки

Січень 1991 р. — операція багатонаціональних сил «Буря в пустелі» проти Іраку зі звільнення Кувейту

1 квітня 1991 р. — розпуск ОВД

1991—2001 рр. — Югославські війни

28 червня 1991 р. — припинення діяльності РЕВ

8 грудня 1991 р. — створення Союзу Незалежних Держав (СНД)

26 грудня 1991 р. — юридичне припинення існування СРСР

1992 р. — початок операції «Чисті руки» в Італії

1992 р. — прийняття Міжнародною конференцією ООН у Ріо-де-Жанейро (Бразилія) програми дій на XXI ст.

1992 р. — створення Європейського Союзу (ЄС)

1 січня 1993 р. — набуття чинності Маастрихтського договору про створення ЄС

1 січня 1993 р. — утворення двох суверенних держав: Чеської Республіки і Словацької Республіки

Січень 1993 р. — підписання Договору про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-2)

1994 р. — початок антиглобалістського руху

1994 р. — створення зони вільної торгівлі НАФТА (США, Канада, Мексика)

Грудень 1994 р. — приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї

1997 р. — відновлення суверенітету Китаю над Гонконгом

1999 р. — відновлення суверенітету Китаю над Макао

1999 р. — вступ Польщі, Угорщини, Чехії до НАТО

2000 р. — початок другої «Інтифади» палестинців проти Ізраїлю

11 вересня 2001 р. — терористичний акт у Нью-Йорку та Вашингтоні

Листопад 2001 р. — повалення режиму талібів в Афганістані

2002 р. — початок функціонування єдиної європейської валюти — євро

2003 р. — початок реалізації плану «Дорожня карта» в Палестині

11 березня 2004 р. — теракт у Мадриді (Іспанія; загинуло 200 осіб)

1 квітня 2004 р. — вступ Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Румунії, Словаччини, Словенії до НАТО

1 травня 2004 р. — вступ Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини, Словенії до ЄС

2004—2007 рр. — розширення ЄС на схід

1 січня 2007 р. — вступ Румунії та Болгарії до ЄС

Серпень 2008 р. — збройна агресія Росії проти Грузії

2010—2011 рр. — «Арабська весна»

20 лютого 2014 р. — початок збройної агресії Росії проти України

2015 р. — початок прямого збройного втручання Росії у громадянську війну в Сирії

2015 р. — міграційна криза в Європі

2016 р. — референдум у Великій Британії про вихід із ЄС («брексіт»)

2017 р. — визнання США Єрусалима столицею Ізраїлю

2017 р. — референдум щодо незалежності Каталонії

2017 р. — кінець «епохи Мугабе» в Зімбабве

2017 р. — вступ Чорногорії до НАТО

2017 р. — XIX з'їзд Комуністичної партії Китаю проголосив курс на «соціалізм із китайською специфікою для нової ери»

2018 р. — літні Олімпійські ігри в Пхенчані (Південна Корея). Заборона російській збірній виступати під національним прапором як покарання за масове використання допінгів. Спільна олімпійська команда Південної і Північної Кореї

2018—2019 рр. — рух «жовтих жилетів» у Франції та Бельгії

2019 р. — вступ Північної Македонії до НАТО

21 лютого 2019 р. — набули чинності зміни до Конституції щодо курсу на вступ України до ЄС і НАТО

Основні поняття й терміни

Антиглобалізм — термін, яким характеризують політичну позицію осіб, що протистоять політиці глобалізації. Його прихильники загалом об'єднані ідеєю протистояння політичній владі транснаціональних корпорацій, Світової організації торгівлі тощо за рахунок суверенітету держав.

Біполярний (двополюсний) світ — вид балансу сил у міжнародних відносинах, за якого вплив у світі розподіляється між двома державами.

Бітники — літературний і молодіжний рух США середини 1950 — початку 1960-х рр. Проголошували добровільну відмову від облаштованого й забезпеченого життя, обирали бідність і жебракування, заперечували існуючу соціальну мораль.

Всесвітня історія — процес розвитку людського суспільства загалом, якому притаманні певні закономірності, що виявляються в історії всіх народів. Розпочинається з появою людського суспільства й залежно від спільних рис та явищ у його розвитку поділяється на історичні періоди.

«Держава добробуту» — модель державного розвитку в індустріально розвинених країнах, яка передбачає досягнення високого рівня життя. Для неї характерні передусім масове споживання і соціальний захист. Її становлення в країнах Заходу припадає на кінець 1940-х — 1950-ті рр., а розквіт — на 1960-ті — початок 1970-х рр.

Доктрина — філософська, політична або правова теорія, релігійна концепція, вчення, система уявлень, керівний теоретичний або політичний принцип.

«Економічне диво» — образний вислів, який використовується щодо періоду стрімкого економічного зростання деяких країн та регіонів.

Етнонаціоналізм — різновид націоналізму; на відміну від громадського націоналізму (належність людини до нації визначається її громадянством), його прибічники вважають, що націю об'єднує спільна спадщина — релігія, традиції, історія, кровна спорідненість тощо.

Історичний період — етап політичного, соціально-економічного й культурного розвитку людства, що характеризується певними подіями, явищами, процесами тощо.

Історія Новітнього часу — сучасний період всесвітньої історії, що охоплює події XX — початку XXI ст.

Конфронтація — протиборство, протистояння, зіткнення різних соціальних систем, інтересів, принципів.

Концепція «самоврядного соціалізму» — особливе розуміння соціалізму, яке утвердилося в Югославії в період її розвитку соціалістичним шляхом. Відповідно до нього перехід до самоуправління відбувався в умовах демократизації та децентралізації суспільства, яке функціонувало в умовах розвитку ринкових відносин.

Країни «соціалістичного табору» — країни, що обрали соціалістичний шлях розвитку й підтримали радянську ідеологію. На Заході ці країни називали комуністичними, протиставляючи їх демократичній моделі розвитку.

Монетаризм — економічна теорія, за якою кількість грошей в обігу є визначальним чинником для розвитку економіки. Започаткована Мілтоном Фрідманом.

«Народна демократія» — форма політичної організації суспільства, яка виникла в деяких країнах Центрально-Східної Європи після завершення Другої світової війни.

Науково-технічна революція (НТР) — якісний стрибок у розвитку продуктивних сил, перебудова технічних основ матеріального виробництва шляхом перетворення науки на провідний чинник виробництва, у результаті якого відбувається трансформація індустріального суспільства в постіндустріальне.

Неоконсерватизм — сучасна політична течія, що пристосовує традиційні цінності консерватизму до реалій постіндустріального суспільства, визначає урядову політику й політичний курс деяких провідних країн Заходу в останні десятиліття (наприклад, тетчеризм, рейганоміка).

Неолібералізм (новий лібералізм) — напрям політичної та економічної думки, що виник у 1930-х рр. і сформувався як ідеологія в 1980—1990-х рр.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) — міжнародна організація, створена для підтримання миру й безпеки у світі та розвитку співробітництва між державами.

«Перебудова» — загальна назва сукупності політичних та економічних реформ, що проводили в СРСР у 1985—1991 рр. Складові цієї політики у внутрішньополітичній сфері — «гласність» та демократизація, в економіці — запровадження елементів ринкових відносин, у зовнішній політиці — нормалізація відносин із країнами Заходу.

Постіндустріальне (постмодерне, інформаційне) суспільство — стадія суспільного розвитку, яка змінила індустріальне суспільство. Для неї характерні

посилення чинника знань, інформації, використання відновлюваних джерел енергії, опікування захистом довкілля тощо.

«Празька весна» 1968 р. — період політичної лібералізації і суспільно-політичних реформ у Чехословаччині в січні—серпні 1968 р., спрямованих на побудову «соціалізму з людським обличчям».

Рейганоміка — державна економічна політика американського уряду в період президентства Р. Рейгана для подолання економічної кризи 1980—1982 рр. та її наслідків.

Розрядка — період у міжнародних відносинах (1970-ті рр.), для якого характерні ослаблення протистояння між СРСР і США й нормалізація відносин між ними, взаємні поступки й компроміси. У цей період вживали заходів з обмеження гонки озброєнь і розвитку співробітництва в різних сферах.

Соціальне ринкове господарство — ринкове господарство, у якому принцип свободи ринку поєднується з принципом соціального вирівнювання. Його концепцію розробив у 1947 р. німецький економіст В. Ойкен.

«Соціалізм із людським обличчям» — вислів, яким характеризували спробу реформування комуністичного режиму в Чехословаччині в 1968 р. під час «Празької весни». У широкому розумінні — спроба поєднати соціалістичні ідеї з елементами демократичного суспільства.

Суніти — ортодоксальний напрям в ісламі. Суніти тлумачать Коран дослівно, роблять ставку на трактування Суні, вчинків і висловів пророка Мухаммеда, вважають, що халіфом може бути тільки людина з репутацією та знанням богослова (мудра й фізично здорова людина), і визнають законність правління перших чотирьох халіфів — Абу Бакра, Омара, Османа та Алі. Халіф — виборна посада.

Тетчеризм — політика консервативного уряду Великої Британії, очолюваного М. Тетчер у 1979—1990 рр. Супроводжувалася приватизацією національних підприємств, монетаризмом у фінансово-економічній сфері, зменшенням фінансування освіти й охорони здоров'я.

Трайбалізм — племінний або етнічний сепаратизм у суспільстві. На практиці він означає, що всі соціально-економічні відносини обумовлені родоплеменними, етнічними відносинами. Політичні партії створюють за етнічною ознакою, справи прагнуть вести лише з одноплемінниками.

Транснаціональна корпорація (ТНК) — міжнародна компанія, що здійснює виробництво промислових продуктів на основі прямих іноземних інвестицій та контролює свої закордонні філії.

Трансформація (політична) — історичний процес змін і перетворень у суспільстві.

Хіпі — міжнародний молодіжний рух, започаткований у 1965 р. в Сан-Франциско (США) в умовах лібералізації і демократизації суспільства, один із найяскравіших проявів контркультури. Рух мав пацифістське забарвлення, значно вплинув на мистецтво, особливо на рок-музику. Він став одним із символів епохи. Його учасники називали себе «поколінням квітів» або «поколінням любові». Із рухом хіпі пов'язана сексуальна революція. Рух занепав на початку 1970-х рр.

«Холодна війна» — поняття, що позначає глобальне економічне, ідеологічне й військово-політичне протистояння між СРСР із його союзниками та США, країнами Західної Європи з їхніми союзниками, що відбувалося із середини 1940 і до початку 1990-х рр.

Шиїти — послідовники цілого ряду ісламських течій. Шиїти визнають єдиним законним наступником пророка Мухаммеда тільки халіфа Алі та його нащадків по головній лінії. На відміну від сунітів, шиїти вважають, що влада має належати імамам, тобто прямим нащадкам Алі та доньки Мухаммеда Фатіми, а не виборним особам — халіфам. Більшість шиїтів проживають в Ірані, Іраку, Ємені, Сирії тощо.

«Шокова терапія» — система заходів для стабілізації економіки та становлення ринкових відносин. Програма передбачала лібералізацію цін, фінансово-кредитної системи, зовнішньоекономічної та інших видів діяльності, використання монетаристських методів регулювання економіки, скорочення державних витрат на соціальні потреби.

Югославські війни, або війна в Югославії — низка збройних конфліктів, що відбувалися на території колишньої федеративної Югославії в 1991—2001 рр. Їх суть полягала у прагненні її народів здобути свою незалежність та протидіяти силам, які намагалися не допустити цього. Завершилася утворенням нових незалежних держав.

Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин — система міжнародних відносин, яка існувала в Європі у другій половині 1940 — 1990-х рр., закріплена договорами й домовленостями Ялтинської і Потсдамської конференцій.

Плани-схеми для самостійної роботи з підручником і додатковою літературою

Як працювати з параграфом підручника

1. Прочитайте весь параграф, щоб скласти загальне уявлення про його зміст.
2. Опрацюйте історичні документи до параграфа. З'ясуйте значення слів і термінів, які вам не зрозумілі. Зверніть особливу увагу на виділені дати, імена, поняття, висновки тощо.
3. Складіть розгорнутий план до параграфа — він полегшить підготовку до уроку.
4. Спробуйте пов'язати матеріал параграфа з інформацією, яку ви отримали на уроці.
5. Якщо в тексті є посилання на зміст вивчених раніше параграфів, перегляньте їх.
6. Якщо після опрацювання параграфа у вас виникають питання або ви не згодні з наведеним тлумаченням деяких понять, оцінкою подій тощо, зверніться до додаткової літератури.
7. Для того щоб зрозуміти, чи добре ви засвоїли матеріал параграфа, спробуйте викласти його зміст, не користуючись підручником. Можна переказувати параграф, спершу спираючись на складений план, а потім без нього.
8. Підготуйте відповіді на запитання до параграфа та виконайте завдання.
9. Перевірте стиль і грамотність, композиційну побудову есе, логічність і послідовність викладеного матеріалу.
10. Внесіть необхідні зміни й напишіть остаточний варіант.

Як проводити інтерв'ювання

Основним методом збору матеріалів з усної історії є інтерв'ю. Дослідника, який його проводить, називають кореспондентом, а особу, у якої беруть інтерв'ю, — респондентом.

1. Проведіть попередню роботу з респондентом, заздалегідь ознайомивши його із запитаннями, щоб він продумати свою відповідь.
2. Створіть емоційний фон розповіді, змалюйте можливу аудиторію читачів, для яких створюється текст так, щоб респондент був натхненний важливістю поставленого перед ним завдання.
3. Складіть запитання так, щоб вони побічно перекривали одне одного й тим самим дозволяли перевірити ступінь щирості та об'єктивності розповіді респондента.
4. Використовуйте аудіотехніку, однак це не має бути нав'язливим. Найкраще підійде невеликий диктофон, щоб респондент не відчував себе скутим перед мікрофоном або камерою.
5. Під час бесіди ставте не навідні, а уточнюючі запитання. Уникайте нав'язування респонденту певних оцінок, але стежте, щоб кожен факт, що ним згадується, був зрозумілим і витлумаченим.
6. Під час розшифровки інтерв'ю позначте паузи, особливості реакції респондента, буквально відтворюйте всі його слова й вирази, не піддаючи текст навіть граматичному редагуванню. Укажіть дату запису, дату розшифровки, прізвище того, хто робив запис і розшифровку, прізвище, ім'я, по батькові респондента, дату його народження й домашню адресу.
7. До аудіофайла додайте текстовий файл інтерв'ю.

(За матеріалами: europsyhistory.woldpress.com)

Рекомендації щодо роботи на практичному занятті

1. З'ясуйте тему і мету практичного заняття.
2. Повторіть матеріал, який необхідно пригадати для роботи на практичному занятті.
3. Відповідно до рекомендацій учителя/учительки виконайте завдання для підготовки до практичного заняття.
4. Опрацюйте до заняття джерела, наведені в рубриці «Документи розповідають» (якщо вчителем/вчителькою не було визначено іншого завдання) і дайте відповіді на запитання до них.
5. На практичному занятті працюйте відповідно до пропозицій, наведених у підручнику (хід роботи), якщо відсутні інші вказівки вчителя/вчительки.

Як підготувати навчальний проект

Навчальний проект — самостійне ґрунтовне вивчення певної проблеми з наступною презентацією результатів своєї роботи.

1. Підготовка до роботи над проектом.
2. Вибір теми.
3. Визначення мети й завдань проекту.
4. Пошук інформації різними способами.
5. Виконання завдань проекту.
6. Підготовка до захисту проекту.
7. Презентація (захист) проекту.
8. Аналіз результатів проектної роботи.

	Передмова.....	3
§ 1.	Вступ.....	5
РОЗДІЛ I. ОБЛАШТУВАННЯ ПІСЛЯВОЄННОГО СВІТУ		
§ 2.	Створення нової системи міжнародних відносин.....	8
§ 3.	Формування біполярного світу.....	12
РОЗДІЛ II. ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА		
§ 4—5.	Тенденції економічного і соціального розвитку держав Північної Америки та Західної Європи.....	19
§ 6.	Тенденції політичного розвитку держав Північної Америки та Західної Європи.....	27
§ 7—8.	США та Канада.....	34
§ 9—10.	Велика Британія та Франція.....	45
§ 11—12.	ФРН та Італія.....	57
	Практичне заняття Процеси демократизації в країнах Західної Європи й Америки у другій половині XX — на початку XXI ст.: причини, специфіка, наслідки	68
	Узагальнення знань за розділом I. Облаштування післявоєнного світу та розділом II. Держави Північної Америки та Західної Європи: формування постіндустріального суспільства	70
	Тестові завдання для підготовки до тематичного оцінювання за розділом I. Облаштування післявоєнного світу та розділом II. Держави Північної Америки та Західної Європи: формування постіндустріального суспільства	70
РОЗДІЛ III. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ		
§ 13.	Особливості розвитку країн Центрально-Східної Європи в другій половині 1940 — першій половині 1950-х рр.....	71
§ 14.	Країни Центрально-Східної Європи в другій половині 1950 — 1960-х рр.	80
§ 15.	Країни Центрально-Східної Європи в 1970—1980-х рр.	89
§ 16—17.	Країни Центрально-Східної Європи в 1990-х рр. — на початку XXI ст.....	98
	Практичне заняття Вплив політичних процесів у СРСР на розвиток країн Центрально-Східної Європи в 1945—1991 рр.....	107
	Узагальнення знань за розділом III. Держави Центрально-Східної Європи: трансформаційні процеси	112
	Тестові завдання для підготовки до тематичного оцінювання за розділом III. Держави Центрально-Східної Європи: трансформаційні процеси	112

РОЗДІЛ IV. ДЕРЖАВИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ: ВИБІР ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ

§ 18.	Японія.....	113
§ 19.	Китай.....	119
§ 20.	Індія.....	129
§ 21.	Близькосхідний конфлікт і спроби його врегулювання.....	137
§ 22—23.	Країни Африки.....	151
§ 24—25.	Країни Латинської Америки.....	160
Практичне заняття		
	Моделі інноваційного розвитку нових азіатських незалежних держав.....	168
Узагальнення знань за розділом IV. Держави Азії, Африки та Латинської Америки: вибір шляхів розвитку.....		173
Тестові завдання для підготовки до тематичного оцінювання за розділом IV. Держави Азії, Африки та Латинської Америки: вибір шляхів розвитку.....		173

РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

§ 26—27.	Міжнародні відносини в 1950—1980-ті рр.....	174
§ 28—29.	Завершення «холодної війни». Міжнародні відносини наприкінці XX — на початку XXI ст.	189
Практичне заняття		
	Війни у В'єтнамі та Афганістані та їх вплив на міжнародні відносини.....	201
Практичне заняття		
	Агресія Росії проти України та її вплив на міжнародні відносини.....	206
Узагальнення знань за розділом V. Міжнародні відносини.....		206
Тестові завдання для підготовки до тематичного оцінювання за розділом V. Міжнародні відносини.....		206

РОЗДІЛ VI. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ І КУЛЬТУРА

§ 30—31.	Постіндустріальне (інформаційне) суспільство. Розвиток науки і техніки.....	207
§ 32—33.	Основні тенденції розвитку літератури і мистецтва у другій половині XX — на початку XXI ст.	215
Практичне заняття		
	Модерне (індустріальне) та постмодерне (постіндустріальне, інформаційне) суспільства: тяглість та зміни.....	226
Узагальнення знань за розділом VI. Повсякденне життя і культура.....		228
Тестові завдання для підготовки до тематичного оцінювання за розділом VI. Повсякденне життя і культура.....		228

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО КУРСУ	229
Основні події.....	232
Основні поняття й терміни.....	235
Плани-схеми для самостійної роботи з підручником і додатковою літературою	237

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчаль- ний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ГІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович

«ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ (ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ)»
підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Провідні редактори *Л. А. Шведова, Н. П. Гур'єва*. Редактор *С. С. Павлюченко*.

Технічний редактор *А. В. Плisko*. Художнє оформлення *В. І. Труфена*.

Комп'ютерна верстка *О. В. Сідельникової*.

Коректор *Н. В. Красна*.

Окремі зображення, що використані в оформленні підручника,
розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Підписано до друку 11.07.2019. Формат 84×108/16.

Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 25,20. Обл.-вид. арк. 26,7. Тираж 20 144 прим. Зам. №2606-2019.

ТОВ Видавництво «Ранок»,

вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5215 від 22.09.2016.

Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.

E-mail: office@ranok.com.ua. Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67

Підручник надруковано на папері українського виробництва

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,
пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5340 від 15.05.2017.

Тел. +38(057)712-20-00. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

Всесвітня історія

Профільний рівень

Особливості підручника:

- поєднання наукового підходу і доступності викладу матеріалу дозволить зануритися в період післявоєнного облаштування світу та простежити розвиток подій до наших днів
- сюжетні ілюстрації, портрети історичних діячів створять цілісне уявлення про події минулого та їх учасників
- пошукові та творчі завдання розвиватимуть уміння аналізувати ситуації та висловлювати власну точку зору

Інтернет-підтримка дозволить:

- підготуватися до практичних занять та опрацювати історичні документи
- виконати узагальнюючі завдання
- здійснити онлайн-тестування за розділами

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

ISBN 978-617-09-5218-9

9 786170 952189

Інтернет-підтримка

